

**Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет
Імені Василя Стуса**

МАТЕРІАЛИ
**наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2015–2016 рр.**

(15–18 травня 2017 р.)

Том 2

**ДонНУ Імені Василя Стуса
Вінниця
2017**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МАТЕРІАЛИ

**наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2015–2016 рр.
(15–18 травня 2017 р.)**

У двох томах

Том 2

ДонНУ імені Василя Стуса
Вінниця
2017

Редакційна колегія:

Головний редактор – Гринюк Р. Ф., д-р юрид. наук., професор.

Заступник головного редактора – Хаджинов І. В., д-р екон. наук., професор.

Відповідальний секретар – Радіо С. В., канд. хім. наук.

Члени редакційної колегії:

Ветров О. С.; Ніколюк П. К., д-р фіз.-мат. наук, професор; Жильцова С. В., канд. хім. наук, доцент; Велигодська А. К.; Кокорський В. Ф., канд. істор. наук, доцент; Ситар Г. В., канд. філол. наук, доцент; Залужна О. О., канд. філол. наук; Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор; Амелічева Л. П., канд. юрид. наук, доцент; Латишев М. В., канд. наук з фіз. виховання і спорту, доцент; Додонов Р. О., д-р філос. наук, професор; Мартинець Л. А., канд. пед. наук, доцент; Нога І. В., канд. фіз.-мат. наук, доцент; Карягіна Н. О.; Алімова Т. В.

Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр. (15–18 травня 2017 р.): у 2-х томах. Том 2. – Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. – 188 с.

До другого тому увійшли матеріали секцій: педагогіка та фізичне виховання, порівняльно-історичне мовознавство, фізика, філологія, філософія, хімія.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ «ПЕДАГОГІКИ ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ»

Підсекція педагогіки

<i>Бейліс Н. В.</i> Становлення дидактичних засад навчання німецької мови в Україні у другій половині ХХ століття.....	7
<i>Брітікова К. В.</i> Мовленнєва компетентність педагога.....	9
<i>Жаровська О.</i> Система цінностей у формуванні світоглядної культури студентів магістратури.....	10
<i>Зайцев С. М.</i> Валеологічні аспекти організації розумової праці студентів.....	13
<i>Ісаєва О. А.</i> Щодо питання організації неформальної освіти дорослих у Білорусі.....	14
<i>Ищук Н. Ю.</i> Создание информационной образовательной среды в ВУЗе как условие формирования навыков адаптации у студентов первого курса.....	16
<i>Кириленко В. О.</i> Підготовка професійної культури майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі навчання у магістратурі. Історичний аналіз.....	18
<i>Коліжук Г. В.</i> Мотиваційний аспект розвитку професійної компетентності вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти.....	22
<i>Ломако Л. І.</i> Проблема підготовки вчителя в працях Д. І. Багалія.....	24
<i>Martynets L. A.</i> Continuity of professional development of teachers.....	26
<i>Попова О. В.</i> Концепції ідентичності Дж. Марсія та А. Ватермана.....	27
<i>Чорний В. В.</i> Гуманістичний потенціал дидактико-методичної системи В. Ф. Шаталова.....	29

Підсекція фізичного виховання

<i>Латышев Н. В.</i> Общий подход к анализу соревновательной деятельности.....	31
--	----

СЕКЦІЯ «ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО»

Підсекція «Проблеми семантичного аналізу мовних одиниць в різноструктурних мовах»

<i>Білецька О. В.</i> Лексико-семантичні особливості прикметників у складі іменникових трикомпонентів у сучасній німецькій мові.....	32
<i>Демчук Т.Г.</i> Базові семантичні типи термінів кіномистецтва в англійській мові.....	34
<i>Джеріх О. С.</i> Семантичний аналіз дієслів зі значенням пасивного переміщення у водному просторі в англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.....	36
<i>Ігнатенко Д. Є.</i> Принципи семантичної організації фразеологізмів, що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах.....	38
<i>Краєвська О. Д.</i> Особливості застосування психологічного та культурологічного підходів у формуванні комунікативної компетентності майбутніх філологів.....	40
<i>Куц Ю. В.</i> Особливості німецької та української розмовної мови як однієї з основних форм її існування (на матеріалі назв транспортних засобів).....	42
<i>Мер'ємова Ю. В.</i> Аналіз топонімів в англійських, російських та українських літературних казках.....	44
<i>Романюк Л. В.</i> Сенсорне поле предметної локативності у фразеологічних одиницях української мови.....	45
<i>Savrasova O. O., Striuk N. V.</i> The Test Teach Test Approach to Teaching English for Specific Purposes to Future Economists.....	47
<i>Сенів М. Г.</i> Становлення системи вторинних адвербіалізованих прийменників у класичних мовах.....	49

**Підсекція «Граматичні і концептологічні аспекти дослідження
германських, романських та слов'янських мов»**

<i>Безсонова Г. О.</i> Переклад назв адміністративних установ німецькою та українською мовами	51
<i>Галкіна К. А.</i> Основні поняття генеративної лінгвістики	53
<i>Гордінська І. І.</i> Особливості перекладу англійських оптативних конструкцій українською мовою	55
<i>Zaluzhna O. O.</i> Privative Oppositions Formed by Verbs with Implicit Negation in English and Ukrainian	56
<i>Kalinichenko V. I.</i> The Peculiarities of Periphery Zones of <i>FAILURE</i> and <i>НЕВДАЧА</i> Concepts in American and Ukrainian Linguistic Consciousness	58
<i>Одінцова О. О.</i> Концепт “ <i>POWER</i> ” у політичному дискурсі (на матеріалі англійської прози)	61
<i>Оленяк М. Я.</i> Несинтаксичні образні порівняння в англійській, українській та польській мовах	64
<i>Попова А. В.</i> Семантичні особливості мережевих імен в англійській та українській антропоніміці	66
<i>Putilina O. L.</i> Typology of Morphological Changes in Modern English: Morphological Traits	68
<i>Солодовник О. Є.</i> Структура уточнювальних конструкцій в публіцистичному стилі (на матеріалі англійської мови)	70

СЕКЦІЯ «ФІЗИКА»

<i>Nikolyuk P. K., Tymchuk O. S.</i> The dehybridization hamiltonian	72
<i>Розанов І. Е.</i> Прикладное применение модуля беспроводной связи ESP8266	73
<i>Русаков В. Ф., Русакова Н. М., Чабаненко В. В.</i> Особенности движения изолированного вихря Абрикосова в жестких сверхпроводниках II рода	75

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція загального мовознавства і прикладної лінгвістики

<i>Загітко А. П.</i> Сучасна лінгвоперсонологія: рівні, одиниці і категорії	77
<i>Загітко Н. Г.</i> Сучасна соціумна лінгвоперсонологія : лінгвосоціумна мотивація мовленнєвої діяльності особистості	79
<i>Кравченко Э. А.</i> Теория поэтонимологии: современное состояние и перспективы	81
<i>Ситар Г. В.</i> Параметри аналізу синтаксичних фразеологізмів	83

Підсекція української мови

<i>Аксьонова І. О.</i> Синтаксичні конкретизатори в структурі простого ускладненого речення	85
<i>Бортун К. О.</i> Імперативні висловлення в мові публіцистичних текстів початку ХХІ ст.: структура, семантика	87
<i>Важенина О. Г.</i> Градуальна синонімія фразеологічних одиниць як образно-виражальний засіб мовотворчості Євгена Гуцала	89
<i>Домрачева І. Р.</i> Створення, сприйняття і тлумачення лексем із повторювальною семантикою	92
<i>Митько Н. А.</i> Структурні варіанти іншомовних хоронімів в українських літописах	94

Підсекція літературознавства

<i>Бузов А. С.</i> Неореалістичні доміанти малої прози Віталія Бендера	95
<i>Жилін М. В.</i> Позанаукові причини тонізації вірша «Слова о полку Ігоревім»	96

<i>Просалова В. А.</i> Жанрові особливості притч Бориса Олійника.....	99
<i>Просалова В. А., Ніконенко Ю. Ю.</i> Форми вираження авторської свідомості в ліриці Ліни Костенко.....	101
<i>Пуніна О. В.</i> Експресіоністичний образ Василя Стуса в скульптурі та живописі.....	103
<i>Реутова М. А.</i> Постмодерністські концепції пародії (на прикладі драми Юрія Косача «Кортез і безталанна»).....	105
<i>Соловей О. Є.</i> Етичні максими в художній прозі Ігоря Костецького.....	107
<i>Тарасенко В. В.</i> Особливості перекодування «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового засобами кіно.....	110
<i>Урсані Н. М.</i> Художня своєрідність образів князів Потоцьких та гетьмана Б. Хмельницького в ліриці українського бароко.....	112
<i>Цікавий С. А.</i> Світоформаторська космічна фантастика: до проблеми джерел.....	114

Підсекція культурології

<i>Антонюк О. В.</i> Краєзнавчий потенціал Поділля в контексті прикладної культурології.....	117
<i>Доценко М. В.</i> Роль братств у формуванні культурної ідентифікації українців.....	119
<i>Козловська Д. В.</i> Лінгвокультурна специфіка поетонімії роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука».....	120
<i>Краснікова В. В.</i> Механізми формування комунікативної компетентності в освітньому процесі студентів спеціальності «Культурологія».....	123
<i>Маргулов А. Х.</i> Візуальний простір міста: історичні та сучасні тенденції.....	124
<i>Петрова І. В.</i> Образ дзеркала у світовій художній культурі: узагальнення культурологічного досвіду.....	125
<i>Шаповалова Н. П.</i> Музейна екскурсія в контексті фахової підготовки майбутніх культурологів.....	127

Підсекція психології

<i>Бацилева О. В.</i> Психоемоційний стрес та репродуктивне здоров'я жінки.....	129
<i>Пузь І. В.</i> Психосоціальні аспекти сучасних демографічних проблем.....	131

Підсекція журналістики

<i>Бондаренко С. В.</i> Засоби масової комунікації у нелінійних суспільно-політичних процесах.....	133
<i>Глушко А. В.</i> Ігрові прийоми у форматі мережевого інфотейнменту.....	135
<i>Єрмакова І. О.</i> Візуальні аспекти сучасної інформаційно-сміслової війни.....	137
<i>Кокорська О. І.</i> Фейк як феномен сучасного суспільства.....	139
<i>Рудченко А. С.</i> Візуалізація як тренд у сучасних конвергентних медіа.....	140
<i>Супрун Л. В., Супрун В. М.</i> Сучасні виборчі технології в інформаційно- комунікаційній системі: особливості й функції.....	142
<i>Тараненко О. В.</i> Українські медіа в умовах смислової війни: чужі смисли.....	144

СЕКЦІЯ «ФІЛОСОФІЯ»

<i>Белокобыльский А. В.</i> Как соотносятся картина мира и социальная реальность.....	146
<i>Білецький В. В.</i> Гуманітарна складова як маркер справжньої спрямованості сучасної вітчизняної освіти.....	148
<i>Бузаров А. І.</i> Методологические основания исследования демократических трансформаций арабского общества.....	150
<i>Горбенко К. П.</i> Функції справедливості у державі та громадянському суспільстві.....	152
<i>Гуржи В. С.</i> Мобилизационный потенциал религиозно-мотивированной риторики проекта «Русский мир».....	154

<i>Гуржи К. Л.</i> Де/конструювання міського соціального простору: дослідницький потенціал розробок Кевіна Лінча та Коліна Елларда	156
<i>Додонова В. И. М.</i> Хайдеггер о модусах речи и «семантика социальных конфликтов»	157
<i>Додонов Р. О.</i> Про місце війн у російській історії	159
<i>Ковальський Г. Є.</i> Інформаційний інструментарій моделювання реальності в українському соціуму	161
<i>Колінько М. В.</i> Роль жінки у формуванні міжкультурного діалогу. Досвід американського фронтиру	163
<i>Попов В. Ю.</i> Проблема «наукового світогляду» в полеміці А. Деборіна з В. Вернадським.....	165
<i>Родигін К. М.</i> Феномен алхімії у сцієнтистському контексті нового та новітнього часу	167
<i>Скворець В. О.</i> Соціальна еволюція в умовах глобалізації.....	169
<i>Халиков Р. Х.</i> Стены как последняя попытка государств утвердить границы	172

СЕКЦІЯ «ХІМІЯ»

<i>Бахалова Є. А., Беспалько Ю. М., Швед О. М., Ситник Н. С.</i> Регіоселективність реакції розкриття оксиранового циклу епіхлоргідрину бензоат-аніоном	174
<i>Борисова К. В., Каиуба А. І., Шульжук Б. В., Гетьман Є. І.</i> Подвійні силікати рідкісноземельних елементів зі структурою апатиту	175
<i>Гетьман Є. І., Радіо С. В.</i> Прогнозування енергії змішування та температур розпаду твердих розчинів складу $La_{1-x}Ln_xPO_4$	175
<i>Єрошина К.В., Фіткаленко Г. В., Румянцева Ж. О., Марійчак О. Ю., Радіо С. В.</i> Визначення вмісту хлорид-аніонів у питній воді колодязів м. Вінниця	177
<i>Жильцова С. В., Леонова Н. Г.</i> Структура і властивості епоксидно-силоксанових нанокompозитів ангідридного тверднення.....	179
<i>Зосенко О. О., Гордєєва І. О., Куц О. В.</i> Антиоксидантна активність 3-(гідроксиіміно)пентан-2,4-діону в реакціях з радикалами	180
<i>Калінський О. М., Ютілова К. С., Беспалько Ю. М., Швед О. М.</i> Нуклеофільний каталітичний ацидоліз епіхлоргідрину двохосновними карбоновими кислотами і їх естерами	181
<i>Копил О. Е., Лесишина Ю. О., Цяпало О. С., Кублинська І. А.</i> Якісний і кількісний склад етанольних екстрактів грибів <i>FLAMMULINA VELUTIPE</i>	183
<i>Марійчак О. Ю., Розанцев Г. М., Радіо С. В.</i> Натрію гетерополідекавольфрамоевропіат(III): синтез, ІЧ-спектроскопічний аналіз, мікроморфологія поверхні.....	184
<i>Мельниченко В. І., Манько К. І.</i> Кополімеризація метилметакрилату з фторованими мономерами	185
<i>Розанцев Г. М., Гумерова Н. І., Іванцова Е. С., Усачов О. М., Зюбрицька Ю. І., Радіо С. В.</i> Гетерополігексавольфрамонікелати(II) рідкісноземельних елементів з аніоном структури Андерсона та їх термоліз.....	186
<i>Цяпало О. С., Лесишина Ю. О., Шендрік О. М.</i> Вплив середовища на каталітичну активність лаккази <i>TRAMETES VERSICOLOR</i>	187
<i>Shpan'ko I. V.</i> Combined effects of structure and temperature on kinetics and free activation energy of reactions between trans-2,3-bis(3-bromo-5-nitrophenyl)oxirane and arenesulfonic acids	188

СЕКЦІЯ «ПЕДАГОГІКИ ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ»

Підсекція педагогіки

УДК 373.5.02:811.112.2(477).../19

СТАНОВЛЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Н. В. Бейліс

Вивчення іноземних мов у нашій країні свого часу визначалося соціально-економічним і політичним розвитком держави; зміни в методиці навчання іноземних мов відбувалися через загострення суперечностей між цільовими настановами, які висувалися державою і зумовлювалися потребами суспільства та результатами навчання. Попри зростання потреби в оволодінні іноземними мовами, організація освіти на цьому етапі розвитку суспільства не змогла її задовольнити. Такий стан справ маємо і нині.

На зміну латині в XX столітті прийшли англійська та німецька (які зайняли чільні позиції в дипломатичному, науковому і торговельному світі).

Методика навчання німецької мови пройшла великий і складний шлях свого розвитку, нагромадила багатий матеріал, що увійшов до скарбниці світової науки. Утім, незважаючи на тривалу історію розвитку методики навчання німецької мови і певні успіхи вітчизняної педагогіки, дискусії з низки основних її проблем тривають і досі.

Вважаємо за доцільне навести тут найістотніші з цих проблем: послідовність у навчанні видів мовленнєвої діяльності; усвідомлюваність у вивченні мовних явищ; місце рідної мови у процесі навчання; ставлення до читання і письма як до видів мовленнєвої діяльності; диференціація й індивідуалізація процесу навчання; контроль і оцінювання результатів мовленнєвої діяльності.

Особливий інтерес, на нашу думку, викликає період розвитку навчання німецької мови у вітчизняній педагогіці, починаючи з післявоєнних 50-х років. Вданий період вказано на низку причин незадовільного стану вивчення іноземних мов, зокрема, і німецької мови: недостатню кількість викладачів і низьку кваліфікацію вчителів, незабезпеченість шкіл підручниками і навчальними посібниками, відсутність кваліфікованого керівництва і контролю з боку органів народної освіти за викладанням цього предмета.

Наявність значних недоліків у системі викладання іноземних мов на початку досліджуваного періоду зазначали майже всі провідні радянські педагоги-лінгвісти. Серед таких недоліків слід зазначити насамперед низький рівень викладання німецької мови. Практичні навички володіння мовами учнів та випускників шкіл були досить незначними, вони обмежувалися знанням невеликої кількості німецьких слів та словосполучень, що ніяк не могло забезпечити здатність до іншомовного спілкування. По-друге, застаріла й недостатня матеріальна база, обмеженість наочних посібників та аудіо-візуальних засобів позбавляли можливостей оптимізації навчання німецької мови.

Аналіз показує, що вивчення німецької мови розглядалося передусім як уміння читати і перекладати німецькомовний текст. Усному мовленню і письму відводилася допоміжна роль. Заняття усним мовленням зводилися до оволодіння уміннями ставити запитання і відповідати на них.

Визнання цих недоліків викликало жваві дискусії в засобах масової інформації та науково-педагогічних закладах 50-х років, метою яких було визначення цілей навчання іноземних мов, а також пошук нових методик їх викладання на основі даних суміжних наук.

Для ліквідації зазначених недоліків були розроблені заходи організаційного характеру, серед яких запропоновано абсолютно нові для вітчизняної школи, зокрема встановлення офіційного співвідношення мов, що вивчалися у школах: 45 % шкіл — англійська мова, 25 % — німецька, 20 % — французька і 1 % — іспанська мова. Було збільшено також кількість годин для вивчення іноземних мов.

Методична концепція 70–80-х років ХХ ст. формувалася під впливом психологічної теорії діяльності та психолінгвістики — молодій науковій дисципліни, що утворилася на стику психології і лінгвістики. Методичні підходи формувалися під впливом психологічної теорії діяльності та психолінгвістики. Це означало перехід від оволодіння мовою як системою, що склалася раніше, до оволодіння мовленнєвою діяльністю в її основних видах — слухання, говоріння, читання, письмо і письмове мовлення.

Викладання іноземних мов у 80-х роках ХХ ст. було зосереджене на реалізації «Основних напрямків реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984 р.). У цьому документі підкреслювалася необхідність практичної спрямованості навчання іноземних мов, обґрунтовувалася доцільність застосування на заняттях сучасних засобів навчання і самостійної роботи учнів на уроках і в позаурочний час.

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що методисти домоглися значних успіхів у теоретичному обґрунтуванні практичного напрямку в навчанні німецької мови. Практика ж навчання свідчила про інше. Пріоритет усного мовлення над письмовим не відповідав психолінгвістичним можливостям: більшість учнів не засвоювала мову навіть на 50 %. Школярі зазнавали труднощів у сприйнятті й осмисленні інтуїтивно засвоєваних мовних явищ, у запам'ятовуванні великих обсягів мовної і мовленнєвої інформації без її запису і самостійного домашнього опрацювання, у читанні текстів з домашнього читання через незнання елементарних правил читання і невміння читати транскрипцію, у виконанні найпростіших вправ підручника через незнання граматичних основ німецької мови. Те, що вони намагалися говорити самостійно, рясніло фонетичними, лексичними і граматичними помилками. Випускники шкіл у кращому разі демонстрували вміння декламувати завчені тексти.

Для методики навчання іноземних мов 90-х років характерними є такі особливості: почалося поглиблене вивчення проблеми мовленнєвого спілкування і, як наслідок, дістало підтвердження положення про те, що підґрунтям навчання спілкування має бути спільна ігрова, продуктивна, пізнавальна діяльність учнів, їхня колективна предметно-орієнтована діяльність;

набув значного розвитку напрямок методичних досліджень, який орієнтує викладача на навчання міжкультурного спілкування і відображає інтерес до фактів культури, що вивчаються у процесі занять;

Таким чином, у сучасній методиці закріпилася тенденція до опису і самої комунікативної компетентності і її складових стосовно різних рівнів володіння мовою і різних сфер спілкування.

Розглядаючи останні досягнення у розвитку методики навчання німецькій мові, зазначимо, що його результати на порозі ХХІ ст. були викладені в ряді курсів та у приватних методиках, орієнтованих на викладання німецької мови.

Нині, як ніколи раніше, методика навчання німецької мови перебуває у скрутному становищі. Зростання потреби в оволодінні іноземними мовами значно перевищило вимоги, які ставляться до їх засвоєння у шкільних навчальних програмах, перевищило можливості її задоволення.

Нині потрібна така система навчання іноземних мов, яка — завдяки врахуванню універсальних психологічних закономірностей процесу засвоєння будь-якого навчального матеріалу й універсальних дидактичних законів організації будь-якого процесу навчання — була б прийнятною для більшості людей незалежно від їхнього віку і здібностей.

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА

К. В. Брітікова

Компетентнісний підхід в освіті дозволяє розглядати досвід людини як систему компетентностей у різних галузях життя життя (І. Ф. Гудзик, І. О. Зимняя, О. Пометун, І. Родигіна, Л. Скуратівський, А. Фасоля).

Завдання професійної освіти – підготовка кваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, відповідального, компетентного, який володіє не лише знаннями, високими моральними якостями, а й уміє діяти адекватно в усіх професійних ситуаціях, застосовуючи знання й беручи на себе відповідальність за свою діяльність та готового до постійного професійного росту.

Мовленнєва компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності педагогів [2], її значення у формуванні всебічно розвинутої особистості учня (студента) беззаперечне. Мовленнєва компетентність дає змогу педагогу створювати висловлювання, здійснювати мовленнєву діяльність.

Одне з основних завдань ВНЗ – формування мовленнєво компетентного фахівця, оскільки реалізація набутих теоретичних та практичних педагогічних умінь та навичок, спрямованих на вирішення завдань освіти, виховання і розвиток учнів (студентів) у процесі навчання неможлива без словесного методу навчання. Головними елементами цього методу є пояснення, інструктаж, розповідь, лекція, бесіда, самостійна робота з підручником.

Мовленнєва педагогічна діяльність компетентного педагога є не тільки засобом передачі знань, формування наукового світогляду, позитивних якостей особистості, вона виконує функцію емоційно-естетичного впливу в процесі формуванні всебічно розвинутої особистості.

Значні досягнення у вирішенні проблеми формування мовленнєвої компетентності мають Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівський, Л. Струганець [1], Г. Шелехова та ін. Вони підкреслюють специфіку мовленнєвих умінь, що є проявом професіоналізму, визначають структуру і зміст комунікативності, де мовлення є домінуючим компонентом, необхідним у педагогічному процесі, пропонують методики формування мовленнєвих умінь у системі навчання студентів філологічних та нефілологічних спеціальностей, звертаючи увагу на основні найбільш уживані порушення мовних і мовленнєвих норм у комунікативному розвитку особистості.

На сьогодні вчені значну увагу приділяють дослідженню мовленнєвої компетентності в професійній діяльності, зокрема у такій, котра безпосередньо пов'язана зі здійсненням комунікації.

Мовленнєва компетентність означає готовність і спроможність особистості адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати власні думки, бажання, наміри, прохання тощо), застосовуючи при цьому як мовні, так і позамовні (міміка і жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності [3].

Отже, мовленнєва компетентність є більш широким утворенням, що включає і мовну компетентність. Мовленнєва компетентність відображає рівень знань про закономірності утворення із системи мови зв'язних висловлювань для формування думки. Її змістом є: знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображально-виражальних засобів мови.

Пропонуємо деякі шляхи формування й удосконалення мовленнєвих навичок педагога:

1) контролювати як розвиток культури мовлення, так і культури спілкування студентів, створювати установку на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування;

2) контролювати і розвивати власні уміння виразного мовлення, що досягається вмільним інтонуванням залежно від змісту, умов спілкування, а також шляхом доречного вживання зображальних засобів, засобів образної словесної наочності.

3) контролювати і розвивати комунікативні уміння, розбиратися в питаннях техніки комунікації, з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні [4].

Таким чином, що мовленнєва компетентність педагога є складовою його професійної компетентності, а порушення викладачем мовно-мовленнєвих норм стає причиною низького рівня мовно-мовленнєвого розвитку студентів і має негативний вплив на їх навчально-пізнавальну діяльність. Тому викладачі ВНЗ повинні досконало знати норми сучасної української літературної мови, уміти застосовувати їх на практиці, враховуючи особливості аудиторії.

Література

1. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.

2. Введенский В. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51–55.

3. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія // [Богущ А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І. та ін.]. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.

4. Залізняк А. Мовленнєва компетентність як складова процесу професійної підготовки майбутнього вихователя / А. Залізняк // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8 (Ч. 2). – С. 164-170.

УДК

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ МАГІСТРАТУРИ

О. Жаровська

Перед українським суспільством постало питання нової соціальної ідентичності. Потрібно створити можливість для громадян позитивно ідентифікувати себе зі своєю країною, її історією. Світоглядна культура сучасної молоді формується без активного ідеологічного втручання з боку держави, що розширює поле для самостійності і самореалізації, філософського самовизначення молоді, але породжує необхідність переоцінки цінностей, осмислення досвіду старших поколінь, формування власного бачення світу майбутнього і шляхів його досягнення. На основі концептуальних образів, що створюють певну картину світу і людини, виробляються ідеали, вибудовується система смислів і цінностей, орієнтуючись на які, людина визначає цілі та завдання життя, пізнання, практичного перетворення світу і себе. Вкрай актуальним є питання відновлення ролі освіти та виховання у процесі фахової підготовки студентської молоді. І важливого значення набувають у цьому процесі вищі навчальні заклади, які втілюють собою духовні та культурні цінності суспільства. Така позиція передбачає необхідність формування у випускників вищих навчальних закладів – магістрів – високих моральних, морально-психологічних та діяльнісних якостей, серед яких особливе місце посідає патріотизм, служіння Вітчизні, готовність до захисту національних інтересів. У процесі науково-

педагогічної підготовки магістра має бути сформована педагогічна культура майбутнього викладача вищого навчального закладу I-IV рівнів акредитації, котра включає культуру знань, педагогічного творчого мислення, культуру спілкування (уміння і навички соціальної взаємодії), світоглядну культуру та культуру самовдосконалення.

Процес підготовки магістрів ґрунтується на теорії неперервної освіти, одним із етапів якої є ступенева педагогічна освіта. Основним напрямком підготовки суб'єктів навчального процесу в умовах модульно-рейтингової та кредитно-модульної системи організації навчання є зростання ролі педагогічної та медіаосвітньої підготовки викладача, який повинен проектувати освітнє та навчальне середовище із залученням сучасних інформаційних, комп'ютерних та педагогічних технологій. Педагогічна підготовка магістрів має включати як традиційні методи і форми навчання у вищій школі, так і методи і форми навчання, які є характерними для європейської зони освіти; вона спрямована на розвиток потреби студента в самореалізації, що посідає одне з найвагоміших місць у сфері спонукання дидактичного вибору. Виходячи з класифікації потреб А.Маслоу, самоактуалізація (самореалізація) становить вершину піраміди людських потреб. На його думку, лише за умови підготовленості особистості до духовного розвитку і бажання самовдосконалюватися, можна її досягти [2].

Між культурою і освітою існує прямий і опосередкована зв'язок. Освіта виступає основним соціокультурним механізмом, який людство як сукупний суб'єкт пізнання створює і використовує для цілеспрямованого впливу на хід свого розвитку. Відхід освіти від культури неможливий, оскільки в культурі зосереджуються всі смисли людського буття: соціальні, духовні, логічні, емоційні, моральні. Культура і освіта існують в діалозі. Діалог з культурою створює умови вибору цінностей освіти на певному історичному етапі [5].

Цінність – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість. Ці виміри здійснюються на основі певних абсолютних критеріїв, таких як істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість тощо [7, с. 652].

Існує проблема забезпечення світоглядної стійкості особистості, котра полягає у тому, що розум і свідомість людини вже не в змозі догнати за масштабними і глибокими змінами швидко поточного життя. Наступила криза розуміння що відбувається і як наслідок – наростання хаосу і абсурду у всіх сферах життя і на всіх рівнях управління аж до глобального. Ростуть погрози дестабілізації світоглядного характеру, дебілізації, які мають і глобальний, і регіональний, і локальний масштаби. Відбулося зниження “етичної планки” і загальнокультурного рівня широких народних мас, тобто пониження духовних моральних, інтелектуальних, фізичних якостей, необхідних для виживання [8].

Світоглядна культура – свідомо відрефлексоване особистістю ставлення до світу, вільно прийнята, а не нав'язана, чи несвідомо засвоєна система цінностей [1]. Поняття «світоглядна культура» особистості є складним і поліфункціональним, охоплює собою повний змістовний спектр понять «світогляд» і «культура», однак не зводиться до їх простої суми, а є новим якісним утворенням, яке не лише відображає світ в його «людському вимірі», але й обумовлює його «діяльне освоєння», реалізацію цього виміру на всіх рівнях організації і самовияву соціального. Результатом формування цілісного світогляду особистості, способом упорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів є світоглядна культура [6].

У процесі підготовки особистості з високим рівнем культури необхідно звертати увагу на вивчення не лише тільки зовнішньої системи відносин, але й і внутрішньої, розкриваючи характер взаємодії двох систем. Саме від рівня їх взаємодії залежить розуміння особистістю засвоєних нею цінностей, перенесення їх на конкретний предмет діяльності, розвиток професійної, вольової, емоційної і моральної сфери. Співіснування

внутрішніх та зовнішніх цінностей надає змісту існування людини, ставить її у позицію особистої відповідальності за свої вчинки. Передумовою професійного становлення магістра є зростання його життєвої та професійної позиції.

Життєвою позицією будемо вважати спосіб самовизначення особистості в житті, узагальнений на підставі її моральних цінностей, який відповідає її основним нахилам. Тому професійна позиція – це складна система цінностей, де установки, інтереси, світоглядні категорії і ставлення суб'єкта до моральних цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність. До системи загальнолюдських цінностей особистості будемо відносити: доброту, турботливе ставлення до людей, щирість, тактовність, милосердя; співчуття, чуйність, уважність; справедливість, самокритичність, чесність, вірність, непримиренність до антигуманних вчинків, мужність, принциповість, повагу до людської гідності, доброзичливість, скромність, ввічливість тощо [3].

Процес формування моральних цінностей, а отже, і морального розвитку особистості може проходити 2 етапи: I етап – морально-практична діяльність, яка, врешті-решт, змінює моральну свідомість та поведінку особистості. Це етап вироблення студентом власної позиції стосовно суспільної системи цінностей. II етап – самовиховання, метою якого виступає моральне удосконалення власного «Я» в системі суспільних стосунків, відбувається інтеріоризація, привласнення студентом системи існуючих моральних цінностей [4, с. 44]. Моральний ідеал студента/магістра як структурний компонент його світогляду стає частиною самосвідомості і метою самовдосконалення. Тому залежно від того, чи ідеал суспільства та молоді особистості збігається, відбувається моральний розвиток і зростає ефективність виховання, і навпаки. В іншому випадку, залежно від усвідомлення незбігання цих ідеалів, особистість відчуває потребу в моральному самовдосконаленні.

Література

1. Азархин А. В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности / Андрей Виленович Азархин [Отв. ред. В. П. Михалев]. — К. : Наук. думка : Ин-т философии АН, 1990. — 192 с.
2. Вітвицька С. С. Технологія педагогічної підготовки магістрів в умовах ступеневої освіти // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 133–153. // [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://eprints.zu.edu.ua/13359/1/%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A1.pdf>
3. Власенко О. М. Формування системи цінностей особистості / О.М. Власенко // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1923/1/4.pdf>
4. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
5. Мищерина И. В. Диалоговая концепция культуры как педагогическое условие формирования профессиональной готовности будущих преподавателей педагогики / И.В. Мищерина // Автореф. канд. дис...13.00.08 Теория и методика профессионального образования, 2006. – Ставрополь. – 26 с.
6. Ольхова Н. Проблема світоглядної культури особистості в педагогічній теорії / Н. Ольхова // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_DSN_2013/Pedagogica/3_143052.doc.htm
7. Філософський словник соціальних термінів. [під заг. ред. В.П. Андрущенко]. Видання третє, доповнене. – Х. : «Р.И.Ф.», 2005. – 672с.
8. Хайрулліна Ю. О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз: монографія/ Ю. О. Хайрулліна; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 235 с.

ВАЛЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ СТУДЕНТІВ

С. М. Зайцев

Процес навчання в університеті, особливо на першому курсі, ускладнений незнанням особливостей навчання, невмінням правильно організувати свій режим, відсутністю навичок до самостійного життя й роботи. Це призводить до того, що нерідко школярі, що успішно закінчили школу, стають середніми студентами й отримують незадовільні оцінки на екзаменаційних сесіях. А до того ж часто набувають хронічних захворювань. В перший період навчання переважають захворювання очей, зубів, простудні захворювання та захворювання нервової системи (слабкість її, виснаження, неврози, неврастенія). Потім проявляються захворювання шлунково-кишкового тракту, гінекологічні хвороби.

Насамперед страждають студенти, що не привчилися до самостійного, розумного планування свого часу і своїх дій. Тому дуже важливо навчитися працювати систематично, щодня і протягом усього семестру, економлячи кожен хвилину.

В університеті закладається фундамент знань за фахом, тому в процесі навчання необхідно не тільки засвоїти програму, але й придбати навички творчої самостійної роботи, важливо вчитися з самого початку методом самостійної розумової праці. А самостійність набувається і вкорінюється поступово в процесі систематичної праці. Отже, щоб організувати свою працю, свій процес навчання в університеті, починати треба з правильної організації свого режиму.

Правильний режим забезпечує кращу працездатність, оберігає від перевтоми, забезпечує успішне виконання всіх завдань і громадських обов'язків. Залежно від добового ритму фізіологічних функцій в різні періоди дня змінюється і працездатність. Причому оптимум ритмічної діяльності має індивідуальні коливання. У більшості людей є два періоди підвищеної працездатності протягом доби: з 9 до 12–13 години і між 16 і 19 годинами. Вочевидь, найважчу й відповідальну роботу потрібно приурочити до періодів природного підйому працездатності. Працездатність змінюється і по днях тижня – найбільш висока вона у вівторок, середу, четвер. Це також слід враховувати при складанні свого графіка робіт. Пам'ятати треба також і про так званій стан впрацьовування (10–15 хвилин), і подальшу стадію стійкості працездатності (2–3 години), і, нарешті, фазу зниження її, настання стомлення, коли потрібен відпочинок (перерва). Через кожні 50–60 хвилин рекомендується робити перерву в занятті на 10 хвилин. Після 3–4 годин розумової праці слід робити годинну перерву. Причому відпочинок повинен бути активним. Особливо активний відпочинок потрібен в кінці робочого дня, в неділю, під час канікул (гори, море, турпоходи).

Займатися треба щодня, систематично в межах 3–4 годин. Спочатку для цього потрібне свідоме напруження волі, а потім вже виникає звичка, робота стає потребою. При цьому, щоб робота була ефективною і не стомлюючою, слід ставити перед собою якусь мету: дізнатися про щось нове, розібратися що це є, звідки виникло, як і чому, до чого це призводить. Цікава, улюблена робота не так стомлює людину і дає хороші результати.

Малорухомий спосіб життя призводить до значного погіршення серцево-судинної й дихальної системи, м'язової й розумової діяльності. На результати розумової праці впливають зовнішня обстановка в робочому приміщенні; порядок на робочому столі; температура й вологість повітря в приміщенні. Найбільш оптимальна температура +18–20°C і вологість 40–60 %. Підвищення температури й вологості впливають на тонус периферичної нервової системи, на розподіл крові, дихання, серцеву діяльність, зміну газового обміну.

Звідси висновок – необхідно систематично провітрювати приміщення (в будинку, в аудиторії, лабораторії). І, якщо «театр починається з вішалки», то продуктивність розумової праці – з квартирки.

Впливає на результат розумової праці і те, як сидить людина, як правильно тримає книгу (25-30 см від очей), як освітлене приміщення.

Велике значення має харчування. Про харчування зараз говорять скрізь і всюди, і багато, а про дієти з метою схуднути – ще більше. А от всерйоз починають цікавитися цими проблемами, лише коли починає гриміти грім: з'являються хвороби – виразки, гепатити, нефрити, камені, з'являються зайві кілограми. Скрізь і всюди необхідно дотримуватися почуття міри в їжі, пам'ятати, що шкідливих продуктів немає, всі продукти корисні, всі потрібні. Але важлива пропорція: більше овочів, фруктів, менше жиру. Необхідна різноманітність продуктів і, головне, правильне поєднання або комбінування різних продуктів: білки, вуглеводи, жири, вітаміни та маса різних мікроелементів – особливо калій, кальцій, магній.

Результати багатьох досліджень показують, що в різні дні тижня 15–20 % студентів приходять на заняття не поснідавши (не встигли!). У таких студентів гірші показники працездатності, вони роблять більше помилок. У кінцевому підсумку це призводить до захворювання шлунка та дванадцятипалої кишки (гастрит, дуоденіт, виразки).

Для продуктивної розумової роботи дуже важливі тривалість і глибина сну. Під час сну відбувається відновлення працездатності клітин кори головного мозку та інших систем організму. Тривалість сну повинна бути не менше 7–8 годин. Перед сном за 2,5–3 години – не їсти й побути на свіжому повітрі хоча б 20–30 хвилин.

Великим злом для здоров'я є такі шкідливі звички як куріння і вживання спиртних напоїв. Вони знижують працездатність, завдають шкідливого впливу на вищу нервову діяльність і на особистість людини.

ІДК 37.013 + 374.7

ЩОДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У БІЛОРУСІ

О. А. Ісаєва

В галузі організації освіти дорослих Білорусі загалом можна виокремити два підходи. Перший з них, будемо вважати, є тенденційним, класичним (за С. А. Мацкевич – інерційним), який передбачає чітке планування контингенту дорослих, обов'язкове проходження системи підвищення кваліфікації кожні п'ять років, а також відповідність змісту освіти кваліфікації викладачів.

Другий підхід за своєю сутністю є інноваційним. Він передбачає певні задачі розвитку, характеризується новими ідеями, вимагає осучасненої гуманістично орієнтованої, демократичної організації діяльності. Саме нові ідеї, їхня ґрунтовність гарантують успішність того або іншого проекту, ініціюють попит на відповідні інформаційні й кваліфікаційні ресурси [1].

У Білорусі триває розробка положень Концепції якості освіти, в якій зокрема передбачено здійснення моніторингу якості освіти дорослих. Для реалізації моніторингу якості освіти в системі підвищення кваліфікації передбачається здійснення стандартизації параметрів якості освіти, проектування й програмування освітніх процесів, систематизації та технологізації моніторингових процедур, інформаційного забезпечення моніторингу якості, а також реалізація «продуктів моніторингу» через управлінську позицію [2].

В Республіці Білорусь організовуються певні заходи у контексті освіти дорослих. Так, 15–17 вересня 2008 року в Мінському міжнародному освітньому центрі відбувся Перший Фестиваль неформальної освіти дорослих у Білорусі. Учасники прийняли Резолюцію Фестивалю неформальної освіти із сподіваннями, що ідеї та пропозиції, викладені в ній, слугуватимуть керівництвом до дій щодо розвитку освіти дорослого населення як навчальним закладам, так і відповідним державним інституціям [2].

Термін «неформальна освіта дорослих», не дивлячись на його присутність в багатьох актуальних міжнародних документах, на превеликий жаль не знайшов свого відображення у Кодексі Республіки Білорусь про освіту, який набув чинності в 2011 році. В статті 240 Кодексу йдеться лише про систему додаткової освіти дорослих, в рамках якої вона визначається як вид додаткової освіти, спрямований на професійний розвиток слухача, стажера та задоволення їх пізнавальних потреб [4].

Радою Міністрів Республіки Білорусь 15 липня 2011 року було прийнято Постанову № 954 «Про окремі питання додаткової освіти дорослих». Даною постановою серед вирішення інших питань було затверджене «Положення про навчальні курси додаткової освіти дорослих». В ньому було встановлено, що навчальні курси – це освітній захід, спрямований на задоволення пізнавальних потреб слухачів в певній сфері професійної діяльності або галузі знань. У Положенні підкреслювалось, що засвоєння змісту освітньої програми навчальних курсів не спрямоване на придбання професії, перепідготовку та підвищення кваліфікації керівних працівників, спеціалістів, робітників та службовців [4]. Термін отримання додаткової освіти дорослих при засвоєнні змісту освітньої програми навчальних курсів, а також тематика навчальних занять, наповнюваність навчальних груп мали самостійно встановлюватися установами додаткової освіти дорослих, іншими організаціями, індивідуальними підприємцями, яким відповідно до законодавства було надано право здійснювати освітню діяльність.

В Білорусі функціонує товариство «Центр соціальних інновацій», яке є одним із засновників мережі Асоціації громадянської освіти. За ініціатииви цієї організації здійснюється видання журналу з питань громадянської освіти «Адукатар», в якому знаходять відображення й матеріали з проблем освіти дорослих. Співробітники вищезазначеного Центру проводять близько 30 навчальних курсів та семінарів на рік, які охоплюють у середньому 300-400 учасників, включаючи мультиплікаторів (педагогів, соціальних організаторів, соціальних працівників, які працюють з більш широкими верствами населення). Ними також здійснюється підготовка менеджерів, тренерів й інших фахівців, котрі сприяють розвитку освіти дорослих у державі [3]. Уся освітня й просвітницька діяльність товариства спирається на стратегії активного навчання, а саме, навчання через діяльність і залучення учасників до процесу конструювання знань.

У розвитку освіти дорослих важливу роль відіграє дистанційне навчання. В Республіці Білорусь послідовний розвиток дистанційної освіти відбувається з 2000 року. Центр дистанційного навчання Білоруського Державного Університету інформатики і радіоелектроніки було створено 20 грудня 2001 року як підрозділ факультету заочного та дистанційного навчання. Основне завдання центру – забезпечити реалізацію дистанційного навчання у БДУІР, стати сполучною ланкою між педагогічним персоналом і тими, хто навчається [2].

Зі сказаного ми можемо зробити висновок, що система освіти Республіки Білорусь характеризується розвиненою мережею закладів освіти для дітей і молоді, удосконаленням структури та змісту професійної підготовки виробничого та невиробничого персоналу, адаптацією до нових умов системи підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів, посиленням уваги науковців, педагогів-практиків до сектору освіти дорослих. Звернення до даного ресурсу актуалізує ряд проблем, обумовлених тим, що ця галузь організованого навчання є одним з наймолодших секторів освітньої системи, а отже дає нам можливість досліджувати дану проблему у подальшому її розвитку.

Література

1. Мацкевич С. А. Современные философские проблемы системы образования взрослых в Беларуси / С. А. Мацкевич // материалы портала «Методология» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.methodology.by/index.php?option=com_content&task=view&id=132&Itemid=35.
2. Аніщенко О. В. Сучасна освіта дорослих: досвід Республіки Білорусь / О. В. Аніщенко // Нові технології навчання: наук. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України; О. П. Гребельник (гол. ред.). – К., 2009. – № 59, ч. II, спецвипуск. – С. 108–112.
3. Образование взрослых и гражданское образование // материалы веб-сайту Центру соціальних інновацій [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.csi.by.com/ru/ae.htm>.
4. Лабода С. Неформальное образование в Беларуси: провайдеры, ключевые тенденции и перспективы на будущее / Сергей Лабода // Неформальное образование для региональных демократических трансформаций. Исследование / под общей ред. Д. Карпиевича и Г. Усатенко. – Фонд «Европа XXI», Киев 2012. – С. 39.

УДК 378

СОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ВУЗЕ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ АДАПТАЦИИ У СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА

Н. Ю. Ищук

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) стали неотъемлемой частью нашей жизни в целом и образования в частности. Целью информатизации системы образования, с одной стороны, является повышение эффективности обучения благодаря увеличению объемов информации и усовершенствованию методов ее применения, а с другой – предоставление возможности пользователям применять информационные технологии как в личной и профессиональной деятельности, так и в учебно-воспитательном процессе. Современный специалист должен самостоятельно приобретать с помощью информационных технологий новые знания и умения, применять их в практической работе.

Проведенный анализ психолого-педагогической литературы, равно как и собственные наблюдения, позволили нам констатировать, что одним из основных компонентов организационно-педагогических условий адаптации студентов-первокурсников является организация сотрудничества преподавателя и студента как равноправных партнеров средствами инновационных технологий, к которым мы относим ИКТ и Web-технологии (Web-сервисы, образовательные Web-ресурсы, сетевые сообщества). Более того, создание интеллектуально-информационного пространства является одной из целей Национальной программы информатизации, что отражено в Законе Украины «Про Концепцію Національної програми інформатизації» (*Закон України, 1998*), в котором дается определение понятия «информационное пространство»: совокупность программно-аппаратных средств, информационных сетей связи, организационно-методических элементов системы высшей школы и прикладной информации о предметной отрасли. Интеллектуально-информационное пространство в Донецком национальном университете имени Василя Стуса представлено системно-объединяющей средой с размещенными в ней компьютерными классами, подключенными к сети Интернет с доступом к интегрированной среде дистанционного обучения Moodle. Это позволяет сформировать в институте информационную

образовательную среду, имеющую инновационный характер и облегчающую процесс адаптации студентов-первокурсников к условиям обучения в вузе.

Интенсивное применение ИКТ и Web-технологий обусловлено, прежде всего, необходимостью обработки студентами большего, по сравнению с периодом обучения в школе, объема информации за короткие сроки, а также потребностью приспособиться к новому ритму жизнедеятельности, новым учебным требованиям и сформировать принципиально новый подход к организации собственной учебной деятельности, что в будущем, по окончании университета, поможет им успешно адаптироваться к новым для них условиям труда. Именно в стенах университета должно начинаться формирование у студентов навыков профессиональной адаптации. С этой целью в рамках каждого модуля рабочей программы АЯПС, начиная с первого курса, разработаны задания, требующие от студентов сформированных как предметных, так и коммуникативно-информатических компетентностей.

В структуре *коммуникативной* компетентности можно выделить такие компоненты [1; 3]:

- умение слушать и принимать во внимание взгляды других людей, дискутировать и защищать свою точку зрения;
- умение понимать и говорить, читать и писать на нескольких языках;
- умение выступать публично;
- использование коммуникативных технологий для передачи, приема и обработки различных сообщений; налаживание и поддержка контактов;
- сотрудничество и работа в команде.

В свою очередь, коммуникативные качества входят в социально-психологический компонент адаптации, поскольку они обеспечивают оптимальные межличностные отношения в студенческой среде, решение дидактических задач посредством общения с преподавателями и другими студентами. [2]

В структуре *информатической* компетентности А. Баранников, Т. Nunan [1; 3] выделяют следующие компоненты:

- поиск, ввод, преобразование, вывод необходимых (разнородных) сообщений с помощью компьютера и с использованием других средств;
- представление сообщений, включая тексты, рисунки, числа, видео в соответствующей форме, а также сохранение и передача сообщений, в том числе по телекоммуникационным каналам;
- обращение к различным источникам данных и их использование; подготовка к представлению и обсуждению различных видов материалов в разнообразных формах;
- использование документов и их систематизация в самостоятельно организованной деятельности;
- умения применять методы системного анализа для решения экономических задач и способности самостоятельно принимать решение.

Формируя у студентов информатическую и коммуникативную компетентности, преподаватель, таким образом, помогает им опосредованно решить проблему адаптации к обучению в высшем учебном заведении, поскольку основными трудностями когнитивного аспекта адаптации студенты называют увеличение объема информации и сложности учебного материала, увеличение удельного веса самостоятельной работы, неумение работать самостоятельно, использовать ИКТ и Web-технологии при презентации выступлений на семинарских и практических занятиях и пр.

Основываясь на наших наблюдениях, можно прийти к выводу, что для большинства студентов успешное обучение в вузе неотъемлемо связано с эффективным использованием ИКТ и Web-технологий. Следовательно, сроки адаптации студентов-первокурсников к обучению в высшем учебном заведении могут быть сокращены в условиях информационной образовательной среды, в которой значительное внимание уделяется формированию у студентов коммуникативно-информатической компетенции,

что отвечает современным целям образования. Дальнейшего развития требует разработка и усовершенствование методических рекомендаций к учебным заданиям, предполагающим использование студентами информационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранников А. В. Самообразование учащихся в системе общего образования. Теория и практика / А. В. Баранников. – М.: ВЛАДОС. 2001. – 360 с.
2. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. 1997. – 302 с.
3. Nunan T. Flexible delivery – a discussion of issues / T. Nunan. – University of South Australia: Distance Education Centre. 1994.

УДК 174:371.11

ПІДГОТОВКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У МАГІСТРАТУРІ. ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

В. О. Кириленко

Актуальність. Освіта має вирішальне значення для формування інтелектуального потенціалу сьогодення і майбутнього, побудови демократичного суспільства, здобуття знання, необхідного для удосконалення всіх сфер життя людини. Однак не менш важливу роль для стійкого економічного і соціального зростання, підвищення життєвого і культурного рівня населення відіграє інноваційна діяльність і передовий досвід.

Метою статті є розкриття технологій формування готовності до інноваційної діяльності майбутніх керівників навчальних закладів, спираючись на досвід передових вчених.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасному науковому просторі проблеми інноватики розглядають В. Г. Кремень [1], В. І. Єльнікова [2]; впровадження педагогічних інновацій у навчально-виховний процес школи вивчають Л. Л. Хоружа [3], М. О. Голубева [4] та ін. Творче зростання керівника в умовах інноваційної діяльності, підвищення його фахового рівня, професійної компетенції відображено у працях С. А. Калашнікова [5], Л. М. Ващенко [6] та ін.

Особливості підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до застосування освітніх інновацій досліджено у працях Л. А. Даніленко [7] та ін.

Прикладними питаннями запровадження компетентнісного підходу в освіті й осмислення засадничих питань взаємозв'язку компетенції та компетентностей займаються закордонні й українські науковці та практики І. О. Линьова [8], В. О. Синицина [9] та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у цьому напрямі, залишаються недостатньо вивченими структура та компоненти готовності менеджерів освіти до інноваційної діяльності, потребують подальшого обґрунтування технології підготовки майбутніх управлінців до здійснення інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. На основі історичного аналізу становлення і розвитку професіоналізації управлінців навчальних закладів простежено динаміку зміни підходів до управління освітніми інституціями. У період з 1918 до 2009 року сутність і характерні особливості управління навчальними закладами відображено в послідовності соціально-детермінованих підходів: 1) 1918–1930 рр. – авторитарно-функціональний підхід; 2) 1930–1940 рр. адміністративно-контролюючий підхід; 3) 1940–1960 рр. – авторитарно-системний підхід; 4) 1960–1980 рр. – авторитарно-комплексний підхід;

5) 1980–1990 рр. – авторитарно-компетентнісний підхід; 6) 1990–2000 рр. – управлінсько-адаптивний підхід; 7) 2000–2009 рр. – інноваційно-рефлексивний підхід.

Наведемо характеристики основних етапів:

Перший етап – з 1918 до 1930 року характеризується відсутністю професійної підготовки управлінців навчальних закладів. В «Положенні про єдину трудову школу (1918 р.)» було визначено, що завідувач школи обирається її колективом із складу педагогів школи. Завідувач був виконавцем розпоряджень колективу, а вищим органом шкільного самоврядування була шкільна Рада. Це було проявом демократичного підходу, проте діяльність керівника школи мала певні обмеження, що стримувало розвиток його функціональної дієвості, позбавляло самостійності у розв'язанні важливих проблем та прийнятті рішень, що часто призводило до стихійності в управлінні школою [10, с. 505]. В цей період опубліковано наукові праці професора М. М. Іорданського «Керівництво школою» (1918 р.) і монографія «Школознавство», у яких досліджувалися та розглядалися питання теорії і техніки управління загальноосвітньою школою. Зі зміцненням державних структур водночас відбувається відхід від демократичних позицій. Так, у «Статуті єдиної трудової школи (1923 р.)» у розділі «Управління школою» стосовно прав та обов'язків керівників вперше було визначено функціональний статус завідувача навчального закладу. Передбачалося, що завідувач школою має право скасовувати постанови Ради школи, а в окремих випадках приймати самостійні рішення без Ради школи [11, с. 256]. Отже, цей етап характеризується авторитарно-функціональним підходом до управління навчальними закладами.

Для другого етапу – з 30-х до 40-х років ХХ ст. – визначальним є тоталітаризація влади. Постановою «Про структуру початкової та середньої школи» у 1934 році посаду завідувача школи перейменували на директора. В цей час відсутність фахової освіти керівників шкіл компенсувалася підвищенням їхньої кваліфікації шляхом організації короткострокових курсів, нарад, конференцій. Важливим фактором, що визначав готовність особистості виконувати функції керівника, була ідейна та політична відданість ідеалам комуністичної партії. Отже, цей етап характеризується адміністративно-контролюючим підходом, оскільки посилюється державний контроль за навчальними закладами і діяльністю директора.

Третій етап охоплює 40-ві та 60-ті роки ХХ ст. характеризуються відсутністю цілеспрямованої професійної підготовки управлінців навчальних закладів. Початок цього етапу співпадає з часом розв'язання та трагічними подіями Другої світової війни. У воєнні та післявоєнні роки управління навчальними закладами декларується демократичними принципами, хоча насправді воно було жорстко регламентоване владою і партійним керівництвом. Проблема управління навчальними закладами в цей час практично не досліджується через соціально-політичний контекст. У повоєнні роки були зроблені перші спроби розглядати діяльність директора школи з позицій системного підходу [12, с. 76]. У цей період діяльність щодо управління навчальними закладами декларується як демократична, але фактично вона жорстко регламентована владою і партійним керівництвом. У Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям та подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», прийнятому у 1958 році, визначалося, що директор здійснює управління школою, оптимально поєднуючи єдиноначало та колегіальність, базується в своїй діяльності на педагогічну раду, партійні та профспілкові організації, залучає на допомогу школі батьків учнів, шефські підприємства [13, с. 87–88]. Отже, для третього етапу характерним є авторитарно-системний підхід.

Четвертий етап – 60-ті – 80-ті роки – відзначається системно-комплексним підходом до підвищення кваліфікації управлінців навчальних закладів. Саме у цей час виокремлюються основні соціально-рольові функції керівника школи – це керування і реалізація комплексного підходу до навчання й виховання учнів, наукове управління навчальним процесом, робота з громадськістю та батьками учнів, активний вплив на виховні процеси у місті, суспільно-політична, адміністративно-педагогічна, господарська діяльність та освітньо-просвітницька робота. Рівень професійної компетентності усвідомлювався як визначений ступінь сформованості професійних знань, умінь і деяких якостей особистості, що необхідні для роботи і реалізуються у ній [14, с. 38]. Але вони відрізнялися надмірно

ідеологізацією, про що свідчать їхні розділи: актуальні проблеми марксистсько-ленінської теорії, питання теорії і методики комуністичного виховання, питання марксистсько-ленінської естетики і т. ін [15, с. 75]. Набирають силу тенденції щодо демократичного стилю керівництва та підвищення рівня професійної компетентності керівника школи [16, с. 103]. Отже, четвертий етап характеризується системно-комплексним підходом. Усвідомлення важливості рівня професійної компетентності, як визначеного ступеня сформованості професійних знань, умінь і деяких якостей особистості, привело до створення перших науково обґрунтованих навчально-тематичних планів підвищення кваліфікації керівників шкіл. [9, с. 276].

П'ятий етап – з 80-х до 90-х років – відзначається початком активного дослідження науковцями класифікацій особистісних професійно значущих якостей директора загальноосвітньої школи та їх впливу на функціонування закладу. Директора школи цих років обирали колективом навчального закладу. У «Положенні про загальноосвітню школу» було передбачено звільнення директора від адміністративно- господарської діяльності. Це дало змогу зосередитись на педагогічній роботі, творчо-пошуковій діяльності, керівництві вчительським та учнівським колективами. Отже, цей етап характеризується авторитарно-компетентісним підходом, починають ставити вимоги до компетентності керівника навчального закладу, так як оновлення і розвиток школи неможливі без високого рівня професіоналізму її керівника. Традиційне управління освітніми закладами було орієнтоване на виконання вказівок (інструкцій, рекомендацій, наказів) вищих органів керівництва. До директора школи надходили вказівки, завдання від владних структур, які потрібно було виконувати.

Упродовж шостого етапу – з 90-х до 2000-го років започатковується професійна підготовка управлінців навчальних закладів. Цей етап охоплює розпад СРСР і утворення незалежної Української держави, поступовий відхід від авторитарного стилю управління в різних галузях і в освіті загалом. Загострюється питання про надання професійного статусу керівнику навчального закладу. Постає необхідність вчити керівника школи управляти розвитком школи, спрямовувати дослідницьку та пошукову діяльність педагогів та учнів. Поряд із поняттям «керівник» почав широко вживатися термін «менеджер». Розвивається менеджмент освіти, загострюється питання про надання професійного статусу керівникові школи. Існуюча система підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів вже не могла розв'язувати проблеми концептуальності, професіоналізації управління [16, с. 172]. Удосконалюються вимоги до кваліфікації керівників закладів освіти в разі присвоєння їм кваліфікаційних категорій, що включають такі показники: кваліфікація; професіоналізм; продуктивність діяльності. Аналіз їх свідчить про спрямованість на формування операційної сфери при явній недооцінці потребнісно-мотиваційної і рефлексивно-оцінювальної сфер їхньої діяльності. Відбувається розбудова національної системи освіти; формується законодавча і нормативна база ступеневої системи підготовки фахівців, розробляються державні стандарти якості освіти; структурної реорганізації вищих закладів освіти, створюються магістратури [17, с. 61]. Отже, для шостого етапу характерний управлінсько-адаптивний підхід. Загального вжитку набуває термін «менеджер освіти».

Сьомий етап – з 2000-го до 2009 року – характеризується розвитком системи професійної підготовки керівних кадрів освіти – інноваційно-рефлексивним підходом. Відбуваються перші спроби вищих закладів освіти готувати нове покоління керівників-управлінців навчальних закладів – менеджерів освіти. З 2000 року Міністерством освіти і науки України було розроблено освітньо-кваліфікаційну характеристику магістра за спеціальністю 8.000009 – «Управління навчальними закладами», що відповідає Державному стандарту вищої освіти і входить до її галузевої складової. На цьому етапі у вищих навчальних закладах України розпочалася професійна підготовка магістрів за цією спеціальністю [18, с. 55–56]. Розробляються та вдосконалюються навчальні програми професійної підготовки магістрів зі спеціальності «Управління навчальними закладами», видаються навчально-методичні посібники, методичні рекомендації тощо. Професійна підготовка управлінців навчальних закладів стала повноправним компонентом системи неперервної професійної освіти України, починаючи з 2000 року.

В передових статтях поширюється думка, що сучасний управлінець має суттєво відрізнятися від традиційного керівника. Це зумовлено новими концептуальними та технологічними підходами до діяльності, а саме: гуманізацією та демократизацією, людиноцентристським поглядом, управлінням за результатами, програмно-цільовим і особистісно орієнтованим підходами до управління та іншими інноваціями в менеджменті. Стверджується, що незважаючи на появу актуальних праць з планування підвищення компетентності та підготовки керівних педагогічних кадрів, ряд важливих аспектів, зокрема, проблема відбору та систематизації науково обумовленого змісту, визначення раціональної структури і форм комплексних планів підготовки та безперервного підвищення кваліфікації працівників освіти, не мають достатньо повного теоретичного обґрунтування.

Окремо хочеться наголосити на тому, що швидкоплинність змін сучасного суспільства об'єктивно зумовлює необхідність формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття цих змін як природної норми. Водночас, сприйняття сукупності змін неможливе без задоволення освітніх потреб людини впродовж її життя. Отже, сучасна освіта повинна набути інноваційного змісту для змінюваних освітніх потреб, а суб'єкти освітнього процесу – здатності інноваційного способу життя і навчання [22, с. 143].

Література

1. Феномен Інновації: освіта, суспільство, культура : монографія / За ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.
2. Єльнікова Г. В. Управлінська компетентність / Г. В. Єльнікова. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. – (Б-ка «Шк. світу»).
3. Хоружа Л. Л. Компетентнісний підхід в освіті: ретроспективний погляд на розвиток ідеї / Л. Л. Хоружа // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: Збірник наукових праць. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2007. – С. 178–183.
4. Голубєва М. О. Визначення ключових компетентностей майбутніх учителів: європейський досвід / М. О. Голубєва, І. В. П'янкоська // Наукові записки. Том 84. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 73 с.
5. Калашнікова С. А. Запровадження інноваційних підходів до підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів: досвід Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка / С. А. Калашнікова, І. О. Линьова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: [зб. наук. пр.] – К. : КМПУ, 2009. – № 12(2). – С. 32–40.
6. Ващенко Л. М. Інновації в освіті / Л. М. Ващенко // Енциклопедія освіти; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юніком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Даниленко Л. Менеджмент інновацій в освіті / Л. І. Даниленко. – К. : Шк. Світ, 2007. – 120 с.
8. Линьова І. О. Підготовка керівників навчальних закладів (НЗ) до здійснення моніторингу якості діяльності ЗНЗ / І. О. Линьова // Моніторинг якості освіти: теорія та практика [Матер. Всеукр. наук-практ. конф.] – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – 196 с.
9. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні. Компетенції / Н. М. Бібік / Енциклопедія освіти; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юніком Інтер, 2008. – 1040 с.
10. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
11. Волобуєва Т. Б. Самоосвітня діяльність керівника. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 96 с.
12. Даниленко Л. Менеджмент інновацій в освіті. – К.: Шк. світ, 2007. – 120 с.
13. Єльнікова Г. Управлінська компетентність. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
14. Луначек В. Е. Алгоритми управління школою. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 176 с.
15. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. – Х. : Вид. група «Основа», 2004. – 204 с.

16. Орбан-Лембрик Л. Психологія професійної управлінської діяльності // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – №3–4. – С. 58–66.
17. Бартков О. Готовність педагога до інноваційної професійної діяльності / О. Бартков // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 1. – С. 52–58.
18. Ганаева Е. А. Формирование готовности директоров средних школ к инновационной деятельности / Е. А. Ганаева // Образование и наука. – 2011. – № 7 (86). – С. 127–138.
19. Крулехт М. В. Формирование компетентности магистров по программе «Педагогический менеджмент» в области инноваций в сфере образования / М. В. Крулехт // Образование и образованный человек. – 2014. – № 2. – С. 73–79.
20. Лазарев В. С. Управления инновациями в школе : учебное пособие / В. С. Лазарев. – М. : Центр пед. образования, 2008. – 352 с.
21. Слостенин В. А. Педагогика. Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подимова. – М. : Магистр, 1997. – 223 с.

УДК 371.13:37.018.46:371.14

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Г. В. Коліжук

З метою оволодіння учнями необхідного обсягу знань, умінь і навичок, сучасний вчитель повинен використовувати саме ті засоби, які би в першу чергу мотивували учнів до навчання та надавали їм можливість знаходитись саме в тому середовищі, до якого вони звикли і в якому почувають себе комфортно, зокрема засоби ІКТ. Однак, мотивація та стимулювання потрібні не тільки учням, але й їх вчителям.

У науковій літературі розрізняють зовнішню та внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація базується на різних видах заохочень та покарань, які в свою чергу стимулюють або гальмують поведінку людини. Внутрішня мотивація ж сприяє отриманню задоволення від роботи, підвищує самоповагу особистості, зацікавленість та почуття радості. Безумовно, ціллю будь-якої діяльності є саме внутрішня мотивація. Ще Сергій Рубінштейн зазначав, що «люди поринають у діяльність заради неї самої, а не для досягнення яких-небудь зовнішніх нагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення іншої мети» [1]. Згідно анкетування, вчителі початкової школи виділяють різні фактори сприяння впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес (Рис. 1).

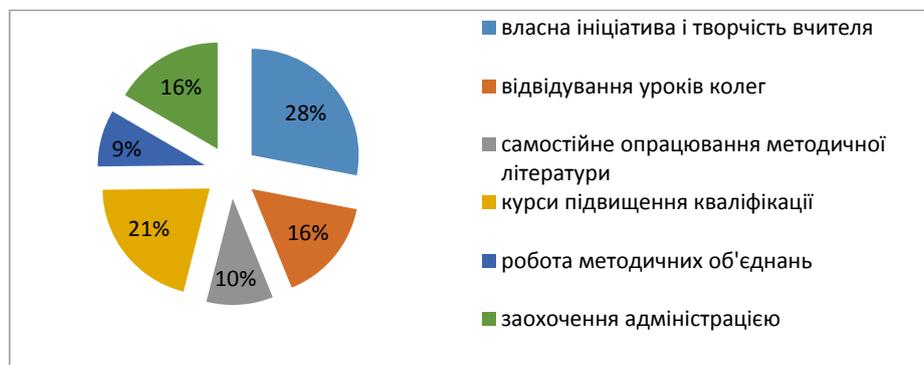

Рис. 1. Фактори, що сприяють впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес

Як видно з діаграми, в узагальненому вигляді у респондентів переважають зовнішні мотиви впровадження ІКТ. Серед них провідне місце належить курсам підвищення кваліфікації (21 %), заохоченню адміністрацією та відвідуванню уроків колег (по 16 %). Серед внутрішніх мотивів переважає власна ініціатива і творчість вчителя (28 %). Таким чином, на нашу думку, освітяни потребують допомоги у розвитку свого внутрішнього потенціалу та прагнень вдосконалювати свої професійні уміння та навички, розвиватись відповідно до потреб сучасного суспільства.

Поряд з поняттями «мотив», «мотивація» розглядають поняття «стимул» та «стимулювання». Стимул (від латинського stimulus — стрекало, батіг, пуга) означає спонукання до дії, спонукальну причину, тобто в основі спонукальних дій лежать зовнішні чинники (матеріальні, моральні). В той час, як мотив – це теж спонукання до дії, але в основі його може бути як зовнішні (об'єктивні) чинники, так і внутрішні (суб'єктивні). Стимул перетворюється на мотив лише за умови, що він усвідомлений, сприйнятий людиною. Отже, мотивація – це процес внутрішніх спонукань, а стимулювання – процес спонукань ззовні.

Ми дотримуємось думки, що мотивацію не можна сформувати – її можна тільки підтримувати, сприяти розвитку (сприятливими організаційними умовами, системою заохочень, забезпеченням активної участі кожного вчителя в житті професійного колективу та ін.). З цією метою стає важливим, щоб стимулювання освітян було системним та враховувало індивідуальні особливості педагогів. Стимулювання вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти має свої особливості:

1. Педагог – зріла особистість зі сталою мотиваційною сферою.
2. Важливим є оточення в якому професійно зростає педагог. Здоровий мікроклімат сприяє розвитку професійної компетентності вчителя, допомагає покращити самооцінку, вдосконалити знання та уміння. В той час, як в нездоровому середовищі педагог не має бажання проявляти свої здібності, не відчуває підтримки, не отримує схвалення чи адекватних відгуків про результати власної діяльності.
3. Завданнями стимулювання у системі післядипломної педагогічної освіти є налаштування педагогів на усвідомлення значущості своєї професії, відчуття радості від успіхів у роботі, зміцнення творчої енергії та працездатності педагога.
4. Стимулювання повинно враховувати потреби самого вчителя, тобто бути особистісно значущим.

Педагогічна наука поділяє стимулювання на два види: моральне та матеріальне. У системі післядипломної педагогічної освіти, з огляду на обмеженість фінансування та ресурсного потенціалу, більш поширеним є моральне стимулювання.

Дієвими стимулами системи підвищення кваліфікації є: поширення та популяризація перспективного педагогічного досвіду; відвідування уроків з подальшим його аналізом; проведення атестації педагогічних працівників; залучення до участі у професійних конкурсах; публічна похвала за досягнуті успіхи; занесення на дошку творчих вчителів області; опублікування результатів творчого пошуку вчителів у навчально-методичних виданнях інституту.

Матеріальне стимулювання є менш поширеним, проте кожного року у Вінницькій академії неперервної освіти проводиться ряд заходів з метою відзначення та нагородження кращих педагогічних працівників області. Зокрема, щорічним є обласний конкурс «Творча скарбничка» для творчо працюючих освітян області. Конкурс проводиться з метою впровадження інноваційних форм, моделей міжкурсового підвищення кваліфікації педагогів у системі науково-методичної роботи, стимулювання та розвитку креативності освітян, дослідницької культури, формування їх пізнавальних, творчих умінь та навичок, підвищення якості, ефективності та доступності освіти, активне залучення освітян до організації методичної роботи в області.

Останнім часом з'явилося чимало досліджень, пов'язаних з розробкою спецкурсів, спрямованих на підготовку вчителів до використання ІКТ, зокрема можна згадати курс

за програмою «Intel® Навчання для майбутнього», який розроблено Деббі Кендау, Дженніфер Доерті та Джуді Йост з Інституту комп'ютерних технологій США та адаптований до українського видання М. Р. Морзе та Н. П. Дементієвською. З метою сприяння ефективному розвитку та удосконаленню професійних умінь учителів початкової школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій та підготовки їх до використання ІКТ у професійній діяльності нами було розроблено та впроваджено у Вінницькій академії неперервної освіти авторський спецкурс «Інформаційно-комунікаційні технології у початковій школі». Таким чином, однією з основних умов розвитку професійної компетентності освітян та використання ними інформаційно-комунікаційних технологій у педагогічній діяльності є їх вмотивованість. У системі післядипломної педагогічної освіти є можливість використовувати дієві стимули як моральні, так і матеріальні.

Література

1. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1959. – 324 с.

УДК 930(477)“18/19”

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ В ПРАЦЯХ Д. І. БАГАЛІЯ

Л. І. Ломако

Осмилення провідних проблем розвитку національної системи освіти переконує в тому, що розбудова, реформування та модернізація системи освіти в Україні, необхідність посилення її якісних показників потребують не тільки запровадження нового, а й глибокого вивчення, відродження та творчого застосування національних освітянських традицій, повчального вітчизняного педагогічного досвіду минулих років.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема підготовки вчителя в Україні комплексно не досліджувалась. Наявні наукові розробки стосуються лише її окремих аспектів. Разом з тим досвід підготовки вчителя привертав увагу дослідників одночасно з процесом становлення педагогічної освіти, коли освітніми реформами початку ХІХ ст. започатковано відкриття педагогічних навчальних закладів, виникнення проєктів розвитку педагогічної освіти, розроблення навчальних курсів педагогічного спрямування. З моменту відкриття при Харківському Імператорському університеті першого в Лівобережній Україні педагогічного інституту, науковцями зібрано значний фактичний матеріал щодо створення факультетів, кафедр, лабораторій, навчально-допоміжних установ, викладацької і наукової діяльності професорів, формування наукових шкіл і напрямків.

Одним з найцінніших джерел для дослідників історії української вищої освіти є праці відомого історика, філософа, громадського діяча, професора і ректора (1905–1910) Імператорського Харківського університету Дмитра Івановича Багалія (1857–1932). Це «Досвід історії Харківського університету (за невиданими матеріалами)» у 2 т. (1898 і 1904 рр.), де представлено процес створення і розвитку даного навчального закладу протягом перших тридцяти років його існування, «Короткий нарис з історії Харківського університету за перші сто років його існування (1805–1905)», написаний у співпраці з професорами М. Ф. Сумцовим і В. П. Бузескулом (1906 р.), «Історико-філологічний факультет Харківського університету за перші сто років його існування (1805–1905) підготовлений сумісно з М. Г. Халанським 1908-го р., «Вчені товариства і навчально-допоміжні установи Харківського університету (1805–1905)» – сумісно з І. П. Осіповим

1911-го р. В основу досліджень покладені документальні матеріали, що вилучені Д. І. Багалієм з архіву Міністерства народної освіти, циркуляри, правила та інші розпорядження, надруковані окремими виданнями та в періодичних виданнях, звіти, протоколи, доповіді комісій, думки Ради та інші документи з університетського архіву, особисті спогади, листи, щоденники. Дослідження наповнені значними статистичними матеріалами і разом з тим ми поринаємо у реальне життя людей з їх інтересами, поглядами, переживаннями, непередбачуваними особистими ситуаціями. Ще на початку ХХ ст. окремі лекції професор Д. І. Багалій читав українською мовою.

Д. І. Багалій виділяє основні періоди розвитку університету і дає детальну поетапну характеристику університетського самоврядування, викладацької і наукової діяльності професорів, складу, навчальної та суспільної діяльності студентів, описує функції і повноваження інспекції, функціонування навчально-допоміжних установ, бібліотеки, розвиток вчених товариств, видавничої справи, університетських періодичних видань, взаємозв'язки університету і суспільства, його просвітницьку діяльність. Підкреслюється значення університету в культурному і освітянському житті тогочасної Харківщини.

Праці Д. І. Багалія – невичерпне джерело вивчення національної педагогічної освіти періоду її становлення. Досвід університетського педагогічного інституту, а згодом (з 1858 р.) педагогічних курсів для осіб, які мають вищу освіту і бажають присвятити себе педагогічній діяльності є актуальним і для сьогодення. В дослідженнях вивчаються два напрямки розвитку університетської педагогічної освіти даного періоду. Перший передбачав здійснення керівництва середніми і нижчими школами в округах. Незважаючи на незначний термін дії (до прийняття другого університетського уставу 1835 р.), він мав позитивні наслідки щодо підвищення наукового рівня викладання, демократизації управління, подолання бюрократії в підпорядкованих університету навчальних закладах. Другий напрямок пов'язаний зі спеціальною підготовкою педагогічних кадрів в умовах розширення мережі середніх навчальних закладів.

Створений при університеті закритий педагогічний інститут вважався його відділенням. До нього вступали ті, хто хотів присвятити себе педагогічній діяльності. Студентів готували до викладання у гімназії. Навчання було спрямоване на те, щоб майбутній педагог мав знання про поступальний розвиток усіх відомих систем і теорій науки, навички самостійної праці і наукового дослідження, вмів дохідливо викладати учням навчальний матеріал. Особлива увага приділялась розвитку красномовства, вміння правильно і чітко висловлювати свої думки, усно і письмово викладати матеріал. Студенти перших двох курсів слухали лекції з педагогіки, дидактики, мови, літератури, спеціальні предмети з гімназичного курсу, відвідували заняття в гімназії. На третьому році заняття відбувалися у формі семінарів, присвячених вибраній спеціальній дисципліні і методиці її викладання. Так, загальну і окрему педагогіку, дидактику і методологію, що стосувалася гімназійних дисциплін у педагогічному інституті при Харківському університеті читав його перший директор професор К.-Д. фон Роммель – видатний німецький вчений-історіограф, етнограф, знавець української мови. Педагогічну практику студенти проходили в гімназії і повітовому училищі. На педагогічних курсах, які готували вчителів фізики, математики, історії, географії, російської мови, обов'язковим було вивчення логіки, психології, історії педагогіки і основ дидактики. Випускник повинен був написати твір на задану тему і прочитати лекцію. Таким чином простежується прогресивна тенденція в підготовці педагогічних кадрів – поєднання вивчення основ науки з методикою її викладання і педагогікою.

Не залишилися поза увагою Д. І. Багалія і постаті викладачів педагогічних дисциплін – фундаторів вітчизняної педагогічної науки професорів М. О. Лавровського, А. О. Валицького, Ф. О. Зеленогорського, а також професорів А. Г. Рейніта, Е. К. Мауера, М. М. Луніна, А. П. Рославського-Петровського, І. Я. Кронберга і приват-доцентів М. А. Маслово, І. С. Продана, які в різні часи ХІХ – початку ХХ ст. працювали в Харківському університеті.

Отже, навіть цей стислий аналіз доводить, що в працях професора Д. І. Багалія в межах дослідження історії Харківського університету XIX ст. висвітлюються актуальні проблеми розвитку педагогічної освіти, які не втратили свого значення і в наш час.

УДК 371.134

CONTINUITY OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS

L. A. Martynets

In the National Strategy for the Development of Education in Ukraine up to 2021 [4] it is stated that public policy in education, training and employment is based on world trends of continuous education - lifelong education, according to the socio-economic, technological and socio-cultural changes. Continuous education is realized through:

- ensuring the continuity of content and coordination of educational activity at different stages of education that function as a continuation of the previous ones and provide training of individuals for a possible transition to the next stage;
- formation of the necessity and ability to self-education according to the intellectual capacity of the individual;
- optimization of the employees retraining system and improvement of their skills;
- communication between the secondary, vocational and high school and post-graduate education establishments;
- the formation and development of educational, scientific and industrial complexes of a multi-level training system.

T. Desiatov notes that "continuity of education – is the most important socio-pedagogical principle of continuous formation and development of a personality. This principle should at all stages of individual's education in future provide adequacy of adult to requirements of time" [2]. L. Sigayeva offers this definition: "Continuous education - is an integrative element of life of the individual, condition of the permanent development of individual human experience in the process of socialization" [5].

It is well known that the personal and professional development in acmeology understood as a process of personal development (in the broad sense). It is mostly focused on the high level of professionalism and professional achievements, ministering the process of learning and self-development, professional activity and professional interactions at different stages of human life [5, p. 37].

The concept of adult education in Ukraine [3] emphasizes that the main task of adult education in Ukraine is to produce, respectively, an educational environment that is capable of providing favorable conditions for training and education on the principles of Life education (lifelong education). A person must learn for life. But throughout their life people are changing and studying at different times in different ways, that is why the education system must be saved and must be flexible enough. Today not only the main (formal), but also additional education (non-formal and informal education) is distinguished.

In terms of European integration profession of a teacher is changing and acquires new characteristics that are interpreted by European experts as principles or strategic requirements to the profession of the European teacher of the XXI century, including:

- requirements for high qualification of teachers stipulate that each teacher must possess not only extensive subject knowledge and profound pedagogical knowledge but also skills and abilities for managing and pedagogical support of learning process and understanding of the social and cultural dimensions of education;

– requirements for lifelong learning are based on the necessity of continuing professional development throughout the career (awareness of the importance of acquisition of new knowledge and capacity for innovation);

– mobility requirements of the teaching profession determine mobility (internal readiness of a person to quality changes) as the principal component of teacher training programs and skills upgrading of teachers through the prism of the continuity of education;

– requirements for the partnership as the basis for the teaching profession imply close interconnection of the pedagogical education institutions with schools and local authorities in the education sector [1, p. 152].

So, solving of fundamentally new problems at the beginning of the XXI century is impossible without taking into account current trends in the professional development of teacher's individuality, challenges and threats towards Eurointegration development. The results of research on the above and other directions will promote upbringing of patriotic, moral and ethical qualities of the individuals, formation of professional intelligence, creativity, critical thinking, leadership, entrepreneurship and social responsibility for results of their work. There are new signs of development of social partnership, spiritual, moral and ethical and socio-economic factors in the formation of professional qualities of teachers.

Literature

1. Avshenyuk N. M. Modernizatsiya pedagogichnoyi osviti v Evropeyskomu ta Evroatlantichnomu osvitnomu prostori : monografiya / N.M. Avshenyuk; Nats. akad. ped. nauk Ukraini, In-t ped. osviti i osviti doroslih. – K. : Pedagogichna dumka, 2011. – 232 s.

2. Desyatov T. M. Ukrayina Filosofski zasadi neperervnoyi osvity / T. M. Desyatov. // Porivnyalna profesiyna pedagogika. – 2011. – №2. – S. 6–17.

3. Kontsepsiya osviti doroslih v Ukrayini / Ukl.: Luk'yanova L.B. – Nizhin: PP Lisenko M. M., 2011. – 24 s.

4. Natsionalna strategiya rozvitku osvity v Ukrayini na period do 2021 roku. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

5. Cigaeva L. E. Neperervna osvita doroslih: sotsialniy aspekt / L. E. Cigaeva. // Neperervna profesiyna osvita. – 2005. – №1. – S. 40–45.

УДК 378.013+370.13+155.2

КОНЦЕПЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЖ. МАРСІА ТА А. ВАТЕРМАНА

О. В. Попова

Серед багатьох понять, що ввійшли в категорійний апарат психології з роботами Зигмунда Фрейда, було й поняття ідентифікації, якому він надав принципово нового значення на відміну від усієї попередньої філософсько-психологічної традиції. Ідентифікація для нього – це самосуперечливе вподоблення дитини своєму батькові, що викликає амбівалентні почуття, які ведуть до формування так званого «Едипового комплексу».

Послідовники Фрейда уточнювали та розширювали поняття ідентичності. Найбільша заслуга в розробці категорії ідентичності по праву належить Еріку Еріксону, і всі подальші дослідження цієї проблематики, так чи інакше, співвідносилися з його концепцією. Еріксон розумів ідентичність у цілому як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», що природно припускало його динаміку протягом всього життя людини. Основною функцією цієї особистісної структури є адаптація в самому широкому значенні цього слова. Більше того, ідентичність виконує певну організуючу

функцію в розвитку особистості – це поняття є для Еріксона центральним при розгляді питання про стадії психосоціального розвитку[1].

Але у своїх роботах Еріксон не застосовував емпіричні дослідження, обмежуючись теоретичним аналізом проблеми ідентичності. Коли ж його послідовники спробували обґрунтувати ці ідеї емпірично, виявилось, що наведені визначення ідентичності метафоричні та широкі; це не дозволяло виділити змінні емпіричного дослідження. Найбільш відомою і плідною спробою подолання цього недоліку виявився підхід Дж.Марсія. Його статусна модель ідентичності широко застосовується в дослідженнях підлітків.

Джеймс Марсія – канадський психолог, заслужений професор Університету Сімона Фрейзера визначив ідентичність як *ego*-внутрішню структуру, що самостворюється, динамічну організацію потреб, здатностей, переконань й індивідуальної історії. Для операціоналізації поняття ідентичності він висунув припущення, що така гіпотетична структура проявляється феноменологічно через спостережувані патерни вирішення проблем. Наприклад, підліток для досягнення ідентичності повинен розв'язати такі проблеми, як: іти вчитися або працювати, яку вибрати роботу, чи вести статеве життя та т.ін. Вирішення кожної, навіть незначної, життєвої проблеми є певним внеском у досягнення ідентичності. За мірою прийняття все більш різноманітних рішень щодо себе та свого життя розвивається структура ідентичності, підвищується усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цілеспрямованість і свідомість свого життя. Марсія підкреслює, що розвиток ідентичності може включати багато інших аспектів, але його модель базується саме на аспекті розв'язання проблем [2, р.162].

У своїх останніх публікаціях він також відзначає, що ідентичність розвивається упродовж усього життя людини. Він вводить розрізнення двох шляхів досягнення ідентичності: 1) поступове усвідомлення деяких даних про себе (ім'я, громадянство, наявність здібностей і т.ін.), цей шлях веде до формування привласненої, або передчасної, ідентичності; 2) самостійне прийняття людиною рішень щодо того, якою їй бути; цей шлях веде до формування досягнутої ідентичності [2, р.174].

У роботах американського психолога А. Ватермана більшою мірою акцентується ціннісно-вольовий аспект розвитку ідентичності. Ватерман вважав, що ідентичність пов'язана з наявністю в людини чіткого самовизначення, що включає вибір цілей, цінностей і переконань, яких людина потребує в житті. Цілі, цінності й переконання він називає елементами ідентичності. Вони формуються в результаті вибору серед різних альтернативних варіантів у період кризи ідентичності і є підставою для визначення життєвого напрямку, сенсу життя.

А. Ватерман розглядає ідентичність із процесуальної та змістовної сторін. По-перше, процес формування та існування ідентичності охоплює засоби, за допомогою яких людина ідентифікує, оцінює й відбирає цінності, цілі та переконання, які згодом стануть елементами її ідентичності. Так, підліток здійснює вибір з величезної кількості потенційних елементів ідентичності, оцінюючи переваги та обмеження кожного з них, а також значимість кожного елемента для власної особистості. По-друге, ідентичність неможливо розглядати без урахування змістовної специфіки заборон, цінностей і переконань, які людина вибирає. Кожний елемент ідентичності належить до якої-небудь сфери людського життя. А. Ватерман виділяє чотири сфери життя, найбільш значимі для формування ідентичності:

- 1) вибір професії й професійного шляху;
- 2) прийняття та переоцінка релігійних і моральних переконань;
- 3) вироблення політичних поглядів;
- 4) прийняття набору соціальних ролей, включаючи статеві ролі та очікування від укладання шлюбу й батьківства [3, р. 54].

А. Ватерман підкреслює, що дослідження ідентичності варто вести за двома визначеними лініями, розглядаючи процесуальну та змістовну сторони в їхній єдності й взаємозв'язку, що дасть можливість не тільки простежити шляхи формування

ідентичності, але й зрозуміти значення для особистості виборів, зроблених у тій або іншій сфері життя.

Ідентичність являє собою внутрішню, самостворюючу, динамічну структуру, що забезпечує відчуття цілісності, безперервності і тотожності особистості і пов'язується з наявністю у людини чіткого самовизначення, що включає вибір цілей, цінностей і переконань, яким людина слідує в житті. Відчуття ідентичності створює умови для зустрічі людини зі своєю індивідуальністю, на ньому будується процес особистісного та професійного самовизначення і зростання. Виділяють два основних види ідентичності: особистісну і соціальну ідентичність як дві великі підсистеми Я-концепції, що виконують роль регулятора самосвідомості і соціальної поведінки людини. Сензитивним періодом для становлення адекватної ідентичності є, на думку більшості вчених, юнацький вік, у якому формується психологічна готовність до самовизначення і відбувається усвідомлення та оцінювання своїх якостей, рівня домагань, власного образу «Я» [3, р.68].

Механізмом формування ідентичності в онтогенезі є ідентифікація, яка розуміється як процес самоотождоження з іншою людиною, групою та цінностями, що існують у суспільстві, та як механізм соціалізації індивіда, формування його особистості, який впливає на розвиток самосвідомості.

Ідентичність виступає як наслідок відокремлення особистістю самої себе із оточуючого середовища та проявляється як відчуття цілісності, самототожності.. Узгоджена система ціннісних орієнтацій особистості визначає пріоритетні напрямки самореалізації та життєві плани, а також сприяє становленню адекватної ідентичності. Зміст ідентичності визначається двома важливими аспектами: особистісна та соціальна ідентичність, які відображають усвідомлення власної автономності, унікальності та відчуття приналежності до соціальної групи. Гармонійна взаємодія та взаємодоповнення цих аспектів забезпечує всебічний особистісний розвиток.

Література

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Издат. группа «Прогресс», 1996. – 342 с.
2. Marcia J. E. Identity in Adolescence // Handbook of Adolescent Psychology (Ed. by J. Adelson) / J. E. Marcia – New York: John Wiley & Sons, 1980. – P. 159–187.
3. Waterman A. S. Identity as an Aspect of Optimal Psychological Functioning / A. S. Waterman // Adolescent Identity Formation, Sage Publications, Inc., 1992. – P. 50–72.

УДК 37.02Шаталов

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ В.Ф. ШАТАЛОВА

В. В. Чорний

1. Передумовою соціально-економічного і культурного піднесення України виступає розвиток людини, який дає змогу доцільніше використовувати потенційні здібності людини в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах. З цього приводу з ціллю вдосконалення освітянських методик виникає потреба вивчення вітчизняного і світового педагогічно-новаторського досвіду та його використання у навчально-виховному процесі закладів освіти.

2. Система освіти і виховання взагалі на сьогоднішній день потребують уваги, як зі сторони держави, так і науковців. Існуючі проблеми, пов'язанні із потребою вдосконалення освіти, наближення її до світових стандартів, можливо вирішити за

допомогою альтернативних педагогічних концепцій, до якої слід віднести гуманістично-педагогічну теорію педагога-новатора В. Ф. Шаталова.

3. Ідея гуманістичної педагогіки полягає у взаємодії, взаємоповазі учителя і учня (взаємодія дорослих і дітей); використанні емоційного стимулювання навчання; методів педагогічної діяльності, побудованих на основі ідей ненасильства. Гуманізація перш за все – це переорієнтація з учбово-дисциплінарної моделі педагогічної взаємодії на особистісно-орієнтовану модель.

4. Серед науковців, які відзначали гуманістичну значущість вчення В. Ф. Шаталова слід виділити А. Г. Кучерявого, К. В. Плотнікова, Л. Толкачову, В. Є. Носича, О. Коломієць, К. І. Приходченко та ін. Проте на сьогоднішній день бракує досліджень в напрямі вивчення методики В. Ф. Шаталова з ціллю широкого її впровадження і використання.

5. В. Ф. Шаталовим було змінено низку стереотипів у педагогіці. Започаткована ним методика надання матеріалу, що ґрунтувалася на гуманістичній основі, виявилась більш дієвою у засвоєнні учнями великого обсягу знань. В. Ф. Шаталовим було доведено, що традиційна система надання матеріалу у незначній кількості від простого до складного виявляється слабкою у засвоєнні дітьми знань. Педагог-новатор запропонував надавати матеріал великими блоками з використанням опорних сигналів. В. Ф. Шаталов на практиці довів, що короткий конспект до кожного уроку із символами, значками, ключовими словами, цифрами дає змогу цілісно і швидко вивчати і засвоювати матеріал. Особливе значення у навчально-виховній роботі В. Ф. Шаталова є індивідуальний підхід до кожного учня, повага до особистості учня, створення умов для самовиховання і самоосвіти.

Науковці відзначають, що основою філософії В. Ф. Шаталова є «гуманистическая ориентация всего процесса усвоения учениками содержания образования как прочного фундамента будущего нашего общества. В этом контексте целостное множество взаимосвязанных философских дидактических и методических положений донецкого Учителя выступили и выступают сегодня наиболее качественным средством стимулирования развития всех сфер личности ученика – духовно-моральной, потребностно-мотивационной, когнитивной, аффективной и социально-психологической, а в итоге – его гуманистической культуро-созидательной сущности» [2, с. 67].

6. Дидактико-методична система педагога-новатора В. Шаталова за своєю суттю і спрямованістю є гуманістичній. Вона сприяє розкриттю потенційних можливостей учнів в засвоєнні змісту освіти, створює умови для спільного розвитку кожного з них як особи.

7. Ядром дидактичної складової цієї системи виступають шаталівські принципи організації учбово-виховного процесу, які виконують функції регулювальників педагогічного забезпечення всебічного розвитку особи школяра.

8. Специфіка методичної складової гуманістичної системи В. Шаталова полягає в її спрямованості на стимулювання розвитку свідомості і самосвідомості особи учня в їх єдності, затвердження його віри в свої пізнавальні і творчі можливості, оволодіння ним досвідом самоорганізації праці.

9. Використання методики педагога-новатора В. Ф. Шаталова дозволить активізувати реалізацію творчого потенціалу учнів, поліпшить результативність і якість освітньо-виховного процесу, сприятиме прискоренню розвитку середньої та вищої освіти в Україні, та формуванню в країні інформаційного суспільства і економіки знань.

Література

1. Шаталов В. Ф. Куда исчезли тройки: Из опыта работы школ г. Донецка / Предисл. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1979. – 136 с.

2. В. Ф. Шаталов: діалог зі сучасністю. Філософські виміри шкільної та професійної освіти: Збірник матеріалів науково-практичної конференції 19–20 квітня 2007 р. – Донецьк: Норд Комп'ютер, 2007 – 296 с.

Підсекція фізичного виховання

УДК 796.81

ОБЩИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗА СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Н. В. Латышев

Возрастающая популярность спорта и его коммерциализация активизируют спортивную деятельность во всем мире. Происходит дальнейшее повышение зрелищности и престижности каждого олимпийского вида спорта, растет социальная значимость победы на крупных международных соревнованиях. Современный спорт и его сфера обслуживания вносят ощутимый вклад в экономику многих развитых стран, на одном уровне с отраслями туризма и промышленности. Однако существует проблема зрелищности многих видов спорта и в связи с этим происходит постоянное внедрение передовых технологий, привлечение СМИ и оптимизация правил соревнований в соответствии со современным требованиям зрителей и спортсменов. В видах спортивной борьбы проблема повышения зрелищности решается, главным образом, за счет изменений и усовершенствований правил соревнований.

Сегодня правильное и своевременное решение задач подготовки атлетов в олимпийском спорте требует глубокого и всестороннего анализа соревновательной деятельности с целью выявления ее новых особенностей и требований. Такой анализ, безусловно, открывает действенные резервы повышения успешности подготовки и результативности соревнований. Поэтому поиск новых подходов к анализу соревновательной деятельности и их систематизация на основе актуальных требований является важной задачей спорта высших достижений.

Цель – систематизировать сложившиеся основные направления и виды анализа соревновательной деятельности в современной спортивной борьбе.

Результаты исследования. Обобщая результаты ранее выполненных работ и данные последних исследований соревновательной деятельности борцов вольного стиля нами выделены основные направления (подходы, уровни, виды) анализа соревновательной деятельности в спортивной борьбе. Ниже представлены наиболее важные и часто используемые направления таких исследований:

– популярность и особенности спортивной борьбы как вида спорта (в мире и на континенте);

– сравнительная оценка популярности борьбы в различных странах, тенденций развития, динамика достижений на мировой спортивной арене;

– анализ достижений конкретных спортсменов различных стран за определенный период времени (или за всю спортивную карьеру в целом), составление рейтинга;

– анализ конкретных соревнований является наиболее распространенным направлением исследований соревновательной деятельности.

– комплексный анализ предполагает использование нескольких подходов к анализу соревновательной деятельности одновременно для достижения конкретной цели.

Границы между направлениями и видами анализа являются условными: при проведении одного вида анализа могут быть задействованы и другие в зависимости от цели исследования.

Выводы. Своевременный анализ соревновательной деятельности позволяет своевременно корректировать содержание и методику тренировочной деятельности, а использование современных статистических методов обработки информации о спортивной деятельности позволяет определить направления повышения зрелищности и престижности конкретного вида спорта.

СЕКЦІЯ «ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО»

Підсекція Проблеми семантичного аналізу мовних одиниць в різноструктурних мовах

УДК 811.112

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКІВ У СКЛАДІ ІМЕННИКОВИХ ТРИКОМПОЗИТІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

О. В. Білецька

Дослідження з лексичної семантики займають одне з провідних місць у сучасній лінгвістичній науці, що пояснюється, в першу чергу, складністю і порівняно недавньою історією активного вивчення цього феномена. Крім того, особливістю більшості робіт з семантики є їхня вузька спеціалізація на певному лексичному матеріалі, а це, в свою чергу, залишає поза увагою дослідників окремі пласти лексики. Саме до таких менш досліджених ділянок належать іменникові трикомпозиції у сучасній німецькій мові, семантичні особливості яких розглядалась у загальних рисах укупі з двокомпонентними іменниками у рамках словотвору.

Отже, предметом пропонованої розвідки виступають іменникові трикомпозиції, тобто складні трикомпонентні іменники, з прикметниками у їхньому складі, напр.: *der Schnell-bau-weise* 'швидкісне будівництво', *der Fest-brenn-stoff* 'тверде паливо', *der Schwarz-Weiß-Film* 'чорно-білий фільм', *die Steuer-frei-grenze* 'максимальний розмір прибутку, що не підлягає оподаткуванню'. Об'єктом дослідження є лексико-семантичні особливості прикметників, задіяних у формуванні іменникових трикомпозицій у сучасній німецькій мові. Матеріалом слугує корпус складних трикомпонентних іменників, дібраних методом суцільної вибірки з тлумачного словника сучасної німецької мови Duden, який включає 163 лексеми.

Проведений аналіз фактичного матеріалу показав, що у формуванні 163 трикомпозицій з прикметниковим компонентом беруть участь 65 прикметників, що засвідчує високу словотвірну активність окремих прикметників та їхніх лексико-семантичних варіантів у формуванні іменникових трикомпозицій у сучасній німецькій мові. На наступному етапі дослідження, спираючись на досвід класифікаційних схем прикметників, представлених у роботах О. М. Шрамма [1] та В. Мотча [2], були виділені критерії, за якими проводився аналіз лексико-семантичних особливостей прикметників у складі іменникових трикомпозицій у сучасній німецькій мові. До таких критеріїв належать:

- спосіб сприйняття ознаки, відповідно до якого прикметники поділяються на емпірійні, тобто такі, що сприймаються органами чуття, та раціональні, які позначають ознаки, що не сприймаються органами чуття;
- орган сприйняття ознаки (зорові, слухові, тактильні та інші);
- окремі компоненти значення (колір, розмір, форма і т.п.).

У результаті цього прикметники, задіяні у формування іменникових трикомполітів у сучасній німецькій мові, були розподілені за групами та підгрупами таким чином:

1. Емпірійні прикметники:

1.1 Зорові ознаки:

– прикметники на позначення кольору та світла: *schwarz* ‘чорний’ (12 од.), *weiß* ‘білий’ (10 од.), *rot* ‘червоний’ (3 од.), *grün* ‘зелений’ (2 од.), *hell* ‘світлий’ (2 од.), *dunkel* ‘темний’ (2 од.), *gelb* ‘жовтий’ (1 од.), *klar* ‘ясний, прозорий’ (1 од.);

– прикметники на позначення розміру та форми: *groß* ‘великий’ (18 од.), *hoch* ‘високий’ (7 од.), *klein* ‘маленький’ (4 од.), *flach* ‘плаский’ (2 од.), *kurz* ‘короткий’ (1 од.), *weit* ‘широкий’ (1 од.);

– прикметники на позначення положення у просторі: *mittel* ‘середній’ (7 од.), *tief* ‘глибокий’ (5 од.);

– прикметники на позначення відстані: *fern* ‘далекий’ (10 од.), *nah* ‘близький’ (1 од.).

1.2 Тактильні ознаки:

– прикметники на позначення температури: *kühl* ‘прохолодний’ (6 од.), *kalt* ‘холодний’ (2 од.);

– прикметники на позначення консистенції: *fest* ‘твердий’ (2 од.), *fett* ‘жирний’ (1 од.), *weich* ‘м’який’ (1 од.).

1.3 Ознаки, що визначаються м’язовою напругою, тобто прикметники на позначення ваги: *schwer* ‘важкий’ (10 од.), *leicht* ‘легкий’ (6 од.).

1.4 Ознаки, що сприймаються декількома органами одночасно: *rein* ‘чистий’ (1 од.).

2. Раціональні прикметники:

– прикметники на позначення наявності / відсутності: *voll* ‘повний’ (6 од.), *halb* ‘половинний’ (5 од.);

– прикметники на позначення приналежності: *frei* ‘вільний’ (8 од.), *eigen* ‘власний’ (1 од.), *fremd* ‘чужий’ (1 од.);

– прикметники на позначення походження: *deutsch* ‘німецький’ (4 од.), *national* ‘національний’ (2 од.), *edel* ‘благородний’ (1 од.),

– прикметники на позначення швидкості: *schnell* ‘швидкий’ (7 од.);

– прикметники на позначення локалізації: *zentral* ‘центральний’ (4 од.), *lokal* ‘місцевий’ (2 од.);

– прикметники на позначення часу: *spät* ‘пізній’ (3 од.), *früh* ‘ранній’ (1 од.);

– прикметники на позначення віку: *neu* ‘новий’ (3 од.);

– прикметники на позначення оцінки: *super* ‘супер’ (2 од.); *normal* ‘нормальний’ (2 од.).

Підводячи підсумки аналізу лексико-семантичних особливостей прикметників у складі іменникових трикомполітів у сучасній німецькій мові можна зробити такі висновки:

– у формуванні іменникових трикомполітів реалізуються більшою мірою лексико-семантичні варіанти прикметників, що відображають власні ознаки предмета;

– переважна більшість прикметників у складі трикомпонентних іменників є прикметниками, що виражають уявлення про конкретну ознаку предмета (колір, температура); абстрактні прикметники кількісно їм поступають, адже вони спираються на уявлення про «еталон», «норму».

Література

1. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / А. Н. Шрамм. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1979. – 135 с.

2. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2., überschr. Aufl.]. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. – 458 S.

БАЗОВІ СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ТЕРМІНІВ КІНОМИСТЕЦТВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Т. Г. Демчук

1. Вступні зауваження. Терміносистема сфери кіно, як і кожна інша, має свої особливості, тому потребує детального аналізу та систематизації, адже дана сфера мистецтва з кожним роком стрімко розвивається у різних країнах світу. Саме тому терміносистема кіно викликає неабиякий інтерес у сучасних науковців, адже саме ця сфера мистецтва є однією з найбільш популярних тем в засобах масової інформації, що робить значну частину її термінів широко вживаними серед пересічних громадян більшості країн світу [2].

Об'єктом дослідження є терміни кіномистецтва в англійській мові.

Предметом дослідження є семантика термінів кіномистецтва в англійській мові.

Метою роботи є семантичний аналіз термінів кінематографа в англійській мові крізь призму загального термінознавства та розробка базової семантико-тематичної класифікації.

2. Теоретичні засади дослідження. За Б. М. Головіним, термін – це слово або словосполучення, що має спеціальне значення, яке формує професійне поняття та вживається у процесі пізнання та засвоєння наукових і професійно-технічних об'єктів і відносин між ними [3: 5].

Через стрімкий розвиток культури, науки, техніки та мистецтва, деякі терміни дуже швидко поширюються та поступово починають використовуватись у повсякденному житті, наприклад, англ. *film* 'фільм', *animator* 'художник-постановник', які часто зустрічаються у ЗМІ, проте більшість термінів, що є вузьконаправленими та вживаються загалом спеціалістами сфери кіно, функціонують лише в області термінології, наприклад, англ. *dubbing* 'дублювання', *flashback* 'зворотний кадр', *wipe* 'зміна кадру'.

3. Семантична структура термінів кіномистецтва. В деяких терміносистемах поширено використовувати терміни, що виникають від загальноновживаних слів за допомогою переносу значення, наприклад, дієслово англ. *to cheat* в сфері кіно означає «змінити частину декорацій, щоб викликати враження зміни місця дії». Хоча в літературній мові воно означає «шахраювати». Це явище, яку веде до виникнення слів-омонімів, визначається як номінативна метафора [3: 34].

Характерною рисою англійської мови є наявність термінів, що мають неоднакові значення в різних сферах науки, техніки чи мистецтва, тобто функціонують як омоніми; у сфері термінології це явище дістало назву транстермінологізація [3: 40]. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що це характерно і для терміносистеми кіно, наприклад, лексема англ. *the call* у сфері кіно характеризується семантикою «список акторів, які знімалися у головних ролях», а у терміносистемі театру позначає «виклик актора на сцену».

Терміни сфери кіно можуть характеризуватися полісемією навіть у рамках власної терміносистеми. Так, англ. *flag* це з одного боку, «тканина, якою закривають частину об'єктиву камери під час зйомки, щоб необхідна частина зображення була чорною», а з іншого – це «пристрій, який використовується під час процесу монтажу і виконує роль «закладки», яка дозволяє швидко знайти необхідний кадр».

У терміносистемі сфери кіно нерідко зустрічаються терміни, що є оказіоналізмами, тому їх використання нерідко пов'язане з посиланням на автора. Наприклад, *Vertigo effect* – це винахід режисера Альфреда Хічкока. Суть його полягає у тому, що актор у кадрі не рухається, а оточуюче зображення постійно змінюється за

допомогою перехресчування кадрів під час монтажу. Вперше було використано у кінострічці «Vertigo», звідки й отримав свою назву.

Сучасна термінологія досліджує явище переходу термінів у фразеологізми: англ. *theater of cruelty* – термін, що позначає «нелегку мету режисерів як театру, так і кіно, залучити глядача не тільки до перегляду, але й для участі у зображуваних подіях». За своєю структурою терміни терміносистеми сфери кіно можуть бути простими, наприклад, англ. *trailer* ‘анонс’, *shot* ‘кадр’, та складеними, наприклад, англ. *dolly shot* ‘кадр, що знято у русі’.

4. Базові семантичні типи термінів кіномистецтва. Проведений семантичний аналіз дозволяє виділити наступні базові групи термінів в англійській мові:

4.1. Назви професій кінематографа. Слід зазначити, що дана лексична група, є найбільш продуктивною: англ. *agent* ‘агент’, *producer* ‘продюсер’, *cast* ‘актори фільму’, *film director* ‘режисер’, *double* ‘дублер’, *conductor* ‘дирижер звукозапису’, *choreographer* ‘хореограф’.

4.2. Жанри фільмів. Наступною за продуктивністю є група термінів, які позначають жанри фільмів. Ця група, як і попередня, налічує значну кількість лексичних одиниць. Деякі терміни цієї групи стали архаїзмами, наприклад, англ. *talkie* ‘звукове кіно’, використовують лише для позначення звукового кіно 20–30-х рр. ХХ ст. Деякі жанри належать до окремих країн, де вони виникли, а вже потім розповсюдились по світу. Наприклад, англ. *anime* «жанр японської мультиплікації», *film noir* «піджанр гангстерського американського кіно», хоча назва походить з французької мови, *road films* та *westerns* – також американські жанри, *German expressionism* – «жанр німецького кіно 20-х рр. ХХ ст.», *spaghetti western* – «жанр італійського кіно за участі американських акторів».

4.3. Терміни, що стосуються зйомки. Ці терміни позначають різноманітні назви кінострічок, що вказують на розбіжності в їх об’ємі: англ. *clip* ‘кліп’; *onereeler* «десяти чи дванадцяти хвилинна кінострічка», *short* «фільм, що йде впродовж 30 хвилин», *short subject* «45-хвилинна кінострічка»; *teaser trailer* «рекламний ролик фільму».

4.4. Назви технічного оснащення. Сюди входять назви камер, прилади монтажу, звукозапису, освітлення та інше обладнання. Найбільш розповсюдженими є англ. *camera* ‘камера’, *iris* ‘діафрагма’, *microphone (mike, mic)* ‘мікрофон’, та ін.

5. Висновки.

1. Термінологія кінематографа є частиною загальної терміносистеми англійської мови, постійно розвивається й перебуває в тісному зв’язку зі загальноживаною лексикою.

2. Терміни не існують ізольовано, вони вступають у гіперо-гіпонімічні, антонімічні та синонімічні відношення, тим самим постійно розвиваючи й удосконалюючи терміносистему кінематографа.

3. Дослідження дозволило виділити чотири базові семантичні групи термінів кінематографа, найбільш продуктивними з яких стали назви професій кінематографа та назви технічного оснащення.

Література

1. Англо-русский словарь кинотерминов [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://festagent.com/ru/dictionary/>.

2. Василяйко І. Ю. Структурно-семантичні особливості термінів-словосполучень у сучасній українській термінології кіномистецтва [Електронний ресурс] – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. – Режим доступа : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/22770/1/19-82-86.pdf>.

3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 105 с.

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПАСИВНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ У ВОДНОМУ ПРОСТОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

О. С. Джеріх

Кожна мова по-своєму членує позамовну дійсність та відображає реальні зв'язки, що існують між різноманітними предметами та явищами дійсності [5, с. 103]. Різне відображення дійсності можна простежити на прикладі вживання дієслів пасивного переміщення у водному просторі.

Об'єктом дослідження в пропонованій роботі є дієслова пасивного переміщення у водному середовищі в англійській та німецькій мовах.

Предметом роботи – семантичні особливості зазначених дієслів.

Мета дослідження полягає у виявленні спільних та відмінних рис дієслів пасивного переміщення у водному середовищі в англійській та німецькій мовах. Матеріалом послуговували 49 дієслів, вилучених методом суцільної вибірки з тлумачних та двомовних словників англійської та німецької мов.

При розгляді дієслів переміщення у воді важливу роль відіграють такі семантичні ознаки, як 'напрямок руху' та 'ступінь активності руху', відповідно до яких можна виділити активне та пасивне плавання. Суб'єкт активного плавання самостійно, активно рухається у воді за допомогою рухів ніг, рук, спини (про людину), плавників, хвоста (про рибу) тощо. Суб'єкт пасивного плавання не може пересуватися самостійно. Пасивне плавання пов'язане з переміщенням за допомогою природних факторів, каузативних відношень або більш-менш нерухомим станом суб'єкта на поверхні або в товщі води.

Аналіз матеріалу дозволив виділити дві лексико-семантичні підгрупи, до яких увійшли лексеми, що містять інтегральні семи «пасивне переміщення» та «переміщення у водному просторі», а саме «пасивне переміщення в горизонтальній площині» та «пасивне переміщення у вертикальній площині».

1. До підгрупи пасивного плавання у горизонтальній площині можна віднести такі дієслова, як англ. *to drift* 'дрейфувати' (переміщатися на поверхні води під силою потоку повітря чи води), *to float* 'триматися на поверхні води, не тонути', нім. *treiben* 'відносити течією' (пасивно переміщатися у воді під силою природних факторів), *forttreiben* 'пасивно переміщатися вперед по воді', *driften* 'дрейфувати' (переміщатися у воді під дією природних чинників, не маючи конкретного напрямку (переважно про судна та людей на судах)).

У даній підгрупі продуктивність лексем, що позначають пасивне переміщення у воді у горизонтальній площині, невелика (англ. – 10 одиниць, нім. – 11 одиниць). Це зумовлено тим, що живим істотам більш властиво пересуватися самостійно, а не під дією природних явищ. Переміщення кораблів, човнів та іншого водного транспорту, якщо ним керує людина, також не можна віднести до пасивного плавання. Лише предмети завжди пересуваються під дією яких-небудь факторів.

При порівнянні окремих лексем, що увійшли до складу даної підгрупи, були виявлені деякі відмінні риси. Наприклад, на відміну від англ. *to float*, який описує лише знаходження та незначне переміщення легких предметів на поверхні води, нім. *treiben* тлумачать як пасивне переміщення, викликане зовнішнім середовищем. Тому суб'єктами нім. *treiben* можуть також виступати човни (1), кораблі (2) та інші водні транспортні засоби.

(1) Das Boot wurde vom Ufer fortgetrieben. – Човен відносило від узбережжя.

(2) Das Schiff treibt steuerlos auf dem Meer von den Wellen. – Хвилі носять некерований корабель по морю.

2. Вертикальне переміщення у водному середовищі конкретизується у наступних диференційних семах 'переміщення за напрямом уверх' та 'переміщення за напрямом униз'.

2.1 До підгрупи пасивного плавання у вертикальній площині вниз можна віднести такі дієслова, як англ. *to sink* ‘тонути’ (опускатися на дно у наслідок зіткнення, пошкодження або під дією сили ваги), англ. *to drown* ‘тонути’ (занурюючись у воду, опускатися на дно під дією сили ваги; потопати), нім. *ertrinken* ‘тонути’ (позбутися життя через занурення у воду), *versinken* ‘занурюватися під поверхню води та поступово зникати’.

Примітним є той факт, що в англійській та німецькій мовах для позначення українського слова ‘потопати’ існує два основні дієслова – англ. *to sink* та *to drown*, нім. *sinken* та *ertrinken*. Перше з них використовується у сполученні з іменниками, які означають неживі істоти, такі як транспортні засоби та об’єкти реальної дійсності. Наприклад, ‘a Spanish galleon that sank off the coast of Florida in 1622’ — ‘іспанський галеон, що затонув біля узбережжя Флориди у 1622 році’. Якщо йдеться про корабельні катастрофи, то найпоширенішим дієсловом у німецькій мові є нім. *sinken* та його похідні – *versinken* ‘тонути’, *niedersinken* ‘тонути’, *herabsinken* ‘тонути’, *hinabsinken* ‘тонути’ тощо.

Die Titanic ist nach der Kollision mit einem Eisberg gesunken.

Титанік затонув у результаті зіткнення з айсбергом.

Як вважає Леонард Талмі, у сателітних мовах (satellite-framed) інформація про шлях переміщення міститься не в корені дієслова, а за його межами та виражається компонентами, протиставленими кореням та відмінними від іменних компонентів, причому сателіт є залежним компонентом, а дієслівний корінь – вершиною. [3] Прикладами сателітів можуть слугувати англійські постпозитивні частки, німецькі, українські префікси, афікси, що оточують дієслово у складі багато синтетичної дієслівної словоформи. Наприклад, нім. *auftauchen* ‘виринати, з’являтися на поверхні води’ містить корінь *-tauch-* та префікс *auf-*, який вказує на напрямок руху вгору.

Оскільки німецька мова належить до так званих мов “сателітного типу”, морфологічна будова відіграє велику роль. Дериваційна продуктивність німецьких дієслів переміщення проявляється у здатності приєднувати до твірних основ словоутворюючі префікси, збагачуючи, таким чином, семантичну структуру дієслів

Дієслова англ. *to drown* ‘тонути’ та нім. *Ertrinken* ‘тонути’ використовується у сполученні з іменниками, що позначають живі істоти. Наприклад, ‘But for the life jacket, he would have drowned.’ — ‘Якби не його рятувальний жилет, він би затонув’. *Das Mädchen ging sofort unter und ertrank.* – Дівчина пішла на дно та втонула.

2.2. Аналізуючи підгрупу дієслів пасивного плавання у вертикальній площині вгору, необхідно зауважити, що в англійській мові у більшій кількості випадків розділення на активне та пасивне плавання можна провести лише виходячи із контексту, оскільки дані дієслова мають досить широку семантику, напр. англ. *to surface* ‘піднятися на поверхню’.

На відміну від англійської мови, в німецькій мові можна протиставити дієслова даної групи за семантичною ознакою ‘ступінь активності виконання дії’, напр. нім. *aufreiben* ‘підіймати, виносити течією’, *hervortreiben* ‘підіймати на поверхню води’.

Abgestorbene Algen werden in erreichbare obere Wasserschichten vom Strom aufgetrieben. Відмерлі водорості *підіймались* течією на доступні верхні шари води.

Отже, на основі семантичного аналізу дієслів пасивного переміщення у водному просторі було виявлено наступні семантичні підгрупи: «пасивне переміщення в горизонтальній площині» та «пасивне переміщення у вертикальній площині». Продуктивність лексем, що позначають пасивне переміщення у воді, в німецькій мові виявилась вище, ніж в англійській мові, що зумовлено розгалуженою дериваційною структурою німецьких дієслів.

Література

1. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2* / L. Talmy. - Cambridge, MA: MIT Press 2003. – 503 p.

2. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1973. – 280 с.

ПРИНЦИПИ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ІНТЕНСИВНІСТЬ НЕГАТИВНОГО ПСИХО-ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Д. Є. Ігнатенко

1. У роботі аналізуються особливості семантичної організації фразеологічних одиниць (далі – ФО), що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

1.1. *Мета* пропонованого дослідження полягає у виявленні принципів вираження інтенсивного негативного психо-емоційного стану у ФО порівнюваних мов.

1.2. *Матеріал дослідження* склали 841 ФО (англ. – 217 ФО, нім. – 208 ФО, рос. – 201 ФО, укр. – 215 ФО), отримані методом суцільної вибірки із одно- та двомовних фразеологічних словників зіставлюваних мов, пор.: *like a cat on a hot tin roof* ‘дуже схвильований, стривожений’; нім. *jmdn, etw. hassen wie die Pest* ‘дуже сильно ненавидіти кого- / що-небудь’; рос. *как на горячих углях* ‘бути вкрай схвильованим’; укр. *боятися, як вогню* ‘дуже сильно боятися’.

2. Природа емоцій та особливості їхньої вербалізації завжди цікавили психологів та лінгвістів. Цей інтерес зумовлюється тим фактором, що емоції певною мірою проявляються в усіх сферах діяльності людини, враховуючи і мовну. Негативний психо-емоційний стан у роботі розуміється як певний психічний процес обмеженої тривалості, в якому виявляються різні почуття суб’єкта (гнів, страх та ін.), які мають різноманітні форми свого фізіологічного вираження (сльози, тремтіння і под.). Таким чином негативні емоції чинять деструктивний вплив на психіку і фізичний стан людини загалом.

Інтенсивність негативного психо-емоційного стану виражає його кількісну характеристику, тобто визначає ступінь та силу вияву емоції, яку відчуває суб’єкт. Фактично ФО, що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану передають смисл лексичної функції *Magn* (в термінології Ю.Д. Апресяна) [1].

3. Інтенсивність негативного психо-емоційного стану може виражатись експліцитно (різними мовними засобами у формальній структурі фразеологізмів) та імпліцитно (закодована у словникових тлумаченнях фразеологізмів, їх внутрішній формі тощо).

3.1. Експліцитне вираження інтенсивності негативного психо-емоційного стану репрезентується у структурі ФО такими мовними засобами:

а) дієсловами фізичної дії / впливу (*стукати, бити*), деструкції (*гризти, розривати*), пор.: нім. *jmdm. das Herz zerreißen* букв. ‘розірвати комусь-небудь серце’; рос. *рвать на себе волосы* ‘бути у відчаї, сильно горювати’;

б) словотворчими елементами (найчастіше префіксами), які часто вказують на граничність вияву психо-емоційного стану, пор.: нім. *sich die Augen ausweinen* букв. ‘виплакати очі’, рос. *выплакать глаза*; укр. *виплакати очі*;

в) порівняльними конструкціями; такі компаративні ФО, маючи яскраво виражений антропоцентричний характер (пор. "... людина, пізнаючи світ, зіставляє і порівнює усе із собою" [2: 7]), часто будуються на "граничних порівняннях" стану людини з тваринами / предметами, пор.: англ. *like a cat on a hot tin roof* букв. ‘як кіт на гарячому залізному даху’, тобто дуже схвильований; нім. *jmdn, etw. hassen wie die Pest* букв. ‘ненавидіти кого-, що-небудь як чуму’, тобто дуже сильно ненавидіти; рос. *как на горячих углях*, тобто бути вкрай схвильованим; укр. *боятися, як вогню*, тобто дуже сильно боятися;

г) рефлексивними дієсловами, які вказують на всеохопність певного психо-емоційного стану (у німецькій мові – за допомогою сполучення дієслова з займенником *sich* (у формах давального або знахідного відмінків), який маркує повне або часткове охоплення суб'єкта дієслівною дією, в англійській – за допомогою займенника *oneself*, а в українській та російській мовах – за допомогою частки *-ся (-сь)* в аналогічних функціях, пор.: нім. *sich die Augen ausweinen* букв. 'виплакати очі'; рос. *сердце кровью обливаётся*, тобто хтось має сильний душевний біль; укр. *обливатися слізьми*, тобто хтось дуже сильно плаче.

3.2. Імплицитний спосіб вираження інтенсивності в аналізованих ФО представлений у їхніх словникових тлумаченнях і може виражатися:

а) прислівниками з інтенсифікованим значенням («інтенсифікатори») (англ. – *very, extremely, greatly*; нім. – *sehr, heftig, äußerst*; рос. – *очень, сильно*; укр. – *дуже, сильно*), пор.: англ. *be jumping up and down* <be very angry or upset> 'бути дуже розгніваним або засмученим'; нім. *Gift und Galle speien / spucken* <sehr wütend sein, ausfallend> 'бути дуже розгніваним, агресивним'; рос. *до безумия ненавидеть* <очень сильно ненавидеть>; укр. *боятися мов скаженого собаки* <дуже сильно боятися>;

б) компонентами із прихованою семантикою інтенсивності («інтенсиви»), яку можна виділити шляхом додаткової лексикографічної дефініції складового компонента у тлумаченні ФО, пор.: *auf achtzig sein* <vor Wut rasen> 'шаленіти від гніву'; рос. *метать перуны* <гневаются на кого-либо>; укр. *аж рвати на собі волосся* <впадати у великий відчай, розпач>.

4. Семантичні підгрупи ФО описуються за допомогою формул тлумачення (ФТ) [1: 69] на основі подібності їхніх словникових тлумачень.

4.1. ФО з ФТ "*X (істота) перебуває у надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (гнів, злість, страх, тривога та ін.)*" (англ. – 137, нім. – 158, рос. – 139, укр. – 168). Ця група ФО є найчисленнішою в усіх порівнюваних мовах, пор.: англ. *be up in arms* <to be very angry and ready to argue or fight> 'бути дуже сердитим та готовим сваритися або битися'; нім. *aus dem Anzug springen* <sich aufregen> 'хвилюватися, нервувати'; рос. *бросает в жар* <кто-либо приходит в сильное волнение, в крайне возбужденное состояние>; укр. *сказ нападає* <кого-небудь охоплює сильне почуття гніву, роздратування і т. ін.>.

4.2. ФО з ФТ "*X (людина) починає перебувати у надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (гнів, печаль, роздратованість та ін.)*" (англ. – 28, нім. – 20, рос. – 5, укр. – 4), пор.: англ. *go off the rails* <begin behaving in a strange, abnormal, or wildly uncontrolled way> 'починати поводитися дивно, ненормально або надзвичайно неконтрольовано'; нім. *aus der Haut fahren* <wütend werden> 'ставати розлютованим'; рос. *волосы шевелятся* <кто-то испытывает чувство страха, ужаса>; укр. *як вогнем пече* <хто-небудь дуже страждає морально; хтось занепокоєний чимсь>.

4.3. ФО з ФТ "*X (істота / неістота) певним чином казує Y (істоту) перебувати у надзвичайно підвищеному стані Cond neg. (страх, схвилюваність, гнів та ін.)*" (англ. – 52, нім. – 30, рос. – 35, укр. – 43), пор.: англ. *scare the bejesus out of someone* <frighten someone very much> 'дуже сильно когось лякати'; нім. *jmdm. das Herz schwer machen* <jmdm. sehr traurig machen, tief bekümmern> 'робити когось дуже засмученим, глибоко хвилювати'; рос. *вывернуть душу* <сильно тревожит, волновать, мучить>; укр. *висотувати нерви* <виснажувати кого-небудь, спричинити знервованість>.

Література

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.

2. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології: автореф. дис. ... док. філол. наук: 10.02.17 / К. І. Мізін. – К.: КНЛУ, 2012. – 32 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

О. Д. Красевська

Забезпечення високої якості професійної підготовки філологів передбачає перманентне оновлення змісту, методів, засобів та технологій освіти згідно тенденцій динамічного розвитку сучасного інформаційного суспільства та вимог до комунікативної діяльності означених фахівців. Підготовка майбутніх філологів до ефективної комунікативної діяльності особливо актуалізувалася у зв'язку з прагненням України до стрімкої інтеграції у європейське та світове співтовариство.

На сьогодні вкрай важливим завданням вищої школи є формування у філологів широкого культурологічного світогляду та навичок застосування практичної психології у процесі формування їх комунікативної компетентності.

Особливо важливими для розуміння сутності сучасної міжкультурної комунікації є ідеї М. Люстіга (M. Lustig) та Д. Коестера (J. Koester) викладені у праці «Міжкультурна комунікація: міжособистісна комунікація через культури» («Intercultural communication: interpersonal communication across cultures») [2], а також Д. О'Хейра (D. O'Hair), М. Вімана (M. Wiemann), Д. Маліна (D. Mullin) та Д. Тевена (J. Teven) у праці «Реальна комунікація» («Real Communication») [3]. Правила та необхідні навички міжкультурної взаємодії в численних та різноманітних ситуаціях міжнародної взаємодії розглядає Б. Дігнен (B. Dignen) та, на основі цього, пропонує модель гнучкого мислення у праці «Спілкування через культури» («Communicating across cultures») [1].

У процесі професійної підготовки філологів у ВНЗ вкрай важливо навчити означених фахівців ефективно та коректно спілкуватися з представниками інших культур, застосовувати мовні знання, уміння та навички з врахуванням культурних відмінностей. З цією метою доцільно застосовувати метод case-study (від англійського case – випадок) – метод активного проблемно-ситуативного аналізу, що базується на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань в межах реальних ситуацій (кейсів).

Метод case-study належить до неігрових імітаційних активних методів навчання, що дозволяє спільними зусиллями групи студентів проаналізувати комунікативну ситуацію, виробити практичні рішення, оцінити запропоновані алгоритми поведінки та вибрати найкращу комунікативну стратегію та засоби її реалізації у визначеному контексті міжкультурної комунікації. Для застосування даного методу необхідно створити та постійно поновлювати базу ситуацій реальної міжкультурної комунікативної взаємодії в межах спеціально створеного Інтернет блогу.

Психологічна підготовка до іншомовного спілкування філологів також заслуговує на увагу в освітньому процесі, адже ґрунтовна робота з формування іншомовної компетентності є часто недостатньою для реалізації цілей спілкування саме через брак навичок з практичної психології. Для розв'язання даної проблеми, пропонуємо поєднати вивчення технік психологічного тренінгу з процесом виконання різних типів вправ на заняттях з іноземної мови.

Варто зазначити, що таке поєднання відповідає принципам особистісно-орієнтованого навчання, адже виконання мовних вправ набуває глибшого змісту: оволодіння мовним матеріалом стає не ціллю, а засобом ефективного спілкування, конкретно обумовлює його зміст та цілі.

Зрозуміло, що психологічний тренінг, у традиційному розумінні, є спеціально організованим заходом, однак найсуттєвіші вправи тренінгу можливо і потрібно

виконувати в процесі формування комунікативної компетентності у вищому навчальному закладі.

Заняття з іноземної мови передбачають виконання різних типів вправ. За критерієм спрямованості вправи на видачу та прийом інформації, вправи бувають рецептивними, репродуктивними, рецептивно-репродуктивними, рецептивно-продуктивними та продуктивними. За критерієм комунікативності вправи поділяються на комунікативні, умовно-комунікативні та некомунікативні.

У комунікативному тренінгу застосовуються техніки активного слухання, що передбачає оволодіння вміннями самовираження та дії в процесі комунікації. Активне слухання направлене на формулювання та розв'язання комунікативних задач, водночас пасивне слухання – це лише зміна станів у процесі впливу комунікативних стимулів. Існує така класифікація технік активного слухання: на вміння розмовляти – техніки формулювання запитань та техніки малої розмови, на вміння почути та зрозуміти – техніка повторювання, техніка перефразування та техніка інтерпретації.

На заняттях з іноземної мови студенти-філологи навчаються грамотно складати різні види питальних речень: спеціальні питання, загальні, альтернативні та розділові. У тренінгу комунікативної компетентності теж навчаються правильно складати запитання, але не з граматичного, а комунікативного боку. Пропонуємо поєднати ці процеси, точніше ввести останній у навчальний процес, з метою забезпечення комунікативної готовності до застосування запитань замість формальної здатності скласти питальне речення.

За комунікативною функцією запитання поділяються на відкриті, закриті та альтернативні. Тренінг комунікативної компетентності робить наголос на розвитку техніки постановки відкритих запитань. Психологи стверджують, що зловживання альтернативними та закритими запитаннями є комунікативною проблемою. У межах техніки постановки запитань є можливість виконувати умовно-комунікативні та комунікативні вправи рецептивно-репродуктивного та продуктивного характеру.

Іншим аспектом тренінгу комунікативної компетентності є мала розмова – приємна, дещо невимушена, розмова про сімейні справи, хобі, певні потішні події [4]. Мета малої розмови – створити сприятливу психологічну атмосферу, закласти основи взаємної симпатії та довіри або відновити взаємну симпатію та довіру. У тренінгу використовуються чотири техніки малої розмови: цитування партнера, позитивні констатації, інформування та цікава розповідь. По суті, техніка цитування партнера є умовно-комунікативною, рецептивно-репродуктивною вправою, а позитивні констатації, інформування та цікава розповідь – комунікативні, репродуктивні вправи. Техніка малої розмови не лише дає знаряддя ефективного спілкування, а й пропонує його смислове наповнення, тобто відповідає на запитання «як» та «що» говорити.

Окрім вміння розмовляти, тренінг комунікативної компетентності розвиває вміння почути та зрозуміти за допомогою технік повторення (вербалізації ступеня А), перефразування (вербалізації ступеня Б), інтерпретації (вербалізації ступеня В). На заняттях з іноземної мови згадані вище техніки можуть відпрацьовуватися в рамках рецептивно-репродуктивних, комунікативних та умовно-комунікативних вправ.

Застосування психологічного та культурологічного підходів у формуванні комунікативної компетентності майбутніх філологів дозволяє суттєво підвищити якість їх професійної підготовки, адже передбачає оновлення змісту та методів навчання відповідно до вимог сучасної професійної комунікативної діяльності філологів.

Література

1. Dignen B. Communicating across cultures / Bob Dignen – Cambridge : Cambridge University Press, 2011 – 96 p.
2. Lustig M. Intercultural communication: interpersonal communication across cultures/ Myron W. Lustig, Jolene Koester – Boston : Pearson Education, 2010 – 395 p.

3. O'Hair D. Real Communication / Dan O'Hair, Mary Wiemann, Dorothy Imrich Mullin, Jason J. Teven – Boston, New York : Bedford/St. Martin's, 2012 – 642 p.

4. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2008. – 208 с.

УДК 81-115 [811.111+811.161.2]

ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ ЯК ОДНІЄЇ З ОСНОВНИХ ФОРМ ЇЇ ІСНУВАННЯ (на матеріалі назв транспортних засобів)

Ю. В. Куш

1. В теперішній час ніхто не має сумнівів, що мова як засіб спілкування виникає і розвивається тільки в суспільстві. Одже, мова – явище соціальне. Соціолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає мову у зв'язку з соціальними умовами його існування. До одного з найважливіших понять соціолінгвістики відноситься *мовна варіативність*, яка є об'єктивною властивістю мовної системи та найяскравішим проявом еволюції мови. Вона забезпечує мовцю можливість не тільки вільно висловлювати свої думки, а й робити це різними засобами. В даному дослідженні розглядаються основні ознаки розмовної мови (далі РМ) як одного з варіантів її існування.

Значні результати у вивченні особливостей РМ в німецькій та українській мовах отримані у роботах У. Аммона, Х. Вернера, В. О. Горпинич, В. Д. Девкіна, А. І. Домашнева, Л. П. Крисіна, Г. С. Лозко, О. Б. Сиротініної.

Актуальність дослідження визначається, насамперед, необхідністю вивчення особливостей РМ як однієї з основних форм її існування.

Мета роботи полягає у вивченні загальних і відмінних особливостей розмовної німецької та української мови.

Об'єктом дослідження виступає німецька та українська РМ, предметом – її основні загальні і відмінні особливості.

2. Мовна варіативність є однією з центральних тем соціолінгвістики. В будь-який період історії система мови містить низку варіювальних одиниць і форми їх модулювання. Під *варіантами* розуміються форми і одиниці, які вільно чергуються, в межах однієї спільноти (Швейцер, 4).

РМ, одна з форм мови, яка реалізується переважно в усній формі в ситуації непередбаченого, невимушеного спілкування при безпосередній взаємодії партнерів комунікації. Розмовний стиль характеризується масовістю використання. Основна сфера реалізації РМ – повсякденна звичайна комунікація, яка відбувається у неофіційній обстановці. Носіями РМ є люди, які володіють літературною мовою, тобто за параметром «носії мови» даний різновид протиставлен, передусім діалектам й просторіччю. Багатьма лінгвістами вирішується питання, який саме фактор РМ визначає її сутність, також ведуться дискусії про межі РМ. Безперечним є те, що особливості РМ найбільш яскравіше виражаються при відчутті розкнутості та невимушеності. Окрім цього, РМ є засобом спілкування не з масами, а з одним або двома особами.

РМ має багато спільного з нелітературною мовою (діалекти, жаргони, просторіччя), оскільки їх об'єднує усна форма, непередбаченість, неофіційність і невимушеність спілкування. Розмовна повсякденна мова – найдавніша і основна форма існування мови. В до письмову епоху вона була пануючою, але не єдиною (поряд з фольклором, культовими, обрядовими та іншими різновидами усної мови). При всій її жвавості і безперервному оновленні РМ в основному своєму ядрі устоює від ударів часу і зберігається сторіччями (Девкин, 14).

3. Багато мовних особливостей розмовної мови визначаються її тісною зв'язаністю з ситуацією. Ситуація, як повноправна складова частина комунікативного акту, «вливається» в мову. Комунікативний акт в розмовній мові характеризується тісною взаємодією вербальних та невербальних (жесто-мімічних) компонентів.

Відомий дослідник розмовної мови В. Д. Девкін вважає необхідним виділити в лексиці, яка використовується в розмовній мові, такі елементи, як: загально мовний нейтральний пласт, розмовно забарвлений, зв'язаний з «побутовою номенклатурою», тобто неактуальний для офіційного спілкування, розмовні дублети та синоніми нейтральних номінацій, «несловникові» лексичні способи, які залучаються в живій вільній мові як заміни лексем, що регулярно використовуються. Основну частину лексики складає РМ – звичайна, нейтральна, загальнолітературна лексика (Девкін, 215).

4. При всьому різноманітті трактувань більшість лінгвістів схиляється до думки про те, що характер розмовної мови визначається регіональними, ситуаційними та соціальними факторами. Найбільше диференціювання розмовної мови спостерігається в територіальному відношенні. Якісною ознакою *Umgangssprache* є принцип локальної співвіднесеності. В германістиці виділяють три окремі формації розмовної мови, в залежності від їхнього положення відносно місцевого діалекту та літературної мови:

1) місцеві розмовні мови, які характеризуються найбільш сильною локальною співвіднесеністю, близькістю до місцевого діалекту, у зв'язку з чим їх іноді називають напівдіалектами (*Halbmundart*);

2) обласні розмовні мови, які формуються навколо великих міст у межах визначених земель та провінцій: верхнесаксонська, гессенська, вюртембергська, швабсько-баварська, берлінська;

3) верхненімецька (літературна) РМ, для якої характерно витіснення місцевих діалектів і яка найбільш наближена до форми реалізації літературної мови, але зберігає окремі локальні риси. Оскільки ця мова була характерна головним чином для представників пануючих («освічених») верств суспільства, вона отримала назву «РМ освічених» (*gebildete Umgangssprache*) (Домашнев, 55).

5. Українська РМ – особливий різновид літературної мови, якою користуються в повсякденному неофіційному спілкуванні. Розмовна українська мова в своєму сучасному стані розпадається на кілька обласних говорів, які зберігають архаїчні пережитки як відображення різноманітних етапів історичного розвитку, особливу етапу феодальної роздробленості. По сукупності фонетичних та морфологічних характерних рис, українську розмовну мову прийнято поділяти на два основних говори: *північноукраїнський* та *південноукраїнський*. Південноукраїнський говір поділяється ще на дві підгрупи: *південно-східна* та *південно-західна*. Окрім цього, існує декілька перехідних говорів, в яких змішуються між собою різноманітні діалектні особливості. Говори української мови за багатьма своїми рисами збігаються з говорами російської та білоруської мов (Горпинич, 180).

6. Отже, РМ відіграє велику роль в житті людини. Вона використовується щоденно в процесі неофіційного спілкування. Її використовують люди всіх віків, всіх професій не тільки в побуті, але й в неофіційному, особистому спілкуванні, в суспільно-політичній, виробничо-трудовай, навчально-науковій діяльності. РМ дає можливість мовцю не тільки вільно висловлювати свої думки, а й робити це різними засобами.

Література

1. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: навч. посіб. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1998 – 180 с.
2. Девкін В. Д. Особенности немецкой разговорной речи. // В. Д. Девкін. – М. : Международные отношения, 1965. – 254 с.
3. Домашнев А. И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. // А. И. Домашнев. – Ленинград : «Наука», 1983. – 231 с.
4. Швейцер А. Д. Современная социолінгвистика: теория, проблемы, методы. // А. Д. Швейцер. – М. : «Наука», 1976. – 176 с.

АНАЛІЗ ТОПОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ

Ю. В. Мєр'ємова

1. **Вступні положення.** Завдяки географічним назвам літературна розповідь набуває життєвої достовірності, документальної точності, детальності обрамлення художньо-історичних просторових меж твору. Топоніми вносять в літературний твір динамізм, рухомість, надають художньої гнучкості, фіксують розширення поля діяльності персонажа (Лукаш 2011:253). «Топоназви створюють реальний фон для розвитку сюжету, композиції, локалізують місце дії, допомагають окреслити контури художнього простору, зображеного в творі» (Фонякова 1990 :88). З другої половини ХХ століття різко зріс дослідницький інтерес до географічних назв. З'явилися роботи вчених-філологів, присвячені питанням класифікації та поетиці топонімів: А. В. Суперанська, В. А. Ніконов, О. М. Попова, В. М. Михайлов, Ю. А. Карпенко, С. Ю. Мотигіна, А. А. Нікольський, Г. Л. Девятайкіна та ін. **Актуальність** даного дослідження зумовлена недостатньою вивченістю топонімів казкового дискурсу у зіставному аспекті на матеріалі англійських, російських та українських літературних казок. **Метою** даного дослідження є аналіз класифікації топонімів казкового дискурсу. Об'єктом дослідження послужили топоніми літературних казок ХІХ-ХХІ представлені у трьох мовах. **Предметом** дослідження є особливості розподілення топонімів за видами в англійських, російських, українських літературних казках. **Матеріал** дослідження отриманий методом суцільної вибірки з казок англійською, російською та українською мовами (150 казок) та складає 202 топоназви.

2. Аналіз топонімів в англійських, російських та українських літературних казках.

2.1. В англійських літературних казках, як і в російських, найбільш поширеним видом топонімів є хороніми, або назви великих територій (*Devonshire, Wild Woods, Persia; Таганай, Страна Дураков, земля Землянская*), найменше виявлено оронімів, тобто назв гірських масивів, що можна пояснити географічними особливостями місцевості, де казки англійською мовою були написані. Найбільше оронімів зустрічається в російських казках (*Волчы пади, Васина Гора, Костяная горка*).

2.2. Письменники у виборі топонімів завжди орієнтуються на відомі їм топоніми, місцевість, де вони зростали і живуть. Так, географічне місцезнаходження автора впливає на його/її просторові уявлення. В казках англійських авторів присутня найбільша кількість інсулонімів, або назв островів на півостровів (*Owl Island, Greenland, Island of Bingtang*), в той час як в казках російських авторів інсулоніми відсутні взагалі, а в українських казках становить всього 3,3% - 2 одиниці (*Острова Па-Па, Хортиця*).

2.3. Характерною особливістю англійських казок є використання дромонімів - назв шляхів сполучення (*Woodbine Lane, Devonshire Lane, Fitchburg Road*). В англійських казках сюжет часто розвивається саме в подорожі, в дорозі, де герой (частіше представник тваринного світу) зустрічається з іншими персонажами казки, або натрапляє на якусь пригоду. В російській мові є тільки один дромонім (*Сибирский тракт*), в українській мові вони відсутні взагалі.

2.4. Поряд з реальними топонімами в англійських казках є і вигадані топоніми, які є частиною образів персонажів, що їх населяє. Наприклад, поряд із реально існуючими гідронімами *Nile, Amazon, the Pacific, Suez*, ойконімами *England, Spain, New Zealand, Australia*, співіснують такі: *River Pigsty* «*ріка Свинарник*», що знаходиться поблизу ферми та *the Wollgong River* «*ріка Вологонг*», що можливо походить від назви австралійського міста *Wollongong*. Особливо багато вигаданих власних назв

зустрічається серед хоронімів: *Great Tightness, Wild Woods, the Golden Palace, Warrigaborrigarooma* та ін. Некронімів (назв місць захоронення) не було виявлено в казках англійською, російською та українською мовами. В російській мові спеціально створених автором топонімів небагато, частіше зустрічаються просторічні форми найменувань реально існуючих топографічних об'єктів (*Костяная горка, Пестренькое место*).

2.5. В українських літературних казках найчастотнішим типом топонімів є ойконіми (назви населених пунктів), як вигадані, так і реальні (*Найсмішнішою країни найвеселіших жартунів, Далека Країна, Україна, Кубань-Тамань, Польське царство, Полтава*).

2.6. В українській мові, порівняно з англійською та російською присутня найбільша кількість комонімів, найменувань об'єктів сільської місцевості, що характерно для дискурсу української казки: дія відбувається в місці, яке можна пізнати зі свого досвіду чи асоціювати з чимось знайомим (*Селище Росава, село Луки, Великий Любень, Сокаль*). В той же час в українській мові представлена і найбільша кількість урбанонімів, тобто назв міст та об'єктів, що знаходяться у місті (*Київ, Львов, Кушнірська брама, Рим*). В українських казках зустрічається і один агроонім, назва земельного угіддя (*поле Баранове*), що є єдиним прикладом у порівнянні з двома іншими мовами.

2.7. Тільки в українських казках наявні спалеоніми (підземні топоніми, що мають вихід на поверхню землі, в тому числі печери, підземні ріки, колодязі): *Лисович; дромоніми*, та хороніми, натомість, в українській мові не зустрічаються. В російських казках представлена найбільша кількість гідронімів у порівнянні з англійською та українською мовами – відповідно: 20,3%: 9,1%: 8,3% (*Окиян, озеро Иткуль, Amazon, Дніпро-Слаута, Чорне море*).

Література

1. Дука Л. І. Прагматичний потенціал онімів та способи його актуалізації в тексті : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук (10.02.02) / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 18 с.
2. Литвин Л. В. Ономастична система художньої прози (на матеріалі французьких романів ХІХ–ХХ століть): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05 / Л.В. Литвин. – Київ, 2006. – 21 с.
3. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки [Текст] : монографія / Г. П. Лукаш. – Донецький нац. ун-т. – Донецьк : Промінь, 2011. – 447 с.
4. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Л.: ЛГУ, 1990. – 103 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 367 с.

УДК 811.161.2'373.7

СЕНСОРНЕ ПОЛЕ ПРЕДМЕТНОЇ ЛОКАТИВНОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Л. В. Романюк

Обов'язковим елементом просторових уявлень предметної локативності є визначення понять «добре – погано». На рівні фразеологічної вербалізації вони актуалізують низку образів міфопоетичного та релігійного наповнення. Розглянемо ідіому *сьоме (дев'яте) небо (на сьомому небі, а також солярні міфологеми – щаслива*

зірка, провідна зірка. Наприклад: *народитися під щасливою зіркою, почуватися на сьомому небі, стерти з лиця землі*.

Відповідно до християнських і космогонічних уявлень українців найвищим із небес вважається сьоме небо, бо там мешкає Господь та його оточення. За давніми повір'ями, саме туди потрапляють після смерті праведні душі. С. М. Толстая та М. І. Толстой зазначають: «До давніх книжних джерел та апокрифічних текстів належить уявлення про сім небес». Наприклад: *іти на небо, бути на сьомому (дев'ятому, п'ятому) небі, ходити як по дев'ятому небові*.

З еталоном існування та сакральним локусом *неба* пов'язані уявлення про ідеальне місце для життя. Найкраще місце для щасливого перебування у світі номінується фразеологією через ідеальне сьоме (*п'яте, дев'яте*) небо. Бажання будь-що потрапити на небо, отримати для себе бажане задоволення заслуговує на іронічну оцінку пересічних носіїв мови, наприклад: *живим на небо лізти*.

Предметна локативність виявляється безпосередньо у фразеологічній вербалізації за допомогою лексеми *місце*: *болюче місце, вузьке місце, душа стала на місце, знати своє місце у житті, місце під сонцем, і місце застигло (померти), тільки тепле місце лишилося, і слід захолонув, а також спільнокореновими словами: міститися на прокрустовому ложі (книжне) – «задовольнятися чимось малим, не претендувати на щось більше і краще»; не міститься в голові*.

Відносна аморфність, нейтральність поняття предметної локативності виявляється в експресивно-емоційній забарвленості мовного складу фразеологізмів названої семантики.

Місце перебування людини у слов'янській фразеології можна одночасно позначати негативно й позитивно, наприклад, за допомогою антонімічної пари стереотипів релігійно-космогонічного рангу «пекло – рай»: *вирвався як з пекла, жити ніби в раю, жити як у Бога за пазухою (за дверима), жити як у Христа за пазухою, як іти в рай – дров нарубай, а йти в пекло, там і так тепло*.

В українській наївній картині світу є абсолютна точка відсутності чого-небудь. Це не локус, а незаповнене місце, воно виражене в українській фразеології за допомогою заперечного прислівника із стійкою імплікатурою 'абсолютна пустота', 'кінець світу': *аж нікуди, по саме нікуди, до нікуди*.

Гастрономічна тематика – найбільша константа серед чинників фразеологічної вербалізації в українській мові. На цій тенденції наголошували В. І. Кононенко, І. Б. Іванова. Вербалізатором уявлень про предметну локативність простору є також їжа, яка формує конотації відповідно до її місця відносно людини та її якості. Відповідно, їжа пов'язана з формами мовної репрезентації поняття «гарне місце», що в межах структурування фразеосемантичних мікрополів локативності може утворювати опозицію з уявленнями про погане місце. У цьому випадку актуалізований соціентальний архетип щастя, котре означають за допомогою низки страв-статусів, високоякісних продуктів харчування: *сир, масло, вареники, сметана, хліб*, наприклад: *хлібне місце, купається як сир в маслі, жити як вареник у сметані, плаває як вареник у маслі*. Фреймова модель представлена парними стравами, комплексними щасливими продуктами: *сир в маслі, хліб з маслом, вареник у сметані, вареник у маслі*. Погане місце передається через фразеологічні образи: *на порожньому місці, тяжкий хліб, жити єдиним хлібом, лізти в чужий горох*.

Багате й щасливе місце, пов'язане з номінаціями українських поживних страв, передається через еталон «вдале місце перебування», наприклад: *живе як галушка в маслі, купається як пампушка в маслі, плаває як пиріг у маслі, жити як по меду, на припічку кашу їсти*. Такі просторові координати щастя не є випадковими для української культури. Це насамперед корелювання моделі «багато їжі, нескінченна їжа» з місцеперебуванням у потойбіччі, ідеальним місцем, на що звернув увагу В. Я. Пропп:

«Там, у світі мертвих, ніколи не закінчується їжа. Якщо принести таку їжу звідти, тоді ця їжа ніколи не буде вичерпана. Звідси – скатертина-самобранка».

Подібність внутрішньої семантики таких ФО може бути зреалізована через фрейм семантико-синтаксичного моделювання фразеологізмів «хтось перебуває в чомусь», тобто характеристикою ідеального місця для життя є просторові вербалізатори: *вареник – галушки – сир – тиріг – ікра*. Місце як «особистість + навколишній світ» позначають у мовній картині світу через святкову, смачну, жирну, поживну їжу, в'язку рідину, з маркованою обрядовою функцією – культурними конотаціями. Мова йде про такі щасливі місця як *масло, сметана, мед*. Наприклад: *влити в бочку меду ложку дьогтю, як бджоли до меду*.

Уявлення про багатство і бідність, щастя і нещастя пов'язані з предметною локалізацією, з невдалими, повсякденними щодо життя справами, наприклад: *залишитися (зоставатися) на бобах, цеп на шию, підвести під монастир*.

Підкреслення відсутності на місці обов'язкового предмета-символу репрезентується фразеологізмами із заперечною часткою *не*: *добре – як мусі в меду*. Адже українці вважали мед стравою божественного походження.

Мотив присутності Бога як гаранта позитивно маркованого місця також бере участь у фразеологічній вербалізації локативності, формуючи стереотипи багатства й безпеки як місця. Вище вже зазначалося, що життя у його екзистенції залежить від Бога або різних міфологічних істот. Українці якість та соціальну характеристику життя пов'язують із близькістю до Бога, надприродного світу, місцеперебуванням людини відносно названих координат. Фразеологізми, що означають щасливе життя, стрижневим компонентом мають образ Бога, наприклад: *живе як у Христа за пазухою, жити як у Бога за надрами, жити як у Бога за плечима, жити як у Бога під покришкою, жити як у Бога за дверима*.

Якщо створимо парадигматичний ряд локусів, що належать Богу, за якими можна щасливо перебувати (*кросна, пазуха, двері, надра, покришка*), то помітимо, що всі ці предметні сутності – речі із селянського побуту пересічного українця. Бог, якщо залишає свій вищий рівень (за В. В. Івановим, В. М. Топоровим) і опиняється в середньому світі, набуває прикмет реальної людини – українського селянина, що робить образ Бога співзвучним язичницькому світогляду. Суто українською рисою О. С. Киченко, М. І. Костомаров вважають подібність Бога простому селянинові.

Образ батька як залишок культу предків має спільні функції з образом Бога у формуванні поняття «гарне місце для життя», наприклад: *жити як у Бога за пазухою, жити як у батька за пазухою*.

Категорія оцінки у структурі фразеосемантичних мікрополів локативності є визначальною щодо актуалізації процесу вербалізації із залученням системи фразеологічних образів, закорінених в історико-культурну та міфологічну традицію українського народу.

УДК 372.881.111.1

THE TEST TEACH TEST APPROACH TO TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES TO FUTURE ECONOMISTS

O. O. Savrasova, N. V. Striuk

Introduction. The knowledge of English is very important and essential in the modern world, as the result English for Specific Purposes (ESP) has grown to become one of the most prominent areas of English Language Teaching (ELT) today due to the effects of globalization within industry

and academia. Needs analysis is fundamental to ESP teaching. Accordingly, to design an efficient ESP course it is essential to assess target needs, and to compare the difference between the current situation and the target situation. The Teach Test Teach (TTT) approach allows teachers to analyse the specific needs of learners and address these needs suitably.

Review of recent research and publications. The problem of various approaches to ELT was studied by foreign scientists and methodologists including: D. Riddell, C. Lindsay, J. Harmer. However, little research has been done in the field of using the TTT approach to teaching ESP to future economists.

Objective of the paper is to clarify the essence of the TTT approach, consider its advantages and study the ways it can be used to teach ESP to future economists.

Results of the research. The Teach Test Teach (TTT) is an approach to teaching a new language. The TTT approach is useful when the teacher is not sure whether the learners are familiar with a particular item of a language. [1:22]

This approach begins with the teacher giving the students some kind of task relating to a particular piece of language with the basic aim of seeing how much the students already know, or do not know, about this language.

The 'test' is a discovery task as by having the students work together on it, the test element is reduced. It is perfectly valid for them to work individually at first, as long as they then get a chance to compare their answers before the teacher goes through it with them. [2:47]

Some scientists even call it a «deep-end» technique, for example, while learning a topic «Companies» the students are given a task to match the words and phrases, which are common for international companies profile description, to their meaning.

On this stage, the teacher should monitor and evaluate how much or how little the students know. In addition, it is important to pay attention to some individual problems while the group is working.

The Teach stage can be very challenging for the teacher, as it is difficult to predict until the lesson is underway exactly what you are going to have to spend most time on. Accordingly, this stage needs extensive planning in order to get right. The teacher reviews all the questions with the correct answers. The common mistakes are focused on, with additional example sentences.

Due to the topic «Companies», on this stage the students work with one or several authentic companies profiles to elicit the right meaning by identifying the words and phrases from the context. The teacher provides input emphasizing students' drawbacks.

The final stage in this approach is the second Test. If the first Test is more discovery task, then the second Test is really practice. The aim of Test 2 is to have practice of the language after the teacher has focused on it. Therefore, the nature of the activity may be very similar, but the aim – the reason for doing it – is quite different. Test 2 could involve one, or more than one, practice activity, perhaps one that is an 'exercise' and one that is communicative. [2:50]

For example, students write a short presentation profile of their own company for an international business website.

This allows the teacher to monitor and observe how well the target language has been absorbed and integrated into students use. This stage can then be followed with delayed error-correction paying attention to how students used the new language and highlighting the differences and improvements from the first test stage.

Advantages of the TTT approach:

1. It is one of the most student centred approaches in ELT.
2. It gives students some immediate responsibility for their own learning, especially if they can work on the task together in pairs or groups sharing their knowledge.
3. It rises a collaborative atmosphere because it contains elements of discovery and problem solving.
4. Learners take responsibility for their own learning, which is beneficial.
5. It offers the possibility for communicative practice in the actual process of learning ESP.

Disadvantages of the TTT approach:

1. It is time-consuming if the learners are not able to communicate in English when discussing the new problematic points.

2. Starting with a task may create for some students the impression that the lesson is dry and has no motivation.

Conclusion. The TTT approach to teaching ESP to future economists enables teachers to identify students' needs and provide the ability to use language as means of communication in a foreign language professional environment. Accordingly, it is important to develop and improve TTT tasks that are appropriate and effective in teaching ESP to future economists.

References

1. Lindsay C. Learning and Teaching English. / C. Lindsay, P. Knight. – Oxford: Oxford UP, 2006. – 188pp.

2. Riddell D. Teach English as a Foreign Language: Teach Yourself. / D. Riddell. – London: Hodder & Stoughton General Division, 2014. – 88pp.

УДК 801.55:87+801.561.1:807

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ВТОРИННИХ АДВЕРБІАЛІЗОВАНИХ ПРИЙМЕННИКІВ У КЛАСИЧНИХ МОВАХ

М. Г. Сенів

Розвиток прийменникових конструкцій і тенденцій до більш конкретного й точного вираження просторових і темпоральних відношень призвів до утворення значної кількості вторинних (похідних) та адвербіалізованих прийменників. Дослідники класичних мов відзначали у своїх працях наявність у них вторинних і складних прийменників, робили спроби установити їх походження, першу фіксацію у текстах різних жанрів тощо. Проте й досі залишаються нез'ясованими способи творення, інвентарний склад, функціонально-семантична значущість цих утворень та їх подальша доля в історії романських мов. У цьому полягає актуальність пропонованого дослідження.

Система похідних (вторинних) прийменників в класичних мовах включає такі типи:

- 1) невласне прийменники;
- 2) адвербіалізовані прийменники;
- 3) складні прийменники, що являють собою поєднання двох (рідше трьох) семантично споріднених вторинних прийменників.

Невласне прийменники схожі з первинними тим, що не вживаються самостійно, як прислівники, але завжди мають поряд із собою іменник у родовому, давальному або знахідному відмінку у грецькій мові. Відрізняються вони тим, що не можуть виступати в ролі префіксів у складних словах. Такими прийменниками є, наприклад: *άμα* – разом з ким-, чим – небудь; *άνευ* – без; *άχρι, μεχρι* – до кого-, чого-небудь; *внаслідок чого-небудь*; *μεταξυ* – між ким-, чим – небудь; *πλήν* – крім кого-, чого-небудь та інші.

До похідних, або адвербіалізованих у класичних мовах відносяться такі прийменники, а також форми слів і сполучень, які набувають властивостей прийменників і які мають мотиваційні відношення з прислівниками, іменниками, прикметниками і дієприкметниками теперішнього або минулого часу, наприклад, у латинській мові *obviam* – назустріч кому-, чому-небудь; *pridie* – напередодні чого-небудь; *postridie* – наступного дня після чого-небудь; *latus* – збоку від кого-, чого-небудь; *longe* – далеко від кого-, чого-небудь; *prope a(b)* – близько до кого-, чого-небудь; *propius* – ближче до кого-, чого-небудь;

proxime – вельми близько (найближче) до кого-, чого-небудь; *loco*- замість кого-, чого-небудь; *gratia* – внаслідок, заради, задля кого-, чого-небудь; *causa* – з причини кого-, чого-небудь; для, задля кого-, чого-небудь; заради кого-, чого-небудь, через що-небудь та інші. Слід відзначити, що похідні прийменники від морфологізованих прислівників поєднуються у грецькій мові з генетивом, а у латинській – з генетивом і дативом. Наявність інших відмінкових форм при прийменниках пояснюється перенесенням у прийменникову систему попередніх синтаксичних зв'язків або потребою передавати динамічні просторові значення прийменниково-відмінкової форми.

Подібні утворення є однією із специфічних рис сучасних германських, романських і слов'янських мов. Точно встановити кількість таких сполучень – новотворів важко, оскільки більшість із них належить до числа вільних синтаксичних конструкцій.

Що стосується класичних мов, то тут необхідно передусім з'ясувати причини, які призвели до утворення простих і складних прислівникових прийменників. По-перше, як підкреслює Й. М. Тронський, спираючись на дані різних періодів давньогрецької і латинської мов, розширення сфери граматичного функціонування прийменників і далі прийменникових сполучень слід вважати важливим фактором (поряд із розвитком формально-відмінкової омонімії і специфічної інтонації окремих відмінків), що спричинився до глибоких змін відмінкової системи індоєвропейських мов.

По-друге, в ряді випадків причиною редукції елементів відмінкової системи латинської мови (наприклад, аблатива у народно-розмовній мові пізньолатинського періоду і ранньосередньовічній латині) вважають також ослаблення кінця слова, що призводило до втрати диференційних ознак відмінкової системи.

По-третє, складні прислівникові прийменники з'явилися у класичних мовах тоді, коли первинний прийменник виявлявся недостатнім у лексико-семантичному або функціонально-семантичному відношенні. Появі прийменникових утворень сприяли синтетичні та аналітичні морфологізовані прислівники, що мали тенденцію переходити у прийменники. Якщо у післякласичній або у т.зв. «срібній» латині зафіксовано порівняно небагато подібних утворень, то пізня і ранньосередньовічна латина дає нам досить багатий у цьому відношенні матеріал. Пояснюється це тим, що у написаних в цей період численних трактатах з різних галузей знань, творах на історичну тематику, а також у перекладах на латинську мову священних книг дуже широко використовувались народно-розмовні елементи. Тому, у пізні часи, а особливо після занепаду Західної Римської імперії у латинській літературній мові з'являється значна кількість вторинних адвербіалізованих прийменників. Проте, далеко не всі прийменникові утворення, що вживались у розмовній мові, зафіксовані у літературних пам'ятках пізнього періоду. Про це свідчать, зокрема, деякі прийменники у романських мовах, відповідники яких відсутні у латинській мові (пор., наприклад, іт., ісп. *durante* – протягом; іт. *lungo* – уздовж; іт. *ecceto*, фр. *excepte*, ісп. *excepto* – окрім та інші). Пояснюється це очевидно тим, що ряд утворень, у тому числі адвербіалізованих прийменників, здавалися тодішнім видавцям вульгаризмами і вони були «виправлені» за цицеронівськими зразками.

Таким чином, засобами поповнення елементів прийменникової системи класичних мов були морфологізовані синтетичні й аналітичні прислівники, а також злиття двох семантичних одиниць – первинних прийменників і семантично-споріднених з ними прислівників. Прийменникові конструкції, як правило, мали просторове значення і передавали різноманітні способи розташування одних предметів і явищ щодо інших. Слід зауважити, що аналогічні значення мають подібні прийменники у сучасних романських мовах. Проте, у результаті зникнення формальної відмінності між акузативом і аблативом у пізній і ранньосередньовічній латинській мові відбулася нейтралізація протиставлення між «місцем перебування» і «місцем призначення» у більшості романських мов окрім іспанської і португальської.

Підсекція «Граматичні і концептологічні аспекти дослідження германських, романських та слов'янських мов»

УДК 958(047)

ПЕРЕКЛАД НАЗВ АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВ НІМЕЦЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

Г. О. Безсонова

Переклад реалій з німецької мови українською вивчався багатьма лінгвістами, проте, системного дослідження особливостей перекладу таких реалій, як адміністративні установи, у мовній парі німецька-українська проведено не було. Останнім часом відчувається гостра необхідність виведення закономірностей у перекладі назв адміністративних установ через активізацію співпраці між Україною та Німеччиною, обміну досвідом між двома країнами та їх посадовими особами. Тому саме зараз для перекладачів гостро постає питання яким способом перекладати назви адміністративних установ як: *Bundeskanzleramt* 'Відомство Федерального канцлера'; *Deutscher Bundestag* 'Німецький Бундестаг' (парламент); *Verchowna Rada* – 'Werchowna Rada'.

Матеріалом дослідження слугували назви адміністративних установ та їх переклад, дібрані методом суцільної вибірки з офіційних сайтів відповідних установ Німеччини; документів про співробітництво Німеччини та України, відібраних з сайту українського представництва Німецького товариства міжнародного співробітництва GIZ [2], підручників з політології „Das politische System Deutschlands“ [1], „Das politische System der Ukraine“ [3], Конституції Німеччини та України, тлумачних та двомовних словників.

В роботі розглянуто та досліджено різноманітні перекладацькі трансформації та їх використання при перекладі назв адміністративних установ Німеччини українською мовою та перекладі назв адміністративних установ України – німецькою. У роботі було проаналізовано 166 одиниць назв адміністративних установ Німеччини та 195 варіант їх перекладу українською мовою. А також 88 назв адміністративних установ України та 91 варіант їх перекладу німецькою мовою. Загальна кількість проаналізованих вихідних одиниць, тобто назв адміністративних установ Німеччини та України склала 254 одиниці та 286 одиниць перекладу.

Аналіз опрацьованого матеріалу показав, що для перекладу назв адміністративних установ Німеччини федерального рівня українською мовою використовується такі перекладацькі трансформації, як: калька, описовий переклад, субституція та транскрипція. Найчастотніша перекладацька трансформація – це калька (64 %) або 65 одиниць. Наступним за частотністю видом трансформації став описовий переклад (24%), відповідно 25 одиниць. Третім – субституція (9 %) або 9 одиниць. Найменш вживаним видом перекладацької трансформації стала транскрипція, яка склала лише 3 % – 3 одиниці перекладу.

При перекладі назв адміністративних установ рівня федеральних земель використовуються наступні види трансформації: калька, субституція, описовий переклад, транскрипція. Калька склала найбільшу частину трансформації – 65 %, або 24 одиниці. Наступним видом трансформації став описовий переклад, частка якого склала 23 %, а саме 12 одиниць. Третє за частотністю місце посідає такий вид трансформації як субституція. Даний вид трансформації складає 10% або 5 одиниць. Найменш вживаним перекладацьким прийомом, транскрипція. Даний вид трансформації складає лише 2 %, відповідно – 1 варіант перекладу.

При перекладі назв адміністративних установ місцевого самоврядування Німеччини українською мовою найбільш вживаними стали: калька, описовий переклад, субституція. Калькування склало 59 %, або 24 одиниці. Описовий переклад – 29 %, тобто 12 одиниць. Третім за частотністю використання видом перекладацької трансформації стала субституція. Її використання, на відміну від кальки та описового перекладу становить досить невелику частину – лише 12 %, що складає 5 одиниць проаналізованого матеріалу.

При перекладі назв адміністративних установ Німеччини використовується найчастіше калька. Використання при перекладі цього виду трансформації пояснюється загальноприйнятими нормами написання назв адміністративних установ в українській мові. Він допомагає точно передати предметний зміст назви та основні аспекти діяльності установи, бо при калькуванні обирається найбільш наближений до оригіналу варіант перекладу. Субституція використовувалась задля адаптування реалії до іноземної мови. Таке не часте використання транскрипції зумовлено низьким рівнем засвоєності німецьких політичних реалій в українській мові. У ході написання роботи назви адміністративних установ місцевого рівня викликали найбільше труднощів, адже вони з'являються у двомовних книгах та документах досить не часто, особливо при перекладі українською мовою. Хоча, слід відмітити тенденцію, яка з'явилася у останні роки в Україні. Завдяки децентралізації влади в Україні, яка відбувається на досвіді прогресивних країн, у тому числі і Німеччини, з'являється багато документів, які вимагають перекладу організації влади на місцях, а отже і нових варіантів перекладу.

Аналіз перекладу назв адміністративних установ державного рівня України німецькою мовою показав, що при перекладі даної лексики використовується такі перекладацькі трансформації, як калька, описовий переклад, субституція та транскрипція. Найбільш частотною за використанням трансформацією стала калька – 92 %, що складає 55 одиниць. Наступним видом трансформації стала субституція. Її частка складає 3 % або 2 одиниці. Використання описового перекладу зустрічається усього у 2 % випадків, відповідно 2 одиниці. Транскрипція у даному випадку використовувалась лише один раз. Її частка складає 2 % вибірки.

При перекладі назв адміністративних установ місцевого самоврядування України німецькою мовою використовуються такі перекладацькі трансформації, як калька та субституція. Назви адміністративних установ України обласного, міського та районного самоврядування перекладаються в основному калькою. Так у відсотковому співвідношенні калька використовується у 90 % випадків, що склало 27 одиниць. Відповідно, частка використання субституції складає 10 % або 3 одиниці.

Як показав аналіз практичного матеріалу, при перекладі адміністративних установ України німецькою мовою, найуживанішою перекладацькою трансформацією є калька, але описовий переклад використовується значно менше, що суттєво відрізняється від перекладу адміністративних установ Німеччини українською. Це зумовлено тим, що більшість українських назв треба пояснювати, а часте використання даного виду трансформації переобтяжить текст словами. При перекладі назв адміністративних установ державного рівня України німецькою мовою спостерігалась також тенденція до спрощення назви, що зумовлено досить частим використанням композитів у німецькій мові.

При перекладі назв адміністративних установ України та Німеччини на пару мов німецька – українська, спостерігалися наступні спільності. Найбільш часто вживаним видом трансформації стала калька. Це зумовлено тим, що при її використанні у назві зберігаються основні функції діяльності установи. Даний вид трансформації не викликає труднощів у перекладі та у розумінні реалії. Найменш вживаним видом перекладацької трансформації стала транскрипція. Це пояснюється тим, що аудиторія може бути не знайома з іноземною реалією, що може викликати проблеми у розумінні діяльності установи. Основною відмінністю було те, що при перекладі адміністративних установ України німецькою мовою значно менше використовується описовий переклад, що

суттєво відрізняється від перекладу адміністративних установ Німеччини українською. Адже більшість українських реалій треба пояснювати, а часте використання описового перекладу лише переобтяжить текст словами, та затьмарить його основний зміст.

При перекладі назв адміністративних установ слід говорити про більш сталу лексику, яка є незмінною і допускає лише незначні відхилення від норми. Назви адміністративних установ той чи іншої країни відносяться до політичних реалій, а їх переклад є уніфікованим. Саме тому така лексика не допускає вільностей та вимагає від перекладача певного рівня знань та підготовки.

Література

1. Manfred G. Schmidt. Das politische System Deutschlands. – München.: Verlag G. H. Beck oHG, 2007. – 600 S.

2. Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inwent.org.ua/>

3. E. Schneider. Das politische System der Ukraine. – Wiesbaden.: VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2005. – 270 S.

УДК 81'115[811.111+811.161.2]

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ГЕНЕРАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

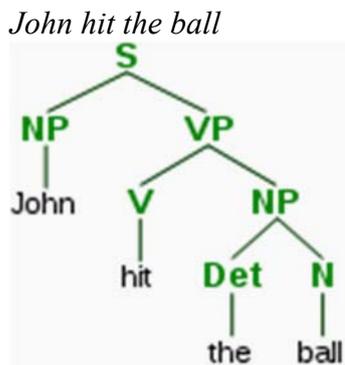
К. А. Галкіна

Термін генеративний походить від латинського *generativus* – той, що породжує. Генеративна лінгвістика – напрям теоретичної лінгвістики, який з'явився під впливом ідей Н. Хомського в 50–60 роки ХХ століття. В основі генеративної лінгвістики полягає опис мови у вигляді формальних моделей означеного типу. Похідним типом таких моделей є трансформаційно- генеративні граматики.[1]

У генеративній лінгвістиці чітко розрізняються такі поняття як мовна компетенція (володіння мови) та мовне вживання (вживання мови у мовленнєвій діяльності). Трансформаційна граMATика описує перш за все мовну компетенцію спікера. Її структура має три загальних компоненти: синтаксичний, семантичний та фонологічний, серед яких головним є синтаксичний, а семантичний та фонологічний виконують функції відображення. [2] Трансформаційні граматики пропонують виділяти наступні рівні синтаксичних структур між якими мають бути встановлені відповідності:

- глибинна структура;
- поверхнева структура.

Також слід відзначити, що синтаксис містить в собі базовий та трансформаційний компонент. Базою називають систему правил, ймовірно ідентичних або близьких у різних мовах. База нараховує безліч глибинних структур (потенційних речень). Перше правило бази $S \Rightarrow NP + VP$, в якому S – це речення, NP – номінативний компонент, VP – дієслівний компонент. Кожному з можливих символів відповідає правило бази. Символи поєднують в собі правило бази (в правій частині) та термінологічний компонент, наприклад частини мови : V – дієслово, N – іменник, Adj – прислівник, Det – детермінант. (в лівій частині). Правила бази застосовуються доти доки не отримується структура символів у вигляді дерева компонентів. [3] Розглянемо це на прикладі речення :

В якому NP підмету– це іменник *John* , VP-головне дієслово складається з присудку *V hit* та номінальної групи NP- прямого додатку, який в свою чергу складається з Det- артикля та N- *ball*.

Щодо ролі трансформаційного компоненту то він породжує поверхневі структури речень зі структур, отриманих в результаті базових правил. Слід зазначити, що якщо глибинна структура складається з речень, вставлених одне в інше, то трансформаційні правила вживаються спочатку до найглибших речень, а тільки потім до головного речення. Також Хомський пропонує виділяти 4 типи трансформацій:

- додавання;
- відкидання;
- переміщення;
- заміна;[3]

Отже принцип функціонування теоретичної граматики можна зафіксувати у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Функціонування генеративної граматики

Синтаксичний компонент	Правила бази ↓ Глибинна структура	Трансформаційні правила ↓ Поверхнева структура	
	Лексичні правила ↓ Семантичне уявлення	Фонологічний компонент	Фонологічні правила ↓ Фонетичне уявлення

Генеративна лінгвістика мала чимало переваг. Зокрема, вона підвищила вимоги до лінгвістичного опису, звернула увагу на питання, які раніше не розглядалися синтаксисом, сприяла формуванню апарату опису синтаксису, ввела техніку формалізації опису. Але з подальшим розвитком у генеративній граматиці виникли опозиційні течії такі як генеративна семантика, граматики відмінків і т.д. Виявлення багатьох недоліків цієї теорії, наприклад, апріорність у виділенні похідних синтаксичних одиниць та правил базового компоненту, не орієнтованість на речову діяльність, недооцінка ролі семантичного компоненту, не можливість застосування до різноструктурних мов, привело до втрати інтересу до цього напрямку досліджень. Проте

термінологічним апаратом генеративної лінгвістики користуються багато лінгвістів. До того ж результати досліджень генеративної семантики використовуються в прикладній лінгвістиці та психолінгвістиці.

Література

1. Демьянков В. З., Новые тенденции в американской лингвистике 1970–1980-х гг. // Изв. АН СССР, сер. ЛиЯ. – 1986. – Т. 45. – № 3.
2. Назари К. Б. Generative Semantics // Молодой ученый. – 2010. – №7. – С. 163–167.
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: Massachusetts: MIT Press, 1965.

УДК 811.11-112

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ОПТАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

І. І. Гордінська

Під терміном *оптативна конструкція* слід вважати висловлювання, що виражає опосередковану вмотивованість дієслівної дії волевиявленням суб'єкта мовлення; висловлювання, в якому суб'єкт мовлення висловлює бажання, щоб мало місце положення справ у світі, відображене в його пропозиції.

У якості джерела дослідження був взятий сценарій телесеріалу «Друзі» та його переклад українською мовою.

При перекладі оптативних конструкцій українською мовою активно використовується прийом *перекладацької трансформації*, що у свою чергу є міжмовним перетворенням, перебудовою елементів вихідного тексту, операції перевираження сенсу або перефразування з метою досягнення перекладацького еквівалента. [1, с. 59].

За основу розподілу перекладацьких трансформацій було обрано класифікацію Фітермана А. М. та Левицької Т. Р., які виділяють три типи перекладацьких трансформацій:

1. Граматичні трансформації. До них відносяться такі прийоми: перестановка, опущення, додавання елементів та перебудова речення.

2. Стилїстичні трансформації. До даної категорії можна віднести такі прийоми, як синонімічні заміни та описовий переклад, компенсація та інші види замін.

3. Лексичні трансформації. Тут треба говорити про заміну і додавання, конкретизацію і генералізацію пропозицій, а також про опущення компонентів [2, с. 46].

Використання *граматичних* перекладацьких трансформацій:

Приклад: англ.: *Rachel: Okay, everybody relax.*

укр.: *Спокійно!* [3]

У наведеному прикладі використовується прийом граматичної перебудови речення. Більш за все при перекладі оптативних конструкцій у дослідженні було застосовано граматичних трансформацій, пов'язаних саме з перебудовою. Можливо ця ситуація обумовлена тим, що англійська мова відноситься до складу аналітичних мов, на відміну від української, яка у свою чергу входить до складу синтетичних мов. Такі відмінності в синтаксичних структурах мов дають багато підстав для застосування граматичних перебудов в процесі перекладу.

Використання *стилїстичних* перекладацьких трансформацій:

Приклад: англ.: *Monica: Oh, I think so.*

укр.: *І з задоволенням!* [3]

У прикладі ми бачимо застосування методу семантичної заміни речення згоди *Oh, I think so.* на *I з задоволенням!* За результатами дослідження стало зрозуміло, що під час перекладу оптативних конструкцій за допомогою стилістичних трансформацій більшість з них були пов'язані із семантичною заміною. На відміну від прийому модуляції, коли треба створювати абсолютно нові речення за для збереження змісту, зрозумілого з контексту, прийом семантичної заміни часто використовується перекладачами для досягнення якісного та еквівалентного перекладу. Аби переклад сприймався адекватно, він повинен налічувати конструкції, які властиві мові перекладу та не викликають ефект калькування. Саме для досягнення цієї мети, семантична заміна широко використовується при перекладі.

Використання *лексичних* перекладацьких трансформацій:

Приклад: англ.: *Joey: Let it go, Ross.*

укр.: *Забудь, Росс.* [3]

Серед лексичних трансформацій багато одиниць вибірки налічує метод лексичної заміни, котрий неодноразово використовується перекладачами, аби мова перекладу виглядала звичайно. У даному прикладі була застосована лексична заміна дієслова *to let go* на *забудь*.

Підсумовуючи результати дослідження, слід зазначити, що майже половина вибірки була перекладена із застосуванням перекладацьких трансформацій. Серед застосованих трансформацій більшість з них відносились до граматичного типу, пов'язаних саме з синтаксичною перебудовою. Дана статистика обумовлена тим, що англійська мова структурно відрізняється від української та потребує більшого втручання щодо синтаксичних перетворень з боку перекладача. Аби досягти адекватного перекладу та відтворювати еквівалентний текст, перекладач повинен володіти поглибленими навичками використання перекладацьких трансформацій.

Література

1. Бархударов Л. С. Мова і переклад. (Питання загальної і приватної теорії перекладу) – М.: Міжнародні відносини, 1975. – 324 с.
2. Левицька Т., Фитерман А. Чому потрібні граматичні трансформації при перекладі? // Зошити перекладача. – М., 1971. – Вип. 8. – С. 45–76
3. Friends Scripts. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.angelfire.com/tv/chocgal/scripts.html>

УДК 81'44:81'37(811.111+8111.161.2)

PRIVATIVE OPPOSITIONS FORMED BY VERBS WITH IMPLICIT NEGATION IN ENGLISH AND UKRAINIAN

O. O. Zaluzhna

0. Introductory notes

Negation is a complex and many-facet phenomenon which is studied not only by linguistics but also by logics and philosophy. Negation belongs to fundamental categories of the language and finds its expression in all languages of the world, the evidence of which are numerous typological studies carried out on the material of languages belonging to different families [4:89–137; 6; 7; 8].

Notwithstanding numerous works on the topic the place of negation in the system of linguistic categories remains uncertain. There exists a rather widespread viewpoint that negation functions in the language as one of the variants of modality. This viewpoint was first introduced by O. Jespersen who stated that negative particle *ne* originates from exclamations

transmitting the meaning of disgust [7]. A. M. Peshkovsky supposes that negation expresses the speaker's subjective perception to reality [2: 386-391], while A. Wierzbicka includes sentences like *I don't want* to further indivisible emotional universals [9: 51]. On the other hand, V. S. Khrakovsky in his work devoted to the study of imperatives points out that negative imperative utterances express the speaker's will not to perform the action [3: 211].

1. Explicit vs implicit negation

The division of negation into explicit (formally expressed) and implicit (hidden, inherent) is widely accepted in linguistics. Explicit negation is expressed in the language by regular grammatical means (negative particles, pronouns, morphemes, etc.), e.g. negative particle *not* in English and its corresponding equivalent *не* in Ukrainian, English pronouns *nobody*, *nowhere*, etc. and their Ukrainian corresponding equivalents *ніхто*, *ніде* and so on. Implicit negation in its turn is found in hidden non-regular language means, e.g. Eng. *to hate*, *ugly*, *seldom*; Ukr. *ненавидіти*, *потворний*, *рідко*, etc.

O. Jespersen, the first who attracts the scholars' attention to what he names 'inherent negative meaning', points out to the presence of the negative seme in words like *to forget* and *to exclude*, explaining their meaning with the help of the following semantic formula: *to forget* = *not to remember*, *to exclude* = *not to include* [7: 336-337]. This viewpoint is also shared by J. D. Fodor, J. A. Fodor, M. F. Garret who illustrate how implicit negation functions in the language with the help of the noun *bachelor*: *a bachelor* = *an unmarried man* [5: 525].

Nevertheless, implicit negation is represented not only in the word semantic structure but can also be found on the level of the whole utterance where the formally positive sentence *What business is it of yours?* can be transformed into the sentence containing explicit negation *It's none of your business* [2: 9].

The paper holds the view that negation is an independent further semantically indivisible universal cognitive category represented by explicit (negative particles, pronouns, adverbs, prefixes) and implicit (the word meaning) means.

2. English and Ukrainian verbs with implicit negation

Lexemes with implicit negation are sometimes defined as those entering a binary privative opposition with the corresponding words without the negative element, where the marked member of the opposition is the word with the negative seme, cf. Eng. *to give* :: *to deprive*, Ukr. *давати* :: *забурати*. Such correlation between lexemes is sometimes also defined within the framework of antonymic relations which can be found in all semantic groups of words in general and verbs in particular.

The present research aims at outlining how implicit negation is expressed in the semantic structure of English and Ukrainian verbs. As antonymic oppositions can be found in all semantic groups of verbs, it is but natural to expect that verbs with implicit seme of negation are extensively productive.

2.1. Causative and stative verbs in English and Ukrainian are characterised by the wide use of lexemes with implicit negation which form binary privative oppositions not only on the basis of absence/presence of negative seme but also enter more complicated oppositions based on the difference between dynamic and static action, e.g. causative: Eng. *to give* :: *to deprive*, Ukr. *дати* :: *позбавити*; stative: Eng. *to have* :: *to lack*, Ukr. *мати* :: *бракувати*.

2.2. Existential, locative and possessive verbs which are traditionally grouped together regularly form privative oppositions with possibility of combining those categories with those presented in the previous group, e.g. existential: Eng. *to live* :: *to die*, Ukr. *жити* :: *помирати*; locative: Eng. *to attach* :: *to tear off*, Ukr. *прикріпити* :: *відірвати*; посесивні: Eng. *to buy* :: *to steal*, Ukr. *купити* :: *вкрасти*.

2.3. Verbs of saying also can become the subject to grouping them according to the absence/presence of the negative seme, e.g. Eng. *to speak* :: — (lacuna, which is filled with the verbal phrase *to be silent* where the notion of 'not speaking' is expressed through the adjective), Ukr. *говорити* :: *мовчати*.

2.4. Verbs of feeling which include both verbs of physical perception and verbs expressing emotions, e.g. Eng. *to love* :: *to hate*, Ukr. *любити* :: *ненавидіти*.

2.5. Verbs of mental process and perception, e.g. Eng. *to remember* :: *to forget*, Ukr. *пам'ятати* :: *забувати*.

2.4. Verbs of movement, which indicate the change of position in space, also form oppositions, e.g. Eng. *to arrive* :: *to leave*, Ukr. *приїжджати* :: *від'їжджати*. The structure of the Ukrainian verbs is noteworthy as they differ only in prefixes which, however, traditionally are not viewed as those forming an opposition.

3. Conclusion

Thus, lexemes with implicit negation form binary privative opposition on the ground of absence/presence of negative seme in their semantic structure and are found in all major groups of verbs in English and Ukrainian.

The immediate perspective of the further research lies in the more detailed analysis of the English and Ukrainian groups of verbs with their finer stratification which will allow to single out possible lacunae in the target languages.

References

1. Левина Л. М. Неграмматические способы отрицания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. М. Левина. – Нижний Новгород, 1994. – 13 с.

2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / [8-е изд., доп.] / А. М. Пешковский. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 510 с.

3. Храковский В. С. Повелительность / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [Редкол. : А. В. Бондарко (отв. ред.) и др.]. – Л. : Наука, 1990. — С. 185–238.

4. Dixon R. M. W. Basic Linguistic Theory Volume 3 : Further Grammatical Topics / R. M. W. Dixon. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 547 p.

5. Fodor J. D. The Psychological Unreality of Semantic Representations / J. D. Fodor, J. A. Fodor, M. F. Garret // Linguistic Inquiry. – 1975. – Vol. 6. – № 4. – P. 514–531.

6. Horn L. A Natural History of Negation / L. Horn. – Chicago, London : University Press, 1989. – 637 p.

7. Jespersen O. Negation / O. Jespersen // In: O. Jespersen The Philosophy of Grammar. — Chicago : The University of Chicago Press, 1992. – P. 322–337.

8. Miestamo M. Negation / M. Miestamo // Grammar, Meaning and Pragmatics / [F. Brisard, J.-O. Östman, J. Verschueren (eds.)]. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2009. – P. 208–229.

9. Wierzbicka A. Emotional Universals / A. Wierzbicka // Language Design. – 1999. – № 2. –P. 23–69.

УДК 811.111'161.2–115

THE PECULIARITIES OF PERIPHERY ZONES OF “FAILURE” AND “НЕВДАЧА” CONCEPTS IN AMERICAN AND UKRAINIAN LINGUISTIC CONSCIOUSNESS

V. I. Kalinichenko

The paper deals with describing field stratification of FAILURE and НЕВДАЧА concepts via distribution of the cognitive features obtained after psycholinguistic experimental data analysis to the levels of the core-by, the distant and the back peripheries of the concepts

under consideration by the criterion of their representativity and on the basis of Student's criterion used to determine the significance of percent indexes divergence between the periphery zones of the concepts considered.

The research relies on the theoretical fundamentals of linguo-cognitive and psycholinguistic studies by M. M. Boldyriev, W. Croft, D. Cruse, Z. D. Popova, I. A. Sternin, T. Y. Sazonova, D. I. Terekhova, O. O. Zalevska and oth. The *topicality* of the research is particularly apparent in view of the numerous current studies of conceptualized reality fragments within their psycholinguistic realization in language consciousness of communicators based on the data obtained after psycholinguistic experiments that study the peculiarities of realization of the above-mentioned fragments in communicators' cognitive consciousness further projected into the plane of collective language consciousness of a particular language community by means of associative verbal units.

The verbal associative reactions were provided by the American and Ukrainian speakers who participated in the psycholinguistic experiment carried out in 2010–2013 with 400 American and 400 Ukrainian respondents involved. The respondents provided 3824 associative verbal reactions for words-stimuli of *failure* and *невдача* (in particular, FAILURE – 1919 units, НЕВДАЧА – 1905 units). More information on the methodology and the participants of the above-mentioned experiment is given in the previously published papers, namely in [2; 3] and oth.

The concept is viewed as a discrete mental well-structured model comprising the three main constituents which are perceptual-cognitive part, denotative part and interpretative zone that all constitute the macrostructure of the concept (Z. D. Popova, I. A. Sternin [4]). The concept reflects information about a particular phenomenon fixed by means of verbal units in social consciousness of a particular language community. The verbal associative data obtained via the psycholinguistic experiment were processed and generalized into cognitive signs of the concepts considered according to the logico-semantic principle and by means of cognitive interpretation method (relying on the methodology of Z. D. Popova, I. A. Sternin [4, p. 104–218]). The cognitive signs were then distributed between the nucleus and periphery zones of FAILURE and НЕВДАЧА concepts according to the representativity criterion and Student's criterion used further to measure the significance of percent indexes divergence between the periphery zones of the concepts discussed in the paper.

According to the results of the analysis the core-by periphery of FAILURE concept comprises 24 cognitive signs (35,3 % of verbal associative units) whereas the core-by periphery of НЕВДАЧА concept is constituted by 22 cognitive signs (32,23 % of verbal associative units) which state the divergence between the percentage indexes of the parts considered to be insignificant due to Student's criterion (Table 1). The most representative cognitive signs of the FAILURE and НЕВДАЧА concepts are «FAILURE is realized within financial troubles» 46 (2,09 %), «FAILURE brings disappointment» 46 (2,09%); «FAILURE is incompleteness» 45 (2,04 %) and oth., «Символом НЕВДАЧИ є чорна кішка» 49 (2,24%), «Ознакою НЕВДАЧИ є бідність» 47 (2,15 %), «Символом НЕВДАЧИ є похмурі кольори» 45 (2,05 %) and others.

Distant periphery zones of the concepts discussed constitute 23 cognitive signs (13,83 % of verbal associative units) for FAILURE concept and 15 cognitive signs (9,41 % of verbal associative units) for НЕВДАЧА concept. These zones are most vividly represented by the following cognitive signs: «FAILURE is decline in strength» 18 (0,82 %) «FAILURE is represented in health problems» 18 (0,82 %), «FAILURE is realized within American governmental organizations» 16 (0,72%) and oth.; «НЕВДАЧА – це самотність» 18 (0,82 %), «НЕВДАЧА приносить відчай» 18 (0,82 %), «НЕВДАЧУ символізують події в державі» 17 (0,78 %), «НЕВДАЧА дратує» 17 (0,78 %) and oth. The divergence between the percentage indexes within the distant periphery part of the concepts is considered significant according to Student's criterion (Table 1).

Back periphery part of FAILURE concept constitutes 57 cognitive signs (6,42 % of verbal associative units), accordingly, back periphery part of НЕВДАЧА concept is structured by means of 57 cognitive signs (7,26 % of verbal associative units). Among them relatively the most representative are «FAILURE is realized within obstacles» 7 (0,31 %), «FAILURE is symbolized by ship» 7 (0,31 %), «FAILURE is caused by self-doubt» 7 (0,31 %) and oth. / «НЕВДАЧУ символізує нуль» 9 (0,41 %), «НЕВДАЧА репрезентується в стосунках» 7 (0,32 %), «Символом НЕВДАЧИ є розбиті предмети» 7 (0,32%) and oth. According to Student's criterion the divergence between the percentage indexes of the back periphery parts considered are insignificant (Table 1).

In conclusion, it should be mentioned that the research has shown realization of the contrasted concepts in their periphery zones to occur due to the cognitive features of their interpretative fields (namely, their information and pragmatic subfields). The cognitive features which belong to conceptual and denotative fields, as well as those belonging to the perceptual and cognitive fields are much less vividly represented in the periphery organization of the concepts discussed. FAILURE concept is presumed to be more multidimensional in terms of its content layers in the linguistic consciousness of Americans comparing to НЕВДАЧА concept in the Ukrainian linguistic consciousness due to the particular number of the cognitive features which constitute their core-by, distant and back peripheries.

References

1. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. Cruse. — Cambridge : CUP, 2004. — 356 p.
2. Kalinichenko V.I. Periphery Parts of «Success», «Failure», «Успіх», «Невдача» Concepts in American English and Ukrainian Linguistic Consciousness / V.I.Kalinichenko // Collection of Articles in Philology (Linguistics), Mykhailo Kotsubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University. – Vinnytsia: VSPU, 2015. – pp. 139-145.
3. Kalinichenko V.I. Macrostructure Characteristics of «Success», «Failure», «Успіх», «Невдача» Concepts in American English and Ukrainian Linguistic Consciousness /V.I.Kalinichenko//Collection of Articles in Philology (Linguistics), Odessa International Humanitarian University. – Odessa: IHU, 2015. – pp. 129-133.
4. Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika [Cognitive Linguistics] / Z.D. Popova, I.A. Sternin. – Moscow: AST Vostok-Zapad, 2007. – 314 p.

УДК 811'111'37

КОНЦЕПТ “POWER” У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)

О. О. Одінцева

Політичний дискурс як об'єкт дослідження науковців стає дедалі популярним. Це зумовлюється посиленням ролі політики у світі, а також тісною співпрацею засобів масової інформації та політичних структур, що спричиняє вплив на формування політичних поглядів, масову свідомість.

Наше дослідження присвячене аналізу лінгвокогнітивних особливостей текстових ситуацій, поєднаних тематикою «Power», які вичленовуються у політичному англomовному тексті на матеріалі роману Джорджа Орвелла «1984».

Концепт «Power» є основним (базовим) у сфері політичного дискурсу, оскільки відображає його основну функцію – процес боротьби та утримання влади.

Стосовно лінгвістичної теорії вивчення політичного дискурсу надзвичайно важливе, адже він за своєю суттю зорієнтований на вплив і переконання широкої

аудиторії [2:38]. У цьому контексті головним завданням політичного дискурсу є дослідження системи складних зв'язків у трикутнику: мова, влада та суспільство. Так, В. А. Маслова називає ці стосунки інституційними [3:193].

Ми погоджуємось з думкою Е. І. Шейгал про те, що проблема співвідношення мови і влади може мати такі аспекти:

1. Влада як концепт. Як влада усвідомлюється (сприймається), концептуалізується з мовою.
2. Влада як дискурсивна категорія. Як влада проявляється у мові або через мову [5 : 215].

Ми розглядаємо політичну владу як здатність окремої соціальної групи або класу здійснювати свою волю й впливати на дії, поведінку та свідомість інших політичних груп або класів.

Текст роману демонструє, що найпотужнішим елементом політичної влади є тоталітарна держава і система державних органів. Отже, суттю політичної влади є здатність впливати на інших людей.

Політична воля тоталітарної держави використовує цілу систему ресурсів, за допомогою яких здійснюється управління державним процесом. Відомо, що ресурсами влади вважають сукупність систематизованих засобів, через які реалізується політична воля [1 : 57]. Серед них виділяють примусові-засоби впливу та покарання, а також нормативні-засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини [4 : 153–154]. У мові це виражається через активне (агресивне) втручання в процес номіналізації, змінюючи вже наявну у свідомості картину світу.

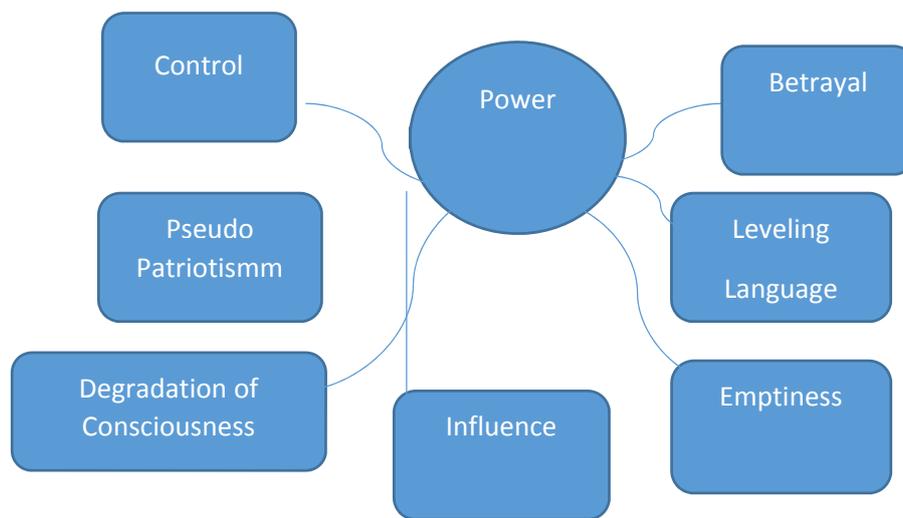
У тоталітарному суспільстві маніпуляція масовою свідомістю приймає ще більш витончені та удосконалені форми. Політики, як правило, використовують спеціальні прийоми впливу з метою зображення у позитивному контексті власної діяльності та обмовлення своїх суперників. Мова тут виступає як засіб впливу на когнітивну систему реципієнта, засіб нав'язування поглядів, який спрямований на сферу психіки адресата. «A sense of complete helplessness had descended upon him. To begin with, he did not know with any certainty that this was 1984. It must be round about that date...(he) then fetched up with a bump against the Newspeak word *doublethink*» [6 : 4].

Таким чином, через мову нав'язується певне світосприйняття й коригується поведінка людей. Також мова розглядається як засіб обмежуючої дії. Влада використовує мову як механізм постійного нагляду і контролю, маніпуляцій із масовою свідомістю. «It was one of those pictures which are so contrived that the eyes follow you about when you move. BIG BROTHER IS WATCHING YOU» [6 : 1].

Мовна агресія характеризується своєю спрямованістю на емоції. Втручання емоцій у розумові процеси людини кардинально змінює характер спілкування: будучи реакцією особистості на перешкоду в досягненні мети, негативні емоції провокують появу протилежної мети – нанесення морального збитку адресату. «It was curious that he seemed not merely to have lost the power of expressing himself, but even to have forgotten what it was that he had originally intended to say» [6 : 4].

Ця мета є результатом впливу на особистість комплексу негативних емоцій ворожості – гніву, презирства і створеного внаслідок їх дії «образу ворога» у свідомості мовця. Виявом ворожості є агресія, яка втілює цю мету за допомогою використання певних мовних засобів. Мовна агресія спрямована на ще один психічний процес – волю, а саме: здатність людини свідомо ставити цілі, приймати рішення і здійснювати відповідно до них свої дії й вчинки; вона ігнорує право адресата на незгоду. Жорсткими, неаргументованими способами прямого мовленнєвого впливу мовець прагне придушити волю адресата чинити будь-який опір.

В ході концептуального аналізу ми дійшли висновку, що концепт «Power» може бути представлений такими чином:

Функціонування мови в умовах тоталітарного ладу має певні специфічні риси, обумовлені характером політичної влади і змістом пануючої ідеології. Мова, за таких обставин, розглядається як своєрідний експеримент, у якому до краю доводяться можливості маніпулювання мовою з метою її використання як засобу жорсткого контролю з боку влади .

Проблема вивчення текстових концептів як загального явища, притаманного, зокрема, творам художньої літератури, та здатного розкривати їх семантику, полягає в ідентифікації концептів, у розробці їх моделей, з'ясуванні тенденції розгортання концептів та напрямків інтертекстуальних зв'язків. Дослідження текстових концептів у культурологічному аспекті в межах конкретного твору художньої літератури передбачає поетапну ідентифікацію концепту, вивчення структури та розгортання концепту. Присвячений загальній тематиці тоталітаризму як світового явища роман Джорджа Орвелла дозволяє прослідкувати всі етапи побудови та розгортання текстового концепту «Power»: від політичної влади до самої природи влади з розгортанням таких під-концептів як Псевдо-патріотизм, Зрадництво, Деградація свідомості, Нівелювання мови, Порожнеча, Вплив, Контроль (Pseudo Patriotism, Betrayal, Degradation of Consciousness, Influence, Control, Emptiness).

Функціонування мови в умовах тоталітарного ладу має певні специфічні риси, обумовлені характером політичної влади і змістом пануючої ідеології. Мова, за таких обставин, розглядається як своєрідний експеримент, у якому до краю доводяться можливості маніпулювання мовою з метою її використання як засобу жорсткого контролю з боку влади .

Література

1. Горбач О. Політологія: навчальний посібник / О. Горбач , Р. Демчишак . – Львів : ЛДІНТУ ім.В.Чорновола, 2011. – 264 с.
2. Каліщук Д. Особливості вербалізації концепту FREEDOM в американському політичному дискурсі в період глобалізації / Д. Каліщук , О. Лазука // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 4. – С. 38–43.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб.пособие для студ. высш.учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
4. Політологія у запитаннях та відповідях: Навч. посібн. / За заг. ред.. Левківського К. – К. : Вища школа, 2003. – 263 с.
5. Федорова Е. Г. Концептосфера «Power» в американському політичному дискурсі / Е. Г. Федорова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. -2015. – № 14. – С. 215–217.
6. Orwell George -Nineteen Eighty-Four. London: David Campbell Publishers ltd., 1992. – 325 p.

НЕСИНТАКСИЧНІ ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

М. Я. Оленяк

Вивчення будь-якої конструкції полягає, насамперед, у визначенні її меж та переліку її елементів. Незважаючи на те, що формальні способи вираження образного порівняння досить детально описані у спеціалізованій літературі, існують деякі непогоджені моменти, зокрема відносно того, що стосується кількісного складу компонентів досліджуваних одиниць (він коливається в діапазоні від одного до чотирьох складових) та способів актуалізації порівняльних відношень: від лексичних до синтаксичних.

Несинтаксично утворені образні порівняння зрідка попадають у фокус дослідників як такі, що не вирізняються високою частотністю та формально не відповідають традиційній формулі порівняння «N1 є подібним до N2».

Лінгвістична теорія асиметрії мовного знаку проявляється в межах категорії компаративності явною домінантою змісту над формою, оскільки вона вербалізується засобами мови різних рівнів: як морфологічними, так і лексичними чи синтаксичними. Таке розмаїття засобів вираження компаративності в англійській, українській та польській мовах дає підстави говорити про універсальну природу порівняння та незалежність його від ступеню синтетичності чи аналітичності мови. Здатність людини порівнювати явища незалежно від етнічної приналежності, а, таким чином, і від типу мови, носієм якої вона є, свідчить про верховенство семантики над формою вираження компаративності, яка в кожній конкретній мові є складноорганізованою системою різнорівневих засобів вираження. Єднальний фактор семантичної домінанти категорії порівняння визначає доцільність ономазіологічного (від змісту до форми) підходу в дослідженні площини компаративності.

1. Морфологічно образні порівняння утворюється шляхом використання орудного відмінку в українській та польській мовах, а також суфіксів *-ish*, *-like*, *-some*, *-y* в англійській мові; *-видний*, *-подібний* в українській мові; *-waty*, *-asty*, *-y* в польській мові. Наприклад в реченнях:

англ.: *He is a catty fellow* 'Він є по-котячому хитрий хлопець' за допомогою суфікса *-y* формулюється образне порівняння „хитрий, як кіт”.

укр.: *Хлопчисько знайшов якусь змієвидну річ* за допомогою суфікса *-видний* утворюється образне порівняння „такий, як змія”.

пол.: *Kupilem falisty karton* 'Я купив хвилеподібний картон' за допомогою суфікса *-y* утворюється образне порівняння „такий, як хвиля”.

2. Словотворчий спосіб побудови образних порівнянь полягає у створенні okazionalizmів, авторських neologizmів, найчастіше це складнопохідні або складні слова. Наприклад англ.: *blobbily* (у формі сфери, такий, як сфера), *to T-bone* (в'їхати в машину буквою Т; так, як буква Т); укр.: *арко-дужний* (такий, як арка), *байронівсько* (у такий спосіб, як Байрон); пол.: *cyberka* ← *cyber+polka* (танець роботів, такий, як полька), *robosiol* ← *robot+osiol* (робот, подібний до осла).

3. Лексичний спосіб утворення образних порівнянь передбачає використання повнозначних лексичних одиниць з семою порівняння, подібності, які в реченні виступають предикатом. В англійській мові це лексеми *to resemble*, *to look like*, *to seem*, *to remind of* та ін.; в українській мові це *нагадувати* (когось, щось), *бути схожим*, *мати форму* (чогось), *бути подібним до* (когось, чогось) *виглядати як* (хтось, щось); в польській мові це *wyglądać*, *przypominać kogoś*.

Морфологічний, лексичний і частково словотвірний способи побудови образних порівнянь є умовними, так як вони не існують за межами синтагматики, обов'язковою умовою їхньої реалізації є сполучуваність з іншими мовними одиницями, що чинить їх

складовими елементами власне синтаксичної структури з семантикою порівняння. Поза межами речення окремо взятий морфологічний чи лексичний елемент не розкриває сутності образного порівняння у повному обсязі. Якщо взяти ізольовано з вищенаведених прикладів лексеми англ. *catty*, укр. *змієвидний* чи пол. *falisty* (на глибинному рівні їх смисл дорівнює виразам *like a cat* 'як кіт' в англійській мові, *як змія* в українській мові і *jako fala* 'як хвиля' в польській мові) і зіставити з традиційною формулою порівняння в англійській мові N1+like+N2, N1+як+N2 та N1+яко+N2, то очевидним стане відсутність елемента N1, тобто референту, якого порівнюють з котом, змією чи хвилею. Але за таких обставин конструкцію не можна назвати порівняльною, тому що вакантна позиція N1 може бути зайнятою цілком іншим формуванням, не здатним вступати у порівняльні відношення, наприклад: *How catty!* 'Як підступно!', *Слово „змієвидний” – прикметник, Nie mogę przethumaczyć słowo falisty* 'Я не можу перекласти слово *хвилеподібний*'.

Все вищезазначене стосується і словотворчого способу, якщо авторський неологізм виражений прикметником або прислівником. Цікавим є той факт, що композити, створені за моделлю іменник+іменник (укр.: *баба-грім*, пол.: *cyberka*) або графічний елемент + іменник (англ.: *to T-bone*) є самодостатніми для формування образних порівнянь. Навіть узяті поза межами речення субстантивні композити здатні на глибинному рівні побудувати відношення типу N1 є подібним до N2. Показовим є вживання дефісу в більшості таких випадків, який слугує важливим графічно-структурним елементом, заміником формального показника компаративності: укр.: *баба-грім=баба як грім*; англ.: *to T-bone=to T like a bone*. Що стосується нетипових для порівняння цільноформлених наведених прикладів з польської мови, побудованих шляхом контамінації (пол.: *cyberka, robosiol*), то відсутність графічного елемента – дефісу, який показував би подібність зіставлених понять на глибинному рівні, зумовлена оказіональною природою цих неологізмів, взятих із художньої прози науково-фантастичного характеру. Відсутність показника подібності, аналогії між поняттями кібера і польки чи робота і осла необхідна для нівелювання образності описуваних явищ у «площині реальності» цього твору; як образні утворення вони сприймаються тільки поза його межами.

Щодо самонедостатності лексичного способу утворення образних порівнянь (англ.: *to resemble, to look like, to seem, to remind of*; укр.: *нагадувати (когось, щось), бути схожим, мати форму (чогось), бути подібним до (когось, чогось) виглядати як (хтось, щось)*; пол.: *jak, jakby, podobnie, niby, na kształt*), то можна стверджувати, що поза межами речення лексичне порівняння є лише потенційним показником компаративності, предикатом, позбавленим актантів (елементів N1 і N2), який самостійно не здатен вступити не лише у порівняльні, але й у інші відношення, так як будь-які відношення передбачають наявність щонайменше двох елементів.

Література

1. Девятова Н. М. Сравнение в динамической системе языка / Н. М. Девятова. – Либроком, 2010. – 320 с.
2. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К.Кучеренко – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
3. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ Л.В.Прокопчук – К., 2000. – 18 с.
4. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол наук: 10.02.01"Українська мова" О.А. Щепка. – Сімферополь, 2008.
5. Skommer Grzegorz Wyrażenia porównawcze. Model struktury i semantyki porównań w języku polskim i norweskim / Grzegorz Skommer. – [Wydawnictwo Naukowe UAM](http://www.wydawnictwo.uam.edu.pl/), 2006. – 252 s.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖЕВИХ ІМЕН В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЦІ

А. В. Попова

Під антропонімікою розуміємо науку, що вивчає імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми людей [4 : 66].

У результаті дослідження було з'ясовано, що антропонім – один із провідних термінів ономастики – є об'єктом, що неодноразово вивчався, втім продовжує розвиватися та становить інтерес для багатьох лінгвістів. Як лінгвістична категорія антропонім володіє низкою відмінних ознак (позначає імена людей, відрізняється семантичним єдністю компонентів, наявністю лексичного фону, соціально-історичної обумовленістю), а також виконує ряд функцій, основна з яких – номінативна

Поява Інтернету дала новий поштовх розвитку антропонімів, а отже і їх вивченню. Володіючи низкою особливостей, серед яких суб'єктивність інформації, що передається та отримується, гіпертекстуальність, глобальність, анонімність, специфічність мови, Інтернет-простір створив особливий мікросоціум, представлений мовними особистостями [1 : 128]. Способом саморепрезентації стало ім'я власне, піддане певним модифікаціям, обумовленим особливостями комунікацій в Інтернет-просторі.

Нікнейм став віртуальним аналогом імені власного. Аналіз досліджень за темою дозволяє зробити висновок, що нікнейм – це одиниця штучної номінації, створена мовною особистістю для саморепрезентації в Інтернет-просторі [3 : 77].

Семантична природа мережових імен є найбільш складною та розкриває їх значення. Дуже часто в нікнеймі зашифрована інформація про самого користувача: крім особистого імені це може бути вік, стать, професія, хобі, особливості зовнішності або характеру людини, її емоційний стан, вподобання, тощо [5 : 111]. Через такий широкий спектр інформації, закладеної в сутність нікнейма, існує величезна кількість найрізноманітніших класифікацій і різновидів віртуальних імен, запропонованих різними дослідниками з метою якомога більш точно розкрити зміст мережових імен.

Зважаючи на схожість нікнеймів і псевдонімів, для розкриття їх семантичної природи вважаємо доречним використовувати класифікацію псевдонімів, запропоновану В. Г. Дмитрієвим в монографії «Скрывшие своё имя», в основу якої покладено спосіб їх семантичного творення (наприклад, геронім – прийняте в якості псевдоніма прізвище літературного персонажа або міфологічної істоти, зоонім – підпис, в основу якого покладено назву тварини, та ін.) [2 : 135].

У ході дослідження було виявлено, що серед англійських нікнеймів провідна позиція належить значному відсотку нікнеймів (189 од., 37,8 %), які не належать до жодної із запропонованих груп в даній класифікації, адже є незрозумілими іншим комунікантам і вимагають пояснення самого користувача для того, щоб була можливість визначити семантичну сутність мережового імені, напр., англ. *sgpncls1a*, *br34st*, *zaagabriel*, *dvwfqabtk*. Серед мережових імен, чия семантична природа піддається аналізу, найбільш чисельну групу складають преноніми, тобто нікнейми, що складаються лише з імені користувача, напр. англ. *Maria*, *Robbie*, *Aleisha15*, *Alice* (112 од., 22,4 %). Варто зазначити, що дана група виявилася домінуючою й серед українських мережових імен, напр. укр. *Ленка*, *Ксюшенька*, *Марічка*, *Денис*☺ (63 од., 12,6 %). Це може бути обумовлено тим, що тільки особисте ім'я (без середнього імені та прізвища) найчастіше використовується при зверненні до людини, при знайомстві, а також є швидким і лаконічним способом найменування мовної особистості у віртуальному просторі, чого і вимагає Інтернет-простір. Пренонім дуже схожий на автонім (справжнє ім'я людини), проте останній становить невеликий відсоток мережових імен (20 од, 4 % в англійській мові та 15 од, 3 % в українській мові), імовірно тому, що являє собою більш формальний, офіційний варіант особистого імені, і тому не є

притаманним віртуальному простору, напр. англ. *josephevans*, *johnsmith30*, *SophiaGreen*; укр. *Максим Стюфляєв*, *Микола Шевченко*, *Сергій Вакуленко*.

Серед інших семантичних груп нікнеймів виявлено наступні: титлоніми – імена, що вказують на посади, професії, соціальні статуси, напр. англ. *model_wife* (*wife* ‘дружина’), *chef1414* (*chef* ‘шеф’), *monk90* (*monk* ‘монах’) (31 од., 6,2%); укр. *Старійшина*, *Генеральний писар*, *Опозиціонер* (78 од., 15,6%); героніми – нікнейми, що позначають імена літературних героїв та назви міфічних істот, напр. англ. *Aurora* (‘давньоримська богиня ранкової зорі’), *MagWitch* (*witch* ‘відьма’), *aryielle* (‘янгол в іудаїзмі’) (29 од., 5,8%); укр. *Фарбований Лис* (головний герой однойменної казки Івана Франка), *Білосніжка*, *Попелюшка* (50 од., 10%); ейдоніми – нікнейм, що містить у собі інформацію про зовнішність користувача, напр. англ. *baby_blue_eyes* ‘малюк блакитні очі’, *browneyed* ‘кароокий’, *sweetlips220* (27 од., 5,4%); укр. *зеленоока*, *Кароока*, *красивий українець* (17 од., 3,4%); зооніми – нікнейми-назви тварин, напр. англ. *TheFish* (*fish* ‘риба’), *SilentWolf* (*wolf* ‘вовк’), *Menthol_Penguin* (*penguin* ‘пінгвін’) (27 од., 5,4%); укр. *їжачок*, *білочка-пустунка*, *вівця-перевертень* (36 од., 7,2%); френоніми – Інтернет-імена, що вказують на певні риси характеру користувача, напр. англ. *mad_girl* ‘божевільна дівчина’, *shy_guy85* ‘сором’язливий хлопець’, *Mr.Dreadful* ‘Містер Жахливий’ (27 од., 5,4%); укр. *Нечупара*, *Мрійниця*, *Найрозумніша* (32 од., 6,4%); топоніми – нікнейми, які містять у собі географічну назву, напр. англ. *Glasgowghirl* (Гласго — ‘найбільше місто Шотландії’), *texas_diva* (Техас — ‘штат у США’), *Kent_Man25* (Кент — ‘графство в Англії’) (26 од., 5,2%); укр. *СССР*, *Киянин*, *львів’янка* (20 од., 4%); хроматоніми – мережеві імена, які містять у собі назву кольору, напр. англ. *red hair 29* ‘руде волосся’, *DarkBlueGirl* ‘темно-синя дівчина’, *the_orange_witch* ‘помаранчева відьма’ (13 од., 2,6%); укр. *Біла миша*, *БлакитнаНіч*, *Біла киця* (5 од., 1%); алоніми або гетероніми – обрані в якості нікнейма імена відомих особистостей, напр. англ. *MissKimKardashian*, *dante2008* (10 од., 2%); укр. *ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА* (український письменник), *Устим Кармелюк* (український національний герой), *Наполеон34* (19 од., 3,8%); фітоніми – нікнейми, що позначають назву рослини, напр. англ. *ScarletRose* (*rose* ‘троянда’), *poisonivy60* (*ivy* ‘плющ’), *apple124* ‘яблуко’ (7 од., 1,4%); укр. *Жоржина*, *Магнолія*, *конвалія* (27 од., 5,4%).

Однак, класифікаційні категорії Інтернет-імен, виявлені під час аналізу в англійській та українській мовах, відрізняються не лише за кількісними показниками їхніх складових. Так, наприклад, серед українських нікнеймів знайдено такі, що відсутні в англійській антропоніміці, і тому формують окрему групу, наприклад, етроніми — імена, які вказують на національність автора, напр. укр. *-Українець-*, *ukrainer*, *Венгер*, *я Циган*, *Українка 2012* (6 од., 1,2%).

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що найбільш продуктивними групами в обох мовах є групи пренонімів, титлонімів та геронімів, у той час як найменш продуктивними – аноніми та фітоніми, а також етроніми в українській мові.

Література

1. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.19 / Нина Геннадьевна Асмус. — Челябинск, 2005. — 191 с.
2. Дмитриев В. Г. Скрывшие своё имя: из истории псевдонимов и анонимов / В. Г. Дмитриев. — М. : Наука, 1977. — 312 с.
3. Сазонова Є. О. Антропонім в Інтернет-комунікації (на матеріалі української, англійської та італійської мов): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.15 / Євгенія Олександрівна Сазонова. — Донецьк, 2013. — 190 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М. : Наука, 1983. — 367 с.
5. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal // Cambridge University Press, 2004. — 272 p.

TYPOLOGY OF MORPHOLOGICAL CHANGES IN MODERN ENGLISH: MORPHOLOGICAL TRAITS

O. L. Putilina

Dynamics of spreading any language necessarily led to the changes of its lexical and grammatical forms, but if the process of changes in vocabulary occurs naturally (due to word-formation and borrowing), the grammatical changes are more noticeable for a native speaker and especially for those who use a language as a second one. A set of grammatical changes will cause "shifts" in all grammatical systems of language (Lindquist, Mair 2004), and as a result particular difficulties often arise in the modern media of English (especially in order to whom English is not native) in the process of reading art texts in lexical and sociolinguistic areas.

This process is one of the differential features of Modern English, especially British (BE) and American (AmE) variants as competitors that stand out against other variants of English (such as the Australian or Canadian ones) with multiplicity of media, geographical area due to extralinguistic factors of their spread. We are talking about the opposition between the classic, 'original', 'true' English (as claimed by some supporters of BE) in the status of one of the languages of international communication and as less conservative language with signs of language-cosmopolitan, that absorbed into itself the elements of other languages, which directly contacted, and in the role of the language of the powerful state in the world (AmE), respectively. Lack of substantial research in this area makes the relevance of proposed research.

English constantly changes in the process of development that affects not only the vocabulary, but also on the grammatical structure that is most resistant to change. One reason for this can be considered a dominant tendency toward democratization of English, for example, convergence of the written/literary speech with speech/spoken, intense interaction between BE and AmE, results in interviant borrowing and so on.

As for systematic of the processes that testifies that in this case is not about the occasional or accidental usage of forms but the formation of new patterns in the language, linguists began to speak at the end of 60s of the 20th century, in particular Ch. Barber wrote about the changes in the functioning case forms of pronouns and degrees of comparison of adjectives (Barber 1964: 17-21), S. Porter emphasizes on tendency of the increasing use of zero article and on the expansion of the scope of Continuous tense form and change functions of some parts of speech (Дубенец 2003: 8).

In general, among the most characteristic of systematic patterns in the English language today should be called such, mainly concentrated around certain parts of speech (Putilina 2013).

In this context, a pronoun can rightfully be considered an eloquent example.

1) Expand the score of function demonstrative pronouns *this* and *that*. If they have traditionally performed their attribute role and usually translated in accordance with the implicit sense "known" close to the speaker (in terms of spatial location) (*this*) or distant, that to compare with the subject in relation to which appears *this* (*that*), now these pronouns begin to appear:

- in atypical construction with demonstrative semantics, closer in meaning to the demonstrative particle, example: *This here man; That there cat*;
- with attributive-affirmative value: *That kind of telescope* (Дубенец 2003: 9);
- as an analogue of pronoun *such*: *An investigation like that* (cf. *Such an investigation*);
- as the adverbial modifier of degree instead *so*, e.g., *It is not that simple* (cf. *It is not so simple*), or the adverbial modifier of comparison instead of the construction *as ... as*: *It can't be this cold tomorrow* (cf. *It can't be as cold tomorrow as this*);

• the special case is the use of *this* to input character of a storytelling, e.g.: *There was this Scotsman, you see. And he wanted...*;

2) changing stylistic designation of construction *such + a + N* with pronoun *such*, for example, *such a blunder*: *such* a compound in Present-day English has become a literary character, because native speakers often use a construction *any + such + N*, e.g., *any such blunder*;

3) change of use of interrogative pronoun case forms *who*: form of the objective case of this pronoun *whom*, etc. almost disappeared and only used after prepositions, usually with emphasis: *To whom did you give it?*;

4) tendency to use of personal pronouns, especially *I*, in the vast majority of constructions in the objective case instead of the nominative case, because constructions with *I* have a literary character, and with *me*—stylistically neutral, example: *Nobody but me* (instead *I*); *A person like me*; *It's me*;

5) a subsidence of a possessive pronoun before the noun which it relates: *She shook head* (instead of *She shook her head*); *He took a book in hand* (in place of *He took a book in his hand*) (Putilina 2016).

Thus, complex analysis of Present-day English is impossible without taking into account not only consistent intralinguistic but extralinguistic factors that influence of the speakers, and therefore, also on the language itself. The whole development of Present-day English (without regard to a particular variant of it) at this stage shows the active cooperation of all levels of language because the appearance of new lexical items consistently provokes the changes, at that systematic, at the grammatical (morphological) level, often having sociolinguistic motivation. These changes apply to all instances of verbal and semantic manifestations of a linguistic unit—from pronunciation to stylistic constraints and graphic design.

The perspective of this study is to analyze the processes that deepen the internal stratification of Present-day English vocabulary as a whole system and its individual variants in English (AM) (British, American, Australian, etc.), the latter more deeper trends in the breeding options for English as a relatively independent entities and strengthening of the modern sociolinguistic factors that determine the formation of vocabulary as well as language forms exist mainly in the English (literary/common, colloquial) taking into account the relationships between regional, social and situational parameters that lead to the selection of specific lexical items by carriers of English based on communicative situation.

References

1. Dubenec E. Linguistic Changes in Modern English [Lingvističeskie izmenenija v sovremenom anglijskom jazyke]. M.: Glossa-Press, 2003. – 256 pp.
2. Barber Ch.L. Linguistic Changes in Present-day English. Lnd.; Edinburg: Oliver & Boyd, 1964. – 154 pp.
3. Lindquist H., Mair C. Corpus Approaches to Grammaticalization in English. Amsterdam: Benjamins, 2004. – 265 pp.
4. Putilina O. Stages and Causes of Forming a Grammatical Structure of Present-day English Language (in Comparison with the Ukrainian One) / *Linguistic Studies*, Volume 27. Donetsk: DonNU, 2013. – Pp. 229-234.
5. Putilina O. Historical, sociolinguistic and grammatical traits of morphological changes in present-day English / ПРЕВОДЪТ – МОСТ МЕЖДУ ЕЗИЦИ И КУЛТУРИ. Изследвания в чест на професор Людмила Илиева / LA TRADUSSION: PUENTE ENTRE LENGUAS Y CULTURAS. Estudios en honor de la profesora Ludmila Ilieva / Съставител Петър Моллов. Българска първоиздание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015. – Сс. 295-307. – ISBN 978-954-07-4047-8

СТРУКТУРА УТОЧНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ (на матеріалі англійської мови)

О. Є. Солодовник

Підвищена зацікавленість таким мовним явищем як уточнення мала місце ще в середині ХХ сторіччя та відбита у працях відомих радянських та пострадянських дослідників, як А. Г. Руднев, Т. А. Александрова, А. Ф. Прияткіна, Л. В. Захарова, М. Я. Оленяк та ін. На нинішньому етапі розвитку лінгвістичної науки детально досліджується як структура, так і семантика уточнювальних конструкцій.

Серед характерних рис, які притаманні уточненню, виділяють особливі логічні відношення між поняттями, характер зв'язку, формальні показники, можливість використання при будь-якому члені речення, вираження категорії уточнення в простому та складному реченнях [1, с. 15–16], відокремленість на письмі, яка залежить не від граматичних особливостей головного слова, а від значення уточнення [5, с. 186–187].

Достатньо детально проаналізована структура уточнення вченими пострадянського простору на матеріалі декількох мов (російської Л. В. Захаровою [3], англійської І. М. Арібжановою [2], англійської, української та польської М. Я. Оленяк [4]) з виявленням особливостей, які проявляються в кожній з досліджуваних мовах. Важливим внеском до осмислення структурних особливостей уточнювальної конструкції було дослідження М. Я. Оленяк, яка у своїй роботі стверджує, що принципами, на яких базується синтаксичне оформлення конструкцій, є паралельність уточнювальних компонентів; лінійність та послідовність прямування уточнювальних компонентів за ланцюговим механізмом; ієрархічність структури уточнення, тобто створення багатоплановості; поєднання названих типів [4, с. 97].

Незважаючи на достатньо великий спектр досліджень уточнення, які були присвячені уточненню та його структурі, композиційний аналіз уточнювальних конструкцій в публіцистичному стилі не був здійснений, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Для аналізу структурних особливостей уточнювальних конструкцій в усіх досліджуваних мовах використовуються однакові критерії, якими є кількість лінійних планів в конструкції, внаслідок чого можна говорити про бінарність конструкції, яка складається з, як мінімум, двох членів – уточненого та уточнювального, позиційність, тобто розташування уточнювального члена в постпозиції, препозиції або інтерпозиції стосовно уточненого члена, контактність або дистантність її компонентів відносно один одного, а також критерій лінгвістичної референції, внаслідок чого уточнювальні конструкції поділяються на монореферентні та поліреферентні.

Отже, до критеріїв виокремлення уточнення з-поміж інших категорій, а також до критеріїв, які дають змогу називати уточнення окремою мовною категорією, відносяться формальні та семантичні показники, до яких ми відносимо бінарність конструкції та привнесення за допомогою уточнення нової, додаткової інформації, яка усуває альтернативу.

Таким чином, спираючись на кількість компонентів уточнювальної конструкції та зв'язок між ними в публіцистичному стилі в англійській мові можна виділити:

1) базові уточнювальні конструкції, які являють собою конструкції найпростішого типу, є монореферентними.

2) паралельні уточнювальні конструкції – це монореферентні багатокомпонентні уточнювальні конструкції. Такі конструкції, хоча і складаються з декількох компонентів, але містять лише один референт, тобто один уточнений компонент у таких

конструкціях уточнюється двома і більше уточнювальними компонентами, які далі поширюють його зміст.

3) послідовні уточнювальні конструкції – це поліреферентні уточнювальні конструкції. Це значить, що окрім того, що такі конструкції є багатокомпонентними, вони містять два і більше референти, які підлягають уточненню. Такі уточнення створюють додаткові синтаксичні позиції, які не є однофункціональними в усіх випадках [4, с. 85]. Ланцюг уточнень в таких конструкціях теоретично може сягати будь-якої кількості, на матеріалі дослідження в англійській мові кількість компонентів в такій конструкції дорівнює трьом.

4) ієрархічні уточнювальні конструкції – це також поліреферентні уточнювальні конструкції, які характеризуються більш складною будовою, ніж конструкції попереднього структурного типу, адже кожний новий уточнювальний компонент перериває лінійність попередньої уточнювальної конструкції, відносячись лише до одного референта та не маючи зв'язку з іншими. Це зумовлено тим, що певна інформація на думку автора є більш вагомою, тому заслуговує на окрему деталізацію та конкретизацію.

5) синтетичні ускладнені уточнювальні конструкції – це поліреферентні багатокомпонентні конструкції, які були виокремлені при аналізі фактичного матеріалу, але які не налічують достатньої кількості прикладів для об'єднання їх в окремі групи.

Таким чином, результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що в публіцистичному стилі в англійській мові використання уточнення для надання додаткової інформації є доволі частим засобом поширення та деталізації певного поняття. Незважаючи на те, що англійській мові притаманні різні шляхи вираження уточнення, переважна більшість з них – це уточнювальні конструкції найпростішого базового структурного типу. Це, перш за все, є наслідком генезису даного функціонального стилю, який увібрав в себе ознаки офіційно-ділового та художнього стилів, а тому, з одного боку, характерною рисою публіцистичного тексту є стислість, чіткий виклад, логічність, а з іншого боку – певна воля вибору лексичних та стилістичних засобів при поданні інформації, що, таким чином, впливає не тільки на якісні, але і на кількісні показники уточнень.

Література

1. Александрова Т. А. Уточняющие обособленные члены предложения / Т. А. Александрова // Русский язык в школе. — 1974. — №2. — С. 15–21.
2. Арібжанова І. М. Уточнення як синтаксичне поняття / І. М. Арібжанова // Українське мовознавство. – К., 2011. – № 42. – С. 59–72.
3. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Л. В. Захарова. — Армавир, 2008. — 215 с.
4. Оленяк М. Я. Семантико-синтаксичні функції уточнення в англійській, українській та польській мовах : дис. ... кандидата філол. наук / М. Я. Оленяк. – Донецьк : Дон НУ, 2011. – 203 с.
5. Прияткина А. Ф. Осложненное простое предложение / А. Ф. Прияткина. – Владивосток : Издательство ДВГУ, 1983. — 96 с.
6. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. — М. : Высш. шк., 1968. – 320 с.

СЕКЦІЯ «ФІЗИКА»

UDK 539.184:654.289

THE DEHYBRIDIZATION HAMILTONIAN

P. K. Nikolyuk, O. S. Tymchuk

During the last years in scientific literature row reports about atomic-scale perturbation charges in high temperature superconductors (HTSC) have appeared. The question is about the so-called stripes and nanoscale inhomogeneity which appear as a result of electronic states modulation. Occurrence of such anomalies in the distribution of the electronic states causes the special interest because can be related with creation of high-temperature superconductivity state. The charge increasing means existence strong force factor, acting in valence zone of HTSC. Thus, there is a question to these modulations nature origin and their influence on high-temperature superconductivity state.

With the purpose of physical nature of the highpointed anomalies X-ray and photoemission studies of some ternary compounds of the R-Cu-Si(Al) system (R-rare-earth metal) and high-temperature superconductor $YBa_2Cu_3O_{6.9}$ had been performed. Such objects selection is caused such fact that all named compounds are cuprates, in which the dehybridization phenomenon had been found.

In this connection it is expedient to notice that all HTSC are cuprates. Consequently, it is possible to assume that in HTSC the exceptional role in the origin of superconductivity plays atoms of copper just due to dehybridization influence on the structure of the electronic states.

In connection with the expressed circumstances it is necessary to understand dehybridization phenomenon nature. An essence of the phenomenon is conditioned, first of all, by the Cu's 3d-shell electronic structure features. This shell is power stable due to electronic configuration $3d^{10}$ and compact, able to divide the valence zone electronic states of compound and to activate them to Fermi level, creating mentioned stripes and nanoscale inhomogeneity.

The dehybridization of electronic states especially evidently shows up in X-ray emissions spectrums, consideration of which the spared peculiar attention in this study.

It is important to note that in the case of HTSC the role of dehybridization factor is don't caused by copper 3d-shell, but hybrid orbitals $Cu3d(x^2 - y^2) - O2p$ type, which form plattigu. Oxygen, which is a strong oxidizer, destroys 3d-shell and forms power strong pointed up orbitals. Thus, power stableness of $Cu3d^{10}$ shells is caused that of $Cu3d(x^2 - y^2) - O2p$ hybrid orbitals. Exactly the Cu-O planes are basic objects (in the sense of transition to superconducting state) in the structure of HTSC, which are accountable for superconducting state origin.

Thus, in the case of R-Cu-Si and R-Cu-Al systems Cu atoms, which strongly excite the compounds valence electronic states of the pointed systems, act as specific electronic defects. In the case of high temperature superconductors a similar role carry out $Cu - O$ orbitals.

The experimental facts and theoretical calculations are showed that as peculiar defects come forward hybrid $Cu3d(x^2 - y^2) - O2p$ orbitals, which give start to occurrence of HTSC electronic states modulation. This orbitals don't form chemical bonds with any valence zone electrons of HTSC. That is why we speak about dehybridization phenomenon. At such scenario experimental facts are became clear. At first, electronic modulations are directed along $Cu - O$ bonds. Secondly, as was marked, electronic modulations are well-organized in geometrical and power space. Thirdly, electronic modulations possess the characteristic

features of the 2D systems – such geometry is characteristic for crystalline structure layers of $Cu-O$.

With the goal to describe variation of electronic states in superconducting ones we propose next dehybridization Hamiltonian:

$$H_{DG} = \sum_{\vec{k}, \sigma} (E_{\vec{k}} - \mu_{DG}) c_{\vec{k}, \sigma}^{\dagger} c_{\vec{k}, \sigma} - \sum_{\vec{k}, ij} \Delta_{\vec{k}, ij} (c_{\vec{k}, i}^{\dagger} c_{-\vec{k}, j}^{\dagger} + c_{-\vec{k}, j} c_{\vec{k}, i}) + U \sum_{ij} (a_{i\uparrow}^{\dagger} c_{j\uparrow} a_{i\downarrow}^{\dagger} c_{i\downarrow}),$$

where μ_{DG} – chemical dehybridization renormalization potential;

$E_{\vec{k}}$ – dispersion law;

U – Coulomb interaction between $Cu3d(x^2 - y^2) - O2p$ quasiaatomic states and conduction electrons;

$\Delta_{\vec{k}, ij}$ – the nearest-neighbor d-wave order parameter;

$\sum_{\vec{k}, ij}$ – denotes summation over neighboring lattice sites i and j ;

The third item is playing fundamental role in our discussion.

УДК 621.126

ПРИКЛАДНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ МОДУЛЯ БЕСПРОВОДНОЙ СВЯЗИ ESP8266

И. Е. Розанов

Научный руководитель: канд. техн. наук А. И. Барыбин

На сегодняшний день тема интернета вещей стала мировым трендом. День за днём выпускаются и совершенствуются всё новые продукты в данной сфере, производители электроники, предлагающие всё более дешёвые и эффективные решения. Одним из таких продуктов является модуль беспроводной связи ESP8266, разработки Espressif, линейка которого насчитывает свыше 13 модификаций. Также на рынке имеются готовые решения для прототипирования на базе данного модуля. На данный момент это самое доступное решение для создания «умного дома» и прочих «умных» вещей. Перспективным направлением для развития данного тренда являются C/X технологии. Использование беспроводных сетей для контроля и управления аграрными комплексами позволит оптимизировать производственный процесс.

Для данной работы были использован модуль NodeMCU v1.0 разработанный проектом NodeMicroControllerUnit. Данное устройство имеет прошивку, содержащую виртуальную машину с поддержкой языка LUA. В данной работе использован язык Arduino, для улучшения совместимости кода между микроконтроллером Arduino Nano и NodeMCU. Проект NodeMCU, потому что существенно упрощает работу с модулем беспроводной связи и имеет поддержку большого количества различных библиотек для доступа к шинам связи и управления периферийными устройствами. Все входы/выходы разведены на печатной плате и подпаяны к штыревым контактам для монтажа на беспаячную плату.

NodeMCU также является ядром тестового стенда по измерению температуры и передаче измеренных значений на веб-сервер. Стенд состоит из вышеуказанного модуля беспроводной связи, микроконтроллера Arduino Nano, преобразователя логических

уровней и цифровых термодатчиков Dallas ds18b20. Смонтированы модули на безопасной макетной плате. Питание осуществляется от АКБ через USB порты, для придания установке беспроводного состояния. Подключение термодатчиков осуществляется посредством библиотеки OneWire. Во время разработки было принято решение задействовать дополнительный микроконтроллер для обработки результатов измерений вместо прямого подключения термодатчиков к ESP8266 для отработки механизмов связи между различными устройствами и с учётом перспективы развития установки. Передача данных между микроконтроллерами осуществляется посредством шины I2C и библиотеки Wire. Данная шина предусматривает передачу данных как от главного устройства к зависимым, так и в обратную сторону. Каждое устройство на шине имеет свой идентификатор, по которому к нему можно обратиться для трансфера данных. После попадания результатов измерений на ESP8266, происходит обращение к заданному веб-ресурсу или IP-адресу. В данной работе использованы GET-запросы к php-скрипту на сервере, на практике возможно реализовать отправку данных в формате JSON. Это упростит последующую обработку запроса. Увидеть общую схему передачи данных можно на рис. 1.

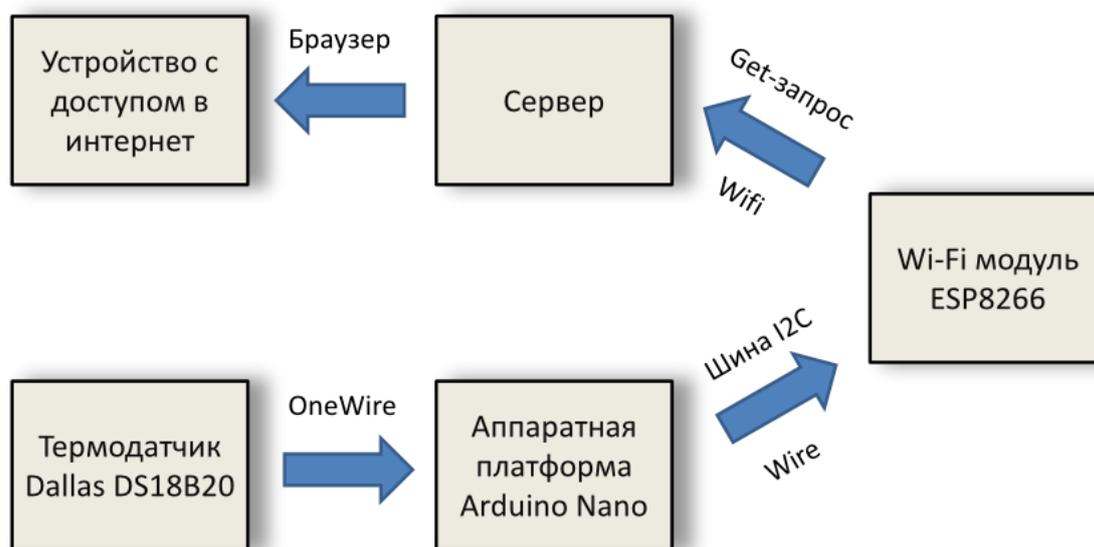

Рис. 1. Схема передачи данных от датчиков к пользователю

Связь с сервером является двухсторонней, потому возможна отправка команд на установку удалённо. Это позволит регулировать тот параметр, данные о котором передаются на серверную часть и отслеживать данный процесс. Например, включать обогрев или охлаждение на основе полученных данных о температуре, регулировать освещение в соответствии с показаниями датчиков освещения и временем суток, управлять поливом растений, учитывая показания влажности грунта, воздуха и вероятности осадков, если они выращиваются на открытом грунте.

Перспективы развития данного устройства позволят упростить содержание теплиц и контролировать их при помощи любого современного гаджета, при условии наличия доступа в интернет. Это позволит производить управление комплексом с поправкой на прогнозы погоды и иные значимые факторы. При этом, данную систему возможно встроить в уже имеющуюся инфраструктуру с минимальными затратами и изменениями систем подключения. А разработка интуитивно понятного интерфейса позволит обучить использованию данного комплекса имеющийся персонал. Всё вышеописанное позволяет сделать вывод, что преимущества от внедрения подобных систем превышают возможные затраты и недостатки.

ОСОБЕННОСТИ ДВИЖЕНИЯ ИЗОЛИРОВАННОГО ВИХРЯ АБРИКОСОВА В ЖЕСТКИХ СВЕРХПРОВОДНИКАХ II РОДА

В. Ф. Русаков, Н. М. Русакова, В. В. Чабаненко

Проникновение магнитного поля в сверхпроводники существенно различается в зависимости от типа сверхпроводника. В одном случае проникновение магнитного поля, превышающего, так называемое критическое, полностью разрушает сверхпроводящее состояние – сверхпроводники первого рода. Основным недостатком сверхпроводников первого рода состоит в том, что величина внешнего магнитного поля, при котором разрушается сверхпроводящее состояние B_c , обычно не превышает 0.1 Тл, что делает практически невозможным их использование в различных технических устройствах, работающих в сильных магнитных полях или предназначенных для получения сильных магнитных полей.

В другом случае, начиная с некоторого значения (первое критическое поле B_{c1}), магнитное поле начинает проникать в сверхпроводник, не разрушая сверхпроводящего состояния, максимальное значение магнитного поля, разрушающего сверхпроводимость, называется верхним или вторым критическим полем B_{c2} – сверхпроводники второго рода. Это явление было открыто Шубниковым [1] и называется смешанным состоянием сверхпроводника или фазой Шубникова. Механизм возникновения смешанного состояния был предложен Абрикосовым [2], который предположил, что магнитное поле входит в образец в виде вихревых нитей, несущих квант магнитного потока Φ_0 , так называемых вихрей Абрикосова. Существенной особенностью сверхпроводников второго рода является то, что величина B_{c2} может быть достаточно большой. В неоднородных по составу или структуре сверхпроводниках, называемых жесткими сверхпроводниками второго рода, величина B_{c2} достигает значения ~ 40 Тл. Входящие в сверхпроводник вихри могут притягиваться к неоднородностям или дефектам в материале (центрам пиннинга) и закрепляться (пиннинговаться) на них. Таким образом, вихри Абрикосова являются важным элементом фазы Шубникова сверхпроводников, так как их взаимодействие между собой, с центрами пиннинга и т.д., определяет практически все магнитные и транспортные свойства материалов, имеющих техническое применение. Отклик сверхпроводника на изменение внешних параметров проявляется в возникновении сложных динамических процессов, возникающих в вихревой структуре сверхпроводника. В случае слабого внешнего поля, незначительно превышающего B_{c1} , вихри расположены достаточно далеко друг от друга, взаимодействием между ними можно пренебречь и рассматривать движение изолированного вихря. Впервые задача об определении спектра колебаний одиночного вихря была рассмотрена De Gennes и Matricon [3]. В этой работе были учтены сила линейного натяжения вихря и сила Лоренца. Авторами был получен безактивационный параболический спектр колебаний, состоящий из одной моды.

$$\omega = \left(\frac{\hbar}{4m^*} \right) k^2 \ln \left(\frac{\lambda}{\xi} \right). \quad (1)$$

Нами [4] обобщена задача De Gennes и Matricon о колебаниях изолированного вихря с учетом силы пиннинга, вязкости и эффективной массы вихря μ_{eff}

$$J \frac{\partial^2 \vec{S}}{\partial z^2} + \alpha \vec{V} \times \vec{e}_z - \beta \vec{S} - \eta \vec{V} = \mu_{eff} \frac{\partial \vec{V}}{\partial t}. \quad (2)$$

Показано, что в этом случае спектр состоит из двух колебательных мод.

Учет силы пиннинга привел к появлению энергии активации в спектре, которая определяется пороговой частотой $\Omega_{tr} = \frac{\alpha\beta}{\alpha^2 + \eta^2}$. Наличие в уравнении движения вихря силы вязкости привело, как и должно быть, к затуханию колебательных мод. В соответствующем пределе низкочастотная мода совпадает с решением De Gennes and Matricon [3]. Учет эффективной массы вихря привел к появлению высокочастотной моды с активационной частотой $\Omega_0 = \Omega_{vcr} + \Omega_{tr}$, где $\Omega_{vcr} = \frac{\alpha}{\mu_{eff}}$ – «циклотронная» частота вихря.

Для сверхпроводника YBaCuO проведен расчет характерных частот колебаний вихря. Проанализированы температурные зависимости частот колебаний для этого сверхпроводника.

Далее нами было рассмотрено движение вихря под действием внешней однородной вынуждающей силы $f(t) = f_0 \sin(\omega t)$, и силы, экспоненциально затухающей вглубь образца $f(z, t) = f_0 e^{-\frac{z}{\lambda}} \cos \omega t$, где f_0 – амплитуда, ω – частота внешней силы, λ – глубина проникновения магнитного поля, т.е. были рассмотрены вынужденные колебания вихря в поле переменного тока. Амплитуда f_0 связана с амплитудой внешнего переменного тока $f_0 = J_0 \cdot \Phi_0$. В последнем случае движение вихря определяется следующей системой уравнений:

$$\begin{aligned} m \frac{\partial^2 s_x}{\partial t^2} &= J \frac{\partial^2 s_x}{\partial z^2} + \alpha \frac{\partial s_y}{\partial t} - \eta \frac{\partial s_x}{\partial t} - \beta s_x + f(t) \\ m \frac{\partial^2 s_y}{\partial t^2} &= J \frac{\partial^2 s_y}{\partial z^2} - \alpha \frac{\partial s_x}{\partial t} - \eta \frac{\partial s_y}{\partial t} - \beta s_y \end{aligned} \quad (3)$$

Решение системы (3) позволяет определить среднее значение мощности, поглощаемой вихревой нитью в поле переменного тока. Если внешняя сила не зависит от z – координаты, вихрь колеблется как целое, не деформируясь. Такая ситуация соответствует тонким образцам, толщина которых меньше глубины проникновения магнитного поля. В установившемся режиме это поглощение определяется силой вязкости.

Поступая как в предыдущем случае, можно найти смещение вихря и поглощаемую мощность, как функцию частоты и глубины проникновения. Зависимость силы от координаты приведет к тому, что в процессе движения вихрь будет деформироваться, т.е. в этом случае вклад будет давать и сила упругости.

$$\langle P_g(\omega, z) \rangle = \frac{1}{2} \eta \omega^2 e^{-\frac{2z}{\lambda}} \frac{[n_a^2 + n_b^2 + n_c^2 + n_d^2]}{G^2}. \quad (4)$$

Анализ частотной зависимости поглощаемой мощности позволил обнаружить два пика поглощения, которые соответствуют низко- и высокочастотной модам спектра собственных колебаний вихря. Резонансные частоты выше, чем в случае однородной силы, поскольку, как указано выше, в этом случае дают вклад силы упругости.

Література

1. Л.В. Шубников, В.И. Хоткевич, Ю.Д. Шепелев, Ю.И. Рябинин // ЖЭТФ – 1937. – Т. 7, № 2. – С. 221–227.
2. А.А. Абрикосов. ЖЭТФ. – 1957. – Т. 32. – С.1442–1452.
3. P.G. de Gennes, J. Matricon. Rev. Mod. Phys. –1964. – Vol. 36. – P.45–49.
4. С.В. Васильев, В.В. Чабаненко, Н.В. Кузовой, В.Ф. Русаков. ФНТ – 2013. – Т. 39., № 2. – Р. 139–144.

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція загального мовознавства і прикладної лінгвістики

УДК 811.161.1'276.16

СУЧАСНА ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ: РІВНІ, ОДИНИЦІ І КАТЕГОРІЇ

А. П. Загнітко

Лінгвоперсонологія – розділ мовознавчої науки, яка вивчає мовну особистість у її цілісності. *Мовна особистість* – це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два основних концептуальних виміри – одноперсонологійний і поліперсонологійний. Перший репрезентує окрему мовну індивідуальність в усьому обсязі її виявів – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологічному та ін. Мовна особистість у своєму становленні проходить два основні етапи *лінгвоіндивідуаційних виявів*: 1) *зовнішньоперсонологійний*, коли спонтанно формовано потенціал мовних здібностей як самостановлення індивідуальності через зміцнення «Я», виділення власної основної функції та домінуючої настанови, розвиток своєрідної «маски», через яку активізується сам індивід, пристосовується до вимог соціуму; 2) *внутрішньоперсонологійний*, у який найактивнішою постає «посвята у внутрішню дійсність», функційно навантаженим є поглиблене самопізнання і водночас пізнання людської природи. У цей період піддавано внутрішньому аналізу усе раніше пізнане й накопичене, формовано цілісну картину самоусвідомлення, внутрішнього та зовнішнього зв'язку з Всесвітом, усталеною світобудовою. У перший період лінгвоіндивідуації особистість напрацьовує достатні ресурси для реалізації, самовпізнання та досягнення відповідного рівня впізнаваності

У лінгвоперсонології функційно актуальними постають *принцип системності* і *принцип контрастивності*. На першому ґрунтовано цілісність опису лінгвоперсони, для чого опрацьовувано модель опису з послідовним аналізом сукупності чинників і параметрів, мотиваторів та індексаторів мовної реалізації особистості. Значущим постає також диференціювання вербальної та невербальної величин мовної особистості. Другий принцип забезпечує адекватний аналіз лінгвоперсони на основі зіставлення, що забезпечує належне коментування тих чи тих особливостей мовної поведінки особистості, її вияви в різні періоди життя та у відповідних соціумних середовищах, реалізацію комунікантом моно-, бі- чи полілінгвальних інтенцій.

До основних категорій лінгвоперсонології належать *категорії персони, лінгвоперсони, персоналізм* як основні. Категорія персони і/або лінгвоперсони охоплює дослідження її потреб з охопленням із п'яти бінарних основ (за Г. Мюреєм): 1) первинної (потреби тіла) – вторинні (психогенні) потреби; 2) відкритої (припустима у свідомості) – латентні (витіснювані зі свідомості) потреби; 3) фокальної (пов'язана з конкретним об'єктом) – дифузні (не залежать від конкретних об'єктів) потреби; 4) проактивної (реакція на внутрішні чинники) – реактивної (реакція на чинники

середовища); 5) ефективної (зорієнтованої на результат) – процесуальної (зорієнтованої на процес) – модальної (зорієнтованої на досконалість результату). Вагомим є студіювання останньої основи, в межах якої основною одиницею аналізу є *тема*, що визначає і комунікативну поведінку особистості, і концептуальний простір, і вербальні стереотипи та ін. Розпізнавання тем, їх діагностування вимагають дослідження усього мовного простору особистості, встановлення чинників потенційної реалізації/нереалізації комунікативних настанов, тактик, інтенцій і стратегій (здебільшого – це відсутність підтримування сім'ї, опікування та ін.; за Г. Мюреєм, преси) мовної особистості. «Єдина тема – це зазвичай одиничний стереотип зв'язаних потреб і пресів, видобутий із інфантильного досвіду, що надає смислу і зв'язності більшій частині поведінки індивіда» (Hall C. S. Theories of Personality / C. S. Hall, G. Lindsey. – N.-Y: John Wiley and Sons, 1970. – Pp. 23).

Лінгвоперсонологійні студіювання охоплюють розгляд закономірностей реалізації у вербальній та невербальній комунікативній практиці особистості Его, Супер-его, Альтер-его та ін., розкриття їх еволюції та наповнюваності, регулярності, співіснування в різні періоди життя лінгвоперсони.

У межах лінгвоперсонології необхідно диференціювати *загальну лінгвоперсонологію, лінгвокультурну та лінгвокогнітивну персонологію, соціумну лінгвоперсонологію, лінгвоперсонологію самореалізації та самоствердження. Загальна (фундаментальна) лінгвоперсонологія* вивчає поняттєво-термінологійний апарат, студією різні типи мовних особистостей, напрацьовує моделі розгляду таких особистостей. *Лінгвокультурна персонологія* досліджує вплив національної та інших культурних середовищ на мовну особистість, визначення значущості тих чи тих лінгвокультурних кодів в еволюції мовної особистості, а також розглядає функційну специфіку концептів в індивідуально-мислинневому просторі особистості. *Соціумна лінгвоперсонологія* зорієнтована на діагностування впливу соціуму на мовну особистість, а також встановлення соціумних стратів у мовленневому просторі особистості. Соціумний страт завжди є регулярним, здебільшого він відбиває усталені моделі соціумної оцінки, кваліфікації, класифікації і т. ін. тих чи подій, фактів, явищ, осіб, поведінкових моделей. Соціумний страт постає опертям формування відповідних лінгвосоціумних стратів, що набувають статусу узусних реалізацій, їх відтворення є регулярним та обов'язковим. Підтвердження таких лінгвосоціумних стратів можна простежити на формуванні та функційному навантаженні певних прецедентних феноменів (*Однак найбільші проблеми християн зосереджуватимуться в місцях, описаних у Біблії: 2013-й стане одним із найскрутніших років у історії Христової віри на Близькому Сході* (Тиждень. – 04.01.2013)), їх функційному навантаженні. Вони часто стають маркерами лінгвосоціумних портретів. Не менш значущим є і студіювання корпоративних груп, у межах яких відбувалося становлення мовної особистості, її самореалізація та самовияви (пор., наприклад, вплив лінгвокорпоративної групи на лінгвопортрет особистості, вибір мови у мовленнево-комунікативних інтенціях). *Для лінгвоперсонології самореалізації та самовияву* істотним постає дослідження усіх просторових, часових, соціумно-корпоративних, культурно-естетичних та інших чинників, що впливають на самодостатність мовної особистості та ін. Лінгвоперсону можна розкрити через аналіз її мовного маскування (модус *persona*), розгляд її внутрішньої сутності (студіювання дискурсивних практик – модус *per se*), вивчення лінгводуховного стану, ціннісних орієнтувань (модус *perzon*), простеження єдності світів і реалізації мовної особистості в інших (модус *персонального*).

Моделювання мовної особистості має ґрунтуватися на усіх її дискурсивних практиках, звуковому чи письмовому реальному наповненні останніх, що дає змогу встановити найбільш значущі модуси реалізації лінгвоперсони. Водночас такого зразка студіювання уможливорює діагностування співвідношення модусів лінгвоперсони з її потребами, етапом лінгвоіндивідуації та розкриття активного, напівактивного,

пасивного чи прямого, опосередкованого впливу лінгвосередовища на мовну особистість. Лінгвоіндивідуації мають внутрішню і зовнішню мотивацію, з-поміж яких перша завжди корелює з тим первинним середовищем, у котрому відбувається становлення первинної лінгвоперсони. Зовнішня ж мотивація співвіднесена з тим впливом, який здійснює мовне середовище на лінгвоперсону, зумовлюючи необхідність формування відповідного зразка маскуванню, диференціювання *Его* як самовияву.

Дослідження лінгвоперсонології є перспективним, оскільки відповідає суспільним і соціальним запитам і зорієнтоване на співвідношення особистості і корпоративної групи, комунікативної спільноти, уможлиблює не лише констатацію наявних закономірностей реалізації мовної особистості, а й створення технологій захисту та самозахисту мовної особистості від різноманітних інформаційних впливів, мовної та комунікативної агресії та ін.

УДК 811.161.1'276.16

СУЧАСНА СОЦІУМНА ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ : ЛІНГВОСОЦІУМНА МОТИВАЦІЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Н. Г. Загнітко

Як розділ мовознавчої науки лінгвоперсонологія зосереджує основну увагу на аналізі мовної особистості, охоплюючи окремого індивідуума та увесь народ. Такий підхід зумовлює відповідно і необхідність встановлення різновидів індивідуалізацій кожної з них і визначення закономірностей їх становлення, еволюції, функційного статусу та ін. Традиційне зосередження уваги на структурі мовної особистості з виокремленням «1) **нульового – вербально-семантичного (лексикону мовної особистості)** з відповідним фондом лексичних та граматичних засобів, які особистість використовує під час створення тих чи тих текстів (дискурс мовної особистості, що охоплює різножанрові й різностильові комунікативні одиниці); 2) **лінгвокогнітивного (тезаурусу мовної особистості)** – простежуване бачення об'єктивного світу (система знань про світ); <...> 3) **мотиваційного (ярусу діяльнісної комунікації мовної особистості)**, що виявляє особистісний прагматикон (система стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, життєво-ситуативних домінант, виявлювана в процесі творення текстів та в їхньому змісті» (Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 346) ярусів дає змогу схарактеризувати основні тенденції розвитку лексикону лінгвоперсони, ускладнення мовленнєво-ментального наповнення та простежити мотиваційні риси її комунікативної діяльності. Водночас поза увагою залишаються основні тенденції становлення мовної особистості з визначенням таких характерологічних компонентів: мовленнєві потреби та мовленнєві запити, реагування на соціумні виклики, вплив родинних стосунків на активізацію / пасивізацію мовленнєвої діяльності особистості, формування стійкого та змінного компонентів мовленнєвої реалізації персони та ін. Заявлені завдання можна вирішити з урахуванням нерівнорядної мовленнєвої діяльності особистості, вивчення усього обсягу дискурсивних практик, застосуванням відповідного теоретико-методологічного підґрунтя.

Сучасна лінгвоперсонологія, за твердженням А. П. Загнітка (Загнітко А. П. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко // *Studia Linguistica* : зб. наук. праць / Редкол.: І.О. Голубовська

(відп. ред.) та ін. – Vol. IX. – 2016. – Київ: ВД Дмитра Бураго, 2016. – С. 150–160), має декілька основних напрямів, з-поміж яких значущими постають загальна (фундаментальна), культурно-когнітивна та соціумна лінгвоперсонологія, кожна з котрих мають свої мету й завдання дослідження. У межах студіювання зосереджено увагу на соціумній лінгвоперсонології, основними завданнями якої є: 1) встановлення лінгвосоціумних характеристик формування мовної особистості з урахуванням його моно- чи білінгвального навантаження; 2) визначення мовнородинного тла зі з'ясуванням рівнів мовної інтелектуалізації, становлення мовних інтенцій та функційного навантаження в цьому середовищі тих чи тих категорій на зразок інтимізації, ввічливості, шанобливості, толерантності та ін., пор., наприклад, функційне навантаження звертання як особливого вияву інтимізації в листах І. Жиленко до свого чоловіка В. Дрозда: *Любе моє!, Хлопчику мій!, Далекий мій, Рідна, рідна моя людиночко*, де форма морфологічного середнього роду на кшталт *Любе моє* максимально інтимізує діалог двох споріднених душ, а ласкаво-пестлива форма *людиночко* з двома нерівнорядними атрибутивами *рідна моя*, перший з яких є лінійно повторюваний наближають адресата до адресанта (див. також (Зайцева Ю. Г. Інтимізація як мовознавча проблема [Текст] / Ю. Г. Зайцева // Лінгвістичні дослідження. – 2015. – Вип. 39. – С. 140–145 (Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2015/918-1446119303.pdf>); . Корольова А. В. Типологія нарративних кодів інтимізації в художньому тексті : [монографія] [Текст] / Алла Валер'янівна Корольова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 267 с.)). Категорія інтимізація може мати глибинне вираження, що легко простежити, наприклад, на співвідношенні текстових площин поеми «Похорон друга» Павла Тичини і його вірша-сателіта «Ти, Павле...». Обидва тексти створено того самого 1942 року, але один із них відразу оприлюднено – поема «Похорон друга», а другий – вірш «Ти, Павле...» – видруковано лише по смерті геніального митця. Лише ґрунтовне прочитання і текстуальне зіставлення обох творів розкриває глибину інтимізації та відкриває справжній мотив «похорону друга». Такого зразка лінгвоперсонологійні дослідження вимагають відповідного теоретико-методологічного підґрунтя, що охоплює принципи системності й цілісності, контрастивності та ін. Соціумна лінгвоперсонологія належним чином охоплює студіювання усього комплексу соціальних та історичних чинників, що зумовили подібні приховані категорійні смисли.

Соціумна лінгвоперсонологія одним із напрямів має студіювання впливу корпоративного середовища на модифікацію комунікативних стратегій і тактик, мовленнєвих інтенцій, поєднання декількох моделей мовленнєвої поведінки: інтимізації і шанобливості, з одного боку, та іронії й легкого підсміювання, з другого (пор., наприклад, листування Юрія Шевельова та Олекси Ізарського (Загнітко А. Лінгвоіндивідуалізації та лінгвоіндивідуалізації в епістолярному дискурсі : закономірності реалізації мовної особистості [Текст] / Анатолій Загнітко // Лінгвокомп'ютерні дослідження. – Вип. 9 : зб. наук. праць / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.) та ін. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – С. 121–143). Подібні випадки можна знайти й у художньо-поетичних лінгвоіндивідуалізаціях із максимальним вираженням інтимізації, наприклад, через вживання займенників 1 і 2 особи: *Нехай у грудях ти чудове серце маєш І серце те усіх звабля, Бо всіх до нього ти ласкаво пригортаєш, Та коли ти України не кохаєш, – Ти не моя!* (М. Вороний); *Ми – двоє крил. І ти, і я. Ти – двоє крил, Бо я – твоя. Ми – двоє вуст. Тобі й мені В губах цих глузд На самім дні ... Живу, живу одним-єдиним кличем, Бо світ цей – наш, а ти і я – це ж ми* (І. Драч) (приклади почерпнуто з ((Зайцева Ю. Г. Інтимізація як мовознавча проблема [Текст] / Ю. Г. Зайцева // Лінгвістичні дослідження. – 2015. – Вип. 39. – С. 140–145 (Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2015/918-1446119303.pdf>)).

Соціумна лінгвоперсонологія корелює із психолінгвістичною моделлю лінгвоперсонології (Загнітко А. П. Психолінгвістична модель лінгвоперсоналії :

категорійно-рівневий вимір [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко // Досягнення та перспективи дослідження феномену здоров'я у сучасній психології [Текст] : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 79–84), яка передбачає встановлення основних/неосновних зразків співвідношення психічних типів особистості з її мовленнєвими інтенціями та мовно-комунікативними моделями поведінки, визначення тенденцій реалізації мовленнєвих потреб у відповідних соціокомунікативних ситуаціях, що уможлиблює мовно-психологічне портретування персони.

Дослідження персони в соціумно-мовному просторі є перспективними, вони мотивовані потребами людської спільноти та увагою до людської особистості. Відродження філософських, психологічних та інших студіювань із персонології, що постали в дев'яності роки ХХ століття, із зосередженням уваги на нових гранях особистості (духовний світ, ціннісно-аксіологічна сфера, персоналізація, індивідуалізація та ін.) уможливили формування принципово нового засадничого підґрунтя для лінгвоперсонологійних студіювань, зокрема соціумних. Останні максимально враховують лінгвопсихологічний портрет окремої особистості та лінгвоперсонологійного портрету нації.

УДК 81'373.2

ТЕОРИЯ ПОЭТОНИМОЛОГИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Э. А. Кравченко

В последние десятилетия *поэтонимология* (*литературная ономастика*) из становящейся дисциплины превратилась в одну из самых перспективных, актуальных и востребованных в современной филологии благодаря изучению образотворческих и текстообразующих потенциалов имени художественного произведения. Решением проблем функционирования имени литературного текста занимались отечественные и зарубежные исследователи: Л. О. Белей, В. Бланар, Ж. Бормане, А. Вилконь, З. П. Жаглова, С. И. Зинин, В. М. Калинин, Ю. А. Карпенко, М. Кнапова, Н. С. Колесник, Т. И. Крупенева, В. Н. Михайлов, И. В. Немировская, В. Сталтмане, А. В. Суперанская, И. Турута, А. А. Фомин, О. И. Фоякова и др. Ученые Донецкой ономастической школы сформулировали аксиомы и постулаты поэтонимологии, выдвинули идею динамики имени художественного текста (поэтонимогенеза), обосновали концепцию поэтонимосферы. Все это открывает просторный путь для исследователей, стремящихся постичь тайну поэтонима через осмысление его значимости и значительности в составе целостности (текста) и в широчайшем пространстве культуры.

Понятно, что любая новейшая теория и методика нуждается в многочисленных практических свидетельствах своей дееспособности, потому неизбежно подвергается каким-либо дополнениям и преобразованиям. Теория и методика поэтонимологии ощущает насущную потребность, во-первых, в усовершенствовании и систематизации терминологической базы, во-вторых, в коррекции, дополнении, а в отдельных случаях в переосмыслении терминов и внедрении дефиниций, которые в полной мере отвечали бы современному состоянию существования и развития дисциплины. Основываясь на трудах авторитетных ученых, занимающихся проблемами литературной ономастики, предлагаем толкования ключевых терминов (терминологических доминант), без которых поэтонимология в ее нынешнем состоянии не может (и не должна) обходиться.

Автохтонный текст – художественный текст, в котором поэтоним зарождается, развивается и осмысливается.

Актуализированный контекст поэтонима – смыслопорождающий контекст, который эксплицирует функциональную нагрузку к.-л. члена онимной парадигмы и образует семантический компонент (-ы) собственного имени (СИ).

Взаимодействие поэтоним ↔ контекст – сопряженность языковых единиц в границах целостности, обеспечивающая: 1) влияние контекста на поэтоним, 2) влияние поэтонима на контекст, 3) совместную деятельность поэтонима и контекста.

Взаимодействие поэтоним ↔ поэтонимосфера – связи и отношения между отдельными элементами (поэтонимами) и онимными объединениями, обуславливающие развитие и динамику поэтонимосферы.

Отношение – результат совместной деятельности поэтонимов с автохтонным текстом, основанный на объединении элементов (имен) в формально-смысловые «комплексы» поэтонимосферы путем установления тождественного / подобного плана выражения и выявления эквивалентных / интегральных / дифференциальных / антонимических / взаимоисключающих сем (план содержания).

Включение (подчинение, субординация) – гиперо-гипонимические отношения между компонентами поэтонимосферы, которые имеют: 1) интегральные семы, обусловленные совпадением формальных и смысловых признаков двух (нескольких) СИ, 2) дифференциальные семы.

Внутритекстовая связь оним – текст – совместная деятельность определенного конкретного поэтонима или “комплекса” СИ с автохтонным текстом, в результате которой актуализируется текстообразующая функция поэтонима (-ов) и формируется художественная образность целостности (текста).

Эквивалентность (тождество) – вид отношений между компонентами поэтонимосферы, основанный на идентичности плана выражения двух (нескольких) поэтонимов.

Интенсифицирующий контекст поэтонима – контекст приращения смысла и развития художественной образности имени вследствие усиления (реактуализации) семантических компонентов.

Макросистема – структурная единица поэтонимосферы, состоящая из микросистем, согласованных в смысловом плане.

Микросистема – наименьшая структурная единица поэтонимосферы, которая включает поэтонимы, объединенные к.-л. общим (интегральным) признаком (-ами).

Надсистема (гиперсистема) – структурная единица поэтонимосферы высшего порядка, которая объединяет макросистемы / макросистемы и микросистемы с общими семантическими характеристиками.

Парадигма поэтонима – совокупность онимных и безонимных номинаций, соотнесенных с одним художественным объектом (денотатом), которая входит в состав соответствующей подсистемы.

Предпосылающий (предваряющий) контекст поэтонима – смыслопорождающий контекст, который содержит скрытую (подтекстовую) информацию собственного имени и формирует когерентность текста.

Пересечение (перекрещивание) – отношения между компонентами поэтонимосферы, основанные на совпадении (неполной эквивалентности) плана выражения и / или плана содержания.

Подсистема – объединение поэтонимов одного онимного разряда, сформированное отождествлением однородных денотатов с помощью классифицирующих сем.

Поддерживающий контекст поэтонима – контекст, обеспечивающий формальную связь (когезию) путем повтора поэтонима в рамках целостности (текста).

Поэтоним – каждое (без исключения) собственное имя художественного текста, которое 1) обозначает фиктивный (виртуальный) денотат вымышленного хронотопа, соотносённый или не соотносённый с реальными / выдуманными объектами глобального культурного контекста; 2) означает новую или “готовую” (существующую) форму; 3) осмысливается в рамках автохтонного текста.

Поэтонимогенез – поступательное движение семантики поэтонима (наращивание и объединение семантических компонентов в семему), связанный с самодвижением текста.

Поэтонимосфера – иерархическая система элементов (поэтонимов) завершённого литературного текста, интегрированных в разнородные и разноуровневые множества, которая подчинена закону художественной целостности.

Противоположность – отношения между компонентами поэтонимосферы, опирающиеся на онимную оппозицию, смоделированную противоположными (антонимическими) семами.

Противоречие – отношения 1) между элементами парадигмы поэтонима, основанное на взаимоисключающих семах, которые входят в архисему ‘двойственность’; 2) между компонентами онимного «комплекса», если внутренняя форма СИ несовместима с контекстной семантикой; 3) между составляющими поэтонимосферы, объединёнными посредством сюжетной коллизии.

Репрезентирующий контекст поэтонима – контекст первого употребления к.-л. варианта наименования из состава поэтонимной парадигмы.

Разрешающий контекст поэтонима – контекст, который эксплицирует подтекстовую информацию, снимая неопределённость, неясность или неточность содержания собственного имени.

Трансформирующий контекст поэтонима – контекст, в котором происходит преобразование (угасание, утрата и др.) семантических признаков собственного имени.

Согласованные контексты собственных имен – контексты, которые 1) формируют когерентность вследствие перекрещивания содержательных признаков поэтонимов или 2) создают формально-смысловое пересечение между элементами вторичного – исходного текста.

Представленные дефиниции призваны отразить приоритетную роль поэтонимов в создании образности и содержательной целостности художественного текста.

УДК УДК 81'367:81'373.7

ПАРАМЕТРИ АНАЛІЗУ СИНТАКСИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Г. В. Ситар

Синтаксичний фразеологізм (або фразеологізоване речення) – особливий тип речення, у якому постійний і змінний компоненти пов’язані ідіоматично і розташовані переважно фіксовано, граматичні зв’язки і прямі лексичні значення слів послаблені [Величко 1996; Всеволодова, Лим Су 2002; РГ 1980; Шмелёв 2006], наприклад: *Де там встигли?! Ну і відповідь! Оце так зустріч! Теж мені друг! Чим не подарунок?! Що за день! Який там відпочинок! Дитина є дитина. Працювати так працювати. Хліб як хліб* та ін. Такі речення належать до дієвих засобів експресивного синтаксису, за допомогою яких мовець виражає ставлення до певного предмета або явища дійсності, висловлює оцінку певної реальності або ситуації, прагне досягнути впливу на почуття слухача або читача, сформулювати в нього потрібну думку або викликати відповідну дію.

У межах такого напряму сучасної лінгвістики, як конструкційна граматики, кожену конструкцію розглядають у єдності структури, семантики та прагматики [Fillmore, Kay, O'Connor 1988; Goldberg 1995 та ін.]. Важливим вважаємо також залучення відомостей, отриманих у результаті статистичного аналізу синтаксичних фразеологізмів на матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу, створеного колективом Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Відповідно до цього аналіз кожної моделі синтаксичного фразеологізму охоплює такі ознаки.

I. Структурні параметри:

- 1) структурна схема речення;
- 2) тип речення за будовою;
- 3) частиномовний статус незмінного компонента;
- 4) варіанти структурної схеми;
- 5) можливість / неможливість уведення поширювачів;
- 6) членованість / нечленованість речення.

II. Семантичні ознаки:

- 1) типова семантика речення;
- 2) додаткові семантичні відтінки;
- 3) ступінь злитості компонентів;
- 4) наявність / відсутність лексичних обмежень;
- 5) образні моделі.

III. Синтаксична парадигматика речення, під якою маємо на увазі компонентний склад синтаксичної парадигми описуваної моделі речення (граматичні модифікації часу, способу, фазові, модальні та інші перетворення базової моделі речення).

IV. Прагматичні ознаки:

- 1) прагматична функція синтаксичного фразеологізму;
- 2) прагматичний статус мовця (тип відношення мовця до ситуації, тип відношення мовця до адресата);
- 3) прагматичний статус адресата (тип адресата – тип відношення адресата до ситуації, тип відношення адресата до мовця);
- 4) тип прагматичного зв'язку з іншими репліками в діалозі.

V. Семантико-парадигматичні властивості:

- 1) синтаксичні синоніми – вказівка на синонімічні зв'язки моделей синтаксичних фразеологізмів з іншими фразеологізованими моделями й традиційними реченнями;
- 2) синтаксичні омоніми – нефразеологізовані і фразеологізовані речення, побудовані за однією структурною схемою.

VI. Статистичні параметри синтаксичних фразеологізмів, які охоплюють кількісні дані щодо ступеня злитості компонентів у межах незмінної частини. Статистичний аналіз охоплює обчислення таких показників асоціації:

- 1) MI;
- 2) MI³;
- 3) MI log Freq;
- 4) t-score;
- 5) Dice;
- 6) gmean (докладно про показники асоціації див. у праці [Ситар 2015]).

Запропонована модель опису синтаксичних фразеологізмів покликана забезпечити їх всебічний аналіз та можливість відмежування від подібних або близьких мовних явищ.

Література

1. Величко 1996: Величко А. В. Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев / А. В. Величко. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 96 с.
2. Всеволодова, Лим Су 2002: Всеволодова М. В., Лим Су Ён. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки / М. В. Всеволодова, Ён Лим Су. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 164 с.
3. РГ 1980: Русская грамматика: В 2-х т. – Т. 2. Синтаксис / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
4. Ситар 2005: Ситар Г. В. Статистичні критерії аналізу синтаксичних фразеологізмів / Г. В. Ситар // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Вінниця : ДонНУ, 2015. – № 1-2. – С. 245-256.
5. Шмелёв 2006: Шмелёв Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М. : URSS, 2006. – 148 с.
6. Fillmore C. J., Kay P., O'Connor M. C. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: the Case of *let alone* / C. J. Fillmore, P. Kay, M. C. O'Connor // Language. – 1988. – 64(3). – Pp. 501–538.
7. Goldberg A. E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. 1 edition / A. E. Goldberg. – University Of Chicago Press, March 15, 1995. – 271 p.

Підсекція української мови

УДК 81.367

СИНТАКСИЧНІ КОНКРЕТИЗАТОРИ В СТРУКТУРІ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

І. О. Аксьонова

У сучасній лінгвістиці розробляються різні аспекти дослідження простого ускладненого речення. Питання конструкцій конкретизування привертало увагу багатьох мовознавців: І. М. Арібжанової, В. В. Бабайцевої, Н. С. Валгіної, І. Р. Вихованця, Є. М. Галкіної-Федорук, О. М. Гвоздева, Л. В. Захарової, Б. М. Кулика, М. Я. Оленяк, О. М. Пешковського, А. Ф. Прияткіної, О. Г. Руднева, Т. Б. Фунтової, М. М. Шанського та ін. Незважаючи на певні успіхи, компоненти зі значенням конкретизування залишаються маловивченими.

Конкретизувальні структури лінгвісти почали вивчати з II половини ХХ ст., проте і на сьогодні немає загальноприйнятого системного погляду щодо цієї категорії, також відсутня чітка наукова теорія, що є причиною нерозмежування уточнювальних членів речення із поясненням, відокремленими членами речення, однорідними членами речення, включенням і т. ін. Висока частотність використання синтаксичних конкретизаторів, необхідність їхнього ґрунтовного осмислення з позиції нових досягнень лінгвістики вимагає нових пошуків у цій галузі синтаксису.

Спочатку уточнення розглядали лише як одну з умов відокремлення другорядних членів речення, але згодом уточнення набуває самостійного статусу. Як зазначає І. М. Арібжанова, це поняття віднесли до окремого підвиду відокремлення, отже, змінили вектор розуміння уточнення як властивості (умови) відокремлення на вектор потрактування уточнення як підтипу відокремлення.

Увів поняття про уточнення як синтаксичне явище М. М. Шанський: «Уточнення як пояснювальні члени виступають у реченні ... завжди у вигляді відокремленого члена, як правило – після того члена, який вони пояснюють або визначають, і можуть бути при будь-якому члені речення» [2, с. 92].

За нетривалий час досліджень конструкцій зі значенням конкретизування в граматиці виникає суперечливе уявлення про уточнення.

В україністиці вперше відомості про уточнювальні члени речення з'являються в працях О. М. Пархоменка, Б. М. Кулика та ін. Наприклад, Б. М. Кулик дає таке визначення: «В різних стилях мовлення вживаються слова і словосполучення, які служать для уточнення, роз'яснення змісту якогось члена. Такі члени речення називаються уточнюючими» [4, с. 167]. Мовознавець наголошує, що уточнення майже завжди пов'язується з обмеженням уточнюваного поняття, звуженням його.

В «Русской грамматике» автори використовують термін «пояснювальні відокремлені звороти», які уточнюють, конкретизують той чи інший член речення. Як зазначають мовознавці, на відміну від напівпредикативних зворотів відокремлення пояснювального звороту залежить не від граматичної природи його головного слова, а від інших факторів: самого значення уточнення чи пояснення та обсягу відокремленої групи. В «Русской грамматике» дослідники пропонують класифікацію «пояснювальних зворотів» за морфологічним принципом. Згідно з нею виділяють субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, вербумфінітні, інфінітивні «пояснювальні звороти».

І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська в навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання» зазначають, що уточнювальні одиниці не є членами речення і доречніше вести мову про «пояснювально-уточнювальні звороти». Це поняття мовознавці тлумачать так: «під пояснювально-уточнювальними зворотами необхідно розуміти такі відокремлені конструкції, які пов'язуються з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнюючим зв'язком» [5, с. 364]. Дослідники розмежовують уточнення та відокремлені члени речення, вказують, що вони відрізняються структурно і семантично. Семантично уточнення «конкретизують компоненти висловлення, в той час як напівпредикативні звороти містять додаткове повідомлення. Зі структурного погляду пояснювально-уточнювальними зворотами можуть бути будь-які члени речення – головні і поширюючі, тоді як напівпредикативними – тільки поширюючі члени... Напівпредикативні звороти можуть бути постпозитивні і препозитивні, пояснювально-уточнюючі майже завжди постпозитивні, бо цього вимагає пояснення чи уточнення» [50, с. 364].

Уточнювальні конструкції І. Р. Вихованець кваліфікує як «опосередковані другорядні члени речення», у яких відповідно уточнювальні компоненти поєднуються з граматичною основою речення опосередкованим синтаксичним зв'язком.

А. П. Загнітко виокремлює речення з опосередкованими компонентами та пропонує виділяти уточнення на основі синтаксичних критеріїв і визначає такі ознаки: 1) безсполучниковий зв'язок членів ряду, 2) обов'язкова відокремлювальна інтонація, яка пов'язує другий член з першим і є єдиним показником відношень між ними. Дослідник зазначає, що уточнення має такі функції: обмеження (звуження обсягу позначуваного поняття або власне-уточнення), конкретизація (перший член характеризується неозначеним значенням), додатково-уточнювальне значення (другий член, уточнюючи попередній, водночас розвиває думку в новому напрямі).

Т. Б. Фунтова визначає уточнення як логіко-граматичну категорію, виділяє такі її диференційні ознаки: двочленність конструкції (уточнюваний – уточнювальний компонент), особливі комбінації засобів вираження компонентів уточнення; специфічна інтонація уточнення; безсполучниковий і сполучниковий зв'язок. Мовознавець зазначає, що уточнення необхідно відмежовувати від пояснення, включення, виключення, відокремлення, прикладки і т. д.

Поняття «відокремлені другорядні члени зі значенням уточнення» використовує Л. В. Захарова. Дослідниця тлумачить уточнювальну конструкцію як двокомпонентну структуру, основою якої є подвійний приєднувальний зв'язок і яка слугує синтаксичною формою для реалізації семантичного уточнення певного члена речення. Л. В. Захарова з'ясовує самостійний статус категорії уточнення, зіставляючи її з такими суміжними категоріями, як пояснення, включення.

Н. С. Фоміна розглядає синтаксичні конкретизатори як засіб утворення стилю прози М. С. Лєскова. Науковець визначає широко межі поняття синтаксичних конкретизаторів. На думку Н. С. Фоміної, це пояснювальні конструкції, уточнювальні члени речення, субстантивні звороти, однорідні члени речення з препозитивним узагальнювальним словом та інші суміжні семантико-синтаксичні явища.

Отже, синтаксичний конкретизатор – це самостійна категорія, яка має свої диференційно-класифікаційні ознаки і потребує ґрунтовного осмислення, враховуючи нові досягнення лінгвістики.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык : Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. – М., 1958. – С. 87–96.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2 : Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961. – 285 с.
5. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навчальний посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

УДК 811.161.2:81'37

ІМПЕРАТИВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ В МОВІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ ПОЧАТКУ ХХІ ст.: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА

К. О. Бортун

Вивчення функціонування наказового способу серед основних стилів сучасної української мови є актуальною проблемою в сучасній граматиці. Серед інших питань, що потребують теоретичного обґрунтування, на окрему увагу заслуговує вивчення імперативних висловлень у публіцистичному стилі. Граматичні ознаки та семантичні функції імперативних конструкцій висвітлено в науковій літературі таких вчених, як Д. Штелінг, В. Храковський, А. Володін, А. Ізотов, Л. Бірюлін, І. Вихованець К. Городенська, В. Горпинич, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, М. Кулик, В. Русанівський).

Оскільки публіцистика є сферою масової комунікації, цим зумовлене те, що публіцистичний стиль має дуже значний діапазон поширення. З огляду на призначення

публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням та волевою установкою автора щодо слухача [4, с. 331]. Адже публіцистика мусить бути одночасно і впливовою, й інформативною. У цьому велика роль відводиться імперативу, адже він одночасно інформує, повідомляє про подію слухачу, а разом із цим «виражає волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, застереження тощо» [3, с. 373].

Мета роботи – дослідити структурні та семантичні особливості імперативних висловлень у мові публіцистичних текстів початку ХХІ.

Активне використання імперативних висловлень у публіцистичних текстах не є поодиноким явищем в українській мові. На підтвердження цього Т. Михайлова зазначає, що імператив у системі інших дієслівних граматичних категорій найбільшим чином «спрямований» на висловлення оцінної семантики, оскільки значення самої спонукальною ситуації включає в себе експліцитне або імпліцитне аргументування з боку мовця і, отже, звернення до певних світоглядних цінностей [2, с. 106].

О. Шатілова зазначає, що імперативність передбачає наявність у тексті (зокрема публіцистичному) мовних засобів зі значенням спонукання (волевиявлення). Авторка виділяє модальні модифікації імперативності: з індикацією ймовірності каузованої дії (наприклад, наказ, дозвіл, інструкція); з індикацією мотивованості каузованої дії (наприклад, прохання); з індикацією корисності для реципієнта (наприклад, порада); немаркована імперативність (наприклад, пропозиція). Окрім того, виокремлюють експліцитну та імпліцитну імперативність, а також пряму й непряму [5, с. 316].

Л. Мелехова наголошує, що загальне експресивне ядро конотацій імператива в публіцистичних текстах – імпульс до позитивних емоцій адресата. Конотації поради, рекомендації, запрошення полягають у низькому ступені категоричності, в модальності доцільності, обов'язковості, або необхідності виконання зазначеного дії в інтересах мовця або обопільний інтерес мовця і адресата. Саме в публіцистичному стилі активно використовується «інтригуючий» імператив – наказовий вислів функції гранично лаконічного запрошення, пояснення до якого міститься лише в контексті [1, с. 11].

У мові публіцистичних текстів найпоширенішим є висловлення з дієсловами 2 особи однини/множини імператива: *«Потім і християнство успадкувало цю тезу: «любіть ворогів ваших», «не противтеся злу насильством» тощо. Отже, у ніцишеанській термінології прагнення до панування розглядається двояко: як активна (безпосередність, спонтанність) і реактивна (мстива реакція через безсилля, реалізована в уяві) складові.»* («Український тиждень», № 41 (413) 16.-22.10.2015, с. 41); *«Відкрита і чиста душа керується правилом: «Стався до інших так, як хочеш аби ставилися до тебе.»* (с.40, «Журналіст України», №2, 2015).

Часто в мові газетних публікацій трапляються цитати з поетичних творів або Святого Письма, які допомагають посилити емоції засудження, обурення, радості, згоди, здивування тощо: *«Не забуваймо, що «огонь в одязі слова», за висловом І.Франка, може принести не менше користі протидії військовій агресії та перемозі, аніж сила зброї та вправність військ.»* (С.6, «Журналіст України», №4 (395), 2015); *«Стилізовані повчання після серйозних тем звучить весело й комічно: «Не дурно сказано було в Письмі: «Не ставте ресор нових на доджі старії.»* (С.41, «Український тиждень», № 43 (415), 30.10-05.11.15); *«Вчімося, як писав Іван Франко, «проти рожна перти, проти хвиль плисти.»* *Ось тоді й з'являтиметься провіток там, де вчора ще була суцільна темрява.»* (С.15, «Журналіст України», №4 (395), 2015); *Величний заповіт Тараса підняв національно-визвольну хвилю Української революції 1917-1920 років. Саме нині ми відзначаємо століття її початку та прагнемо засвоїти головний її урок – урок єдності, яка має бути понад усе. Його святого заповіту ми дотримувалися під час Революції Гідності. У всіх нас назавжди перед очима – один із перших героїв Небесної Сотні Сергій Нігоян. Аж пропікає душу його заклик: «Борітеся – поборете!*

Вам Бог помагає». (Виступ Президента України на церемонії вручення Національної премії України ім. Тараса Шевченка (09.03.2017) <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-ceremoniyi-vruchennya-nacionalnoyi-prem-40306>).

Функцію вираження наказовості виконують також конструкції закликів, яким імператив у публіцистичних текстах надає відтінок співучасті автора і читача. Напр.: *«Пам'ятаймо ціну свободи.»* (заголовок) (*«Журналіст України»*, №3 (394), 2015); *«Вибудуймо повноцінне суспільство, забезпечуймо економічну свободу, вироцуймо раціонального homo eсоpotіcis, створюймо умови для його реалізації та самоусвідомлення, а потім уже досліджуймо, що вийшло. А тим часом навчимося відрізнати брехню від недосконалості вимірювань. Ну й взагалі від недосконалості світу.»* (*«Український тиждень»*, № 45 (417) 13-19.11.2015, с. 19).

Заклики можуть нести додаткове смислове навантаження, переходити в примус – загроза, залякування, вольовий натиск тощо (*«Забірайтеся звідси негайно, негідники. Ви після бою втечете, а ми без даху над головою позамикаємося.»* (с.31, *«Журналіст України»*, №3 (394), 2015).

Отже, імперативні висловлення в мові публіцистичних текстів початку ХХІ ст. є потужним засобом впливу та маніпуляції на читача. Імператив допомагає автору публіцистичних текстів розставити правильні акценти, привернути увагу та змусити зосередитися над прочитаним, зробити певні висновки.

Література

1. Мелехова Л. А. Коннотация императива: автореф. дисс. кандидата філол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / Л. А. Мелехова. – Москва, 2012. – С. 11–15.
2. Михайлова Т. В. Оценочная семантика императивных высказываний в русских текстах постаршей семантики XVI в. / Т.В. Михайлова// Вестник Бурятского государственного университета. – 2014. – Вып. 10, Ч. 1 : Филология. – С. 105–110.
3. Сучасна українська літературна мова. Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища шк., 2002. – С. 373–375.
4. Шатілова О. С. Способи мовленнєвого впливу в аспекті реалізації текстових категорій// О. С. Шатілова.– Вісник ДонНУ.– Серія Б. Гуманітарні науки., 1–2.– С. 316–318.
5. Шептуха О. Односкладні особові речення в публіцистичному стилі української мови // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 331–333.

УДК 821.161.2 – 2.09 Гуцало

ГРАДУАЛЬНА СИНОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ОБРАЗНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ МОВОТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

О. Г. Важеніна

Багатство виражальних засобів мови є одним із переконливих свідчень рівня розвитку мови та її довершеності. Воно виявляється у стилістичній складності, у наявності широкої палітри синонімів, та в інших способах і засобах зображення. Мова художньої літератури, з погляду лінгвістики, є передовсім системою мовних виражальних засобів. Фразеологізми є суттєвим компонентом цієї системи, оскільки

можливості формування експресивно-емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексикології. Образність їх семантичної структури, узагальнений та переносний характер їх значення, експресивно-стилістичне наповнення обумовлюють широке використання фразеологічних одиниць у художніх текстах як яскравого та лаконічного засобу вираження мовлення. Семантична гнучкість, неконкретизована адресованість, об'єктно-темпоральна змістова відносність фразеологізму роблять його дуже вдячним матеріалом для естетично спрямованої мовотворчості.

З-поміж українських письменників, мовотворчість яких відзначається самобутністю неповторністю та оригінальністю, виділяється Євген Гуцало. Він зумів зробити фразеологію наріжним каменем свого химерного доробку.

Мова химерних творів Євгена Гуцала відзначається особливим багатством фразеологічної синоніміки. За спостереженнями В.М. Русанівського, синонімічне багатство – неодмінна ознака кожного химерного твору. «Перше, що впадає в очі, - це нагромадження синонімів. Іноді їх так густо, що аж ряхтить перед очима» [6; с. 4].

Про великий обсяг синонімічних ресурсів химерних творів Євгена Гуцала свідчать підрахунки дослідниці фразеологічної синонімії О.М. Коломієць. У п'ятитомному виданні творів Є.П. Гуцала нею вибрано 5000 фразеологізмів, з яких 4000 (тобто 80 %) фразеологізмів вступають у синонімічні зв'язки, утворюючи 244 ряди фразеологічних синонімів. Це вагомі показники багатства мови художньої прози Є.П. Гуцала. Особливо помітна частота вживання фразеологізмів у химерних романах Є.П. Гуцала: «Позичений чоловік» – 1200 фразеологізмів на 313 сторінок; «Приватне життя феномена» – 1170 фразеологізмів на 388 сторінок; «Парад планет» – 670 фразеологізмів на 289 сторінок. [3; с. 227].

Суцільне обстеження фразеології химерної трилогії Є. Гуцала дало можливість помітити цілі синонімічні ряди, які включають в себе по два, три, чотири і навіть п'ять фразеологізмів. Найчисленніші синонімічні ряди, у яких повтор синонімічних фразеологічних одиниць здійснюється тричі. На нашу думку, це своєрідне відлуння фольклорної традиції, яка лежить в основі мовної стихії химерної прози: *Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовкові в зуби* [П.ж.ф., с. 503]. «...– сказала Дармограїха й раків не стала пекти від сорому, й вуха її не зів'яли від стиду, й крізь землю не провалилась» [П.ч. с. 217]. «А вже хтось другий, ненависник добра та волі, напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне вважається білим» [П.ч.ф., с. 328]. Таке синонімічне нанизування фразеологізмів автор використовує з метою уточнення значення фразеологізму, яке актуалізується контекстним оточенням. Кожний наступний фразеологізм не просто уточнює, деталізує, конкретизує значення (контекстуальний смисл) попереднього, а виражає кількісну експресію, нагнітаючи загальне коннотативне поле ряду. Внаслідок цього розвивається градація за ступенем інтенсивності дії. Під поняттям градації розуміємо розташування фразеологізмів у міру наростання чи спаду їх семантичних чи емоційно-експресивних значень.

Градаційні відношення, що розвиваються у середині синонімічного ряду, породжують особливий тип синонімії – градуальну синонімію. Градуальна синонімія можлива лише в синонімічному ряду, конституенти якого характеризуються смисловою градацією, ступінчастим поступовим нарощенням смислових відтінків: «Від страху дзитарі мені у скронях б'ють, серце тенькає, душа в п'яти сховалась, жижики дрижать – такого ляку нагнав на мене той погляд із душі» [П.ч., с. 265]. «Щось і мене повело-покрутило так, щоб я не прямо сказав ..., а висловився через пень-колоду, через дорогу навприсяжки, з допомогою семи мишків гречаної вовни, та й ті неповні» [П.ч., с. 175]. «Мартоха так уміла забити памороки, такого туману язиком напускала, що домагалася свого» [П.ч., с. 98].

У Гуцала часто синонімічний ряд може розростатися до меж, коли його члени біля ядра і на периферії мають лише умовно близьке значення.

Синонімічний ряд інтегрують узуальні та okazіональні фразеологічні одиниці, що народжуються індивідуальною творчістю автора: «*І душа моя злякавшись / от би зараз дав драла, дав дмухача / стала маленькою, зіщулилась, згорбатіла*» [П.ч.,с. 14]. У градуальний синонімічний ряд включається okazіональний фразеологізм *дати дмухача*, який не набув визнання, загальнонаціональної апробації і тому не фіксується словником.

Okazіоналізми найчастіше виникають у процесі індивідуальної мовотворчої практики, в процесі художньо-естетичного новаторства: «*Та вона /Одарка/ без ножа заріже, без солі посолить, без вогню засмажить і без ложки з'їсть, а що ж тоді залишиться моїй рідній жінці Мартосі?*» [П.ч., с. 244].

Стаючи семантично і стилістично маркованими, okazіоналізми часто стають фіналом вираження ступеня градації якості характеристики особи чи стану особи, предмета чи дії: «*Кричала Мартоха, наче хотіла криком дуба зрубати або ж своїм криком огонь погасити. Ну й давала хльосту, ну й давала прочухана, ну й наганяла розуму до голови!*» [П.ч.,с. 72]. «*Ну й жіноцтво, ну й химородство! Хоч їх обох до однієї гіляки підчепи – одна другу не переважить ні в чемності, ні в хитрощах, ні в лукавстві. Одним миром мазані, обоє рябоє, одного плоту коли*» [П.ч., с. 47]. У першому прикладі градуальна сема ступінь міри інтенсивності у вираженні глуму, крику, імпульсу динамізму. У другому прикладі кількісна градація у вираженні якісної однозначності.

Вище розглядалася градація як така, що охоплювала три і більше ФО. Однак у художньому мовленні Є. Гуцала виявлено ФО, що функціонують бінарно. Семантичний повтор елементів мовлення певною мірою теж інтенсифікує смислові відтінки, посилює експресію висловлення загалом. У бінарному функціонуванні фразеологізм не тільки актуалізує смисл першого, але одночасно уточнює, конкретизує його. У результаті такого комбінування автором подається сконцентрована, гіпертрофована характеристика героїв: «*Бо Мартоха моя душею хворіла та світом нудила, коли хтось у неї у боргу не був!*» [П.ч., с. 15]; «*Ну, думаю, Дармограїха й справді лисом підшита, а псом підбита, вміє підлестити, словом як листом стеле – заслухаєшся!*» [П.ч., с.67]; «*Корівка славна – це ж від людей повага та шана, щоб не казали, що в тебе, Хомонько, і за вухом не свербить, що ти і у вус не дмеши*» [П.ч., с. 20].

Є. Гуцало часто вдається до нанизування синонімічних конструкцій, зокрема порівнянь: «*Я зі своєю славою не носився ні як чорт з писаною торбою, ні як кіт із оселедцем; Отже, наліг я на вила, мов циган на ковадло, руки мої вхопилися за держак, як чорти за грішину душу; став я поводитися так, як отой, що хотів минути пень, а наїхав на колоду, а чи отой, що шукає коня, а кінь його виглядає, або ж як отой, що по хаті ходить, а дверей не знаходить*».

Таким чином, для фразеологічної синонімії химерної прози Євгена Гуцала характерне градуальне розташування фразеологічних одиниць. Такі відношення всередині синонімічного ряду розвивають особливий тип синонімії – градуальну синонімію. При такому нанизуванні тонше відчувається відтінок значення кожної одиниці синонімічного ряду, посилюється експресія висловлення в цілому.

Література

1. Давиденко Л. Б. «Ні врізати, ні доточити» (традиційні фразеологізми в романі Є.Гуцала «Позичений чоловік») / Л. Б. Давиденко // Культура слова. – К., 1992. – Вип. 42. – С. 54–58.– Бібліогр.: с.58.
2. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць: Автореферат ... канд. філол. наук. – К., 1992.
3. Колоїз Жанна. Задля художньої виразності / Жанна Колоїз // Урок української. – 2003. – № 1. – С. 28–29.– Бібліогр.: с.29.

4. Коломієць О. М. Фразеологічні синоніми в системі образно-зображувальних засобів мови Є. П. Гуцала // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах. – Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (26 – 28 березня 2003 р.). – Дніпропетровськ: Економіка, 2003. – С. 227–228. – Бібліогр.: с.228.

5. Поповський А. М. Фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» і «мовчати» в мові художніх творів Є. П. Гуцала / А. М. Поповський // Лінгвістика. – 2009. – № 3 (18). – С. 77–84. – Бібліогр.: с.84.

6. Русанівський В. М. Мова химерного роману / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С.3–21. – Бібліогр.: с.21.

7. Семенюк О. Д. Лукава слава Хоми Прищепи / О. Д. Семенюк // Культура слова. – К., 1992. – Вип. 42. – С. 49–54. – Бібліогр.: с. 54.

Умовні скорочення

1. П.ч.: Є. Гуцало. Позичений чоловік // Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1997. – Т. 3. – С. 147–460.
2. П.ж.ф.: Є. Гуцало. Приватне життя феномена // Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1997. – Т. 4. – С. 5–394.

УДК 811.161.2'366

СТВОРЕННЯ, СПРИЙНЯТТЯ І ТЛУМАЧЕННЯ ЛЕКСЕМ ІЗ ПОВТОРЮВАЛЬНОЮ СЕМАНТИКОЮ

І. Р. Домрачева

Для повнозначного та адекватного сприйняття інформації комунікантам необхідно вміти створювати відповідні тексти, оскільки це уможливорює засвоєння певних знань, вироблення різних моделей зворотнього комунікативного процесу. Такі складники, як створення, сприйняття, а відтак і тлумачення інформації, є украй важливими для недевіативної мовленнєвої дії, що у свою чергу призводить до виконання загальної (постмовленнєвої) інтенції адресанта щодо адресата і навпаки.

У наш час потребує додаткового інтерпретування мовлення, яке містить повторювану семантику, оскільки за таких умов адресантові важливо здійснити низку комунікативних маніпуляцій задля точнішого викладу свого мовного задуму (мікроінтенції), що ймовірно полегшить або ускладнить розуміння інформації адресатом. Повторюваність таких лексем може міститися як у самому значенні слова, так і в похідних варіаціях (об'єкти, місце, час та ін.). До таких одиниць ми залучаємо вербаливи із сукупним (повторюваним у певному сенсі) значенням.

Значна частина вказаних дієслів утворена за допомогою префіксів, які, крім значення сукупності, додають нерідко похідним словам різних семантичних відтінків. Це – однопрефіксні та багатопрефіксні дієслова, презентовані у таких моделях: 1) $V_1 + \text{по-}$. *Наприклад:* Префіксальний елемент **по-** репрезентує також і означену множинність у дієсловах *потроювати, подвоювати, почетвертувати* (з постфіксом **-ся** і без нього), позначаючи в одних випадках збільшення шляхом об'єднання, в інших (останньому) – збільшення шляхом роз'єднання; 2) $V_1 + \text{пере-}$: Префікс **пере-** належить до продуктивних словотворчих засобів сукупності, утворюючи назви дій, процесів, що характеризуються різною семантикою. Беремо лексеми, які характеризуються повторюваністю «заново», «по-іншому». Префікс **пере-** є центром, основним виразником мікрополя кількісного вияву дії дієслівного поля кількості [Безпояско, Городенська, 1987,

184–185], і тому значення **пере-** супроводжується результатом, кінцевим виявом дії, пор.: *перемити, переодягти(ся), перескладати, переставити, перестелити(ся)* і под.

Цікавою для аналізу є модель V₁ + **попо-**. Насамперед необхідно розрізнити значення префікса **по-**, що приєднується до префіксних дієслів, і значення подвійного (редуплікованого) префікса **попо-**, який, «приєднуючись до безпрефіксного дієслова, надає йому значення багатократно повторюваної дії» [Сучасна українська літературна мова, 1997, 295]. Префікс **по-** належить до спільнослов'янських явищ на відміну від редуплікованого **попо-**, що є суто «специфічним явищем словотвірної будови української мови» [Словотвір, 1979, 270], пор.: *по + посидіти, по + побити, по + поїсти, по + чекати; попо + ходити, попо + веитатися, попо + возити, попо + гребти*. Префікс **попо-** не змінює видового значення вербатива. Лексеми з подвійним префіксом передають результат ітеративної дії і характеризуються єдиною семантикою. Варто зазначити, що у таких дієсловах (з **попо-**) «потенційно виявляється додаткове часове значення – «старанно робити щось до певної пори», тобто повторювати певну (і) дію (ї), пор.: *попоганяти ... поки не набридне; попоїздити, перш ніж заберуть права; попоговорити ... поки не прийшла мати*.

Ще одна модель, на яку звертаємо увагу, містить вже похідне дієслово (з одним чи більше префіксами), до якої додається ще один афкс з метою надання слову повторюваної семантики: модель V₂ + **пере-**. У дієсловах з такою конструкцією використовується значення префікса **пере-**, що означає «повторюваність дії». Дія, яку виражає однопрефіксна лексема, поєднуючись з цим афіксом, запрограмована на виконання заново, по-іншому з результативним виявом, пор.: *перез'єднати (-ува-ти), переобгортати, переоженити(ся), перенабрати, перезаплітати, перевступати* і под. Однак слід зауважити, що такі поєднання утворюються не завжди. Для цього необхідною умовою є семантична здатність дієслова до повторюваності, відновлення дії, пор.: *набрати – перенабрати. Пришій – перепришій*, ці дієслова використовують, як правило, допоміжні слова «ще раз, знову», «міцніше», «точніше», пор.: *Перенабери мій номер телефону, я тебе погано чую; Пришій ще раз гудзик, бо загубиш*.

У нашому дослідженні аналізуються дієслова із сукупною семантикою, що кваліфікуються як кількісні і належать до способів дієслівної дії (СДД) [Сучасна українська літературна мова, 1998, 414] або «акціональних аспектів дії» (ААД) [Загнітко, 1996, 217–218]. Оскільки до кількісних СДД (ААД) належать ЛГР дієслів, виділювані за різними значеннями (багатограними часовими, кількісно-часовими, результативними і кількісно-результативними) та безпосередньо пов'язаними з ними словотворчими ознаками, можемо прийти до висновку, що це дієслова з префіксами. Однак не всі вербативи із сукупним значенням належать до кількісних СДД. Сукупними є такі СДД: 1) розподільний (дистрибутивний – указує на дію, виконувану багатьма суб'єктами або спрямовану на кілька об'єктів): *повисипати, повитягати, повиколовати, повискакувати, повиповзати, повибігати, помолотити, позачиняти* – одно- і двопрефіксні дієслова; 2) багатократно-дистрибутивний (виражає багатократну дію багатьох суб'єктів): *попереціловуватися, перемовлятися, пересвистуватися, перегукуватися* – здебільшого однопрефіксні дієслова. Взаємозв'язок між виявом категорії виду і належністю дієслова до того чи іншого способу дієслівної дії простежується на таких конкретних фактах: дієслова розподільного (дистрибутивного) СДД не утворюють корелятивної пари недоконаного виду: *повиколовати* – доконаний вид, *повиповзати* – доконаний вид (**по-** – префікс, який, окрім надання дієслову значення великої кількості, переводить вербатив у форму доконаного виду; до цієї групи належать всі дієслова з першим або єдиним префіксом **по-**). Дієслова із сукупним багатосуб'єктним значенням містять у своєму складі постфікс **-ся**, що є показником зворотності. Він виконує сукупнотворчу функцію, і лексеми, у складі яких він перебуває, належать до вербативів активного стану (на відміну від пасивних дієслів із постфіксом **-ся**). Такі дієслова називаються

взаємно-зворотними, що й підтверджує їх функцію у мові. Їм притаманна вторинна сукупна семантика: *зустрічатися, миритися, обніматися, цілуватися, листуватися* та ін.

Отже, можемо констатувати, що здатність сприймати та розуміти, а згодом і тлумачити лексеми із повторюваною семантикою формується у адресата задовго до структурування самого тексту адресанта; зазвичай це психологічний пропедевтичний процес, що охоплює насамперед формування інтенції, яка проходить різні етапи трансформації, породжуючи як початковий текст, так і вторинну інформацію у вигляді майбутньої відповіді. Тому є дуже важливим і відповідальним добір слів із певною семантикою, оскільки саме вони будують текст і формулюють загальну інтенцію мовлення.

УДК 811.161.2'373.2

СТРУКТУРНІ ВАРІАНТИ ІНШОМОВНИХ ХОРОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТОПИСАХ

Н. А. Митько

Українська літературна мова в другій половині XVII і XVIII століттях у структурному відношенні ще не сформувалась як єдиний тип, специфікою літературних норм на ранніх етапах розвитку національної мови була варіантність, зумовлена одночасним функціонуванням та взаємодією різних мовних систем. Нова українська мова на народній основі лише формувалась. Жива українська мова використовувалася в літературі тільки в «низьких» жанрах – сатирах, жартівливих віршах. Українські письменники у XVIII столітті користувалися й російською мовою, хоч це й мало частковий характер. Твори Г. Сковороди, І. Некрашевича написані сумішшю елементів старослов'янської, російської і живої української мов. Така особливість є характерною для української літературної мови XVIII ст.

Взаємодія української мови з іншими мовами здійснювалася через польську, білоруську, а пізніше – через російську мови. Запозичення з німецької мови прийшли в більшості через посередництво польської мови.

Лексика української мови поповнювалася іншомовними апелюваннями й топонімами. Іншомовні оніми проникали в українську мову з різних джерел.

Пристосовуючись до норм чужої мови, іншомовні топоніми зазнавали змін у фонетичній та морфологічній структурі. З'являлися фонетичні варіанти чужомовних назв; це пояснюється розбіжністю в орфографії досліджуваних пам'яток або пізнішими звуковими процесами в українській мові. Варіанти виникали і внаслідок проникнення слова в мову одразу з різних діалектів мови-джерела.

Під час морфолого-словотворчого переоформлення чужомовних назв основну роль відіграють перетворення їх складових морфем. Найбільша кількість варіантів форм топонімів спостерігається в літописах, а серед них – у літописі С. Величка. У творах художньої літератури варіантів запозичених топонімів майже немає.

Підпорядкування граматичній системі тогочасної української мови топонімічних запозичень залежало від належності їх до класу хоронімів, ойконімів чи гідронімів. В українській мові XVIII ст. варіанти іншомовних хоронімів могли виникати «під впливом давньоруської традиції, рідко – під впливом мови-джерела, ще рідше – внаслідок неповного знайомства з денотатом назви» [Мозговой 1981: 82].

Більшість іншомовних хоронімів мають польсько-латинську фіналь –ія (-ея), напр.: *Pomerania* – *Померанія* (Величко, I, 286), *Estonia* – *Естонія* (Величко, II, 16), *Liflandia* – *Лифляндія* (Величко, II, 205). Ця фіналь представлена в назвах держав, які

територіально близькі до України або Росії або прийшли в українську мову через посередництво польської: *Англія, Австрія, Іспанія, Голандія, Курляндія, Швеція*.

У літописах частіше трапляються описові моделі за типом «відтопонімний прикметник + номенклатурний термін», які граматично функціонують як іменник. Напр.: *Курляндская земля* (Акты, 14, 653) – *Курляндія* (Величко), *Мултьянская земля* (Акты, 12, 237) – *Молдавія* (Акты, 13, 530), *Волоская земля* (Акты, 1, 218) – *Валахія* (Акты, 9).

Іншомовні хороніми в множині трапляються поряд з описовою моделлю, іноді це спостерігається в тексті одного літопису. Варіанти *pluralia tantum* виникли під впливом давньоруської та загальнослов'янської традиції, що об'єднує в одному слові назви народів та країн. В українській мові цього періоду вживаються такі назви, як *Пруссы* (Величко, 1, 235), *Мултяны* (Величко, 1, 133), *Венгры* (Граб'янка, 15), *Волохи* (Сборник, 77).

Іншомовні хороніми входять у різні словотворчі ряди української мови. Структурні варіанти запозичених назв функціонують у мові XVIII ст. одночасно, оскільки виникли вони під впливом різних чинників.

Список скорочень

1. Акты – Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. ТТ. 1–14. – СПб, 1861–1889.

2. Величко-Летопись событий въ югозападной России въ XVII-мъ вѣкѣ составилъ Самоиль Величко, бывший канцеляристъ канцеляріи войска запорожкаго, 1720, Издана временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. ТТ. I-IV. – К., 1849–1864.

Література

1. Мозговой 1981: Мозговой В.И. Освоение иноязычной топонимии в русском языке XVII века (на материалах «Вестей-Курантов»): Дисс... канд. наук. – Донецк, 1981. – 260 с.

Підсекція літературознавства

УДК 821.161.2: Бендер

НЕОРЕАЛІСТИЧНІ ДОМІНАНТИ МАЛОЇ ПРОЗИ ВІТАЛІЯ БЕНДЕРА

А. С. Бузов

Творчий доробок Віталія Бендера, крім великих епічних форм, складають також оповідання, нариси, новели, що характеризуються тяжінням до різних естетичних напрямів, впливом почасти антагоністичних одна одній мистецьких систем. Тематика і проблематика їх доволі різноманітна.

Домінантними для художнього світосприйняття Віталія Бендера, на нашу думку, виявляються у його малій прозі характеристики, пов'язані із неореалістичною картиною світу. Загальна реалістична основа творчості Віталія Бендера цілком мотивована його естетичними установками, сформованими на основі класичної української літератури, котра була рушієм письменницького формування автора.

Мімесис, напівпубліцистичне споглядання життя із «простацькими» зауваженням з різних приводів, є характерною рисою мистецького кредо Бендера. Ймовірно, не обійшлося тут і без впливів знаних діаспорян, серед яких особливо близькі стосунки у Бендера склалися з Іваном Багряним, що казав: «Автор – це скло. Від своєрідності цього скла залежить, яким життя просвічується на папір».

Подана цитата Багряного є своєрідним поясненням того, чому малу прозу Віталія Бендера ми трактуємо саме у річищі неореалізму, а не класичного реалізму. Він, хоча й називає автора «склом», проте не відмовляє цьому «склу» в праві на оригінальність відображення життя.

За визначенням Р. Гром'яка і Ю. Ковалева, неореалізм постає «на ґрунті класичного реалізму, але не сприймає лінійно-міметичного принципу «зображення життя у формах життя». Натомість, неореалісти визначали свій концептуальний принцип між документальною достовірністю, філософсько-аналітичним заглибленням у дійсність та ліричною стихією. Подеколи промовиста деталь для них виступає суттєвою складовою сюжету, навіть важливішою за його лінійне розгортання. Також для неореалістичного твору характерне радикальне скорочення дистанції між об'єктом та суб'єктом повістування.

Найближче до класичного реалізму Бендер підходить у новелі «Ілько». Головний герой цього твору – типова «маленька людина» кінця XIX – початку XX століття, яка нічим не виділяється і через свою показову незначущість і непомітність постійно зазнає кпинів та насмішок. Однак ставлення оточення до героя змінюється після того, як його представники дізнаються про мужній вчинок «маленької людини».

У новелі «Кривда» автором у форматі спогаду з юнацьких років описується історія зустрічі біографічного протагоніста Віталіка та дівчини-каліки Софії, якій у його особі доля дарує чи не останній шанс відчутти себе бажаною, справжньою дівчиною, із якою не соромно піти на танці і просто провести разом час. Проте, хвилине щастя швидко змінюється справжнім горем, коли хлопець увечері не приходять за дівчиною, вирішивши, що йому не дуже хочеться ганьбитися перед однолітками, маючи за партнерку в танці каліку. Фінальна ж частина твору присвячена міркуванням подорослішалою Віталіка, який проніс цей спогад через усе своє життя. Тут ми бачимо притаманний саме неореалізму ліризм оповіді, де відстань між суб'єктом і об'єктом скорочена до мінімуму.

Отже, мала проза Віталія Бендера являє собою оригінальне й неоднорідне художнє явище, що характеризується стильовим синкретизмом та високою мистецькою довершеністю. Новелістика прозаїка відображає еволюцію неореалістичної поезики в його естетичних пошуках.

УДК 821.161.1

ПОЗНАУКОВІ ПРИЧИНИ ТОНІЗАЦІЇ ВІРША «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Михайло Жилін

Так сталося, що метрико-ритмічні особливості «Слова о полку Ігоревім» українською наукою XX століття – тобто саме того століття, коли такі особливості стають актуальними, – ігнорувалися. Бачимо дві головні причини такого стану речей. 1) «Слово» – «это многостолетний дуб, дуб могучий и раскидистый. Его ветви соединяются с кронами других роскошных деревьев великого сада русской поэзии XIX и XX вв., а его корни глубоко уходят в русскую почву» [1, 4]. Тобто, попри те, що

«Слово» – «спільне надбання», «перлина сх.-слов. Середньовіччя» тощо, його коріння глибоко входить таки «в русскую почву». 2) (іманентна) Від часу опанування поетики «Слова» українською інтелектуальною традицією й до нашого часу головним Ansatz'ем стало уявлення про безумовну генетичну спорідненість «Слова» й народнописенної традиції. Лишалася головна дилема, яку коротко формулює В. Перетц: 1) «народная стихия» спостережувана в піснях – потрапила якимось зовні у «Слово», вплинувши на творця його, і він зачарувався з її краси й використав її засоби, щоб окрасити свій твір; 2) ця усна народня творчість залишилася «сливе» незмінна впродовж багатьох віків, тимчасом як усе інше в народньому побуті рухалося та змінювалося, підлягаючи законові загального розвитку» [2, 65]. «Слово о полку Игореве» есть драгоценный памятник Южно-Русской Поэзии XII века, имеющий, по моему мнению, поэтическое однородство с Думами и песнями Украинскими», – писав ще 1834 року М. Максимович. В. Перетц – один з небагатьох (поруч із Біциним, Вяземським, Вс. Міллером, Владимировим, а потім і Чижевським) заперечував генетичну першість фольклору щодо «Слова»: «Ми, бачучи, що «Слово» деталями своїми де-в-чому скидається на пізнішу народню пісню — можемо говорити хіба тільки про те, що народня усна традиція більш-менш стійко зберегла елементи давньої епічної традиції XII в., але в жадному разі не навпаки» [2, 68]. Втім, «фольклорний» напрямок *mutatis mutandis* перемиг, свідченням чого є й обережний висновок М. Грушевського: «З двох можливостей – трактування «Слова» як купи поетичних нарисів, полишених автором в стані сировім, не зведених до одної цілості, і розуміння його як пізнішої записі пісень і імпровізацій, об'єднаних деякими подібностями тем, дещо припасованих до себе «книжними переходами» записувача, але не зтоплених в одній поетичній масі, – ся друга здається мені більш здатною витолкувати нам особливості того тексту «Слова», який ми маємо» [4, 132]. Уже на початку нашого століття остаточний вердикт щодо жанрової природи «Слова» як хоча й «не фольклорної пам'ятки», але «словесно-музикального твору» виносить такий авторитетний медієвіст як Леонід Махновець: «Воно, очевидно, співалося, а частково промовлялося речитативом (наспівна декламація) у супроводі гуслів. А повістю «Слово» назване тому що це була пісня, яка оповідала про події сучасні й минулі, поєднуючи епічне та ліричне начало, вірш і прозу часто ритмічну» [5, 22].

Теза про «пісенний», «музикальний» характер «Слова» практично унеможлиблює версифікаційний його аналіз, позаяк нез'ясованим і досі лишається характер українського думового дисметризму, взаємовідношення «музикальної стопи» з метричною організацією тексту. «Слово» «наскрізь проняте духом народньої поезії, що виявляється і в його поетичній мові і в формі, зближеній до свобідного речитативу (нерівномірних віршів) голосінь і дум» [6, 6] Вірніше, речитативний вірш зі своєрідним думовим наспівом, який у тестаментарій «Енциклопедії «Слова о полку Ігоревім» симптоматично і по-езуїтськи віддано терміном «былинный распев», є, відтак, ключовим ритмотвірним чинником, який не передбачає відчутної метризації [7].

Відтак, зовсім не дивно, що з «Науки віршування» Б. Якубського й до «Нарису компаративної метрики» І. Качуровського (в останнього «Слово» – проза, але проза дуже ритмізована, без дальших пояснень природи ритмізації) українські дослідники оминатимуть тему метричної організації «Слова». Натомість, у науці російській після інтуїтивних, великою мірою нав'язаних патосом оссіянізму висновків І. Белікова і того ж таки Максимовича, який порівнював твір не лише з думами, а й зі знайомим йому російським епосом, яскраво позначився вектор майбутньої «русифікації» метричної системи «Слова». Річ у тім, що найдавніша російська епічна традиція – це відкриті якраз у той час биліни. Билина є не лише продуктом усної народної творчості, пригаслої епічної традиції, але й феноменом ідеологічного порядку. Про ідеологічну маркованість биліни свідчить, зокрема, і той несподівано високий ранг, яким позначений цей вузькорегіональний уснопоетичний гатунок у подальшій російській

філології. За даними А.Д. Галахова, географічна статистика збирання билин станом на останню чверть XIX століття така: Московська губернія – 3, Нижегородська – 6, Саратовська – 10, Симбірська – 22, Сибір – 29, Архангельська – 34, Олонецька – до 300 [8]. Тільки романтичний патос заповнення великої прогалини у національному фольклорі – відсутність народного героїчного епосу, – що в подальшому перетворився на звичайний кон'юнктурний запит, зміг інкорпорувати билину до загальноросійської національної мітології.

Виникла характерна для російського культуртрегерства XIX століття хибна контамінація різнорідних понять – наслідок напівусвідомленого *contradictio in adiecto*: «Слово» – продукт «древнерусской» народної поезії (Максимович, Буслаєв, Беліков, Пипін, Потєбня, Тулов тощо); билина – уламок «древнерусской» епічної традиції; отже, «Слово» ототожнюється з билиною. Виникають остаточні, канонічні формули на кшталт: «Даже бегло просматривая памятники северно-русской народной поэзии, всякий заметит большое сходство ее со «Словом» [9, 34].

Билина характеризується абсолютно послідовним принципом тонічного монометризму. 3-іктовий тактовик – це основний розмір билини. Власне, «билинний» розмір. Українська дума є дисметричною віршовою формою, винятковою ритмотвірною ознакою якої є, як довів Ф. Колесса, мелодія (речитатив, музична стопа) тощо. Вірш думи і вірш билини – різні наслідки трансформації праїндоевропейського пісенного октосилабіка, зумовлені корінними відмінностями в акцентологічних системах мов. Про ці відмінності не знали Максимович або Буслаєв, але на час появи канонічних в російському літературознавстві праць Квятковського чи Гаспарова ці відмінності стали вже абетковою істиною, що не завадило навіть авторам сучасної «Енциклопедії» стверджувати тонічний характер вірша «Слова».

Література

1. Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени : Монография. – 2-е изд., доп. / Дмитрий Лихачев – Л. : Худож. лит., 1985. – 352 с.
2. Перетц В. Слово о полку Игоревім : Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку / Володимир Перетц. – К. : Українська Академія Наук, 1926. – 350 с.
3. Максимович М. Украинскія народныя песни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая / Михаил Максимович. – М. : Университетская Типографія, 1834. – 72 с.
4. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т. 9 кн. Т. 2. / Упоряд. В. В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – 264 с.
5. Махновець Л., Мишанич О. На світанку української літератури // Слово о полку Игоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі / Вид. підготував. О. Мишанич / Леонід Махновець. – К. : Акта. – С. 11 – 38.
6. Колесса Ф. Українська усна словесність / Філярет Колесса. – Львів : Б-ка т-ва «Просвіта». – 645 с.
7. Колесса Ф. Ритміка українських народніх пісень // ЗНТШ / Філярет Колесса. – Львів, 1907. – С. 64–116.
8. Галахов А. Д. История русской словесности, древней и новой : в 2 т. – Т. I. : История древней русской словесности. История новой до Карамзина / Алексей Галахов. – Санктпетербургъ : Въ типографіи Главнаго управления военно-учебныхъ заведений, 1863. – [6], X, 596 с.
9. Смирнов А. О Слове о Полку Игореве. – Ч. I. : Литература Слова со времени открытия его до 1876 г. / А. Смирнов. – Воронежъ : Въ Типографіи Губернскаго правления, 1877. – 450 с.

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЧ БОРИСА ОЛІЙНИКА

В. А. Просалова

Притча як один із найдавніших жанрів упродовж своєї багатовікової історії переживала як періоди посиленого зацікавлення авторів і читачів, так і послаблення інтересу до неї. Здавна використовувався повчальний характер творів цього жанру, що виникали шляхом вилучення автором відтворюваної ситуації із традиційного контексту, зокрема біблійного.

Останнім часом жанр притчі починає розглядатися не лише в літературознавчому, а і в культурологічному, філософському, семіотичному аспектах, що підтверджує не лише його життєздатність, а і розширення сфери функціонування. Н. Л. Мухомелішвілі та Ю. А. Шрейдер запропонували розглядати притчу як «засіб ініціації живого знання», адже для її розуміння необхідно читачеві докласти певних зусиль. Підхід до авторської притчі як до особливого типу комунікації – екзистенціально-символічного – налаштовує на активне сприймання реципієнтом, самостійне віднайдення ним відповіді на важливе саме для нього питання.

В останні десятиліття ХХ століття притча пережила своє відродження. До цього жанру зверталися К. Кулієв, Р. Гамзатов, Ліна Костенко («Притча про ріку», «Перш, ніж півень запіє», «Місто Ур»), Д. Павличко («Притча про смерть», «Притча про любов», «Притча про сонце», «Притча про славу», «Притча про силу», «Притча про жінок», «Притча про сльози», «Притча про вдячність»), О. Підсуха («Притча про Розум і Дурість»), А. Гарматюк («Притча про джерело»), Б. Олійник, М. Карпенко, Р. Лубківський, М. Братан, В. Корж, П. Осадчук, С. Пушик та багато інших поетів. Кожний з авторів намагався передати своє бачення жанрової специфіки притчі. К. Кулієв і Р. Гамзатов, зокрема, намагалися надати притчі характеру роздуму, Д. Павличко – оновити тематику, сміливо вводячи деталі сучасного чи недавнього минулого рідного краю у притчеві сюжети.

Жанрові трансформації притчі у творчості сучасних українських авторів були предметом пильної уваги Ю. Клим'юка [3], Ольги Колодій, М. Ільницького [1] та інших дослідників, що виявляли характерні для жанру модифікації. Особливості походження притчі зумовили її алегоричний характер, наявність більшою чи меншою мірою вираженої епічної домінанти. Притча не просто розповідає про ту чи іншу подію, явище, а насамперед про етичний вибір героя. У притчі завжди відтворюється боротьба добра і зла, із зіставлення яких робиться висновок. Повчання, проте, може імплікуватися у притчі. Хронотоп притчі «створює умовну, максимально узагальнену обстановку для проведення «експерименту» – перевірки заданої у притчі ідеї» [4, с. 48].

Борис Олійник як автор багатьох притч («Притча про славу», «Притча про ноги», «Про середину») нерідко залишає читача перед проблемою вибору, пошуку власної відповіді на питання. Автор свідомо уникає однозначних тлумачень, таким чином прагне активізувати читацьке сприйняття. Актуалізуючи вічні проблеми людського буття, він намагається перевірити їх на різному життєвому матеріалі, щоб не зробити поспішних висновків, щоб самому переконатися і переконати інших у багатовимірності і складності проблеми. Звідси поетика повторів у його притчах.

Так, скажімо, проблема розплати за зраду власним принципам випробовується не лише у «Притчі про ноги», а і в цілій низці інших творів: «Баладі про вогонь і принципи», «Принципі», «Ночі масок». У притчі зображується, як знаменитий художник, прагнучи повернути борг, узявся малювати портрет папи. Зрада своїм принципам, своєму творчому кредо позначилася на наслідках його праці: йшли роки, а картина так і лишалася незавершеною. Смерть старого папи не перешкодила процесу

морального падіння митця. Маляр, зрадивши одного разу, легко погодився тепер домалювати вже голову нового папи. Коли ж роботу завершив, із жахом побачив, що «між апостолів лишивсь...Іуда» [3, с. 65]. Поява на картині тринадцятого апостола – Юди – виявилася закономірною і була сприйнята як помста за зраду власним принципам. Символіко-алегоричне розгортання подій у притчі зумовлювалося реальними причинами: тим, що «маестро вліз у борг» [3, с. 64].

Дійовими особами у притчах можуть бути моральні категорії, полярні за якісним критерієм. Це забезпечує гостроту і напруженість конфлікту. Притчі Б.Олійника відзначаються то символіко-алегоричним, то міметичним характером розгортання конфлікту. У притчі «У поета гроші завелись...» ідеться про буденне, щоправда, не зовсім звичне явище: в непрактичного дивака-поета з'явилися гроші, якими він, на думку обивателів, не вмів розпорядитися. В обох випадках притчі проектується на сучасність, розраховані на читацьке сприйняття.

Актуальне звучання, наприклад, «Притчі про славу», що відтворює один із епізодів боротьби з турецькими завойовниками, досягається за рахунок попереджень, висловлених дідом, батьком і матір'ю. В одному з нерівних боїв із турками, коли сили козаків швидко танули, коли поразка здавалася неминучою, козак Нетяга прорвався з сотнею і вдарив у спину ворогу, що і змінило перебіг подій. Тепер, овіяний славою, захмелілий від успіху, він відчув себе поза законом і нормами людського існування: «І плював я на укази, / Як я сам собі указ» [3, с. 199]. Рідні застерігають його від засліплення, нехтування народними традиціями: дід нагадує про колишню славу, батько радить розрізняти друзів і ворогів, мати підкреслює необхідність шанобливого ставлення до людської праці. Ці неписані статті народного кодексу не втратили свого значення і сьогодні, що надає твору особливої злободенності. Поет уміє знайти той особливий «ключ», поворот, який дозволяє надати розповіді про далеке минуле сучасного звучання. Слушним виявляється і спостереження М. Ільницького про те, що у притчі послаблюється дидактизм, її сюжет стає драматичнішим і відкритішим для висновку читача [4, с. 128]. Хоч ця думка була висловлена на підставі аналізу притч Д.Павличка, проте вона відбиває характерні тенденції трансформації цього жанру.

Характерними ознаками притч Б. Олійника є інтерпретаційна позиція автора у творі, його настанова не на набридливе повчання, а на своєрідне філософське дослідження. Притча відзначається можливістю різнотлумачень і використання в різних життєвих ситуаціях. Навіть ті з них, матеріалом для яких послужило реальне життя, лише опосередковано зв'язані зі своїм часом.

Для притч Б. Олійника характерне поглиблення філософічності, відмова від експліцитно вираженої моралі, відкритого дидактизму. Релевантними для його притч виявилися акцентування однієї риси персонажа як головної, осмислення вічних людських проблем, повтори, співіснування двох планів: поверхневого і глибшого, підтекстового, що потребує для адекватного розуміння читачем певних зусиль з його боку.

Література

1. Ільницький М. На вістрі серця і пера: Про спадкоємність художніх ідей і новаторство в сучасній українській радянській поезії / Микола Ільницький. – К.: Дніпро, 1980. – 263 с.
2. Клим'юк Ю. Про естетичну природу притчі / Ю. Клим'юк // Слово і час. – 1999. – № 5. – С. 15-22.
3. Олійник Б. Вибрані твори: У 2 т. / Борис Олійник. – К.: Дніпро, 1985. – Т. 1. – 269 с., Т. 2. – 245 с.
4. Тумина Л. Е. Притча как школа красноречия: учебное пособие / Л. Е. Тумина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 368 с.

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

В. А. Просалова, Ю. Ю. Ніконенко

Проблема ліричного суб'єкта тісно пов'язана з питаннями свідомості й самосвідомості автора, адже йдеться про співвіднесеність творчої діяльності з її індивідуальним або колективним агентом. Категорія ліричного суб'єкта у творчості Ліни Костенко не розроблялася спеціально літературознавцями, а розглядалася лише в контексті досліджень інших специфічних особливостей поетичної творчості, що зумовлює актуальність цього аспекту дослідження.

У ліриці Л. Костенко спостерігаємо посилення суб'єктного первня, що зумовлює чітко виражену позицію авторки в художньому тексті. Культивоване поетесою авторське «я» інтегрує «біографічного» автора (за Михайлом Бахтіним), підтверджує функціональну роль митця у виникненні художньої реальності, актуалізує діалог із реципієнтом.

Особливості «слідів» автора, його присутності в ліричному наративі поетеси корелює з проблемами творчої індивідуальності, своєрідності її художнього мислення. Проте стан свідомості, реалізований у ліричному вірші, не є відтворенням емпірики душевного життя. Специфіка лірики як роду літератури полягає в тому, що в ній на першому плані виявляються поодинокі стани людської свідомості: схвильовані роздуми, вольові імпульси, миттєві враження, відчуття і прагнення.

На відміну від епосу і драми, в ліриці розкривається одна свідомість, проте (за визначенням Михайла Бахтіна) ця свідомість діалогічна. Яскравим виявом діалогічності в ліриці Ліни Костенко є рефлексія на невідповідність внутрішнього та зовнішнього, минулого та теперішнього «Я». В таких випадках ліричний суб'єкт виражається в тексті граматично – за допомогою займенників та форм дієслів. Так, у вірші «Все, що буде, було і що є на землі» ліричний суб'єкт усвідомлює себе людиною епохи технічного прогресу та грандіозних наукових відкриттів, намагається жити так, як того вимагає час, проте водночас намагається зберегти душевну невинність тих поколінь, для яких матір'ю лишається природа, а не техніка

Самосвідомість ліричного суб'єкта може формуватися за допомогою численних «дзеркал» – думок про нього інших людей. Навіть коли вірш побудовано в формі діалогу персонажів, цей діалог доцільніше розглядати як конфлікт у межах однієї свідомості. До таких «дзеркал» Л. Костенко вдається в таких поезіях, як «І скаже світ», «Пінг-Понг». Вірш «Кобзарю», наприклад, побудований у формі діалогу ліричного суб'єкта з Тарасом Шевченком. У вірші відтворено, як герой розповідає своєму попереднику з дев'ятнадцятого століття про свою непросту епоху. Таким чином, автор усю складність своїх роздумів розщеплює надвоє, розводить на непримиренні позиції, персоніфікує у двох умовних фігурах, які належать до різних епох. Тотальний вплив часу позначається на характерах образів її ліричних творів, якими поетеса реагує на проблеми сьогодення. Одним із найяскравіших прикладів цього феномену є образ Сізіфа, з яким ліричний суб'єкт асоціює себе. Герой міфу, який тягне камінь угору, у чомусь близький і симпатичний йому тому, що сама Ліна Костенко оцінює свою працю як Сізіфову.

У віршах поетеси ліричний суб'єкт є водночас і носієм свідомості, і предметом зображення, він постає посередником між читачем і зображуваним світом. Увагу читача зосереджено переважно на тому, який ліричний суб'єкт, що з ним відбувається, як він ставиться до світу. Його найважче відокремити від власне авторської свідомості, він оголює ліричне «я» біографічного автора. Така суб'єктна організація віршів дозволяє відтворити жіночі акценти у творчості авторки, що виявляється як на

граматичному, так і на психологічному рівнях. Ці вірші часто мають конкретного адресата, проте не завжди чітко названого, що можна проілюструвати такими поезіями, як «Ти дивишся. А я вже – як на трапі», «Я кину все. Я вірю в кілометри», «Мені відкрилась істина печальна», «Не знаю, чи побачу Вас, чи ні». Лірична героїня лірики Ліни Костенко – не емансипантка кінця ХХ віку. Вона – ніби з минулого століття, здатна глибоко почувати і точно все сприймати.

Однак у творчому доробку поетеси є вірші, в яких свідомість ліричного суб'єкта явно не тотожна авторській, найчастіше це поезія, в якій світ постає у сприйнятті дитини чи іншого персонажа. У поезіях першої групи («Я виростала у садах», «Були у мене за дитячих літ», «Виходжу в сад, він чорний і худий» тощо) передаються теплі спогади про дитинство, яке хоча й було обпалене війною, все ж таки підтверджує стан гармонії в душі авторки та її ліричної героїні. Звертання до своїх дитячих років допомагає переосмислити минуле, віднайти в пережитому важливі для себе «уроки». Вірші цього змістового поля глибоко психологічні, пронизані почуттям любові й співчуття до людини. Так, у хрестоматійному творі «Мій перший вірш написаний в окопі...» йдеться про явлення Музи юній поетці саме під рев гармат, а поштовхом до його написання послужило потрясіння дитячої свідомості, зумовлене розумінням жаху народної трагедії.

У ліриці Ліни Костенко спостерігаємо і таку ситуацію, при якій ліричний суб'єкт виконує відведену йому автором роль. Він постає носієм чужої свідомості. Авторська позиція також виражена у вірші, але не так яскраво. Складається ситуація двосуб'єктності. Зазвичай це виявляється вже у назві, в якій визначається герой вірша, а також дуже часто висловлюється ставлення до нього. Сміливим, хоч і замаскованим ремінісценцією, викликом тогочасній владі була поезія «Ображений Торквемада», в якій ліричний суб'єкт промовляє від імені самого інквізитора.

У віршах «Червоні краплі глоду», «Яка різниця – хто куди пішов», «Пливли ми ввечері лиманом», «Підмосковний етюд» відтворена група персонажів, з якими ліричний суб'єкт відчуває свою близькість або, навпаки, протиставляє себе їм. У таких віршах займенники «ми» і «наш» використовуються для позначення кола людей, об'єднаних спільними цінностями і спільною долею, оточених чужим або ворожим світом, зобов'язаних по мірі можливості оберігати спільне надбання і допомагати один одному. Зазвичай такими характеристиками присвійний займенник «наш» наділяє адресата в віршах, присвячених громадянській тематиці.

Одним із присутніх модусів репрезентації ліричного суб'єкта в авторському тексті є його чітка національна визначеність, що виявилася у «злитості» колективного та індивідуально-авторського «я». Суб'єкт лірики Ліни Костенко включений у буття нації, до певної міри асимілюється з нею. Особистісне «я» та колективне «ми» постають як невіддільні духовні субстанції.

Крізь ліричного суб'єкта віршів розкривається реальна людина, яка відкриває читачеві свою присутність у творі, самоідентифікує себе як українця й водночас відчуває себе частиною народу. Джерелом інтенції в таких віршах, як «Не знав, не знав звіздар гострородий», «Мені відкрилась істина печальна...», постає, безумовно, національно свідомий автор. У віршах Ліни Костенко, незалежно від часу їх написання, ліричний суб'єкт репрезентує народну самість. Він є зразком гармонійної єдності національного та загальнолюдського.

Ліричний суб'єкт віршів Ліни Костенко не завжди тотожний авторці. Він свого роду художній двійник поетеси, який постає з усього корпусу великих ліричних композицій (цикл, книга віршів, уся сукупність лірики) як особа, наділена життєвою визначеністю особистої долі.

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНИЙ ОБРАЗ ВАСИЛЯ СТУСА В СКУЛЬПТУРІ ТА ЖИВОПИСІ

О. В. Пуніна

Наукове опанування творчої особистості Василя Стуса як об'єкта художнього осмислення в образотворчих мистецтвах – скульптурі, живописі – провокує на постановку такого питання: що слугувало причиною звернення художників до постаті Василя Стуса, якою є методологічна (стильова) основа цих скульптурних, живописних образів і чи можна говорити про їх тотожні домінанті ознаки, що свідчатимуть про існування певної спільної мистецької моделі в творенні образу письменника. Вирішення цієї проблеми вимагає міждисциплінарного підходу, що базуватиметься як на коментуванні пластично-зображальних творів Володимира Сороки, Бориса Довганя, Віктора Зарецького, Опанаса Заливахи, Марії Савки-Качмар, Рафаеля Багаутдінова, Ярослава Троцька, Бориса Плаксія, Олександра Боргардта, Анатолія Бурдейного, Валерія Франчука, Андре Жоліве, Володимира Слєпченка й інших, так і пошуку взаємозалежності між об'єктом зображення, осмислення, моделювання (образ Стуса в скульптурі, живописі) та специфікою творчої особистості Василя Стуса.

Якщо вдатися до біографічної ретроспекції, то доволі промовистими є деталі як зовнішності, так і духовного світу Василя Стуса, які неодноразово відзначали друзі з його товариського кола та знайомі фахівці у мистецькій галузі, що стануть своєрідними першопоштовхами у спробі осмислити його творчу особистість у пластично-зображальних формах. Так, Стусів однокамерник Іван Гель згадує: «Високим, струнким, з красивим чоловічим, сказати б скульптурним обличчям, з гордо поставленою головою і сильним, густим баритоном – таким вкарбувався мені в пам'ять Василь. Саме вкарбувався, бо з першого слова, з першої зустрічі, певен, не лише в мене – в кожного, залишав по собі незабутнє враження». В інтерв'ю 1990 року товариша Олега Орача фігурують окремі особливості його фізіологічно-психологічного портрета: «А профіль був такий чіткий. Дехто ще тоді, коли дивився на Василя, то бачив в ньому Данте. Недарма ж Микола Вінграновський запропонував комусь із скульпторів: “Дивись, яка натура! Це треба ліпити!” Бо там була козацька натура в усьому. [...] у Василя вуста були стиснуті завжди і наче так бритвою розрізані. І в тому воля була велика». Не оминає портретно-психологічних рис Стуса, згадуючи горлівсько-донецький період, й колега Василь Шиманський, який уже тоді, на початку шістдесятих, без професійних навичок, прагнув створити його зображальний образ: «Він мені подарував фотографію, де він з групою товаришів сфотографований біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Донецьку. От бачите, третій тут Стус. Тут Орач стоїть. Я їх всіх не знаю. То його товариші. Він мені підписав. Тут його підпис є: “Сотнику Василеві од гурту з Коша Запорізького. Шістнадцятого дев'ятого шістдесят другого року. Василь Стус”».

Дуже його профіль виглядав надзвичайно мужнім, таким вродливим. В мене є така записна книжечка. Я в ній записував. І тут я пробував намалювати. Хоч я ніколи художником не був. Оце є Василь Стус так, як він мені здається по сьогоднішній день. Його профіль. Мужнє таке характерне обличчя». Для Шиманського у портреті Стуса мужність і врода бачилися невід'ємними від надмірної серйозності (оце показове – «страшний»): «І жартувати вмів, я тобі хотів сказати. Хоча перше враження, як я надивився на нього, в мене було таке, що ця людина ніколи в житті не зможе зробити чогось веселого. Здавалося, що він вічно буде насуплений, страшний він виглядав. Ніс античний, профіль грецький, нижня губа висунута, підборіддя вип'ячене вперед... Я його навіть намалював. Він сидів, на подушці лежав, щось читав. Я його змалював.

Надзвичайно профіль його закарбувався в пам'ять». Один із найближчих друзів Василь Захарченко, згадуючи першу донецьку зустріч зі Стусом восени 1962 року в клубі молодого літератора «Обрій», із певним чи не захватом описує його подоби: «Серед цієї маси молодого народу мою увагу, та й не тільки мою, одразу привернув високий хлопець з виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою і трохи незвичним, гострим на слух прізвисьмом Стус. Найбільше вражали в портреті цього хлопця темно-карі, а скорше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте вперед підборіддя. Якийсь медальний профіль молодого Данте або нашого Кармелюка».

Експресіоністичний образ Василя Стуса презентовано роботами: погруддя авторства Володимира Сороки (1963), скульптурні портрети роботи Бориса Довганя (1968, 1969 та ін.), скульптура авторства Марії Савки-Качмар «Василь Стус» (1990), робота Ярослава Троцька «Василь Стус» (1995), скульптура Анатолія Бурдейного – пам'ятник у Вінниці (2002), живописні й графічні твори Віктора Зарецького «Василь Стус» грудень 1971 – січень 1972 років (папір, олівець), «Василь Стус» 1979 року, «Орач (пам'яті Василя Стуса)» 1989 – 1990 років (полотно, темпера), портрет Василя Стуса авторства Опанаса Заливахи (1989 – 1990), робота Рафаеля Багаутдінова «Пам'яті Василя Стуса» (1991), *ex libris* Стуса авторства Григорія Сивоконя, малюнок «Василь Стус» (1998) Миколи Кумановського, портрет Василя Стуса у виконанні Бориса Плаксія (2000), робота графіка Олександра Боргардта – «Василь Стус» 2000 року (туш, папір), картина Валерія Франчука «Василь Стус» 2003 року (полотно, олія), вісім портретних робіт Василя Стуса французького художника Андре Жоліве, картина Володимира Слєпченка «Василь Стус» (2012).

Щоправда, слід додати, що у 2000–2010-х роках в різних видах скульптури, живопису художнє осмислення постаті Василя Стуса провадиться і з наголосом не стільки на авторській інтерпретації творчої особистості, скільки на випинанні його біографічно знакових та національно свідомих моментах. Такі роботи мають виразний фотографічно-відтворювальний характер (використано портретні світлини Василя Стуса 70-х років), що, за деякими винятками стилізації, наближає образ до канонізованого в українській культурі зразка. Йдеться передовсім про формат пластично-зображальних робіт, покликаних виконувати не ключову для мистецтва естетичну, а дидактичну й націотворчу функції. У скульптурі це – барельєф Стусу (2001) на будівлі філологічного факультету Донецького національного університету авторства Віктора Піскуна й Леоніда Брїня, гранітна стела в селі Рахнівка (2007) скульпторів Володимира Смаровоза та Віктора Басистого, ювілейна монета «Василь Стус» (2008) художника і скульптора Володимира Атаманчука, львівський пам'ятник Василю Стусу (2016) авторства Віталія Думина, рельєф «Василь Стус» (2017) молодого скульптора Романа Домашича. У живописі лінію канонізації-відтворення продовжують картина Тараса Шевченка, *ex libris* Стуса авторства Ярослава Омеляна, карикатура Юрія Журавля, стилізація-малюнок Михайла Присташа.

Органічне вираження світоглядної сутності й психологічної природи Василя Стуса вписує в художню систему експресіонізму переважну більшість скульптурних і живописних робіт, де письменник є ключовим об'єктом відображення, осмислення й оцінки. Прагнення різнобічно охопити творчу сутність Стуса-експресіоніста – від найбільш трагічних до величних координат внутрішнього світу (у межах експресіоністичних категорій нової людини, найвищого добра, морального абсолюту, пошуку істини, високого духу тощо) – вимагає від художників звернення до пластично-зображальних засобів посиленої експресивності, які здатна запропонувати власне експресіоністичні поетика і світовідчуття. Така зорієнтованість живописців та скульпторів дає цілком ґрунтовні підстави говорити про існування спільної, експресіоністичної, мистецької моделі в творенні образу творчої особистості Василя Стуса.

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ПАРОДІЇ (на прикладі драми Юрія Косача «Кортес і безталанна»)

М. А. Реутова

Постать Юрія Косача помітно вирізняється серед когорти письменників української діаспори, чиє творче надбання велике і вимагає тривалого систематичного наукового дослідження та осмислення. Художній доробок прозаїка за радянського режиму був представлений з ідеологічно заангажованим ухилом, більшість його творів залишилися поза увагою критиків або й загалом потрапляли до репресованого нарративу. З огляду на це, постає необхідність введення в обіг цілої низки драматичних творів Ю. Косача («Скорбна симфонія», «Кортес і Безталанна», «Облога», «Марш Чернігівського полку», «Ворог», «Дійство про Юрія Переможця», «Кірка з Льоллео», «Чорногора палає»), більшість з яких представлена лише у приватних колекціях видатних українських театрознавців – Віри Левицької та Валер'яна Ревуцького.

Драма Юрія Косача «Кортес і безталанна» була написана в 1956 році, коли письменник перебрався з Німеччини до США. Твір не мав жодної сценічної постановки, тільки у 1998 році вперше в журналі «Сучасність» Валер'ян Ревуцький надрукував його з машинописної версії. Експериментально-формалістичну драму Юрія Косача «Кортес і безталанна» можна віднести до творів, для яких характерна наявність елементів «театру абсурду», з огляду на виявлення у них відповідних ознак, як-от: нехтування драматичними канонами, застарілими театральними нормами, умовними обмеженнями, тобто бунт проти будь-якого регламенту і нормативності; співіснування елементів різних сфер мистецтва (хор, кіно); наявність абсурдних ситуацій як способу організації художнього матеріалу; невизначеність місця дії творів, порушення часової послідовності, відсутність належно продуманої дії, логічних переходів; алогізм у вчинках героїв, занурення у підсвідоме.

Варто зазначити, що глибокі інтелектуальні, філософські проблеми у творах «театру абсурду» розв'язуються в комічних, фарсових, буфонадних формах. Пародія постає одним із найважливіших прийомів художніх текстів. Французький драматург-абсурдист Ежен Йонеско, не приймаючи ні реалістичного, ні буржуазного театру, намагається створити певну пародію на театр взагалі, зокрема пародійні елементи п'єси «Голомоза співачка» відтворюють поширені театральні штампи.

Представник українського абсурдизму – Ігор Костецький – на основі досвіду російських формалістів, зокрема концептів «учуднення» та «пародії» В. Шкловського, розробляє власну мистецьку теорію. «Пародію» він тлумачить не у загально-прийнятому звуженому сенсі «сміхотворного витвороту явища», а в первісному грецькому значенні слова – як «побічний спів», «спів долари – нова інтерпретація». «Пародія розвиває способи створювати відстані до предмета, бачити предмет відразу з кількох пунктів. Це вироблення техніки симультанного сприйняття...», а водночас (практично, майже прагматично) пародія створює «можливості для нового переживання того, що в мистецтві перед тим уже було сказано або зображено [...] дає явищу черговий старт, відроджує його несподіваним робом. Як правило, пародія посереднить трудоступне легшим, «жвавішим» для сприйняття способом» [4, с. 382]. Якщо у Костецького «пародія» побутує на мовному та жанровому рівнях, то у п'єсах Е. Йонеско вона має гострий, полемічний характер («Голомоза співачка»).

У пошуках нових форм репрезентації постмодерністської моделі викладу подій Юрій Косач, наслідуючи Ігоря Костецького, звертається до такого виду пародії як пастиш.

Юрій Косач пародіює представників японської літератури, зокрема школу неосенсуалізму (Кавабата Ясунарі, Катаока Теппей, Кісіда Кунію, Сасакі Мосаку тощо). Особливу увагу члени японської школи зосереджували на психології підсвідомості, яка базувалась на тогочасних модних тенденціях психологічного методу Фрейда, а також на раціоналістичних асоціаціях (кінь біг, як руда думка). У драмі Косача Маркіза Крессон де Віяр приїздить з Парижа, щоб «просити декілька відповідей на опитувальний листок групи неосенсуалістів» [3, с. 24]. Маркіза інформує Кортеза, що «це новий літературно-громадський рух і заснований на строго наукових засновах... Психоаналітичні методи...» [3, с. 24]. Вона ставить Кортезові питання на зразок: «Кортезе, коли ви перебуваєте у ванні, чи ви любите гратися паперовими корабликами чи чимсь іншим?»; «Коли ви стоїте перед дзеркалом, чи ви робите гримаси?»; «Коли ви спинаєтесь під час прогулянки в зоологічному саду, ви волієте дивитись на левів, чи на крокодилів, чи на мавп?» [3, с. 24]. Саме відповідь на останнє питання визначає до якого психотипу належить особистість респондента. Маркіза доходить висновку, що Кортезу належать ознаки психотипу мавпи: «Мавпою, мавпою я став – дійсно, ця письменниця мене відгадала [3, с. 25].

Пастиш у драмі «Кортез і безталанна» виступає сюжетним елементом та призначений для показу динаміки деградації головного героя як особистості – перехід від тигра до мавпи. Тенденція стирання імен героїв на користь зоонімних прізвиськ загалом характерна як для творчості Юрія Косача («Рубікон Хмельницького», «День гніву»), так і для побутового спілкування представників МУРу. Ю. Шерех зазначав: «Осьмачка охрестив Косача вовком. Зовсім незалежно від цього і не знаючи про це, Василь Барко дав твариняче прізвисько Ігореві Костецькому. Він назвав його леопардом» [7, с. 146]. Сам Косач називав себе «тигром».

Отже, драма Юрія Косача «Кортез і безталанна» – гібридний текст, для якого характерна не лише фрагментарність, а й контамінація літературних жанрів, з одного боку, та різних видів мистецтва – з іншого. Цьому твору притаманна гетерогенність та ризоматичність, здатність існувати на межі художнього літературного тексту і театральної постановки, літературного тексту та кіносценарію, літературного та критичного текстів.

Література

1. Гульєльми А. Група 63 // Називать вещи своими именами. – М., 1986. – С. 185.
2. Енциклопедія постмодернізму / Ч. Е. Вінквіст, В. Е. Тейлор. – К., 2003. – 503 с.
3. Косач Ю. Кортез і Безталанна : драма / Ю. Косач // Сучасність – 1998. – № 5. – С. 12–49.
4. Костецький І. Тло поетичної місії Езри Павнда // Костецький І. Тобі належить цілий світ : вибр. твори / Ігор Костецький ; [вид. підгот. Марко Роберт Стех]. – К. : Критика, 2005. – С. 381-389.
5. Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. В. Келдыш. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 672 с. 12.
6. Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
7. Шерех Ю. В. Я-мене-мені... (і докруги). Спогади. 2. В Європі / Ю. В. Шерех –Харків: Фоліо, 2012. – 316 с.
8. Hassan I. The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodernist Literature. – Urbana, 1971. – 297 p.
9. Hoestrey I. Pastiche: Cultural Memory In Art, Film, Literature. – Indiana: Indiana University Press, 2001. – 150 p.

10. Hutcheon L. A Theory of Parody. – New York and London: Methuen, 1985. – 143 p.
11. Jameson F. Postmodernism or the cultural logic of late capitalism // New Left Rew. – L., 1984. – No 146. – P. 62-87.
12. Poirier R. The Politics of Self-parody. // Partisan Rev. – N.Y., 1968. – Vol. 35, No 3. – P. 339.
13. Tomkins C. The Bride and the Bachelors (New York: The Viking Press, 1965). – P. 31.

УДК 821.161.2-5

ЕТИЧНІ МАКСИМИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО

О. Є. Соловей

Художня проза Ігоря Костецького – фактично, ще не написана сторінка вітчизняної історії літератури. Мала рацію Соломія Павличко, стверджуючи, що «напередодні XXI віку українська літературна історіографія не помітила однієї з ключових фігур власної літератури в XX сторіччі». Присутність у вітчизняній літературі такого прозаїка, як Костецький (цей письменник далеко не вичерпується прозою, але наразі мова – лише про художню прозу), свідчить, як мінімум, про дорослий вік цієї літератури, про високий рівень її організації та самосвідомости. Димова завіса соціалістичного реалізму приховувала від нас правдиві масштаби української літератури, й нам було некомфортно й незручно посеред інших літератур; тепер ми отримали шанс поважати власну літературу, бо зроблене в ній, скажімо, одним лише Костецьким, цілком відповідає духові поступу світової літератури в XX столітті. Бо навіть у тих випадках, коли письменник виглядає ледве не самотнім у полі воїном (а це *випадок* саме Костецького), він все одно виглядає потужно та переконливо.

Юрій Шерех у відомій доповіді, виголошеній на I з'їзді МУРу, говорив про Костецького зокрема так: «Европеїзм Ігоря Костецького йде почасти від літературного експериментаторства, почасти з переконання, що Україна і українська література повинні принести світові вселюдську правду. Його реалізм хоче бути реалізмом людської душі, хоче фіксувати кожний порух людської свідомости і підсвідомости, те, що школа Джойса називала потоком свідомости, а сам Костецький воліє називати потоком притомности. Не творення типів, як вимагав старий реалізм, – бо тип – це завжди умовна схема, статика, а схоплення безупинної плинности людської свідомости в її русі, фіксуючи важливе і мало важливе, сутнє і ніби випадкове, але в суті теж зумовлене. Ця метода, з одного боку, віддає данину суто індивідуальному, а з другого – підкреслює спільне всім людям, нівелююче, однакове – і тим самим виявляє загальнолюдське, вселюдське, надчасове і наднаціональне – що відповідає ідеям вселюдського гуманізму». «Реалізм людської душі» (на відміну від старого реалізму статичних типів і обставин), про який говорить Ю. Шерех, є добре званою в євроатлантичному світі доктриною під назвою експресіонізм. На чому наголошує і Марко Роберт Стех, говорячи про світогляд Костецького: «Проте у своїй суті світогляд Костецького був побудований на авангардистських ідеологіях революційного періоду 1910–1920 років, насичених могутнім ентузіазмом і вірою в майже необмежені можливості людини впливати на перетворення модерного світу. Особливо близьким для нього у тому контексті був ідеалістичний, суб'єктивно індивідуалістичний світогляд раннього експресіонізму, дух якого він переніс майже непошкодженим (хоча

помітно модифікованим) через жахливі роки сталінізму, Другої світової війни та особистого досвіду невільничої роботи остарбайтера в нацистській Німеччині».

Проблема художньої прози І. Костецького – це, передовсім, вирішення комплексу етичних питань, що ставляться автором у художніх творах. Як не дивно, цей *високий модерніст* із ледве не тотальним очудненням мови власних творів (взяти хоча б хрестоматійно відомі «Шість ліхтарів і сьомий місяць», «Поет та його жінки», «Ціна людської назви», «Повість про останній сірник») й ледве не сакралізацією письменницького *як*, не забував і про читацьке *що*. Але нічого дивного в цьому насправді немає, бо це саме з програми письменника-експресіоніста: привернути читацьку увагу незвичними засобами до заново олюдненого гуманізованого змісту. Не забуваючи ні на мить про вагомість форми, письменник у більшості випадків не забуває віддати належне й змістові (видобуваючи таким чином ледве не ідеальну рецептуру *мистецької рівноваги*), повсякчас пам'ятаючи про читача та свої з ним взаємини: «Кінцевою метою всякої творчості є взаємнення з широкими масами тих, що сприймають, тобто з тим середовищем, з тим народом, з якого вийшов письменник, серед якого він обертається і для якого творить». Приблизно про це ж писав і М. Р. Стех у передмові до публікації *несподіваного* для багатьох роману Костецького «Мертвих більше нема». В романі, як слушно зауважує дослідник, письменника, насправду, цікавить не лише «як», що в літературній творчості відповідає за формальну досконалість, але й «що», відповідальне в літературі за *тему, етику і мораль*: «Та невже так може бути? Це твердження звучить вельми парадоксально в контексті творчості Костецького – автора, для якого «теми» й «ідеї», за визначенням, були другорядними елементами літератури, який у мистецькій творчості зосереджувався не на питанні «що», а неодмінно на питанні «як», ба для якого «форма сама з себе становить щоразовий, даний, конкретний мистецький твір» і який стверджував, що «мистецькість твору визначається шляхом віднімання суспільно-ідейних елементів: якщо після віднімання щось лишається, то ця решта є й мистецтво». Для читачів, знайомих з моїми інтерпретаціями творчості Костецького, це особливе привернення уваги до тем та історичного контексту може звучати як непослідовне заперечення власних раніше висловлених тверджень. А втім, саме парадоксальний характер цієї творчості, програмове намагання поєднувати в тканині мистецького твору абсолютні протилежності (наприклад, мистецтво мало, з одного боку, бути повністю незалежним від ідеології та морально амбівалентним, а з другого боку, Костецький бачив свою творчість як «моральну, дидактичну, засадниче релігійну» і навіть шукав «влади» над вузьким колом вибраних однодумців), його принципове заперечення «дослівного», одностороннього й раз назавжди усталеного в «змісті» твору мистецтва раз у раз заохочують подивитися на його тексти під дещо іншим кутом, відкривають можливості нових прочитань та інтерпретацій, загалом зумовлюють мінливість, поліфонічність рецепції в залежності від епохи й обставин, у яких вони функціонують».

Для ілюстрації фундаментальних етичних заставок художньої прози І. Костецького звернімося, приміром, лише до двох невеличких за обсягом творів – «Перед днем грядущим» і «Поїзд раз-у-раз спинявся». Перший із них стосується гарячих часів великої війни, а другий занурює читача у нарочито побутову життєву ситуацію. Події першого з творів відбуваються, можливо, в окупованій нацистами Польщі («Вигуки. Польські вигуки, польська мова»), а другого – у Німеччині. Власне, ніяких подій у звичному розумінні в цих творах немає. У «Перед днем грядущим» герой знаходиться напередодні найвагомішої події свого життя, вирушаючи на виконання небезпечного завдання, коротко зустрічаючись із метою попрощатися зі своєю вагітною жінкою, та випадково спіткавши знайомого професора, сюжетна роля якого полягає у додатковій перевірці непохитності переконань Ярослава (професор намагається відраяти бойовика від небезпечної пригоди, апелюючи до того, що він зі своїм талантом поета потрібен батьківщині живим (з подібною ж ситуацією читач

зустрічається аж двічі в романі «Мертвих більше нема», див. докладніше про це у моїй статті) і наголошуючи на марності жертвопринесення: «Треба вміти доцільно важити життям. Бо коли злетить ваша золота голова, повірте мені, півень навіть не кукурікне. Бо не та доба, інша доба, Ярославе Володимировичу. Отямтесь, Ярославе Володимировичу. Залишіться, не йдіть») та у доставці читачеві послання з викладеними на аркуші доконаними переконаннями бойовика-оунівця, які є актуальними для українського сьогодення значно більшою мірою, ніж у часи написання твору. (Це одна з найбільших загадок Костецького, який своїм баченням (чи радше, знанням) сягав аж надто глибоко й далеко; без перебільшення, – це занурення до метафізичних глибин буття української нації). Психічна структура підпільника Ярослава повністю підпорядкована ідеї виконання завдання («Справа була вирішена»). Ідея чину для нього – понад усе. Йдеться про вірогідну офіру молодого талановитого життя в ім'я нації. В короткій сцені прощання з жінкою в трамваї й на вулиці неподалік двірця ми дізнаємось, що ця жінка вагітна. Ярослав повідомляє їй, що «справа вирішена», і надалі між ними відбувається лише стримана дискусія з приводу імені майбутньої дитини, але не щодо *справи*.

У тому ж, плідному для письменника 1946 році, в газеті «Час» Костецький друкує коротку новелю «Поїзд раз-у-раз спинявся», яку можна вважати *маніфестом* усієї гуманістичної творчості письменника. Маємо конденсат індивідуальної письменницької етики у вигляді стислих рефлексій персонажа Пилипенка, який серед океану післявоєнної байдужості та відчуження гостро відчуває власну відповідальність за увесь zagrożений світ. Що цікаво, у цьому випадку йдеться не про питання життя і смерті, а всього-на-всього про необхідність поступитися місцем жінці, яка стоїть у вагоні потягу: «А світ обов'язково завалився б, якби я не віддав їй був місця. Нехай же сидить, а я стою (*поїзд їхав швидко*), зате світ не завалиться, бо в цю мить він тримається на моїх плечах». Виявляється, *можна бути великим і у малому*, можна бути людиною і у зовсім простій ситуації, а тому зазвичай не у всіх це виходить. Скажімо, у вагоні повно чоловіків-німців, які сидять і не звертають жодної уваги на жінок, яким раз-у-раз поступається місцем українець Пилипенко: «Німкенья була з дівчинкою вісьмох щось років, і їй міг поступитися місцем так само німець, що сидів навпроти коло вікна. Він був не на багато старший від Пилипенка. Але він не зробив цього». На що й звертає увагу його супутниця Оріся Федорова, бо їй насправду незрозумілі мотиви таких безглуздо-лицарських учинків. Але ця Оріся й потрібна Костецькому, аби поповнити ряди тих, що не здатні одразу збагнути його загострене відчуття zagrożеності світу. Кумуляція речення «Поїзд їхав швидко» перетворює його на вагомий психологічний лейтмотив. Життя пролітає повз нас так само швидко, як і потяг повз невеличкі провінційні станції. Тому треба ловити миттєвості, аби встигнути побути людиною, – як у своєму житті, так і серед зовсім незнаних людей. Для персонажа Костецького не має значення, чи хтось зауважить його *людський* учинок, передовсім його обходить власний душевний комфорт, який неможливий без того, аби почуватися людиною в круглому (повному) значенні.

Вимогливість письменника у питаннях оцінки здобутків української літератури вражає й сьогодні, бо це фактично незнаний у вітчизняному культурологічному дискурсі рівень самовіддачі та самопожертви заради культури нації. Звертаючись за десять років опісля публікації його, щойно розглянутих новель, до Богдана Бойчука (якого він нещадно покритикував за слабке оповідання), Костецький укотре тверезо та об'єктивно констатує печальний стан української прози: «Ми прози, поза спорадичними й непов'язаними між собою виявами, в суті речі, ще не маємо. Вага відповідальності за цю вирішальну літературну ділянку повинна, отже, в нас бути сильніше за ступінь особистих взаємин. Та це, звичайно, аксіоматичні речі». Оце *аксіоматичне* розуміння стану речей і висуває письменника на одне з чільних місць у пантеоні національної культури ХХ століття. Актуальність Костецького для нашої доби

здатна лише зростати, будучи невичерпним джерелом для навчання, а разом і продовження здійсненого або й лише задуманого цим письменником. Але це за умови присутності вдумливого читача, видавця і дослідника літератури. Експресіонізм виглядає одним із найбільш життєздатних стилів, позаяк його технічний (суто мистецький, поетикальний) арсенал рішуче й надійно зіпертий на *гуманістичну етику*, густо акумульовану в змісті. А загрози для людства, на жаль, не минають, а лише мутують і трансформуються в усе більш і більш масштабні та небезпечні.

УДК 82.0:791.43.01:821.16

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКОДУВАННЯ «ПОВІСТІ ПРО САНАТОРІЙНУ ЗОНУ» М. ХВИЛЬОВОГО ЗАСОБАМИ КІНО

В. В. Тарасенко

Проблема взаємодії літератури і кіно завжди привертала увагу як літературознавців, так і кінознавців. Різні аспекти цього питання висвітлені в дослідженнях Людмили Волкової, Є. Габриловича, В. Дьоміна, С. Лазарука, Ю. Лотмана, І. Маневича, Г. Поличка, Людмили Савенкової, Л. Фрадкіна, М. Ямпольського та ін. Екранізація літературного твору вимагає інтерсеміотичного залучення кодів з інших знакових систем, тобто використання кіномови, виражально-зображальні засоби якої (монтаж, побудова кадру та його предметне наповнення, акторська гра, музичний супровід тощо) відрізняються від художніх засобів мистецтва слова. Неможливість абсолютно точно передати художній зміст літературного твору за допомогою мови іншого виду мистецтва спричинює його смислове переакцентування, внесення нових художніх значень у його екранну версію.

Г. Поличко [3] виділяє три типи екранізації: *пряма* (майже повністю повторює першоджерело на сюжетному, структурному, ідейно-тематичному та інших рівнях), *за мотивами* (режисер показує художній твір з іншого ракурсу, по-своєму інтерпретуючи деякі елементи), *загальна кіноадаптація* (режисер намагається не відтворити як можна точніше зміст, композицію, тему та ідею першотвору, а створити на його основі новий самобутній твір, який, тим не менш, буде пов'язаний із першоджерелом). О. Муратов, переносячи на екран твір М. Хвильового «Повість про санаторійну зону», вдався до другого типу екранізації (за Г. Поличком) і створив фільм за мотивами повісті.

Фільм сприймається через призму подолання певних комплексів так званої доби «дорослішання». Це виявляється в тому, що режисер звертається до «табуваної» тематики. Так, у фільмі постають відверті еротичні картини, повною мірою виявляються ті проблеми, які М. Хвильовий у свій час намагався завуалювати. Екранізація має ознаки кількох кінематографічних жанрів: історичної драми, мелодрами; вона сфокусована на пострадянських рефлексіях, зумовлена прагненням до відновлення історичної справедливості.

Одним із найсуттєвіших відхилень від сюжету першотвору в фільмі можна вважати сцени із минулого анарха, які в повісті не подаються. Складається враження, що ці кадри рівномірно розкидані по фільму і з'являються в непередбачуваний момент, щоб пояснити поведінку героя (наприклад, показано, як герой вбиває багатіїв та представників влади під час революції). Також у повісті відсутня сцена самовбивства анарха, письменник обмежився лише алюзією на смерть головного героя: «На далеких бойнях ревів від, і рев був тягучий і тривожний. Але анарх його не чув. Упала одна крапля, друга — і раптом замжичило. Невеселий осінній дощик біг, спотикаючись, до санаторійної зони. Зашуміли ринви. І печальну елегію осінньої чвири замкнула

похоронна процесія» [4; 160]. Режисер же вирішив відобразити цю картину: анарх, зайшовши до своєї кімнати, побачив на ліжку пістолет, прикритий Майїною хусткою, після чого пролунав постріл. Таким чином, О. Муратов у черговий раз підкреслив, що і в духовній, і в фізичній смерті так званих «зайвих людей» винні представники тогочасної влади. У своєму фільмі він викрив усі приховані до того часу постреволуційні проблеми.

У кіноінтерпретації відсутні розмови на антирелігійні теми, сцени написання листа анарха до своєї сестри, приходу Савонароли в будинок Катрі тощо. Митець навмисно опускає ці фрагменти, щоб не перенавантажувати сюжет кінокартини. На перший план він висуває мотив переслідування інакодумця системою. Так, у центрі твору, як і в повісті, постає анарх, до якого було приставлено жінку-агента НКВС Майю, щоб та викрила всі його секрети й спровокувала розвиток істерії героя, який, зрештою, мав привести його до самогубства. І якщо в повісті цей герой ніби змішується з іншими хворими, що допомагає письменникові приховати антиполітичні мотиви твору, то в екранізації режисер навмисне приковує увагу реципієнта саме до нього, свідомо стираючи роль інших персонажів.

Відрізняється й фінальна частина обох творів. Повість закінчується смертю анарха (про долю інших героїв вже нічого не сказано), а в фільмі режисер вирішив додати епізод із Майєю, яка після самогубства Савонароли отримує ще одне завдання: знищити меншовика, грузинського князя, красеня. Режисер, таким чином, показує, що доля анарха – це доля всього тогочасного суспільства, яке не змірилося з постреволуційною дійсністю, і те покоління, нехай не фізично, проте духовно, було знищене.

О. Муратов максимально відтворив колорит тієї епохи. Так, в окремих сценах можна побачити популярну на той час газету «Вісті», пропагандистський плакат із надписом «Знищимо опозицію!», автомобілі, деталі інтер'єру, одяг тощо. Аура часу, відтворена засобами кіно, занурює глядача у стихію 1920-х, побачену на тлі розсіяного контражуру. Живі, темпераментні персонажі фільму немовби пронизані потужним світлом. Такий спосіб знімання творить тривожну атмосферу приреченості.

Якщо говорити про часовий проміжок повісті й кіноверсії, то в повісті він чіткіший, ніж у фільмі. Так, у творі М. Хвильового всі події відбуваються восени: від ранньої до пізньої. В екранізації ж часовий проміжок можна визначити умовно, адже тут немає жодних маркерів, які б натякали на зміну часу, окрім дня й ночі. Проте в фільмі теперішнє переплітається з минулим, тому створюється ефект регресу (рух назад, повернення до вже пережитого). Відмінним у повісті і її екранізації є й зображення санаторійної зони. У художньому творі вона відділена від усього світу (асоціюється з територією концтабору, в'язниці), охороняється стрільцями, за її межі без дозволу вийти ніхто не може.

У «Танго смерті» ця територія зображена в позитивному ключі, адже зовні нагадує місце відпочинку: гарна будівля, оформлена в бароковому стилі, велика територія, яка виводить і в ліс, і до річки, парасольки й лежачки для відпочинку, біла статуя як елемент декору, великий ганок, де обідають герої, тощо. Режисер вдався до такого прийому, щоб створити інтригу, досягти видимості того, що картина буде про курортний роман, а потім поступово розкривати всі проблеми.

Відмінною від першоджерела є і назва фільму. Письменник назвав твір «Повістю про санаторійну зону» і тим самим заклав у заголовок протиріччя: слово «санаторійна» має позитивне значення, асоціюється з відпочинком, а «зона» має негативну конотацію, адже це місце ув'язнення, смерті. Режисер же називає фільм «Танго смерті», прагнучи, таким чином, інтерпретувати літературний твір під іншим кутом зору й актуалізувати ті проблеми, про які намагався змовчати письменник. Він, як і М. Хвильовий, поєднує в назві два протилежних за конотацією поняття: «танго» – це танець, тобто радість, позитивні емоції, пристрасть, певна сценічна гра, а у слово «смерть» апріорі закладено негативне значення, вона символізує кінець усього або переродження. Танго, яке

виступає художнім обрамленням фільму, – це не звичайний танець, адже в нього митець уклав маркери, які допомагають краще зрозуміти суть твору. Насамперед, мова йде про одяг танцівників: жінка одягнена в чорну сукню й такий же капелюшок (що асоціюється з похоронною процесією), а в убранні чоловіка показовими є дві речі: чорні печатки (такі, як відомо, вдягають, скоюючи вбивство) та маска (скелета чи навіть примари, бо має біло-сірий відтінок). У фільмі, як і, зрештою, в повісті, майже все герої одягнені в маски. Саме маска допомагає людині перетворитися на іншого персонажа, який може вчиняти дії, неможливі у звичайному житті, відчувати себе перетвореною не лише зовні, а й внутрішньо

Режисер, намагаючись переконливо відтворити колорит епохи та перенести задум письменника на кінотло, досить скрупульозно підійшов до підбору кінематографічних засобів, акторів, художніх деталей. Митець майстерно продумав усе до найдрібніших подробиць: починаючи від вибору місцевості, де відбуваються дії, й закінчуючи одягом та гримом персонажів, музичним супроводом тощо. Такий підхід до стрічки допоміг йому створити фільм, який не лише частково екранізує повість М. Хвильового, а й допомагає викрити всі жахи 1920-х років, показати різке протистояння між колишніми революціонерами, які стали зайвими, нікому не потрібними людьми, та владою.

Отож, екранне втілення «Повісті про санаторійну зону» характеризується ускладненням структури наративу, певним переакцентуванням конфлікту, розширенням символічного підтексту, частковою зміною сюжетно-композиційної тканини твору. Режисеру цілomu зберіг основу першоджерела, хоча й без певних трансформацій не обійшлося, адже перед ним стояло завдання – показати відомий твір у новому ракурсі. Органічне поєднання прийомів монтажу, мови й гри акторів, одягу та гриму, елементів інтер'єру, екстер'єру та вдало підібраних локусів, гри світла, музичного супроводу, танцю та інших художніх деталей допомогло режисерові створити насичений подіями фільм, у якому повністю відтворений колорит зображеної епохи та дух першотвору.

Література

1. Идлис Ю. Б. Категория автора в тексте сценарной адаптации (на материале сценариев Гарольда Пинтера): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. фил. наук / Юлия Идлис. – Москва, 2006. – 36 с.
2. Муратов О. Танго смерті / Олександр Муратов. – Кіностудія: Національно-культурний виробничий центр Рось. – 1991.
3. Поличко Г. А. Основы кинематографических знаний на уроках литературы в средней школе / Поличко Геннадий. – Курган, 1980. – 147 с.
4. Хвильовий М. Санаторійна зона: Оповідання, новели, повісті, памфлет / Худож.-оформлювач І. В. Осіпов // Микола Хвильовий. – Харків: Фоліо, 2008. – 382 с.

УДК 821.162.1

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗІВ КНЯЗІВ ПОТОЦЬКИХ ТА ГЕТЬМАНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ЛІРИЦІ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Н. М. Урсані

В українській бароковій поезії II-ої половини XVII століття яскраво представлені образи Б. Хмельницького та князів Потоцьких Стефана та Миколая. Вони постають як ключові історичні постаті в національно-визвольній війні 1648–1654 рр. та уособлюють

протистояння української та польської сторін. В. Кречотень відзначає, що ці тексти були створені в період суспільного піднесення, викликаного всенародною боротьбою, а тому близькі за змістом, мовою, стилем до народних пісень і дум, що їх важко відмежувати від тогочасного фольклору»[2, с. 18]. В. Шевчук у вступній статті «Герої у поетичному дієписі народу» до хрестоматії «Марсове поле» відзначив, що книжна гілка поезії відбивала найбільше воєнно-політичні катаклізми доби, зокрема антипольську визвольну війну та оборону[1, с. 16]. Така поезія приділяла немало уваги формуванню національної свідомості через підкреслення патріотичних мотивів. Цілком слушно дослідники звертають увагу на те, що образ Богдана Хмельницького, як правило, возвеличується в контексті переможних битв, а образ Стефана Потоцького змальовано під час невдалих військових змагань. Автори поетичних творів, очевидно, наслідують і традицію барокових літописців, порівнюючи діяльність інших гетьманів із Б. Хмельницьким, при цьому ідеалізуючи останнього. У таких творах на перший план виступає питання віри, а саме конфлікти між католиками та православними, до яких додається майновий конфлікт та тема поневолення українців. При цьому татари виступають союзниками козакам. Із пієтетом згадується Б. Хмельницький у його боротьбі проти Стефана Потоцького у поезіях: «Висипався хміль із міха...», «Пісня про Михайла Потоцького і козацькі перемоги», «На битву під Корсунем», «Думі козацькій о війні з ляхами над рікою Стирем».

У II-й половині XVII століття з'являються й поезії, в яких по-новому трактується персоніфікований образ Польщі-матері, яка вболіває і жалкує за злодіянню, які вчинили її діти. У таких творах постає конфлікт між Польщею та Росією, зокрема у творах «Глаголет Польща», «О гордых і гнівливих ляхах», «О велицей Росії і о сопротивії с ляхами і о граде Києві». Таким чином, можна стверджувати, що інтерес до явища Хмельниччини набув художнього переосмислення у поезії Бароко. Митці ставили собі за завдання описати не лише військові події, але й подавали історичну оцінку діяльності видатного гетьмана Б. Хмельницького та С. Потоцького. На противагу творчості польських письменників, які негативно, або із насмішкою описували його життєвий шлях, українські митці часто зосереджують увагу на панегіричних мотивах.

Образ Стефана Потоцького можна трактувати як узагальнений образ ворога, який «брав хутори», «побірки прокляті»[2, с. 278]. Миколай Потоцький мстить за смерть свого сина Стефана, руйнуючи Корсунь. Варто відзначити, що у поезіях українського Бароко образи князів Потоцьких подаються в суто народному ключі, адже при зображенні противників використовуються сатиричні прийоми: зневажливі епітети, зменшувальні й прозивні імена («гетьманчику-небоже», «Степанку-сараче», «куркоїди»). Негативна характеристика ляхів та їхнього гетьмана передається і через змалювання страху як домінуючої риси у ворога. У творах акцентується увага не на хоробрості та звитязстві, а на мотиві втечі: «воліли утікати», «не утікай же, ляху», «юж утікають з валів» тощо.

Оцінка руйнівної діяльності Потоцького звучить і в характеристиці його розбійницьких дій: «Глянь, обернися, стань, задивися, котрий воюєш, / Луком, стрілами, порохом, кулями і мечем шимуєш» [2, с. 278]. Потоцький та поляки також стають здобиччю для татар. Але в контексті зазначених подій перебування польських юнаків у ординських таборах зображуються як заслужене покарання за злочинні військові дії із козаками.

Характеристика Потоцького подається і через дію, спрямовану на воїнів: «Он глянув, як звір, внет крикнув, як лев, на жовнірській слова / Острая, як міч, а груба, як піч, біла тамтая мова» [5, с. 278]. В українській бароковій поезії подається негативна характеристика польських керманічів, автори вдаються до грубих порівнянь, натуралістичних картин тощо. Зокрема, у творі подано опис жорстокої боротьби війська Хмельницького та ординців проти Потоцького, що сприяє формуванню відчуття напруження та трагічності. Адже і гетьман Потоцький «на войну встає»,

«штурм готує», «запорожцьовнатягає», «жовнірську силу утрачає», «іде до татарської неволі» [2, с. 278].

Гетьман Богдан Хмельницький зазвичай постає славним лицарем, утіленням особистих та громадських чеснот, «батьком вольності» (саме так він сприймався у простих козацьких колах). Така візія лицарського чину засновується на старовинному сарматському ідеалі свободи – «золотої вольності» та на ідеї Божого промислу: Богдан Хмельницький із Божою допомогою звільняє землю від неволі. У громадянській ліриці Бароко, як правило, негативно оцінюється діяльність польської шляхти, Б. Хмельницького ж характеризують, як мудрого гетьмана, доброго молодця, чигиринського мудрого запорожця, полководця, за яким стоїть мудре військо.

Не змінилося ставлення до гетьмана і після смерті. Для митців Бароко це «незламний», «могутній володар», «мужній і незламний герой», щедрий душею, вождь. ясновидець. «герой, отчизні дарований Богом» [2, с. 282]. У надгробній «Епітафії Богдану Хмельницькому» гетьмана називають «дивом століття», «героєм із героїв». Рятівник Вітчизни асоціюється із пташкою Фенікс, він зберіг славу, гордість і честь та воскрес до Божого суду. А у «Похвалі віршами Хмельницькому од народу малоросійського» невідомий автор жалкує епітетів щодо гетьмана: «зібраний воїн в Росії», «непобіжденний». Смерть Б. Хмельницького подається в контексті символів епохи Бароко: «Славу його понесуть даже по вселенной, / І Трацькустрану смертні нападоша страхи, / Єгдалуну їх Марса досязяху прахи» [2, с. 282]. Така схвальна оцінка гетьмана не змінює свого звучання і у творах створених по смерті цього видатного діяча. Образ Богдана Хмельницького характеризується своєрідною статичністю, закостенілістю, яка фіксується і у фольклорі, і у громадській ліриці, і у козацьких літописах. Античні образи, що з'являються у громадянській ліриці Бароко надають їй нового звучання. А образи князів Потоцьких осмислюються у суто фольклорному ключі: це – руйнівники, поневолювачі, які у скрутну мить життя втрачають героїзм і хоробрість. Отже, період національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького представляв особливий інтерес для тогочасних митців та послужив предметом художнього переосмислення у творчості.

Література

1. Марсове поле: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століття / Упоряд., вступ, стаття та прим. Валерія Шевчука. Кн. I. – К.: Молодь, 1988. – 280с.
2. Українська література XVII ст. / Упор. приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; Ред. тому О. В. Мишанич – К.: Наукова думка, 1987. – 605 с.
3. Ушкалов Л. Есеї про українське Бароко / Л. Ушкалов. – К.: Факт-Наш час, 2006. – 284 с.
4. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. / Українська поезія середини XVII ст. / Упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 5–23.

УДК 82-312.9

СВІТОФОРМАТОРСЬКА КОСМІЧНА ФАНТАСТИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛ

С. А. Цікавий

У типології Г. Л. Олді світоформаторське припущення передбачає первинність вимішеного світу перед усіма іншими вимислами. Відправною точкою читацької мандрівки в «нереальність» виступає сама світобудова – «вторинний світ», якщо послуговуватися термінологією Дж. Р. Р. Толкіна. Ця дійсність не виводиться з нашої

через посередництво технічних винаходів, не є суспільно-політичним прогнозом – вона виступає даністю, і всі антуражні, сюжетні, персонажні закономірності залежать від сконструйованого автором світу. До світоформаторських творів найлегше віднести класичне фентезі: попри зрозуміле опертя на земний історичний матеріал, чільні представники цього різновиду фантастики прагнули дати читачеві для дослідження цілий світ «об’єктивного ідеалізму» (С. Логінов) – окремі реальності, підкреслено чужі й у той же час упізнавані. У них діють автономні внутрішні закономірності (наприклад, населення звичне до магії чи невідомих нам істот), живуть невідомі нам раси (орки, гобіти, краснолюди, ельфи), однак у них впізнаються реалії земної історії. Здається, що більшість висновків щодо сутності фентезі є нічим іншим як характеристиками світоформаторського припущення в цілому та сконструйованих на його основі художніх світів. Наприклад, у монографії Тат’яни Чернишової відзначено, що фентезі створює *«особливий світ зі своїми законами, які, якщо дивитися на них із позицій детермінізму, здаються суцільним беззаконням...»* [3, 139]. Глибше з точки зору онтології світоформаторства й справді лежить міркування Г. Веллса про світи, у яких може статися будь-що [2, 350–351]. Фентезійні світи є алюзіями умовного минулого, але й у майбутньому фантаст так само має простір для деміургії. Деякі світи майбутнього настільки віддалені від нашого, настільки відв’язані від конкретного розвитку науки й техніки, що їх сприймають як чисту вигадку. Немає в них центрального наукового чи футурологічного припущення, але натомість пропонується цілий всесвіт для дослідження, насичений *множиною* пов’язаних внутрішньою логікою припущень. Це, де-факто, ті ж чарівні казки, але замість драконів та килимів-літаків герої використовують зорельоти, герцогства й князівства заміняють окремі планети. Утім, раніше за класичне фентезі та класичну космооперу постала планетарна фантастика.

Девід Прінгл виявив сполучення «планетарна романтика» в передмові Рассела Летсона, яку той написав для видання «Одіссеї Гріна» Філіпа Хосе Фармера. Термін був підхоплений і введений в енциклопедичний обіг Джоном Клютом.

Фантастичні історії, дія яких відбувається на інших планетах, зазвичай усі класифікуються як наукова фантастика, але вже давно «планетарна фантастика» інтуїтивно відноситься читачами радше до фентезі. Це історії пригод, які відбуваються на поверхні якогось чужого світу, з акцентом на антураж мечів (або іншої холодної зброї), монстрів, телепатії чи іншої важкопояснюваної «магії». Цивілізації переважно людиноподібні, вони часто нагадують наше минуле (правлячі династії, теократія). Герой, як правило, землянин, але спосіб його або її потрапляння на дальню планету має досить часто надприродний, а не технологічний характер (килими-літаки, астральні проєкції, небесні сили, родові артефакти). Космічні кораблі іноді згадуються, але такі історії ніколи не зосереджуються на антуражі корабля, на механіці космічних подорожей, тематиці екіпажу тощо – це й є однією з головних особливостей, які відрізняють планетарну фантастику від космічної опери.

Головне джерело планетарної фантастики – романи про загублені племена, які процвітали з часів перших африканських пригодницьких історій Генрі Райдера Гаггарда (1880-і роки). Типовий сюжетна модель таких творів передбачає зіткнення сучасного героя з примітивним суспільством у віддалених районах земної кулі. Гібридизація таких сюжетів з часопростором міжпланетних подорожей дала результат, позбавлений будь-якої утопічної чи антиутопічної проблематики. Відбулася реактуалізація романтичної екзотики, концепції протистояння людини зовнішнім обставинам, виклику героя цілому світу (невипадково Г. Р. Гаггарда розглядають у системі естетики неоромантизму [1]). Певний вплив на планетарну фантастику справили руританські романи 1890-х років, однак «руританська» космоопера здобула більш широкого розвитку.

У західному фантастикознавстві прийнято виділяти «руританську космооперу» [4, 202], за аналогією до поширеного в англomовному літературному дискурсі поняття «руританський роман», родоначальником якого є Ентоні Гоуп, автор роману «В'язень Зенди» («Prisoner of Zenda», 1894), у якому, власне, з'явилося вигадане королівство Руританія. Це історії про аристократію вимишлених королівств: гостросюжетні, насичені пригодами, досить частою є відсилка до лицарської атрибутики. Для зображення планетарних культур руританські космоопери запозичують атрибути середньовічної або ранньої сучасної Європи. Герої таких творів – авантюристи, дипломатичні та винахідливі особистості, значну роль у сюжеті відіграє переговорний процес. Показовими персонажами такого типу є Магнус Рідольф із «Короля злодіїв» («The King of Thieves», 1949) Джека Венса, принц-торговець Торговель-технічної Ліги Ніколас ван Рійн (цикл «Зоряні торговці» («Traders to the Stars», 1956-1977) та спецагент Терранської Імперії мічман Домінік Флендрі (умовний цикл «Терранська імперія», 1951–1985) із романів Пола Андерсона. Пізньою реінкарнацією руританської космоопери є «Барраярський цикл» («Barrajar Cycle», 1980-і – 1990-і) Л. М. Буджолд.

Якщо космічна опера в першу чергу є фантастикою космічного корабля, тоді слід визнати, що літературна мариністика є передтечею космоопери. Ця традиція починалась із військово-морських романів Тобіаса Смоллета і Фредеріка «Капітана» Марріета, розвивалась у більш модернізованих популярних творах ХІХ століття (типу «Гардемарін Раттлін» («Rattlin the Reefer», 1836) Едварда Говарда, «Три Гардемарини» («The Three Midshipmen», 1873) Вільяма Генрі Джайлза Кінгстона; в американській традиції це «Лоцман, або Морська історія» («The Pilot: A Tale of the Sea», 1824) Джеймса Фенімора Купера, «Повість про пригоди Артура Гордона Піма» («The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket», 1838) Едгара По, «Мобі Дік» («Moby-Dick, or The Whale», 1851) Германа Мелвілла. Різні рішення такого типу прочитуються в романах Р. Гайнлайна, а надто – у циклі Д. Вебера про кар'єру Гонор Гаррінгтон – офіцера королівського зоряного флоту.

Таким чином, попри цілком закономірне констатування зв'язку поетики казки та світоформаторської фантастики, саме космічні романи мають ближчих передтеч в літературі ХІХ–ХХ століть. Цілком логічно, здається, припустити, що типові композиційно-сюжетні рішення, параметри розбудови світу були свідомо експлуатовані фантастами як своєрідний місток між знаним, випробуваним – та новаторським.

Література

1. Садомская Н. Творчество Генри Райдера Хаггарда и английская литература на рубеже ХІХ-ХХ веков : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 «Література народів стран зарубіжжя (с указанием конкретной литературы)» [Рукопись] / Наталья Дмитриевна Садомская. – Оренбург, 2006. – 392 с.
2. Уэллс Г. Собр. соч.: В 15-ти т. Т. 14 / Герберт Уэллс. – М. : Правда, 1964.
3. Чернышева Т. А. Природа фантастики / Татьяна Аркадьевна Чернышева. – Иркутск : Издательский дом «Издательство Иркутского университета», 1985. – 336 с.
4. Westfahl G. Space Opera / Gary Westfahl // The Cambridge Companion to Science Fiction / Edward James, Farah Mendelsohn. – New York : Cambridge University Press, 2003. – P. 197–208.

Підсекція культурології

УДК 378.1(008): 908

КРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОДІЛЛЯ В АСПЕКТІ ПРИКЛАДНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

О. В. Антонюк

Сучасний стан соціокультурної ситуації в Україні загалом та в регіонах зокрема вимагає великої уваги до формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері культури. Студенти-культурологи Донецького національного університету імені Василя Стуса у межах навчальних дисциплін прикладної спрямованості мають змогу на основі здобутих базових знань з теорії й історії культури, використовуючи краєзнавчий потенціал Поділля, зокрема музейних установ, не тільки набувати здатності розуміти й усвідомлювати цінність явищ вітчизняної культури, а й сприяти їх збереженню й популяризації, відроджувати духовність та історичну пам'ять у суспільстві, навчатися виховувати у громадян почуття національної свідомості, поваги до історії, культури, мови, традицій як українського народу, так і представників національних меншин.

Під час аудиторних занять студенти засвоюють знання базових курсів з теорії та історії культури, вивчають пам'ятки світової і вітчизняної спадщини, відпрацьовують базові концепції тощо. Під час позааудиторних занять, що проходять у музеях, в установах національно-культурних товариств, просто неба, реалізовується одне з головних завдань прикладного характеру – отримання практично орієнтованого знання про закономірності формування і розвитку різних суб'єктів культури особистості, соціальної групи, етнокультурної спільноти, регіону, суспільства в цілому, та пошук оптимальних механізмів регулювання соціально-культурних процесів на відповідних рівнях.

Краєзнавчі знання в цій системі виконують важливу освітньо-виховну функцію, на що свого часу звертали увагу відомі представники української науки й культури (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Д. Яворницький та інші). Так, І. Франко наголошував, що добре поставлена робота з краєзнавства – це перша ознака раціональної освіти, що формує уявлення про найближче оточення, про минуле і сучасне свого народу, дає змогу докладно ознайомлюватись як зі своїм краєм, так і всією Батьківщиною, відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого, об'єднаного організму.

Так, у музеях краєзнавчого профілю репрезентовано археологічні, геологічні, природничі, етнографічні, нумізматичні, історико-документальні, мистецькі та інші колекції. Через культурні здобутки краю яскраво простежуються особливості, специфічні риси загальнонаціональної культури, які можна розглянути в контексті розвитку світового культурного процесу. Лише в краєзнавчих музеях зберігаються пам'ятки архаїчної культури, знайомство з якими дає змогу зрозуміти феномени світової культури, наблизитись до її витоків.

Широкі можливості з вивчення й популяризації культури Поділля закладені в експозиціях Вінницького обласного краєзнавчого музею. Тут розкрито історію Східного Поділля від палеоліту до сьогодення. Значну частину фондового зібрання становить нумізматична колекція: понад 23 тис. монет із 40 країн від часів античності до сучасності, а найдавніша монета в колекції – мідний обол 220–221 рр. до н. е. Основою збірки є скарби, знайдені на території Вінницької області. Серед понад 7 тис. археологічних предметів – речі доби бронзи та сарматського періоду, виявлені в 1984–1992 рр. у курганному могильнику XV–X ст. до н. е. біля с. Гордіївки Тростянецького району та курганах I ст. н. е. поблизу сс. Порогів, Северинівки та Писарівки Ямпільського району.

Близько 3,5 тис. предметів етнографічної колекції дають уявлення про сільський і міський побут українців, поляків, росіян, євреїв та чехів.

Гончарні вироби характеризують один з провідних народних промыслів краю. У музеї зібрано типові зразки української ікони, старообрядницькі подільські ХІХ – початку ХХ ст. Крім соборних та церковних, є хатні ікони народних майстрів Поділля як на дереві, так і на полотні.

Про особливості єврейського побуту свідчать сувої Тори, друковані книги, 150 дерев'яних форм для печива на свято Пурим (пурим-бретль), предмети домашнього вжитку тощо. У залах археології представлені пам'ятки трипільської культури, епохи бронзи, а також скіфські, сарматські, черняхівські та слов'янські.

З метою популяризації й вивчення культури рідного краю в музеї створено краєзнавчі клуби «Мокоша», «Кліо», «Екос», «Музейний Знайко» для учнів загальноосвітніх шкіл Вінниці; діють клуби історичної реконструкції «Білий вовк» та «Аркона»; здійснюється співпраця з національними громадами Вінниччини – польськими, єврейськими, російськими, німецькими, ромськими тощо.

Регіональні особливості культури та історії Поділля представлено в ряді музеїв, що функціонують у багатьох населених пунктах Вінниччини (Могилів-Подільський, Ободівський, Піщанський, Літинський, Тиврівський, Тульчинський та інші краєзнавчі музеї). Тут схарактеризовано природу регіону, розкрито характерні риси політичних, соціально-економічних умов його розвитку, етнографічні особливості (знаряддя праці, побутові речі, подільський одяг) та інше. Багатими є колекції, в яких представлені численні документи, фотографії, інші предмети, що розповідають про історію краю.

Унікальним є Музей гончарного мистецтва (с. Новоселівка). Тут репрезентовано відомий не лише на Поділлі Бубнівський гончарний осередок. Основу колекції складають вироби братів Якима та Якова Герасименків, а також предмети побуту жителів Бубнівки та Новоселівки. Експозиція розташована у світлиці і кухні меморіального будинку: гончарні вироби розміщено у світлиці, у кухні можна побачити піч, розписану орнаментом, характерним для бубнівської кераміки, а також одяг, рушники та інші предмети побуту селян.

Неповторною є колекція домотканих вишитих сорочок з сіл Якимівки, Човновиці, Лопатинки, Мервина, Рожичної, смт Оратова, що зберігається в Оратівському краєзнавчому музеї.

Співробітники музеїв охоче діляться досвідом роботи, своїми практичними, науково-дослідницькими та методичними напрацюваннями з метою виявлення як позитивних тенденцій, так і проблемних аспектів у використанні та репрезентації історико-культурної спадщини регіону.

Неоціненну інформацію студенти отримують під час зустрічей з представниками національно-культурних товариств Вінниччини. Зазначимо, що тут активну роботу зі збереження і розвитку культури свого народу проводять 80 товариств, які об'єднують представників 17 національностей. Серед них польські, єврейські, ромські, білоруські, німецькі, російські, чеське, литовське, вірменське, грузинське, азербайджанське, грецьке, ассирійське, молдавське, гагаузьке, кримсько-татарське та ін.

Отже, у цих студіях ми торкнулися окремих прикладів багатого музейного (і не тільки) фонду Поділля. Потенціал краєзнавчих музеїв Поділля необхідно щонайактивніше використовувати для підготовки спеціалістів-культурологів. Адже культуролог – це не тільки теоретик і знавець історії культури. Щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці, йому необхідно володіти практичними навичками етнографа, археолога, фольклориста. Саме ці позиції є головними у підготовці студентів спеціальності «Культурологія», які паралельно із засвоєнням теоретичних, спеціальних дисциплін проходять навчальні та виробничі практики в музеях, національно-культурних товариствах, у закладах культури.

РОЛЬ БРАТСТВ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

М. В. Доценко

На сьогоднішній день у нашій країні відзначають тенденцію до відновлення і збереження національно-психологічної самобутності. Вона полягає у відродженні національної історії, культури, зростає роль церкви. Активізувалося прагнення народу осмислити своє місце в історії та культурі. Національна свідомість і національна культура – обов'язкові ознаки духовності народу.

З національно-психічною самобутністю тісно пов'язана культурна ідентифікація. Поняття *ідентифікація* вводить З. Фройд, використовуючи його в практиці психоаналізу. Ж. Лакан, послідовник ідей психоаналітика, більш докладно описав етапи та механізми процесу самоідентифікації як необхідної умови входження в соціально-культурний простір.

Національна свідомість передбачає ідентифікацію індивіда з історичним минулим цієї групи. Культурна ідентифікація пов'язана з етапами розвитку культури, ґрунтується на ототожненні себе з аспектами цього досвіду. Слід відзначити, що у період радянської окупації відбувалися процеси, які призвели до існування у сучасного українця *фальшивої ідентифікації*

Як одну з питомо українських ознак Павло Ямчук відзначає православну віру. На його думку, саме вона «окреслювала й окреслює самоідентифікацію українців як нації, визначала ключові константи особистісного й громадського духовно-політичного життя» [2, с. 134]. Дослідник аналізує діяльність братських шкіл, а саме їх вплив на формування релігійно-духовного світогляду українців доби пізнього Середньовіччя та бароко.

Вплив діяльності братств на самоусвідомлення українців як православних відзначає ще Іван Огієнко. Діяльність шкіл постає в його поглядах як частина загальної оборони братствами православної церкви. Вчений відзначає, що разом з рідною вірою братчики боронили націю. «Ніколи не забуде історія церковним братствам їхньої мужньої та смілої оборони батьківської віри та своєї національності. ... На сеймах боронили інтереси своєї віри та нації або самі братчики, або їхні уповноважені. За церковні та національні права братчики без кінця процесувалися, завалюючи суди найрізнішими своїми скаргами на утиски благочестивої церкви. Ця оборона церковних і національних інтересів зробила братства надзвичайно популярними, надала їм силу та значення, а разом з тим передала їм і всю церковну справу» [1, с. 150].

І. Огієнко відзначає національну окремішність української церкви: «Кожна православна церква з засади своєї національна як церква територіальна, як церква окремого народу» [1, с. 138]. Науковець наголошує на автентичному існуванні української, білоруської, російської православних церков тощо.

Отже, існування унікального явища церковних братств – один з етапів, що посилив православний аспект культурної ідентифікації українців. Подальшого дослідження заслуговує розгляд національної свідомості у взаємозв'язку з іншими конфесіями, а також детальніший розгляд культурно-історичних факторів формування ідентифікації нашого народу.

Література

1. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т. 1–2. – К.: Україна, 1993. – 284 с.

2. Ямчук П. Братські школи та їхня роль у формуванні релігійно-духовного світогляду українців доби Середньовіччя та бароко / П. М. Ямчук // Наука. Релігія. Суспільство. – № 1. 2009. – С. 134–139.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПОЕТОНІМІЇ РОМАНУ ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА»

Д. В. Козловська

Серед досліджень, присвячених особливостям мови літературно-художнього твору, окрему нішу відведено тим, у яких вивчаються власні назви, оскільки ці мовні одиниці не лише увиразнюють і забарвлюють художній текст, а й за великим рахунком творять його. Глибшому розумінню, відчуттю авторського задуму, ідеї дослідникові-ономасту допомагає аналіз особливостей використання письменником поетонімів. Учені Н. Я. Бияк, Є. В. Боєва, В. М. Галич, Т. Б. Гриценко, Т. І. Крупеньова, О. В. Лавер, Л. В. Литвин, М. Р. Мельник, Т. М. Наумова, А. В. Соколова, Г. І. Шаповал та ін. розглядають власні назви саме як засіб текстотворення, який монолітизує весь художній мікросвіт твору, маючи широкі виражальні можливості.

У літературно-художніх творах власні назви постають потужним виражально-характеристичним засобом, несучи прагматичне значення. Усі поетоніми письменник добирає з урахуванням місця денотата в сюжеті твору, зокрема імена персонажам він дає, заздалегідь визначивши їхню роль у побудові сюжету, продумавши їхні характери. Як зазначає дослідниця-ономаст О. Ю. Карпенко, автор, на відміну від батьків, що іменують своїх дітей ще немовлятами, називає вже дорослих, сформованих людей. У доборі наймень він так чи інакше, свідомо чи несвідомо допасовує їх до створюваних образів, домагаючись гармонії образу та його імені [4, с. 69].

Досліджуючи антропоетонімію роману Галини Вдовиченко, можемо констатувати факт наявності в її творі своєрідного культу імені, підкреслення нею важливості значення антропоетонімів у художньому тексті. Про це свідчить надзвичайна насиченість тексту роману словами *ім'я, прізвище, прізвисько*, тобто самими назвами антропоетонімних класів, а також аналізування самою авторкою власне у тексті поширеності й етимології імені, виокремлення особливого моменту надання імені при народженні тощо. Варто відзначити особливе ставлення письменниці та привертання уваги читача до ситуації наречення іменем новонароджених, іноді у це привноситься елемент сакральності: *«Назвали дитину Сонькою – це ім'я витягнули з пам'яті, як дорогу реліквію з шухляди. Воно чекало-чекало й дочекалося свого часу. ... Вона навіть перестала згадувати імена, які колись придумала для майбутніх дітей. Але її Сонька таки мала народитися»* [2, с. 92–93]. Авторка проводить цілий аналіз імені Кузьма, пишучи про його походження, непоширеність і призначеність для певного типу чоловіків: *«Ім'я давно чекало на малюка. Кузьма, Кузя. Старовинне, майже забуте слов'янське ім'я для мужніх надійних чоловіків. Ніхто на нього не претендував, окрім сина Магди та Ігоря. Понад двадцять років тому вони вирішили, що їхнього сина зватимуть Кузьмою, а доньку – Софією. ... Лише жіноче ім'я за цей час зробилося популярним, а чоловіче залишилося поза модою і часом, ніхто його в батьків майбутнього Кузі не вихопив»* [2, с. 155].

Окрім цих умовно виділених нами особливостей, у творі знаходимо якісь специфічні, ексклюзивні характеристики антропоетонімних класів. Так, Галина Вдовиченко у фразі з назвою антропоетонімного класу вживає антонімічну пару: *«...Андрій Криволап, красивий хлопець із некрасивим прізвищем, грав на гітарі і співав щемливу пісню»* [2, с. 171]; виражає вустами однієї з героїнь своє сприйняття імен як приналежних до категорії магічного: *«Його теж звали Геннадій ... Чому її заносило на чоловіка з таким самим ім'ям? ... Можливо, так на неї діяло ім'я?.. Може, і справді*

існує магія цифр та імен?» [2, с. 50]. Часто у тексті вживаються дієслова *називати*, *звати*: «...як її? – вона забула, як **звати** дівчину, що прибирала у тітчиній квартирі» [2, с. 88]; «Але це була не дружина. Дружина **називалась** Марія...» [2, с. 127]. Як бачимо, надзвичайна важливість іменувань персонажів для авторки підтверджується численними моментами уживання назв антропоетонічних класів і усіма іншими вищеперерахованими ознаками, які демонструють ставлення письменниці до антропоетонімів як до найважливішої частини поетонімосфери твору.

Потужне переплетіння, тісний зв'язок між героїнями виражено у збігові імен деяких їхніх близьких людей: у двох подруг, Ірини та Магди, однаково звать доньок *Соньками*; у Галі й чоловік, і молодший син – *Віктори*; Магдин чоловік і Луїзин коханець – обидва *Ігорі*. Здавалося б, вистачає пропріальної лексики, щоб обрати різні імена для номінації персонажів, проте авторка умисно вдається до таких «збігів», щоб підкреслити, наскільки подруги взаємопов'язані, як багато спільного у них є.

Галина Вдовиченко уживає відапелятивне прізвище *Кінь*, яке виконує асоціативну функцію. Воно належить персонажеві-чоловіку, рослому, сильному, який подобається жінкам: «*Це не прізвисько. Кінь – прізвище*» [2, с. 22]; «*Він задоволено заіржав, відкинувши голову назад у повній відповідності з прізвищем. Немов жеребець*» [2, с. 25].

Звісно, основну частину текстотвірної функції виконують антропоетоніми, однак топопоетоніми відіграють не менш важливу роль у побудові сюжету. Улюблене місто Галини Вдовиченко – її рідний Львів, назву якого вона вводить у кілька своїх творів. У романі «Пів'яблука» асті-, або полісопоетонім, *Львів* номінує місто, яке дійсно постає персонажем твору. Образ цього міста зідеалізований письменницею, адже насправді воно не є аж настільки мегасучасним, динамічним і комфортним, яким авторка його змальовує. Але вона робить це з конкретною метою, з певною художньою настановою, й це виправдано, адже Львів Галини Вдовиченко є символом неповторного стилю, вишуканості, натхнення, потягу до краси й творчості – він якраз «до пари» четвірці її героїнь. О. Ю. Карпенко пише про поетонім *Дніпро*, який у загальновідомому тексті «Заповіту» Т. Г. Шевченка «є ужитком мовної одиниці у художньому тексті, є фактом мовлення, отже – літературним онімом. Тут уже не просто називається головна українська ріка, а назва ця виконує художню функцію, говорить про красу і велич, символізує Україну» [4, с. 70]. Дещо подібне спостерігаємо у випадку зі Львовом у нашому романі: «*Львів розкинувся перед очима каскадом старих дахів, лискучих від вечірнього дощу. Імпресіоністська м'ячичка додала пейзажу переконливості: побачили б таку акварель у крамниці чи на виставці, відразу б пізнали – за завісою дощу саме Львів*» [2, с. 38].

Підкласи топопоетонімів – годо- (назви вулиць) і агоропоетоніми (назви площ) – доповнюють образ міста, ще більше роблячи Львів для читача не реальним об'єктом, а саме містом-персонажем твору. Одна назва вулиці – «домашня», від неї віє затишком: «*На вулиці Пекарській ... зайшли у двір, і Галя очам не повірила: тут панувала атмосфера шістдесятих років*» [2, с. 135], інша наче оживає перед нами: «*Нещодавно саме Хуторівка вважалася найзанедбанішою вулицею у великому міському мікрорайоні ... Тепер вулицю-попелюшку годі було й пізнати*» [2, с. 64]. І, звичайно, Львів не був би Львовом без згадки про площу *Ринок*, на якій героїні купують деякі вінтажні речі: сукні, торбинки, капелюшки тощо.

Безперечно, антропоетоніми та топопоетоніми є основними, більш численними розрядами поетонімів, які виконують текстотвірну функцію в багатьох художніх творах. Проте нам не уявляється за можливе обійти увагою прагмапоетоніми як назви предметів, що оточують персонажів. Ця категорія поетонімів так само творить собою текст, слугуючи, так би мовити, інформативною складовою його поетонімії, наповнюючи його різноманітними відомостями про побутові деталі, відкриваючи

читачеві завісу над уподобаннями, звичками тощо персонажів. Наприклад, на самому початку роману авторка немовби веде нас у гості до оселі, де меблі мають свої імена. Ігор Курич, чоловік Магди, має талант дизайнера меблів: *«Перше крісло, подібне до трону, Ігор назвав «Хазяйка» та подарував Магді на річницю весілля. Відтоді кожне творіння Майстра отримувало ім'я. ... З часом у хаті Куричів оселилися крісла «Шерхан», «Герда», «Кай», «Чугайстер», «Вікінг»...»* [2, с. 8–9]. І у цієї оселі *«під Львовом»* є ім'я й характер: *«...«Зубрівкою» вони називали дім Магди та Ігоря – віллу із вдачею яскравої особистості»* [2, с. 7].

Згідно з класифікацією відомого українського ономаста М. М. Торчинського, одним із видів прагмапоетонімів є гастропоетоніми, найменування різних продовольчих товарів, зокрема спиртопоетоніми – власні назви алкогольних напоїв [8, с. 250–252]. Аби ознайомити читача зі смаками, обізнаністю героїнь у розмаїтті страв і напоїв, культурою їхнього харчування, авторка послуговується цими типами поетонімів, які несуть інформативне значення: *« – Якщо у тому вині був присутній ще й виразний акцент гіркого перцю, то ви куштували італійське «Монтеполі» дві тисячі третього року, - повідомив офіціант. – Або це було грузинське «Цинандалі» від нашого постачальника. – А! Згадала! – зраділа Луїза. – «Кларет». Французьке вино. ... І трохи сиру... з голубою пліснявою... Назву, як ви вже зрозуміли, я забула. – Горгонзола? Баварія блю?..»* [2, с. 47].

Проаналізувавши специфічність поетонімії роману Галини Вдовиченко *«Пів'яблука»*, ми дійшли висновків, що поетоніми усіх класів, використані авторкою у творі, виконують текстотвірну функцію, відіграють величезну роль у побудові сюжету. Описування авторкою світу жінок, їхнього повсякдення, усіляких жіночих штучок передбачає звернення до цікавих фемінопоетонімів, інколи іншомовних, таких, що вишукано звучать; топопоетонімів, які дозволяють зануритися в історію персонажів, у спогади з їхнього дитинства, відчутти теплоту й магічний зв'язок із їхнім рідним містом; різноманітних специфічних «жіночих» прагмапоетонімів, що підкреслюють індивідуальність героїнь роману. Усі ці поетоніми дають змогу заглибитися в атмосферу жіночого твору й зрозуміти зсередини «кухню» жіночих стосунків.

Література

1. Бияк Н. Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. Я. Бияк. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
2. Вдовиченко Г. К. Пів'яблука : [роман] / Вдовиченко Г. К. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 208 с.
3. Власні імена людей : словник-довідник / [уклад. Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська]. – 3-те вид., виправл. – К. : Наук. думка, 2005. – 335 с.
4. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68–74.
5. Кушук Т. В. Жіночі голоси у сучасній українській літературі [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.spokusa-book.in.ua/2011/03/blog-post_09.html
6. Происхождение фамилии Курич [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ufolog.ru/names/order/Курич>
7. Словник української ономастичної термінології [уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.]. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови / Торчинський М. М. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

В. В. Краснікова

Освітній процес студентів спеціальності «Культурологія» передбачає підготовку фахівців, спроможних креативно й творчо організувати свою діяльність у сфері культури, застосовувати ефективні комунікативні стратегії, вибудовуючи комунікацію з різними суб'єктами взаємодії.

Комплексу стійких комунікативних навичок вимагає від культуролога робота на посадах спеціалістів у соціокультурній сфері на підприємствах будь-якої організаційно-правової форми (адміністрування, організація, управління), а саме: організатора культурно-дозвілєвої діяльності; інструктора культурно-просвітницького закладу; інструктора з організаційно-масової роботи; менеджера (управителя) зі зв'язків з громадськістю; наукового співробітника, здатного досліджувати культурологічні проблеми; фахівця у сфері музезнавства, рекреології, туризмології, екскурсознавства) та ін.

До переліку загальних програмних компетентностей бакалавра й магістра культурології входить здатність спілкуватися державною та іноземною мовами у професійній діяльності, вміння сприймати, обробляти та застосовувати інформацію, мотивувати людей до спільної діяльності, застосовуючи навички аргументування, активізування колективної взаємодії. Також акцентується увага на такій фаховій компетентності як вміння вибудовувати ефективну професійно орієнтовану комунікацію у рамках вітчизняного соціокультурного простору й на міжнародному рівні.

Випускники з дипломом культуролога повинні також продемонструвати вміння й навички ділового спілкування, знання його принципів, видів і засобів, дотримання правил етики ділових відносин; здатність вибудовувати міжособистісні відносини в професійній сфері з урахуванням мети спілкування й індивідуально-психологічних якостей; демонструвати високу культуру поведінки; вміння вибирати правильну стратегію поведінки в конфліктній ситуації й ефективно розв'язувати конфлікти.

Формування комунікативної компетентності майбутніх культурологів здійснюється на міждисциплінарному рівні, що дозволяє поєднати мовну й мовленнєву компетентності з професійним баченням культурологічних проблем. Механізмами формування комунікативної компетентності культурологів є студентоцентроване, інтерактивне, проблемно-орієнтоване, проектне навчання; студентські наукові конференції, семінари, круглі столи. Актуальною й перспективною діяльністю, в рамках якої удосконалюється комунікативна компетентність майбутніх культурологів, є музезнавча й екскурсознавча складова освітнього процесу.

Важливо враховувати, що музей є своєрідним «місцем зустрічі» різних культур, унікальним середовищем, яке уможливорює розгортання міжкультурного діалогу (в часовому й просторовому відношенні). Розуміння ж феномена міжкультурного діалогу й формування навичок професійно зорієнтованої комунікації у контексті музейного простору також є невід'ємною складовою фахової підготовки культуролога.

Розробляючи музейну екскурсію, студенти працюють з музейними предметами, які є носіями цінної культурної інформації, що має відношення до різних галузей знань. З огляду на це, особливе значення для формування комунікативної компетентності майбутніх культурологів мають «інтегративні процеси в галузі наукового й художнього пізнання, які в музейно-педагогічному процесі набувають характеру діалогу як особливої форми міжособистісного й міжкультурного спілкування» [1, с. 49].

Спілкування в музейному просторі являє собою специфічну форму діяльності, спрямовану на творчий розвиток особистості, що також необхідно для професійного

становлення майбутнього культуролога. Діалог «відбувається в рамках трикомпонентної структури музейно-педагогічного процесу, який поєднує в собі пам'ятку, глядача й музейного спеціаліста (педагога)» [Там само, с. 49], який організовує діалог, виступаючи «посередником» між глядачем і пам'яткою. Основною вимогою до такого комунікативного процесу є застосування методик, які спираються на досвід візуального й художнього сприйняття. Специфіка відповідного комунікативного акту для студента-культуролога полягає в тому, що він повинен на певному етапі бути готовим змінити свій статус, здійснивши «перехід» від глядача до музейного спеціаліста, перебрати на себе функції «посередника» між пам'яткою та новими учасниками комунікативного процесу.

Опрацьовуючи змістову складову екскурсії, визначаючи оптимальні методичні прийоми її проведення, студенти логічно поєднують когнітивний і комунікативний аспекти діяльності. Власний досвід зорового й художнього сприйняття живописного твору майбутні культурологи використовують для вироблення ефективних комунікативних стратегій, необхідних для спілкування з потенційними слухачами.

Ефективність комунікації в художньому музеї залежить від того, наскільки «одержувач» інформації (глядач, слухач) володіє мовою «відправника» (митця). Музейний предмет (твір мистецтва) постає як засіб передачі візуальної інформації. Цей процес можна описати за допомогою такої схеми: відправник (художник) – зміст повідомлення (зміст твору) – код / шифр повідомлення (формально-художні прийоми, якими послуговується автор, особливості цих прийомів – одержувач (глядач) – контекст (середовище, в якому відбувається процес трансляції візуального повідомлення: музейна експозиція, виставковий салон тощо) – функція (відправлення художником повідомлення, зміст якого розкривається як у самостійному, так і в музейно-педагогічному процесі спілкування глядача з твором мистецтва) [Там само, с. 61].

Підготовка до проведення екскурсії передбачає тривалу різнопланову роботу з удосконалення навичок демонстрації й розповіді, «шліфування» вербальних і невербальних засобів спілкування, апробацію традиційних і експериментальних моделей музейної комунікації.

Отже, музеєзнавча й екскурсознавча складова освітнього процесу є одним із дієвих механізмів формування комунікативної компетентності майбутніх культурологів.

Література

1. Столяров Б. А. Музей в пространстве художественной культуры и образования / Б. А. Столяров. – СПб., 2007. – 340 с.

УДК 304.4(477)

ВІЗУАЛЬНИЙ ПРОСТІР МІСТА: ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

А. Х. Маргулов

Місто як вінець урбанізаційних процесів стає простором переважного проживання людини. В цьому середовищі проходить більшість життєвого часу сучасного суспільства. З огляду на таке просторово-часове навантаження воно відіграє визначну роль у житті людини.

Питання наповнення контенту візуального простору міста має глибоке історичне коріння. Досліджуючи це питання, ми можемо сягнути періоду ранніх форм існування суспільних відносин. Але нам цікава парадигма зміни візуально-просторового навантаження у розрізі від історії до сучасності, а саме в умовах переходу від радянської до сталої системи демократичних відносин.

Радянський період розвитку нашої держави призвів до формування сталих орієнтацій у населення країни орієнтованих на впровадження у свідомість населення партійно-державних настанов. Одним із способів того було використання візуальних технологій. Місто зі своїм кількісним складом робітничого класу стає пріоритетним об'єктом таких експериментів. Дотримання переважно державницьких кольорів, використання барельєфів та пам'ятних дошок, пам'ятників, настінних мозаїк та стріт-арту – головним завданням цих практик стає утворення візуальної реальності превалювання радянського способу життя як єдиного прогресивного та можливого засобу. Формування образів потрібних героїв та пересічних громадян, способу поведінки та профілю зайнятості, патріотичне виховання дітей та інше стає сюжетною складовою цієї наочності.

Свідома героїзація визначено-потрібних постатей у вигляді пам'ятників та пам'ятних дошок утворювала необґрунтовану, а з часом вже й необхідну потребу їх існування. Головним завданням цієї візуалізації було створення пантеону «ідолів» із впровадженням відповідного культу їх вшанування, що мало постійно наводити на відповідний ідеологічний ракурс. І це далеко не повний спектр використання візуальних ілюзій у радянському місті.

Сучасний міський візуальний простір є діаметрально протилежним прикладом презентації цих практик. Корінням таких розбіжностей є, на наш погляд, соціально-економічні та політичні чинники сучасного повсякдення. Кардинальний переворот суспільних відносин від держава-людина до людина-державна утворює умови до піднесення гуманізму, а демократичний устрій громадсько-правових відносин зменшує пропагандистсько-ідеологічну складову візуального контенту у міському просторі.

З посиленням економічних відносин та переходу до стадії «зародження капіталізму» та товарним перенавантаженням простір сучасного міста заповнено рекламною візуалізацією. Форми такої візуалізації теж еволюціонують від звичайних плакатів та біл-бордів до використання елементів навколишнього середовища з рекламною метою (ембієнт реклама). Що різнить сучасне місто із його радянським аналогом, так за виключно державною формою власності на засоби виробництва, реклама була не у пріоритеті.

Поява мегаполісів, де стає все менше рекреаційного та й взагалі громадського простору спонукає візуальні проєкції до ілюзорної компенсації цього. Так у нас з'являються такі напрями графіки як графіті, стріт-арт та інші, які перетворюють міські простори на мальовничі картини природи, сюжети казок, міжособистісний діалог із почуттєвою складовою та ін., що переслідує гедоністичні функції. Зазначений аспект чітко презентує перехід до індивідуалістичних практик у візуальному просторі міста.

Візуальні простори за діаметрально протилежних державно-політичних умов мають таке саме й навантаження. Радянський міський візуальний простір має чітко визначене ідеологічно-пропагандистське спрямування, в той час, як сучасний – більше відповідає потребам людини у естетиці та практиках повсякденного життя.

УДК 111.852: 7.072.2

ОБРАЗ ДЗЕРКАЛА У СВІТОВІЙ ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ: УЗАГАЛЬНЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСВІДУ

І. В. Петрова

У сучасному культурологічному просторі дзеркало сприймається як інструмент візуальної магії, міфологема відображення й альтернативи реального, позиція та образ проектного бачення, універсалія культури [3, с. 217–219]. На сьогодні теорія дзеркала є предметом дослідження сучасного літературо- і мистецтвознавства, культурології,

фольклористики, філософії, естетики [1, с. 67]. Зверталися до концепту дзеркала у своїх працях М. Бахтін, Ж. Лакан, М. Фуко, А. Вуліс, О. Лосєв, Ю. Лотман, Ю. Левін, У. Еко, О. Чулков, В. Торопов, І. Данилова, М. Рон, Р. Шпет, Л. Пікун, Р. Рорті, С. Мельшіор-Бонне, Х.Вернесс, Н.Перепелова, О.Слоньовська, П.Тороп та ін.

На думку Ю. Ніколаєвської, дзеркало в художньому творі може виконувати декілька функцій: 1) відсторонення (зняття різниці між предметом і відображенням); 2) інтерпретації (досягнення повноти образу за рахунок зміни відображення як однієї з його складових); 3) моделювання (зміна початкового образу в дзеркалі (дроблення, ускладнення) тягне за собою художні принципи варіювання, іносказання, інтроспекції, рефлексії); 4) композиційну (можливість дзеркала встановлювати кордони між буттям та небуттям, душею й тілом; дзеркальна симетрія як прийом композиційної логіки складає основу для парності ситуації; оборотності сюжету); 5) драматургічну (дзеркало може моделювати простір і час, завдяки дзеркалу може існувати «минуле» та «майбутнє»; з'являючись за переломної фази, дзеркало заводить психічні механізми пам'яті, асоціативності, уяви і включає власну логіку художнього часу) [4, с. 61–62].

Феномен дзеркала активно використовувався і трансформовався в різні епохи, адаптуючись до вимог часу та уподобань різних поколінь [1, с. 67]. Так, за Відродження відбувається десакралізація дзеркала-предмета, формується образ дзеркала, що відображає матеріальну дійсність і є інструментом пізнання самого себе та навколишнього світу («Портрет подружжя Арнольфіні» Я. ван Ейка).

У XVII–XVIII ст. простежується зміна декоративної цінності та функції дзеркала, перетворення його на елемент оздоблення інтер'єру; формування метафоричного образу дзеркала («Магдалина» Ж. де Латура, «Меніни», «Венера перед дзеркалом» Д. Веласкеса, «Нарцис» Караваджо, «Автопортрет» У. Хогарта).

У XIX ст. співіснують три образи дзеркала: романтичний, здатний відображати трансцендентне, відкривати шлях в ірреальний простір (співвідношення категорій реальне-ірреальне, пошуку межі між ними); реалістичний, що відображає дійсність та образ матеріального світу; раціоналістичний як інструмент раціонального та логічного пізнання світу («Вид на озеро у маєтку Островці», «Відображення в дзеркалі» Г. Сороки).

У XX ст. відбувається нівелювання семантичного навантаження дзеркала-предмета у просторі повсякденності і водночас максимальне розширення семіотичних потенцій його як художнього образу; раціонально-логічне осмислення феномена відображення і сприйняття образу задзеркалля як семіотичної моделі віртуального простору («Нарцис» С. Далі, «Дзеркало» М. Шагала; «Рука з дзеркальною кулею. Автопортрет у сферичному дзеркалі» М. Ешера, «Відтворення заборонене» Р. Магрітт) [5, с. 18–19; 6, 296]. У той же час, на переконання О. Колотової, епоха постмодерну спричинила нове переосмислення образу дзеркала. Сучасне візуальне мистецтво зробило його частиною арт-об'єкта. У такий спосіб, на думку дослідниці, реалізується ідея інтерактивності, коли реципієнт завдяки своєму відображенню в дзеркалі стає частиною твору мистецтва [2, с. 67]. Також дуже часто постмодерністи звертались до теми дзеркальних деформацій як символу розпаду особистості, деперсоналізації, про що свідчать роботи Ф.Бекона та В. Іванова-Ахметова.

Таким чином, теорія дзеркала в сучасному культурологічному дискурсі є темою затребуваною. Спостерігається зростання зацікавленості науковців до вивчення проблеми співвідношення категорій «дзеркало» та «задзеркалля» у візуальному мистецтві доби постмодерну. Серед перспективних напрямів дослідження слід назвати тему дзеркальних деформацій як символу деперсоналізації людини.

Література

1. Демченко А. В. Метаморфози міфологеми дзеркала у романі Наталки та Олександра Шевченків «бранці мороку [Текст] / А. В. Демченко // Науковий вісник

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : збірник наукових праць / за ред. О. С. Філатової. – № 2 (16), жовтень 2015. – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2015. – С. 67–71.

2. Колотова О. О. Сучасне мистецтво : між «дзеркалом» і «задзеркаллям» / Колотова О. О. // Вісник Черкаського університету. Серія філософія. Випуск 170. – Черкаси : ЧНУ, 2009. – С. 34–42.

3. Культурология. XX век [Текст] : энциклопедия / сост. и авт. проекта С. Я. Левит ; отв.ред. Л. Т. Мильская. – СПб. : Университетская книга, 1998. – 447 с.

4. Николаевская Ю. В. Зеркало как символ в музыке: от метафоры к метафизике образа [Текст] : дис... канд. искусствоведения: 17.00.03 / Николаевская Юлия Викторовна ; Харьковский гос. ин-т искусств им. И.Котляревского. – Х., 2003. – 211 л.

5. Рон М. В. Метаморфозы образа зеркала в истории культуры : автореферат дис. ... кандидата культурологии : 24.00.01 / Рос. гос. пед. ун<т им. А. И. Герцена / М. В. Рон. – Санкт-Петербург, 2004. – 22 с.

6. Свідер І. А. Дзеркала та дзеркальна метафора у творах Е. Т. А. Гофмана: семантичний аспект / І. А. Свідер // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2011. – Вип. 27. – С. 295-299.

7. Синкевич В. А. Феномен зеркала в истории культуры. Философское эссе / В. А. Синкевич [Электронный режим] / Режим доступа к электронному варианту: <http://eglass.com.ua/1341-phenomenon-of-the-mirror-in-histories-of-the.html>

УДК 378.1 (008: 069)

МУЗЕЙНА ЕКСКУРСІЯ В КОНТЕКСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КУЛЬТУРОЛОГІВ

Н. П. Шаповалова

Важливим аспектом фахової підготовки культуролога є формування ціннісного ставлення до явищ матеріальної й духовної культури різних епох, до історії, мистецтва, творчості. Освітній процес студентів спеціальності «Культурологія» передбачає підготовку фахівців, здатних до адміністрування й організації соціокультурної діяльності, до управління проектною діяльністю (керування розробленням та реалізацією соціокультурних проектів) з урахуванням специфіки соціокультурного простору і потреб суспільства; спроможних креативно й творчо організувати свою діяльність у сфері культури, застосовувати ефективні комунікативні стратегії, вибудовуючи комунікацію з різними суб'єктами взаємодії. У цьому контексті актуальною є музеєзнавча й екскурсознавча складова освітнього процесу майбутніх культурологів.

Проблема функціонування музеїв у сучасному соціокультурному просторі, їх освітній і культуротворчий потенціал протягом останніх десятиліть постійно перебуває в полі зору вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема – О. Мастениці, С. Сотникової, Б. Столярова, А. Щербакової, Т. Юрєнєвої та ін. Чимало праць присвячено окремим аспектам музейної педагогіки, освітнім музейним проектам для школярів, екскурсійній методиці. Разом з тим, значно менше праць стосуються питань музейної освіти студентської молоді. Метою даного дослідження є з'ясування ролі музейної екскурсії в контексті фахової підготовки студентів спеціальності «Культурологія».

Зауважимо, що така форма навчальної діяльності майбутніх культурологів передбачена програмою курсу «Музеєзнавство: культурологічні аспекти» й програмою навчальної (музейної) практики. Метою музейної практики студентів 1-го курсу спеціальності «Культурологія» є формування цілісного уявлення про музей як

явище культури, поглиблення теоретичних знань з музеєзнавства й вироблення практичних навичок музейної роботи. До кола завдань практики входять: 1) поглиблення знань з екскурсійної методики; 2) закріплення практичних навичок демонстрації й розповіді під час проведення екскурсій; 3) підготовка матеріалів для звітної екскурсії (на прикладі одного експоната); 4) розроблення й проведення звітної «Екскурсії одного експоната». Практика студентів першого курсу спеціальності «Культурологія» проходить на базі художнього музею. На даний момент базою практики є Вінницький обласний художній музей.

Реалізація окреслених вище завдань є невід'ємною складовою особистісного й професійного становлення культурологів. Передусім, йдеться про формування творчої особистості, психологічно налаштованої «засвоївши текст гуманітарної культури, інтерпретувати його в контексті власного життя» [1, с. 45], здатної «не тільки жити в сучасному світі, який стрімко змінюється, але й бути суб'єктом соціокультурних перетворень...» [Там само, с. 45].

Важливим для професійного становлення культуролога є також усвідомлення специфіки художнього музею, з одного боку, як феномена культури, породженого відповідною епохою, як індикатора ціннісних орієнтирів, а з іншого – як своєрідного суб'єкта соціокультурних процесів, здатних впливати на соціокультурний простір, якісно змінюючи його.

Процес розроблення й проведення музейної екскурсії студентами-культурологами починається з комплексу пізнавальних заходів, спрямованих на усвідомлення специфіки музейного простору, якому відповідна екскурсія підпорядковується. У просторі музею «пізнається глибинний зміст культури, сакральні цінності, пов'язані з внутрішнім світом людини» [Там само, с. 45]. Значущим як для майбутнього культуролога, так і для викладачів, які відповідають за його професійне й особистісне формування, є врахування того, що, по-перше, музей здатний не тільки «занурювати» людину в «культуру минулого», але й пов'язувати її з цінностями сучасної доби, визначати ціннісні орієнтири людини; по-друге, музей є місцем зустрічі різних культур, унікальним середовищем, яке уможлиблює розгортання міжкультурного діалогу (в часовому й просторовому відношенні). Розуміння ж феномена міжкультурного діалогу й формування навичок професійно зорієнтованої комунікації також є невід'ємною складовою фахової підготовки культуролога.

Алгоритм розроблення «Екскурсії одного експоната» передбачає три логічно поєднані етапи. На першому етапі відбувається вибір студентом експоната, осмислення й аргументація вибору, а також науково-дослідницька робота, спрямована на поглиблення знань про експонат, збір і систематизацію інформації для розроблення контрольного тексту екскурсії. Виняткове значення вже на цьому етапі має застосування культурологічного підходу до музейного експоната, удосконалення навичок культурологічного аналізу досліджуваних явищ. Робота з експонатом, який є твором мистецтва, принципово відрізняє зміст і організацію навчальної діяльності майбутнього культуролога в художньому музеї від діяльності в інших культурно-освітніх установах і передбачає поглиблення знань з теорії та історії мистецтва, а також застосування методик, спрямованих на розвиток художнього сприйняття дійсності.

Другий етап являє собою визначення студентами мети й завдань екскурсії та конструювання контрольного тексту екскурсії під керівництвом викладача. Удосконалюючи змістову складову екскурсії, визначаючи оптимальні методичні прийоми її проведення, студенти логічно поєднують когнітивний і комунікативний аспекти діяльності. Власний досвід зорового й художнього сприйняття живописного твору майбутні культурологи використовують для вироблення ефективних комунікативних стратегій, необхідних для спілкування з потенційними слухачами. Третій етап передбачає колективну роботу з удосконалення навичок демонстрації й розповіді, «шліфування» вербальних і невербальних засобів спілкування, апробацію

традиційних і експериментальних моделей музейної комунікації. Цей етап, як і попередній, актуалізує усвідомлення майбутніми культурологами особистої моральної відповідальності за якість викладеної інформації, за формування світогляду відвідувачів та наслідки власної соціокультурної діяльності. Апробація контрольного тексту відбувається в присутності викладачів університету, студентів старших курсів та співробітників музею. Презентований кожним студентом варіант екскурсії фіксується на відео й аналізується з навчальною метою під час наступних аудиторних занять. На основі удосконаленого контрольного тексту розробляються екскурсії для різних категорій слухачів.

Отже, музейна екскурсія є дієвим засобом формування професійної компетентності майбутніх культурологів, сприяє розвитку комунікативних навичок, проєктивного творчого мислення, активізації ціннісно зорієнтованої креативної діяльності в соціокультурній сфері.

Література

1. Столяров Б. А. Музей в пространстве художественной культуры и образования / Б. А. Столяров. – СПб., 2007. – 340 с.

Підсекція психології

УДК 159.97:616.89-008

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТРЕС ТА РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я ЖІНКИ

О. В. Бацилєва

На сьогоднішній день є загальноприйнятим, що репродуктивне здоров'я як категорія індивідуального і суспільного здоров'я виступає одним із основних критеріїв ефективності соціальної та економічної політики держави, чинник її національної безпеки. На жаль, в Україні в останні роки є стабільним інтенсивне поглиблення депопуляційних процесів. Значна частка такої тенденції обумовлена зниженням саме станом репродуктивного здоров'я, при цьому порушення механізму відтворення населення є не лише медичною, а й психологічною та навіть соціальною проблемою, тому, здоров'я нації, у тому числі і репродуктивне, на теперішній час розглядається як один з найважливіших показників розвитку будь-якої держави та відображує соціально-економічний стан суспільства. Тому сучасний стан здоров'я населення вимагає нових ефективних шляхів вирішення проблем його збереження та поліпшення. В свою чергу стратегія охорони репродуктивного здоров'я значною мірою залежить від формування пріоритету здорового способу життя та зменшення негативного впливу екзо- й ендогенних факторів різного походження.

Кожна людина, будучи біосоціальною істотою, знаходиться в певному психосоціальному оточенні та у відносній психосоціальній рівновазі, тому поряд із біологічними процесами в підтримці цієї рівноваги важлива роль належить небіологічним (психосоціальним) чинникам, таким як особливості міжособистісних стосунків та виконання соціальних ролей, моральні та ціннісні орієнтації, звичаї тощо. При цьому основним індикатором складних взаємостосунків особи як з біологічними,

так і психосоціальними чинниками середовища є її психоемоційний стан, що складається з фізіологічних і психологічних складових, які утворюють єдиний механізм та регулюють взаємодію людини з навколишнім середовищем.

Отже, зміни умов життя і навколишнього середовища, які спостерігаються у теперішній час, призвели до зміни структури і характеру стресогенних чинників – на зміну сильним фізичним стресорам прийшла велика кількість психоемоційних чинників різного ступеня інтенсивності, що діють практично безперервно, нашаровуються один на одній та потенціюють ефект, який має місце. У той же час загальний фізіологічний механізм стрес-реакції залишився незмінним і полягає в активації ряду переважно неспецифічних психічних, фізіологічних, біохімічних реакцій організму, спрямованих на пристосування до змінених, під впливом того чи іншого стресора, умов та відновлення параметрів гомеостазу. Незважаючи на те, що стрес є еволюційно сформованим механізмом, який спрямований на пристосування та виживання організму у несприятливих умовах середовища, сьогодні він все частіше асоціюється виключно з негативним впливом на здоров'я людини, а офіційна медицина навіть нараховує близько тисячі стрес-індукованих захворювань.

Між порушеннями репродуктивної функції і психоемоційним станом особистості існує щільний зв'язок, оскільки нейроендокринна система, яка у даному випадку зазнає поразки, не тільки забезпечує регуляцію репродуктивної функції, але й першою реагує на будь-які подразники та бере участь у формуванні психоемоційної відповіді. З іншого боку, особливості функціонування репродуктивної системи та рівень статевих гормонів, у свою чергу, певною мірою визначають стан психіки, емоційного реагування і поведінки людини в цілому. При цьому репродуктивна система не бере безпосередньої участі у стресогенній реакції. Проте вона досить активно реагує на наявність стресової ситуації, до якої потрапляє організм, шляхом тимчасового зниження або взагалі припинення своєї функції, частково поступаючись, таким чином, кровопостачанням, енергетичними, метаболічними можливостями тим системам, що забезпечують адаптацію та виживання людини в умовах стресу.

Цікаво, але в жіночому організмі стрес-реакція має свої особливості. Так, згідно із статистичними даними, у жінок стресові розлади зустрічаються в три рази частіше, ніж у чоловіків. Встановлено, що рівень жіночих статевих гормонів, що змінюються залежно від віку, фази оваріального циклу, загального стану репродуктивної системи, є одним з провідних чинників, що обумовлюють функціонування особистості на біологічному, психологічному та соціальному рівнях. Крім того, будь-які зміни, що спостерігаються у репродуктивній системі (вікові, циклічні, ситуативні), можна розглядати як стресогенні, бо, з одного боку, вони призводять до порушення гомеостазу, перебудови функціональних, а іноді й структурних зв'язків між органами і системами, а з іншого боку – зміни у репродуктивній системі торкаються в першу чергу ендокринної та нервової систем, які задіяні при стрес-реакції будь-якого генезу. Безперечно, саме такі зміни у гомеостатичній системі можуть стати провідним патогенетичним механізмом розвитку різноманітних розладів у функціонуванні статевої системи жінок – порушення становлення репродуктивної системи, численні гінекологічні захворювання, безпліддя, ускладнення під час вагітності та пологів, патологічний перебіг пострепродуктивного періоду тощо.

Будь-який стрес, у тому числі й психоемоційний, будучи компенсаторно-пристосувальною реакцією організму на зміни, що відбуваються, представляє собою сукупність адаптаційних механізмів, які мають між собою складні, багатомірні взаємозв'язки і які здатні переходити із захисних в ушкоджувальні, перетворюючись на чинники, що сприяють розвитку патологічного процесу. Такому переходу сприяють як особливості самих стресогенних чинників – їх кількість, інтенсивність, тривалість, так і властивості організму, що характеризують його стан на психічному та соматичному рівні – реактивність, резистентність, емоційна лабільність тощо; тобто за наявності

відповідних умов стрес-реакція із загальноадаптаційного механізму перетворюється на неспецифічну ланку патогенезу різноманітних захворювань, особливо тих, що пов'язані з ендокринною та нервовою системами.

З вищевикладеного стає зрозумілим, що в сучасних умовах, коли психоемоційний стрес став частиною повсякденного життя, ця еволюційно сформована пристосувальна реакція досить часто призводить до формування патології репродуктивної сфери, що знижує якість життя і фертильність жінки, бо у фазі дистресу репродуктивна система, як і весь організм, піддаються системним ушкоджувальним процесам.

Таким чином, хронічний психоемоційний стрес, що є поширеним явищем в сучасному суспільстві, досить часто перетворюється з адаптивного механізму в ланку етіопатогенезу різноманітних захворювань та разом з іншими чинниками надає істотний прямий чи опосередкований вплив на розвиток порушень репродуктивної функції жінки. Цей факт свідчить про необхідність приділяти відповідну увагу діагностиці наявності стресу в процесі профілактики та корекції патології репродуктивної сфери у жінок.

УДК 314.18

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОБЛЕМ

І. В. Пузь

Загальновідомим є той факт, що одним із головних індикаторів розвитку будь-якої країни є населення, його рівень, якість та образ життя. Суттєві трансформаційні процеси та наявні глобальні проблеми, які постали перед людством ще на початку ХХ століття та активно продовжилися у ХХІ столітті, знайшли своє відображення в усіх сферах та на усіх процесах суспільного життя. До числа одних із найактуальніших проблем сьогодення відносяться демографічні проблеми. Сучасна демографічна картина визначається двома протилежними демографічними тенденціями: з одного боку, стрімким, неконтрольованим зростанням населення в країнах, що розвиваються, а з іншого боку, різким зниженням показників народжуваності на тлі збільшення показників смертності в розвинутих країнах. При цьому, слід зазначити, що наявність таких демографічних явищ, призводить не лише до загострення вже існуючих проблем, але і створює умови для виникнення і поширення цілої низки проблем: неконтрольована урбанізація, криза великих міст світу, стихійна внутрішня і зовнішня міграція тощо. Отже, сучасні демографічні процеси вже створили і продовжують створювати свого роду несприятливий демографічний фон для існування всіх інших глобальних проблем. Виходячи з цього, не виникає сумнів в необхідності більш детального аналізу демографічних проблем, тому що саме з ними пов'язані не тільки економічні, екологічні, соціальні характеристики суспільства, але і сама перспектива подальшого існування людства.

Питання, що пов'язані з демографічними процесами, завжди були та будуть об'єктом пильної уваги громадськості та науковців, про що свідчить наявність значної кількості як теоретичних, так і прикладних досліджень майже в усіх галузях наукового знання. Особливого значення проблема в демографічних процесів набуває в роботах Платона, Аристотеля, Т. Мора, А. Сміта, Т. Мальгуса, К. Маркса, Ф. Енгельса та інших. Саме концепції цих науковців стали підґрунтям, на базі якого відбувався розвиток та становлення демографії як науки у ХХ ст. Серед сучасних зарубіжних авторів не можна не відзначити роботи Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, С. Хантингтона. Проблеми

народонаселення висвітлювалися в роботах М. В. Ломоносова, К. Е. Ціолковського, В. І. Вернадського, Г. В. Плеханова, В. І. Леніна та інших. Не аби яке значення в дослідженні демографічних процесів після розпаду РССР мають роботи С. П. Капіци, А. Г. Вишневського, Д. І. Валентія, Є. В. Ковальова та інших.

На сучасному етапі розвитку суспільства оцінка демографічної ситуації найчастіше відбувається завдяки аналізу основних показників та характеристик, які відображають загальну картину як регіональних, так і загальносвітового демографічних процесів. Мова йде про зростання чисельності населення, про динаміку народжуваності і смертності, про структуру народонаселення, про відтворення населення, функціонування інституту сім'ї. Пропонуємо коротко розглянути їх зміст.

Актуальність проблеми народонаселення визначається насамперед прискореним темпом зростання чисельності населення. Так, за оцінками Департаменту по економічним та соціальним питанням Секретаріату ООН щорічний приріст населення збільшується на 1,2%, тобто приблизно на 77 млн. чоловік. У червні 2015 року кількість населення в усьому світі склала 7,3 млрд. чоловік. Згідно прогнозам у 2016 році кількість населення Землі мала збільшитися ще на 86 млн. чоловік, а до 2030 року вже може досягти 8,5 млрд. чоловік. Достатньо високою також є вірогідність того, що до 2050 року загальна кількість населення буде складати від 9,4 млрд. до 10 млрд. чоловік [1].

Варто наголосити, що більша половина від загальної кількості природнього приросту населення у світі за прогнозами ООН буде припадати на країни, що розвиваються: Індія, Нігерія, Пакистан, Демократична Республіка Конго, Ефіопія, Об'єднана Республіка Танзанія, Індонезія, Афганістан, Уганду.

Наявність стійкої тенденції до різкого збільшення населення в країнах, що розвиваються, починаючи з 50-х років ХХ ст., призвело до виникнення явища «демографічного вибуху», яке представляє глобальну демографічну проблему сучасності. Слід зазначити, що нерівний характер зростання населення в різних регіонах світу виступає одним із ключових аспектів демографічних проблем сучасності, оскільки незбалансована динаміка у процесі відтворення населення має суттєвий вплив на характер сприйняття людьми різних рас один одного, на міжнародну та внутрішню політику країни, на міграційні процеси. Поряд з цим, означена тенденція не підкріплюється збільшенням природніх та життєвих ресурсів, відповідним високим рівнем медичного обслуговування, ресурсів промисловості. На жаль, така ситуація призводить до загострення цілої низки соціально-екологічних, соціально-економічних, соціально-культурних проблем у країнах, що розвиваються.

Аналізуючи сучасну демографічну ситуацію, не можна не відмітити протилежну проблему – проблему демографічної кризи, головним чинником якої є стійке зниження показників народжуваності, що призводить до явища «депопуляції населення». Так, сьогодні у більшості розвинутих країнах світу (країни Західної Європи, у тому числі й Україна), не дивлячись на достатньо високий рівень життя і якості медичного обслуговування, спостерігається поступовий перехід від типу відтворення населення, який характеризується високим рівнем народжуваності та низьким рівнем смертності, до типу, який визначається збільшенням показників смертності на тлі зменшення показників народжуваності.

Міське, урбанізоване життя в розвинених країнах досить активно приваблює молодих людей, у плани яких не входить народження великої кількості дітей, а у деяких випадках навіть повна відмова від батьківства. Зміна соціального положення більшості жінок у розвинутих країнах відкрила перед ними нові можливості, які досить слабо пов'язані або зовсім не пов'язані з традиційними сімейними цінностями. Сьогодні все частіше спостерігається явище, коли жінка схильна відмовлятися від народження дітей та материнства в цілому заради успішної професійної кар'єри, особистісного зростання та життя у власне задоволення.

Спостерігаючи такі тенденції у репродуктивній поведінці сучасних жінок, варто зазначити, що показники фертильності визначаються не тільки біологічними можливостями жіночого організму, але й традиціями і стереотипами «демографічної поведінки», соціально-економічними і соціокультурними чинниками.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що демографічна ситуація, яка склалася сьогодні у світі, обумовлює процес демографічного переходу, що супроводжується якісною зміною типу відтворення населення та визначає несприятливу демографічну картину сучасного світу.

Література

1. <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id921>

Підсекція журналістики

УДК 32.019.51

ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У НЕЛІНІЙНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

С. В. Бондаренко

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, перехід суспільства до нової форми організації та впорядкування життя, виробництва, переформатування предметів, об'єктів та інструментів сучасних відносин створили необхідні умови для т.з. «Четвертої промислової революції». На думку Клауса Шваба, швейцарського економіста, засновника і президента Всесвітнього економічного форуму в Давосі, Четверта промислова революція йде з середини минулого століття, забезпечує перехід у цифрову еру, яка поступова змінює традиційні форми виробництва та взаємодії у соціумі. Технології зливаються, і кордони матеріального, цифрового і біологічного світів стираються [4]. З 90-х років ХХ ст. темп життя прискорюється, масштаби зав'язків між людьми збільшуються так само, як і кількість учасників суспільно-політичних процесів. Порушуються традиційні форми взаємовідносин у форматі влада-бізнес-суспільство, на арену виходять нові актори, які мають вплив на глобальні процеси. Активно розвивається горизонтальна міжсекторальна комунікація. Старі інформаційно-комунікаційні хаби у вигляді владних структур втрачають свою монополію на вироблення, поширення та зберігання знання.

Як зазначає Людмила Смола, початок ХХІ ст. охарактеризувався інтенсивним впровадженням нових технологій. Інноваційні процеси, які відбуваються у сфері комунікаційних технологій, значною мірою пов'язані із соціальними змінами у суспільстві: новий час диктує зростання інформаційних потреб громадськості, вимогу в отриманні оперативної якісної інформації в усіх її багатогранних проявах. Ріст нових засобів комунікації створив всесвітню аудиторію, де майже немає бар'єрів комунікації. Інформаційні технології здійснили революційні зміни в медіапросторі, надали великі можливості для інформаційного обміну та створили умови для ефективного використання надбань інформаційного суспільства [2, с. 48–53].

Швидкоплинність та нелінійність суспільно-політичних процесів, які відбуваються зараз не мають нову природу. Взаємозалежність та взаємний вплив

комунікації, взагалі, та ЗМК, зокрема, на розвиток подій можна побачити у роботах Д. Белла, Ф. Вебстера, М. Кастельса, Е. Тоффлера, Ж. Бодрійара, Г. Почепцова, Є. Магди, Е. Лукаса, М. Сенченка, Р. Арзуманян, Л. Смоли, Г. Захарова, А. Семенченко, О. Холода, В. Лісічкіна, Л. Шелепіна, О. Грєнєвєцького, І. Панаріна, Д. Гаври, А. Манойло, А. Петренка, Д. Фролова та ін.

Під нелінійними суспільно-політичними процесами слід розуміти складні явища, які будуються за принципом зв'язків між суб'єктами та об'єктами політико-соціальних відносин, що не носять формальний та ієрархічний характер, мають низьку прогнозованість та можуть швидко змінюватись під впливом поточних обставин.

Цикли збільшення/зменшення швидкості процесів, роз'єднання/об'єднання частин є внутрішньою закономірністю нелінійних процесів. Для використання структуротвірної потужності нелінійності потрібне напруження раціонального та ірраціонального начал, спрямованих на розвиток єдності. Фундаментальний принцип поведінки нелінійних систем - це періодичне непрогнозоване чергування еволюції та інволюції, розгортання та згортання, вибуху активності, інтеграції і роз'єднання, неминучого, хоча б часткового, розпаду [3].

Сучасні комунікаційні технології забезпечили високу щільність інформаційного перекриття формалізованих каналів. Виникає достатній рівень нелінійності взаємодії. Нелінійність може приводити до формування специфічних центрів впливів, до яких можна віднести ЗМК. Нелінійність є джерелом нерівноважностей. Вони підвищують/знижують можливості каналу або започатковують новий, в якому в єдиному темпосвіті вдосконалюється/руйнується соціум [3].

Нелінійність процесів створюють великий масив даних, які необхідно швидко кодувати та розповсюджувати серед людей різних страт. Непрогнозованість та швидкість змін, сприяють появі нелінійної інформації, яка може порушувати логіку у висвітленні подій та явищ. Така ситуація створює умови для втрати уваги з боку людей та втрати цінності самої інформації. Як зазначає Георгій Почепцов, постійна циркуляція смислів як характерна риса ЗМІ створює перехід від фактів до інформації, від інформації до знань. В минулому світі при дефіциті інформації, вона була потрібною. Сьогодні при надлишку інформації увага стає дефіцитним ресурсом [1].

Розширення можливостей у сучасному світі для ЗМК створюють можливості бути їм не просто транслятором смислів, а самостійно створювати нові картини світу, впливати на уподобання людей, керувати емоціями та світосприйняттям. Нелінійні процеси дозволяють порушувати традиційні форми взаємовідносини, які були притаманні суспільству до т.з. Четвертої промислової революції. Доступ к інформації був обмежений, її володарі мали певну монополію на розуміння та інтерпретацію дійсності. Зараз ситуація кардинально змінилася. Формально суспільство має доступ до інформації, має можливість висловити свою думку, налагодити прямий контакт з тим, хто цікавить. Відносно безмежні можливості породили безліч викликів, пов'язаних із інформаційною гігієною та забрудненням інформаційного простору.

Технологічний прорив у виробленні та поширенні інформації з одного боку створив благо, а з іншого – шкоду. Порушення логіки подій, створення системних симуляцій, обмеженість часу на перевірку даних, низька інформаційна гігієна є результатом нелінійності процесів, стискання часу та простору. Доступність ЗМК для широких верств населення дозволяють їм ставати потужними центрами впливу. Вступати в конкуренцію з традиційними центрами впливу – владою, бізнесом та громадянським суспільством. Нелінійність суспільно-політичних процесів створила всі умови для втрати чітких меж компетенцій та вхід у простір іншого сектору, який раніше був закритий. ЗМК можуть продукувати не лише інформацію. ЗМК маючи безмежний доступ до людей вже самостійно створюють не одну, а декілька реальностей одночасно.

Враховуючи вище наведене, проблематика взаємозалежності ЗМК та нелінійних суспільно-політичних процесів вимагає додаткового вивчення та переосмислення,

вироблення практикорієнтованих форм та моделей зниження інформаційно-комунікаційних ризиків.

Література

1. Почепцов Г. Медіа як генератор соціальних смислів/ Георгій Почепцов – Режим доступу: <http://ru.telekritika.ua/daidzhest/2011-02-22/60469>

2. Смола Л. Є. Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій / Л. Є. Смола // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал / редкол.: Д. В. Яковлев (голов. ред.), К. М. Вітман (заст. голов. ред.), Д. Ю. Дворніченко (відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА». – Одеса, 2016. – Вип. 1. – С. 48-53.

3. Черленяк І. Синергетика і проблеми оптимізації державного та соціального управління/ І. Черленяк – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=s-pp1&issue=2004_1

4. Швєб К. Четверта промислова революція: як до неї готуватися / Клаус Швєб. – Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/23076>

УДК 007 : 304 : 004.9

ІГРОВІ ПРИЙОМИ У ФОРМАТІ МЕРЕЖЕВОГО ІНФОТЕЙНМЕНТУ

А. В. Глушко

Гейміфікація (або ігрофікація) останніми роками являє собою своєрідний інструментарний тренд, який активно застосовують в найрізноманітніших сферах: від інтернет-маркетингу та рекламних кампаній до різнорівневої освіти та механізмів побудови корпоративної культури. Гейміфікація являє собою використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті. Основне її завдання – залучення користувача, стимулювання його до певних дій та формування позитивного досвіду взаємодії. Розуміння психології людини та її внутрішніх стимулів є одним з основоположних аспектів застосування подібних ігрових механік. Саме тому процес гейміфікації базується на використанні природних людських інстинктів: прагнення до перемоги і визнання, схильність до конкуренції (змагальності), подолання перешкод та здобуття певних статусів/бонусів, азарт та бажання отримати винагороду є тими факторами, які гарантують позитивну реакцію реципієнта на пропозицію ігрових елементів в практично будь-якому контексті.

Саме тому гейміфікація активно включається сучасними медіа до засобів побудови ефективної інтерактивної взаємодії з аудиторією. Найпопулярнішим елементом такого напрямку є проведення різноманітних тестів, вікторин, опитувань. Експерти зазначають, що феномен популярності зумовлений віковичною потребою людини знайти відповідь на питання «хто я» та бажанням порівняти себе з іншими, яке в епоху соціальних медіа зросло ще більше. Головний плюс оціночної системи онлайн-тестів полягає ще й в тому, що користувач може миттєво поділитися своїми результатами з друзями в соціальних мережах та отримати зворотній зв'язок [1].

Однак ігрові механіки не лише вбудовуються в якості додаткового розважального матеріалу на базі тих чи інших інформаційних ресурсів, але й активно інтегруються в новинний контент. Результатом такої інтеграції стають явища новинних ігор та інтерактивних візуалізацій. Ігри популярні серед аудиторії, оскільки прості у використанні, вимагають залучення читача, створюють штучну напругу завдяки

часовим обмеженням. Також можна сказати, що ігри є вірусним контентом, бо змушують грати знову і знову, щоби поліпшити результат.

Медіаменеджер Тамара Бабакова в інтерв'ю «Телекритиці» сказала, що медіа вже не конкурують між собою, вони змагаються з відеоіграми, серіалами та соціальними мережами за свого споживача. Тож щоб повернути читачів до новин, редакторам доводиться вигадувати нові способи для того, щоб зробити медійну продукцію конкурентоспроможною порівняно з альтернативним контентом. Під страхом втратити аудиторію медіа починають освоювати нові формати, саме тому новинні ігри стають найефективнішими [2].

Закордонні медіа, безперечно, знаходяться на вищому рівні в плані використання ігрових технік у форматі сторітелінгу (тут слід згадати відомий проект Aljazeera «Піратська риболовля», або проект «Відновлюючи Гаїті», створений за підтримки Європейського журналістського центру), в той час як українські ресурси ще не мають достатнього технічного та професійного базису для розробки якісних новинних ігор, а тому надають перевагу інтерактивній взаємодії переважно у вигляді тестів. Слід відзначити тенденцію до створення суспільно актуальних вікторин, таких, що пов'язані зі злободенними темами, піднімають важливі політичні проблеми, підвищують рівень обізнаності аудиторії в питаннях економіки, енергозбереження, боротьби з корупцією або сприяють популяризації медіаграмотності. Так, наприклад, у вересні 2016 року «ICTV» на честь святкування дня призначення гривні національною валютою опублікував тест «Наскільки добре ви знаєте гривні», де в межах 9 питань кожному відвідувачу було запропоновано перевірити себе на знання різних фактів про звичні і добре знайомі, на перший погляд, купюри. У листопаді 2016 року сайт «Детектор медіа» презентував тест «Якими ЗМІ володіють нардепи», розроблений на базі знайденої інформації про медіаактиви у деклараціях політиків за 2015 рік, в черговий раз актуалізувавши проблему форми власності та, відповідно, міри незаангажованості вітчизняних медіа.

Важливий ігровий проект у березні 2017 року було розроблено «Економічною правдою» з метою популяризації критичного мислення аудиторії в контексті економічної проблематики. Тест «Чи брешуть вам політики?» заснований на результатах фактчек-проекту VoxCheck, який з моменту заснування в січні 2016 року перевіряв більше 250 цитат топових українських політичних діячів. Читачам пропонується проаналізувати вислови Петра Порошенка, Арсенія Яценюка, Міхеїла Саакашвілі та інших і дати відповідь у формі «права/неправа». За кожний правильний результат тест зараховує учаснику 1 бал, що, в свою чергу, посилює ефект гейміфікації.

Актуальній темі «безвізу» присвячено тест на сайті «Європейської правди» від 12 квітня поточного року. В даному випадку в ігровій формі аудиторії пропонують не лише перевірити себе на знання фактів про Євросоюз та основні етапи, подолані Україною на шляху лібералізації візового режиму, але й розвінчати міфи, якими вже встигла обрости дана тема. Один з найновіших тестів під заголовком «Чи вірите ви українській тележурналістиці?» опубліковано 20 квітня на ресурсі «Media Sapiens» у розділі «Маніпуляції». Слід відзначити, що це одна із перших спроб даного ресурсу запропонувати своїй аудиторії такий ігровий підхід до проблеми маніпулювання в медіа, але даний експеримент здійснено в найкращих традиціях медіаосвітніх тестів, які, зокрема регулярно пропонує своїй аудиторії сайт «Медуза» («Фейк или было? Можете ли вы отличить фотомонтаж от настоящей фотографии», «Российская пресса или советская?», «Правда или фейк? Попробуйте отличить выдуманные новости от настоящих» та ін.)

Водночас ігрові тактики застосовуються і в нетестовій формі, прикладом чого можуть слугувати проекти від «ТЕКСТИ.ORG.UA». В 2016 році однією з найпопулярніших на даному ресурсі стала інтерактивна гра про майно посадовців «Гроші, метри, два авта», в рамках якої пропонувалося за певними даними з електронних декларацій (депозити, нерухомість, автомобілі) вгадати заробітну плату

конкретного чиновника. Так, у розважальній, але ефективній формі аудиторії пропонується оцінити та усвідомити масштаби окресленої суспільно-політичної проблеми і, за бажання, ознайомитися з нею детальніше, оскільки на сторінці тесту зазначається, що основою проекту стала електронна база даних declarations.com.ua.

Таким чином, можна зробити висновки, що ігрові прийоми в подачі складного або проблемного політичного, економічного, соціального контенту стають все більш популярними серед українських новинних ресурсів, а отже гейміфікація не набуває рис виключно розважального засобу, а перетворюється на ефективний інструмент інфотейнменту, спосіб через розважальність стимулювати аудиторію до заглиблення в актуальні проблеми життя суспільства та держави.

Література

1. Лучко А. Почему все помешались на онлайн-тестах [Электронный ресурс] / Андрей Лучко. – Режим доступа: <http://www.lookatme.ru/mag/how-to/inspiration-howitworks/205187-personality-quizzes>
2. Шевяхова Н. Новинні ігри в боротьбі за читача [Електронний ресурс] / Наталя Шевяхова. – Режим доступу: <http://prportal.com.ua/Peredovitsa/novinni-igri-v-borotbi-za-chitacha>

УДК 007 : 304 : 004.9

ВІЗУАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВОЇ ВІЙНИ

І. О. Єрмакова

С. Сонтаг зауважувала: «Фотографія надає свідoctва. Про щось ми чули, однак, сумніваємося, але якщо нам покажуть фотографію, це буде підтвердженням» [1]. Зображення пояснює явище більш стисло, а в ряді випадків більш зрозуміло, ніж текст, у якому розповідається про нього. Цьому сприяє наочність, документальність і майже миттєва швидкість прочитання фотографій, як готового образу, що не потребує інтерпретацій, не вимагає перекладу на інші мови. Документальна природа фотографії переконує глядача в тому, що зображення є таким, якою була дійсність. Вона викликає довіру, тому не дивно, що саме ця властивість фотографії не одноразово використовувалась для управління суспільною свідомістю.

Фотоматеріали та їх похідні вдало використовуються як технології гібридної війни, наслідки якої так відчуває на собі український медіа-простір: викривлення фактів, інформ-провокації, фейки, маніпуляції, фотоколажі і т. д. Тим більше в наш час, коли за словами О. Забужко «епоха «розбомблених міст» минулася – почалася епоха «розбомблених мізків» [2].

Предметом вивчення став аналіз використання фотозображень у висвітленні військового конфлікту в нашій країні на прикладі публікації фотоматеріалів Дмитра Муравського під назвою *"Перемир'я в Широкиному"*, як найбільш резонансного факту порушення основних засад журналістики.

Великий ажіотаж у мережі Facebook спричинили фото військових дій на Донбасі, які виклав на своїй сторінці Дмитро Муравський. На час публікації цих матеріалів автор займав посаду керівника Координаційно-інформаційного центру при Управлінні комунікації і преси Міноборони та радника міністра оборони [3].

Саме цю світлину авторства Д. Муравського 17 серпня опублікував на своїй сторінці у мережі головний редактор сайту ЦЕНЗОР.нет Юрій Бутусов і закликав розтиражувати

це фото та подати його на фотоконкурси, аби про події під Маріуполем дізнався весь світ. Він додав, що фото було зроблено у селищі Широкине 4 червня 2016 року.

За добу після публікації ці фотоматеріали були поширені в мережі більше 6 тисяч разів. Яскраве фото потрапило в матеріал видання Business Insider під назвою «Зображення з ліній фронту українського конфлікту – живі нагадування про війну в Європі, що триває». Фото навіть поширив у себе в Twitter шведський політик Карл Більд.

У мережі це фото називали “зразковим” прикладом фронтової фотожурналістики, а також доказом порушення перемир'я з боку військових терористичних угруповань Донбасу.

Разом з цим, у професійних фотографів та військових експертів це фото викликало багато питань та підозру у його постановочній природі.

Слід зазначити, що українські професійні фотожурналісти миттєво відреагували на цей факт порушення стандартів і оприлюднили відкрити «Заяву українських фотожурналістів щодо ситуації з фотографіями Дмитра Муравського», нагадавши про небезпеку фальсифікацій для іміджу України на міжнародній арені. *«Наголошуємо, що єдине, в чому ми зараз виграємо у конфлікті з РФ – це безкомпромісна та правдива подача інформації із зони ведення бойових дій. Зважаючи на те, що інтернетом та закордонними медіа тиражується, на наш погляд, неправдива інформація щодо документальності зображень на фотографіях Дмитра Муравського, ми категорично засуджуємо подібні маніпуляції з фото та інформацією»*, – йдеться у заяві [4].

Після резонансних суперечок та викриттів автор фото зізнався в тому, що фото було підготовлене і постановка була присутня.

Але фото Д. Муравського вже встигло зашкодити репутації української журналістики. Декілька військових експертів видання The Washington Post заявили про фальсифікацію і постановочний характер знімка. Експерти каліфорнійського Центру досліджень про нерозповсюдження зброї (Center for Nonproliferation Studies) прийшли до висновку, що фото було зроблене 4 червня о 12.50. А речник української місії в ОБСЄ Олександра Тейлор зробила заяву: «Київ стверджує, що в цей час село зазнало «ворожої атаки» й артилерійського обстрілу, однак місія ОБСЄ, що знаходилася в селі того дня, жодних вибухів не зафіксувала». Крім того, український військовий, взводний одного з батальйонів Віктор Мороз також заявив, що фото постановочне, і ніякого артобстрілу в Широкино в той момент взагалі не було.

У підсумку можна зазначити, що фотографія Дмитра Муравського *«Перемир'я в Широкиному»* загалом означила проблеми характерні для сучасних українських медіа:

– недостатній рівень фаховості видань, що використовують соціальні мережі, як джерело інформації, при цьому публікують неперевірену інформацію, видаючи її за факт;

– питання внутрішньої саморегуляції в професійному середовищі унеможливило ймовірні подальші звинувачення і дискредитацію українських фотожурналістів, які ризикуючи здоров'ям, а іноді і життям, документують та висвітлюють новітню історію незалежної України. Але порушення світових стандартів журналістики шкодить не лише репутації української журналістики, але й іміджу країни загалом.;

– значна частина суспільства стали на захист фото Дмитра Муравського, аргументуючи, що країна в стані військового конфлікту має «дзеркально відповідати на інформаційну агресію», тому факт документальності фото на їхню думку не має бути першочерговим. А, начебто, головне – зміст фотозображення. В тому є велика загроза використання фотографії як інструменту пропаганди, в якій головною цінністю матеріалу буде ефектність, а не достовірність;

– низький рівень медіа грамотності українського сегменту серед користувачів FB. Бо дискусія на тему хто правий – фотографи чи ж Муравський – викрила ще одну суспільну проблему: відсутність запиту на доступ до правдивої інформації, нерозуміння основних стандартів журналістики, позаяк правдивість, відсутність постановки і заборона ретуші є основоположними принципами документальної фотографії.

Література

1. Сонтаг С. О Фотографии / Пер. В. Гольшева - М.: Ад Маргинем Пресс, 2013 – 272 с.
2. Забужко О. С. І знов я влізаю в танк / О. С. Забужко – Київ : Комора, 2016. – 416 с.
3. Посилання на фото і сторінку Д. Муравського. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1058326250909922&set=a.1058326150909932.1073741849.100001976712198&type=3&theater>
4. Заява українських фотожурналістів щодо ситуації з фотографіями Дмитра Муравського. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/blog/lbua/343305_zayava_ukrainskih_fotozhurnalistiv.html

УДК 316.472.4: 342

ФЕЙК ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

О. І. Кокорська

Фейк як явище сучасного інформаційного суспільства останнім часом потрапив у фокус уваги дослідників через сукупність різних чинників, серед яких, насамперед, виборчі кампанії в Сполучених Штатах Америки та інших демократичних країнах. Актуалізувала дослідження цього феномену також інформаційна складова гібридної війни в Україні та інформаційні спецоперації Росії в європейських країнах з метою дестабілізації в них політичної ситуації.

«Фейк» (від англ. *fake*) – означає підробку, фальсифікацію, обман. В журналістиці це поняття використовується для позначення неправдивої інформації. Відповідне явище має довгу історію, але наразі характер і масштаби його поширення сприяли появі нової якості – постправдивої політики. Саме прикметник «post-truth» (постправдивий) Оксфордський словник визначив словом 2016 року. Як «постправдиві» розуміються обставини, за яких об'єктивні факти менш впливові в формуванні громадської думки, аніж апеляції до емоцій та особистих переконань. Саме такий постправдивий світ, наповнений хибною інформацією, підживлює прийняття ірраціональних рішень та розвій популізму. За даними дослідницького центру Rew Research Center 64% американців визнали, що фейкові новини збивають їх з пантелику.

Дослідники фейкових новин вказують на три основні причини, які сприяють розповсюдженню дезінформації: поступальні зміни в спілкуванні та комунікаційних технологіях, політичну невизначеність та збройні конфлікти. Вони підкреслюють, що всесвітня мережа нині стала основним постачальником інформації, а кількість її користувачів швидкими темпами зростає кожного року. Тільки Facebook налічує два мільярди акаунтів. Інтернет та соціальні мережі протягом останнього часу створили той віртуальний світ, який перейшов у реальність щодо отримання послуг, придбання товарів, просування брендів і т. ін.

Потенціал всесвітнього павутиння також широко використовуються політтехнологами у виборчих кампаніях. Те, яких нових номінацій набуває неправдива інформація, ілюструє відтворення церемонії вступу на посаду новообраного американського президента. Його прес-секретар під час першої зустрічі з журналістами в Білому домі насварив їх за «неправильне висвітлення» інавгурації, зазначивши, що вона була найбільш відвідуваним заходом за всю історію. Проте фото події не підтверджували цю версію, до того ж наведені в газеті The Washington Post дані додавали сумнівів щодо офіційної позиції. Своєрідний вихід з ситуації використала

радниця Дональда Трампа Келієнн Конвей, яка заступилася за прес-секретаря, назвавши його заяви «альтернативними фактами».

Фактично необмежені можливості чи не для кожного долучатися до творення останніх надають нові технології та легкість доступу до соціальних мереж. Потік фейкових новин, зроблених тими ж македонськими підлітками та активно поширюваних упродовж президентської виборчої кампанії в США на таких впливових платформах як Facebook та Google, вказує на загрози з боку глобального інформаційного простору щодо функціонування політичних інституцій окремих країн. До того ж приватні компанії-поширювачі переслідують власні бізнес-інтереси і не мають жодних спеціальних зобов'язань перед громадянами, користуючись власними нормами та правилами.

Дискусії щодо маніпуляції через пошуковик змусили засновника та шефа Facebook Марка Цукерберга у відкритому листі заявити, що фейкові новини у мережі будуть намагатися відслідковувати та краще ідентифікувати. Разом з тим, він дав ясно зрозуміти, що в суперечливих ситуаціях для нього важливіша свобода слова. І це дійсно так, оскільки почасти практично неможливо відрізнити неправду від політично заангажованого та однобічного коментаря.

Тим не менше, масштаби розповсюдження фейків в сучасному світі – це виклик не тільки для мас-медіа, а й для основ самої демократичної системи, адже постправа не дає можливості громадянам отримувати надійну інформацію і приймати обґрунтовані рішення, зокрема на виборах. Існують різні погляди на перспективи вирішення цієї проблеми. Окремі журналісти, спираючись на попередній успішний досвід подолання негативу від хибних новин, висловлюють впевненість у позитивному результаті. Тут ми можемо апелювати до переконаності Девіда Чаверна - президента і головного виконавчого директора News Media Alliance (колишньої Американської газетної асоціації) у тому, що проблема фейків буде вирішена, а багато людей відкриє цінність реальних фактів і аргументованих дебатів.

Проте ряд дослідників сучасності, включно з Зигмунтом Бауманом, роблять вагомі застереження. Так, звертаючи увагу на наявну кризу демократії загалом і демократичних інституцій зокрема, вони вказують на те, що поява нових субінституцій – соціальних мереж – підштовхує сучасне суспільство у пастку. Саме пов'язане з ними виникнення в глобальному павутинні закритих віртуальних спільнот сприяє поширенню фейків, постаючи викликом не тільки для журналістики, а й для долі сучасної демократії.

УДК 007 : 304 : 004.9

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ТРЕНД У СУЧАСНИХ КОНВЕРГЕНТНИХ МЕДІА

А. С. Рудченко

Розвиток Інтернету формує нові вимоги до усіх цивілізаційних процесів, у тому числі й до існування й діяльності медіа. Можливості масової комунікації були значно розширені протягом останнього десятиліття, знівельовані певні застарілі процеси і явища, натомість з'явилися нові реалії. Із розвитком усесвітньої мережі з'явився кардинально новий тип медіа, що вміщують у собі ознаки одразу всіх класичних різновидів засобів масової інформації.

Конвергентні ЗМІ (лат. *convergentis* – «той, що сходиться») – засоби масової інформації, що поєднують в собі різні види контенту – так само конвергентного, оскільки об'єднуються різні види мовлення: усне, писемне, а також аудіовізуальний матеріал, що

поширюється як через сповіщення у реальному часі, так і шляхом надання запису на замовлення; при цьому важливою особливістю є те, що розповсюдження також відбувається через телекомунікаційні мережі з використанням нових технологій [6, с. 42].

Терміном, яким позначають засоби масової комунікації в мережі Інтернет, є «медіа», тому надалі використовуватимемо його. Існування й розвиток конвергентних медіа характеризується чималою кількістю трендів, які роблять ці засоби масової комунікації відповідними до вимог сьогодення. Трендами у нашому дослідженні будемо вважати основні тенденції у розвитку конвергентних медіа.

Комунікаційні технології характеризуються зміщенням акцентів від вербальних засобів комунікації до візуальних, образних. Процес сприйняття сучасної людини налаштований на візуальне сприймання інформації. Сприйняття ж текстової інформації є сильно нівельованим, витісненим.

Безпрецедентна інтерактивність Інтернет-журналістики переводить її в нову якість. Поєднання текстового, відео- й аудіо форматів творить інтегровану систему, ефект якої потенційно має бути більшим, ніж ефект підсумованих «додатків» [2, с. 65].

Постає питання актуальності засобів і технологій передачі інформації – так званих медіумів, або ж посередників у процесах комунікації. Ключовим медіумом досі вважається текст у класичному розумінні цього поняття.

Є підстави говорити про певну ієрархію медіумів у мультимедійній журналістиці. Найважливішим медіумом ми схильні вважати традиційний текст... Отже, друкований/електронний текст у вузькому розумінні, а також економні ілюстрації до нього (графіка і фото) покладемо в основу нашої ієрархічної піраміди [2, с. 65].

Однак сьогодні спостерігаємо переформатування посередників. З розвитком технологій, глобалізаційними процесами, заповненням усіх сегментів ринку мас-медійних повідомлень візуальна комунікація починає займати вагому позицію в системі масової комунікації.

Друга половина ХХ століття характеризувалась тенденцією до журналістської візуалізації, що знайшло своє відображення і в збільшенні обсягів досліджень зображальних медіа [1; с. 49].

Сьогодні ця тенденція тільки посилюється, візуалізована інформація починає проникати у комунікаційний простір різних видів ЗМІ.

Тенденція останніх десятиліть до візуалізації охопила, за винятком радіо, майже всі види мас-медіа (друковані видання, відео, телебачення, кіно, комп'ютерна та мобільна комунікація) [1; с. 50].

У процесі розвитку конвергентних медіа спостерігаємо деякі ще більш характерні тренди. Зокрема, сьогодні невербальна візуальна комунікація усе більше витісняє й замінює комунікацію вербальну, тобто текстову.

Сучасна комунікація переживає значні зміни. При розподілі медіа контенту на вербальний і візуальний провідну роль традиційно відіграє текст як провідний носій інформації. Однак споживачам інформації все складніше сприймати лавину подій, які відбуваються щосекунди – респонденти намагаються оцінити те, що відбувається без поглибленого читання текстів, найчастіше усього розглядаючи зображення [5].

Конвергентні медіа характеризуються активним використанням ілюстрацій та ілюстративного матеріалу, застосуванням різноманітних технологій візуалізації інформації. Візуалізація даних є способом обробки й демонстрації великих масивів інформації, а отже, й ефективним засобом комунікації.

Серед каналів сприйняття інформації на перше місце виходять візуальні канали. Усе більше зміщуються акценти такого сприйняття. Цей процес пов'язаний з багатьма чинниками: усезростаючою інформаційною перенасиченістю, великою кількістю новин з усього світу, що пов'язано з тотальними глобалізаційними процесами, розсіяністю уваги реципієнта інформації.

У зв'язку з вищеназваними факторами сучасна медіасфера проходить період переорієнтації й зміни цінностей, переформатування каналів передачі даних та інформації, пошуку нових ефективних методів впливу на аудиторію.

Інакшість процесів візуального сприйняття, відмінність візуальних медіавпливів від текстових, дієвість та ефективність таких медіавпливів наразі привертають усе зростаючу увагу науковців. Згадані фактори є чинниками формування нової культури сприйняття, підвищеної уваги до візуалізованої інформації і навіть до певної міри нівелювання впливу вербального тексту.

Зважаючи на це, можна назвати візуалізацію даних явищем, що стає фундаментальним, основним у процесі масової комунікації, здійснюваної через медіасферу.

До певної міри дієвість візуальних даних пояснюється феноменом кліпового сприйняття, що розвинулося в сучасного індивіда. Інформаційна перенасиченість спричинює адекватне сприйняття лише частин і фрагментів певних повідомлень і їх подальший аналіз та запам'ятовування індивідом.

Візуалізацію інформації можна вважати комунікаційною технологією, тому і її існування й закономірності створення візуалізованих даних повинні бути досліджені; існує необхідність у подальшому вивченні й формуванні правил і логіки процесу візуалізації даних.

Література

1. Журналістика та медіа : Довідник / Зігфрід Вайшенберг, Ганс Й. Кляйнштобер, Бернгард Пьорксен / Перкл. З нім. П. Демешко та К. Макеев; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. – К. : Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. – 529 с.

2. Інтернет-журналістика : навч. посіб. / Борис Володимирович Потятинник. – Львів : ПАІС, 2010. – 246 с.

3. Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті / За заг. ред. Ю. М. Бідзілі. – Ужгород: ВАТ «Закарпаття», 2007. – 224 с.

4. Шевченко В. Візуалізація інформації в ЗМІ / В. Шевченко // Світ соціальних комунікацій : науковий журнал. – К. : 2012. – Т. 7. – С. 78–82.

5. Шевченко В. Э. Визуальный контент как тенденция современной журналистики // Медиаскоп: Электронный журнал факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – Выпуск 4. – 2014.

6. Flew T. New Media. An Introduction / T. Flew. – [2-nd ed.]. – Oxford University Press, 2005. – 280 с.

УДК 007.316.7:070

СУЧАСНІ ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ: ОСОБЛИВОСТІ Й ФУНКЦІЇ

Л. В Супрун, В. М. Супрун

Сучасна мережа комунікаційної системи включає в себе низку каналів передачі й отримання інформаційних потоків, не останню позицію серед яких відведено виборчому процесу та механізмам його реалізації. Тому виборчі технології посідають чільне місце в комунікаційній системі «влада / громадськість» і є частиною соціальних комунікацій в аспекті взаємодії політичних інститутів та суспільства. До того ж, з

упевненістю можемо сказати, що сучасні виборчі технології – це ще й система впливових факторів і промоційно-прагматичних технологій для формування громадської думки потенційного електорату. Еволюційна парадигма виборчих технологій дозволяє відстежити шлях їх розвитку від газетно-журнального етапів до соціально-мережових засобів масової комунікації й білбордів, що значно спрощує донесення необхідної інформації до потенційної аудиторії. Тому інформаційно-комунікаційні технології мають можливість не лише здійснювати безпосередній вплив на виборців, але й через соціальні мережі спілкуватися з ними і таким чином перманентно моніторити громадську думку.

Сучасні виборчі технології виконують такі конститутивні функції:

- 1) інформаційна – донесення до реципієнтів інформації про основні політичні погляди об'єкта виборчого процесу;
- 2) конгломеративна – формування єдиного ціннісного поля між кандидатами та їх виборцями;
- 3) освітня – навчання громадськості механізмам правильної поведінки на виборах;
- 4) модифікуюча – коригування політичних поглядів електорату відповідно до стратегічних пріоритетів кандидатів;
- 5) маніпулятивна – спекулятивні механізми зміни політичних поглядів електорату;
- 6) виховна – виховання в аудиторії законслухняності й почуття громадського обов'язку, виборчої культури населення;
- 7) моніторингова – відстеження громадської думки та політичних уподобань електорату;
- 8) прогностична – прогнозування результативності виборчого процесу;
- 9) організаційна – матеріально-фізичне забезпечення виборчого процесу й підрахунку голосів;
- 10) контролююча – стеження за дотриманням норм законодавчої бази у виборчому процесі.

Загалом виборчі технології в Україні регулюються Законами «Про місцеві вибори», «Про вибори народних депутатів України» «Про вибори Президента України», які визначають об'єктів і суб'єктів виборчого процесу, їхні права й обов'язки, способи взаємодії та механізми покарання за недотримання законодавчих норм. Сфера діяльності інформаційно-комунікаційної системи регламентується межами законодавчого поля з чітко визначеними правилами функціонування.

Вагомим складником виборчих технологій є використання соціологічних показників електоральних настроїв. Вони дають можливість відстежити та проаналізувати основні пріоритети й запити цільової аудиторії, найефективніші інструменти засобів масової комунікації, якими варто послуговуватись під час виборчого процесу, силу їхнього впливового потенціалу. Закономірно, що попередній підрахунок соціологічної вибірки на певному етапі виборчого процесу сприяє зміні суспільної думки або попередньому відстеженню результатів.

Одну з ключових функцій в інформаційно-комунікаційній системі виборчих технологій відіграють реклама і PR, які пропагують ідеї й цінності об'єктів виборчого процесу, хоча й не завжди об'єктивно відображають істинні наміри претендентів. Тут не останнє місце посідає ще досить молода, але активно просперуюча галузь знань – іміджологія, в якій вивчають механізми створення позитивного або необхідного образу, що пропонуватиметься виборцям. Змодельований імідж впливатиме як на свідомість, так і на підсвідомість електорату (в тому числі завдяки нейролінгвістичному програмуванню) зазвичай через психологічно-емоційні важелі виборчих технологій з метою формування почуття симпатії до претендента чи антипатії до конкурента. Іміджкомунікація буде тим ефективнішою, чим вдалішим буде підібрано образ об'єкта виборчого процесу і налагодженішим інформаційно-

комунікаційний процес взаємодії з електоратом. Таке завдання стоїть передовсім перед іміджмейкерами й політтехнологами, що працюють в команді претендента на обрання.

Отже, сучасні виборчі технології активно ввійшли в інформаційно-комунікаційну систему завдяки розширенню спектру ЗМК і механізмам донесення необхідної інформації до потенційного електорату, що спростило налагодження конструктивної взаємодії об'єктів і суб'єктів виборчого процесу.

УДК 007 : 304 : 004.9

УКРАЇНСЬКІ МЕДІА В УМОВАХ СМИСЛОВОЇ ВІЙНИ: ЧУЖІ СМИСЛИ

О. В. Тараненко

Невизначеність ситуації та хаотизація понять, що її описують, характеризують сьогодні не тільки медійний простір сучасної України, але і науковий дискурс. Серед визначальних термінів щодо російсько-української війни можна виокремити як застарілі (інформаційна війна), тавтологічні (інформаційно-гуманітарна війна, інформаційно-психологічна війна), вжиті у неточному чи метафоричному сенсі (ідеологічна війна, пропагандистська війна), так і надто широкі, такі, що не мають точно окресленого семантичного поля (гібридна війна, неоголошена війна). Нам видається найбільш точним щодо визначення сучасної ситуації термін «смысловая війна», запропонований Георгієм Почепцовим [1].

Серед визначальних ознак війни смислів український вчений акцентує на тому, що вона «має справу не так із фактами, як із смислами, які ведуть до певної інтерпретації фактів», має довгостроковий ефект, бо «навіть за умови зміни фактів, смисли зберігаються, оскільки відображають картину світу» [1, с. 5], має сталий характер, при якому фонові смисли підміняють собою основні. В той час як «інформація, факт орієнтовані на новизну, смисли – на приєднання до відомого (або, раніше, до чужого)» [1, с. 189].

За нашими спостереженнями, саме так звані «чужі смисли» в сучасній російсько-українській смисловій війні мають найбільш агресивний характер. Вони, переважно, пов'язані з темами історії України та її фальсифікації (прирівнювання Русі з Росією, тема малоросійства, України як окраїни тощо), радянських смислів і фальсифікацій процесу декомунізації, а також міфологізованих символів Другої світової війни. Під чужими смислами в цьому сенсі ми маємо на увазі ті смислові комплекси, що будучи використаними українськими журналістами як усталені кліше чи образи, несуть в собі смисли, протилежні бажаним, такі, що працюють на смисли супротивника, укріплюючи та просуваючи їх.

Чужі смисли в медійному просторі часто «вживлюються» за допомогою номінацій. Найбільш поширеними є такі називання супротивника, як «ополченці» (поняття, що має явно позитивні конотації, містить семантичне забарвлення героїзації), «сепаратисти» (поняття, що передбачає наявність політичної та ідеологічної платформи у прихильників руху сепаратизму, від так підвищує статус бандугруповань на Донбасі) або визначення «проросійські бойовики / найманці», яке просуває головну ідею кремлівської пропаганди щодо громадянської війни в Україні, бо росіянин не може бути «проросійським», від так українські журналісти, що узагальнено вживають визначення «проросійські», мимоволі просувають смисли протистояння «українських повстанців Донбасу» і «офіційного Києва».

Отар Довженко, аналізуючи вживання евфемізму «АТО» українськими політиками і журналістами, зауважує, що неувага до слів під час війни, нехтування небезпекою чужих смислів призводить до навіювання «суспільству шизофренії» (<http://detector.media/community/article/119249/2016-09-30>). Саме до проявів такої хаотизації смислів, суспільної шизофренії ми відносимо не поодинокі випадки називання українських воїнів «бойовиками», як це сталося, наприклад, на краматорському сайті 6264.com.ua, або, навпаки, героїзацію бойовиків «ЛДНР», як це зробила ведуча 5 каналу Тетяна Даниленко, коли назвала в одному з ефірів убитого бойовика Арсенія Павлова (Моторолу) «легендарним бойовиком», «польовим командиром, відомим сміливістю і зухвалістю».

Другим поширеним випадком російської інформаційної інтервенції за допомогою чужих смислів є нав'язування міфологізованих символів Другої світової війни під лозунгами на кшталт «Деды воевали». На жаль, останнім часом почастишали випадки, коли українські військові журналісти подають зведення з фронту з використанням таких міфологізованих образів. Юрій Андрухович слушно зауважує: «Журналісти й активісти, депутати і блогери, спікери і спічрайтери, в уніформах і по-цивільному. Саме вони своїми висловами формують найважливішу компоненту цієї війни – смислову.

Тож який у чорта мінстець підказує їм порівнювати «кіборгів» із «захисниками Брестської фортеці»? Донецьке летовище називати «нашим будинком Павлова»? Останню транспортну артерію, що з'єднувала Дебальцеве з українськими територіями – «дорогой жизни»? І що невдовзі (хай Бог милує) писатимуть про Маріуполь – «наш блокадний Ленінград»? І де виникне «наша Курська дуга»?...

І зауважив я таке: щойно в нас якусь місцину з чимось таким патріотично-радянсько-російським порівнюють, як ми її програємо. То, може, обережніше з усіма цими сталінградями-ленінградями й іншими фетишами? Може, в цьому якась недобра закономірність?» (<http://www.telekritika.ua/kontekst/2015-03-23/105238>).

Прикладів тому знаходимо дуже багато. Більшість з них міфологізовані з самого початку, як, наприклад, фраза «Донецький аеропорт – то наша Брестська фортеця», що була винесена в заголовок «Радіо Свобода» як цитата Мочанова, каналом «Еспресо» – цитата Бірюкова, багатьма новинними сайтами як цитата актора Пашиніна, каналом ICTV – як авторський заголовок. Міфологема «дорога життя» застосовувалася майже всіма українськими ресурсами в заголовках до подій в Дебальцеве та на Світлодарській дузі. Показовою є ситуація з використанням аналогії подій в Авдіївці у лютому 2017 року зі Сталінградом. Авторство цієї аналогії приписували українським арміяцям (5 канал, «Новинарня»), волонтерам (деро), а джерело цього образу виявило його первинний сенс саме чужих смислів, бо таке порівняння було взято з СМС, що їх надсилали нашим бійцям для залякування та приниження з боку ворога: «Боець АТО! Цією зимою ти – німець під Сталінградом» (оприлюднено каналом «Еспресо»).

Небезпечність чужих смислів пов'язана з тим семантичним «шлейфом», що вони тягнуть за собою. Саме це має на увазі Сергій Грабовський: «Так, закономірність існує, і вона справді недобра. Бо йдеться про специфічне мовомислення (Олександр Потєбня) з його вельми специфічним ціннісним підґрунтям та світобаченням: «Мы за ценой не постоим!». Наслідки відповідні - Іловайськ, Донецький аеропорт, Дебальцеве... Далі буде?» (<http://www.telekritika.ua/kontekst/2015-03-23/105238>).

Аналіз подібних випадків, певна самодіагностика українських медіа є необхідним етапом на шляху подолання смислових інтервенцій та складного і тривалого процесу вибудовування власних ціннісних смислів українським суспільством.

Література

1. Почепцов Георгій. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. / Георгій Почепцов. Переклад з рос. Тамари Гуменюк. – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2016. – 316 с.

СЕКЦІЯ «ФІЛОСОФІЯ»

УДК 168.521:101.1

КАК СООТНОСЯТСЯ КАРТИНА МИРА И СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

А. В. Белокобыльский

Картина мира (КМ) представляет собой схематическую модель реальности (или фрагмента реальности), полученную в результате применения научного метода и легитимирующую данный метод в качестве основного способа взаимодействия с миром. Общенаучная картина мира (ОНКМ) закладывает общие представления о типе предметности и характере взаимодействия вещей, из которых мир «состоит», а частнонаучные картины мира уточняют специфические особенности этой предметности в свете конкретного научного инструментария.

ОНКМ представляет сегодня господствующий способ репрезентации реальности («природы») не потому, что предоставляет неопровержимые доказательства своей «истинности» или «полезности», а благодаря ведущей социальной роли институтов, так или иначе связанных с или поддерживающих научное мировоззрение. Тем не менее, НКМ не есть тот образ реальности, который можно считать эксплицитным, всеобщим и тем более необходимым. С другой стороны, нельзя отрицать наличие для каждого сформированного человеческого сознания некоторого образа реальности, иногда такого типа, который совместим с НКМ или даже вне ее невозможен.

В данном случае правильнее говорить о социальной реальности (СР), определение которой одним из первых дал последователь Э. Гуссерля Альфред Шютц¹. Правда, определение Шютца нуждается в уточнении: и культурные объекты, и социальные институты, и мир природы могут выступать элементами НКМ, как модели реальности, но сама СР не тождественна этой (своей собственной) модели. То есть НКМ не возможна вне СР, а вот СР, не знающие НКМ, очень даже существуют. Чем же является СР, в чем ее отличие от КМ и каковы особенности того типа СР, который легитимирует НКМ?

В отличие от НКМ, требующей от субъекта способности к достаточно серьезному уровню абстрактного мышления, в большинстве бытовых и традиционных ситуаций человек может ограничиться ритуальным мышлением. Эти практики не обязательно жестко связаны в систему, однако совокупность значимых социальных институтов и традиций предоставляли (и предоставляют) человеку достаточно практик-ритуалов, которые позволяют ему и его социальной группе устанавливать границы действительности

1 Под термином «социальная реальность» я понимаю всю совокупность объектов и событий внутри социокультурного мира, как опыта обыденного сознания людей, живущих своей повседневной жизнью среди себе подобных и связанных с ними разнообразными отношениями интеракции. Это мир культурных объектов, социальных институтов, в котором все мы родились, внутри которого мы должны найти себе точку опоры и с которым мы должны наладить взаимоотношения. С самого начала мы, действующие лица на социальной сцене, воспринимаем мир, в котором мы живем, - и мир природы, и мир культуры - не как субъективный, а как интерсубъективный мир, т.е. как мир, общий для всех нас, актуально данный или потенциально доступный каждому, а это влечет за собой интеркоммуникацию и язык. Подробнее см.: Schutz A. Concept and Theory Formation in the Social Sciences // The Journal of Philosophy Vol. LI. N 9. April 29. 1954. Pp. 257-273).

этих практик (границы нормальности) и успешно сохранять свой культурный универсум во времени.

Усваивая в процессе первичной социализации способы идентификации социально-значимых смыслов и способы действия («ритуалы») в соответствии с ними, человек учится формировать ментальный образ окружающей реальности, который позволяет ему воспроизводить и транслировать накопленный культурный опыт. Эта совокупность субъективных навыков и способностей позволяет человеку обнаруживать себя в каждое мгновение своей жизни в некоторой «реальной ситуации», формы которой предписаны социумом. И вот в этой «реальности» человек может как молиться богам, так и строить НКМ.

Социальная реальность артикулируется в результате реализации способности человека к деятельности по поддержанию вещей, себя и сообщества для продолжения жизни в установленных границах представлений о нормальности. Ритуальные рутинные практики отбора информации, ее интерпретации, проверки, уточнения, «практик себя», поддержания социальной идентичности, целостности сообщества и его жизнедеятельности и т. д. занимают львиную долю человеческой жизни и при изменении социальной структуры (институтов, смыслов, практик) играют «инерциальную» роль, делая, с одной стороны, изменения поступательными, а с другой, позволяя избежать резких сломов повседневности.

Калейдоскоп жизненных ситуаций, опирающийся на осознанные и неосознанные действия человека (начиная от управления собственным телом, обращения с предметами и их идентификации, артикуляции опасного, желанного, вплоть до специальных навыков и практик), более-менее повторяющийся от индивида к индивиду (т. е. интересубъективные по своей природе), сопровождающийся определенными ментальными образами (включающими интериоризированные представления о значимом) и следует считать социальной реальностью. Именно этот сложный клубок интенций, идентификаций и действий, связанных с реализацией способности к жизни выступает и областью значений так называемых категорий культуры².

Философские наборы категорий, подобные аристотелевской и кантовской, представляют собой выжимку и абстракцию из отношений, действий, представлений, зафиксированных в СР. Смыслы (содержание понятий), актуализируемые и артикулируемые (наполняемые уникальным личностным содержанием) в «реальных ситуациях», продуцируются авторитетными и легитимными (иногда модными) социальными институциями, подобными сообществу жрецов, церкви, академиям наук и т. д. Их (смыслов, понятий) специфика сказывается на уточнении границ нормальности, способов действия/коммуникации и мышления (включая отбор и проверку информации, объяснения, доказательства и т. д.). Социальная конкуренция между институциями разворачивается, в том числе, в сфере борьбы за влияние продуцируемых ими смыслов в СР.

Уровень интересубъективно поддерживаемой СР, с господствующими особенностями смыслообразования и понимания, аргументации, принятия решений, целей и средств нормальной жизни представляет собой прагматический уровень верификации любых теоретических конструкций. *Рациональным* является построение (и поддержание) смыслов, порядка мысли и действия в соответствии с господствующими в культуре стандартами (по крайней мере, одним из них) и в виду сохранения нормальной жизнедеятельности.

Впрочем, осмысление чего бы то ни было в СР осуществляется человеком с помощью господствующей культурной концептуалистики, точнее, индивидуального

2 /Категории культуры/ выступают не только как формы рационального мышления, но и как категориальные формы, определяющие человеческое восприятие мира, его понимание и переживание. Подробнее см.: Степин, В. Цивилизация и культура / Вячеслав Степин. – СПб.: СПбГУП, 2011. – С. 62.

«микста» из освоенных дискурсов смыслообразования (в нашей СР – политического, научного, исторического, религиозного, медийного и т. д.), транслируемого в культуре и, вследствие этого, угрозы и цели он понимает через их понятийную призму. Таким образом, СР представляет собой актуализированное (здесь и сейчас) в сознании и деятельности людей пространство культурного опыта (интерсубъективное, но «опирающееся» на индивидуальных «носителей»), тогда как НКМ – схема культурного опыта определенного типа, надстраивающегося на структурах СР.

УДК 37.03+172+930.1

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ЯК МАРКЕР СПРАВЖНЬОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

В. В. Білецький

Як показують сучасні дослідження політичних (у тому числі, військових) конфліктів, виразну роль в них має маніпуляція масовою свідомістю [1–3]. Саме цей прихований і неявний для адресата вплив на його духовну сферу спроможний нівелювати морально-правові імперативи, змінити політичну позицію – аж до колабораціоністської чи сепаратистської. Агресорові не потрібно застосовувати масоване військове вторгнення – після інформаційної обробки суспільства-жертви, воно буде схильне до схізмогенетичних, антипатріотичних, державозрадницьких дискурсів і відповідних дій. Простіше кажучи, разом з традиційною зброєю – танками, гарматами, ракетами, зброєю стає інформація. А ще простіше – Слово.

Людина маси [4], яка, на жаль, сьогодні кількісно домінує на планеті, модусом має споживацтво, у тому числі споживацтво інформаційне. І словесно-візуальну «картинку» телевізійного продукту воно «ковтає» не замислюючись, що ця картинка може бути спеціально створена щоб нею, масою, керувати. Маса не замислюється, чи правдиві слова транслює «кретиноскоп», чи може маніпулятори спеціально підмінюють слова, насичуючи їх новими значеннями і емоціями.

Наочним прикладом такого впливу є сучасна гібридна війна. Політичні побрехеньки про якийсь «Схід» і «Захід» в унітарній державі (!), про «бандерівців» і «москалів» розколювали суспільство цілісної країни, дезінформація про Революцію гідності та ешелони «правосеків», які їдуть насильно всіх українізувати, створили паніку; гасла «Київ нам не указ» тощо підбурили сотні тисяч обдурених людей маси на державну зраду. Треба просто підібрати правильні слова, які примітивізоване мислення засвоїть. Нічого іншого, наприклад, сумніватися, критично ставитися чи творити, воно не може. Маса може лише засвоювати.

Отже, справа у інформації – акустико-візуальних образах, поняттях оруелівського «новоязу», який є базою спотвореного мислення про «двох російських рабів» чи «згвалтованих вагітних пенсіонерок». А спотворене мислення призведе до потворних вчинків, що і сталося. Залучення мовних і парамовних інструментів впливу для маніпуляції свідомістю маси детально і багаторазово проаналізоване [1].

На нашу думку, науковцям і фаховим практикам з правознавства, державного управління тощо треба думати, наперед, щоб реалізувати гасло «Ніколи знову!».

Якщо агресорна сторона застосовує «новояз», то нам треба працювати над розгортанням потужних профілактичних заходів. Треба посилювати критичність і розлогість мислення нації шляхом апробованих і дієвих освітньо-просвітительських заходів, які б виводили людину маси на шлях особистісного прогресу.

Артикулюючи проблему з своєї фахової позиції, вважаємо, що мова повинна йти про *відновлення обов'язкового статусу філософських наук для студентів всіх спеціальностей і форм навчання*. Бо це викладання зараз у стані припинення.

Раніше зі студентами ми досліджували – як саме вітчизняні політики використовують спектр порушень логічних настанов у своїх виступах [5, 6].

Дуже просто буде це робити, якщо предмет «Логіка» зовсім буде вилучений з навчальних планів.

Дуже просто поширювати байки (міфологеми), що підкріплюють богоподібний статус конкретного вождя, президента тощо, якщо вилучити з базової освіченості релігієзнавчі знання.

Дуже просто відгородитися бар'єром недоторканності і перетворити народ на безправних холопів, створивши новий феодалізм, якщо з освіти вилучити предмет «Соціологія», який показує як повинне працювати ефективне суспільство.

І надзвичайно просто звести викладання «Філософії» до абсурдно малого часу дисципліни за вибором, після чого студент так і не зрозуміє, чим відрізняється кантівська «людина природи» від справжньої особистості.

Цікаво те, що Міністерство освіти і науки України спочатку довго спрощувало, скорочувало, а потім взагалі відмінило дисципліни, підмінивши *фактичне викладання наук* формуванням «компетентностей». Ось таке словесне жонгливання. І це важливий маркер – знакова подія – відміна обов'язковості наук, орієнтованих на моральний і мисленнєвий розвиток. Якщо раніше будь-яка залікова книжка свідчила про факт викладання молодій людині таких наук як «Етика», «Логіка», «Філософія», «Соціологія», «Релігієзнавство», «Естетика», то як вимірити ці «компетентності»? І хто буде це робити? І чи буде взагалі? І наскільки цей вимірювальник сам знає – як оцінити критичність мислення чи моральність?

Ось така підміна факту викладання красивим, але аморфним словом.

Риторичним також є питання – чим насправді є відміна цих наук. Очевидно, це пряме свідчення зацікавленості і далі тримати нашу націю у дрімотному розумовому стані маси, якій можна розказувати байки по телевізору.

Наше Міністерство освіти і науки, фактично, проти класичної освіти, її інтенсифікації і збереження корисних десятилітніх освітніх традицій. Ось така катахреза.

Державці, якщо хочуть сформувати потужний Людський ресурс, ведуть себе зовсім по-іншому. У Сінгапурі, Японії, Китаї, Південній Кореї, Західній Європі тощо молоді, яка хоче навчатися, викладаються науки з традиційним їх осередком – філософією. А українське міністерство нещодавно придумало викладати... компетентності. Ось такі вони у нас – керівники освіти – борці на розумну і моральну націю.

Справу треба міняти. Традиції обов'язкового і потужного викладання філософських дисциплін студентам, принаймні класичних університетів, треба повертати. Треба підтримувати і засновувати філософські факультети.

До речі, період їх деградації, спрощення і сучасної відміни повністю збігається з терміном початку дезінформаційної обробки України перед війною.

Ворогові треба покірний і недоумкуватий українець – тому єдино можливою патріотичною позицією є *посилення* розумотворчої і моральної складової освіти *фактичним викладанням* спеціальних наук, які для цього призначені, а не введенням красивого слова «компетентності», яким антидержавні функціонери ширмують своє бажання просто відмінити науки, зруйнувати українську освіту.

Їх намагання дивним чином нагадують тези Адольфа Гітлера про те, освіта української молоді повинна обмежуватися компетентностями з арифметики, співу, грамотності і малювання. Він теж не хотів, щоб наша нація була освіченою надмірно.

Література

1. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – Москва: Эксмо, 2005. – 832 с.
2. Василь Стругацький. Агресорний технологічний вплив на масову свідомість на тлі східноукраїнського конфлікту. Підготовка ґрунту і перші міфи // Схід. – 2016. – № 3 (143). – С. 93–100.
3. Василь Стругацький. Агресорний технологічний вплив на масову свідомість на тлі східноукраїнського конфлікту. Міфологія мілітарної фази // Схід. – 2016. – № 4 (144). – С. 92–100.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: Сб.: Пер.с исп. / Х. Ортега-и-Гассет. – Москва: ООО Издательство АСТ, 2002. – 503 с.
5. Белецкий В.В., Касперович С.Ю. Логические конструкции в современной отечественной политике // Наука. Религія. Суспільство. – 2006. – №1. – С. 207-210.
6. Білецький В.В., Душенко М.І., Качура О.Ю. Дослідження логічних конструкцій у сучасній публічній риторичі // Наука. Религія. Суспільство. – 2008. – №4. – С. 173-175.

УДК 930.85

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ АРАБСКОГО ОБЩЕСТВА

А. І. Бузаров

Носителю европейской ментальности сложно адекватно понять процессы, происходящие в недрах арабского общества. Сознательно или бессознательно он тяготеет к поиску аналогий в европейской культуре, а не фиксирует их в том виде, как они есть. Тем не менее, отличия в демократических трансформациях стран Запада и Арабского мира настолько существенны, что встает вопрос о правомерности их отождествления.

Примечательно, что даже сам термин «демократия» – по-арабски الديمقراطية (Аддимукратийа) – вошел в лексику арабского языка, несмотря на всю консервативность последнего и стремление арабских филологов разрабатывать и внедрять арабские аналоги почти к каждому иностранному слову. Для словаря современного арабского языка вообще характерно наличие собственного семантического ядра, слабо поддающегося глобализационным воздействиям. Так, например, слова «компьютер» или «телефон», которые вошли во многие языки мира без изменения своей коренной основы, в арабском литературном языке не используются, поскольку для них существуют соответствующие арабские эквиваленты, соответственно, «Хасуб» и «Гатив». И таких примеров можно привести множество.

Вот почему необходимым предварительным условием социально-философских обобщений относительно перспектив демократизации арабского общества являются описательные процедуры в рамках культурологии, лингвистики, религиоведения, политологии, социологии. Если проанализировать степень разработанности данной темы в отечественной социальной философии, то большинство исследователей процесса демократизации акцентировали свое внимание на влиянии и значении ислама как религии в арабо-мусульманском обществе. (Некоторые авторы также используют понятие «арабская цивилизация», отождествляя его с «исламской/мусульманской цивилизацией».

Данный подход ориентирует нас на методологию цивилизационного подхода к анализу истории, представленного именами Н. Я. Данилевского, А. Дж. Тойнби,

П. Сорокина, С. Хантингтона и проч. Адепты этого подхода исходят из того, что так называемая всемирная история – это «идеальный тип», умозрительная конструкция, инициированная интеллектуалами, взрожденными в рамках западной цивилизации и преследующими цель самосохранения последней.

Даже в тех случаях, когда за отдельной культурой или цивилизацией признается самобытность и неповторимость, методологией ее исследования является компаративистика. В качестве примера можно привести работы Анвара Абдель-Малека или Эдварда Саида, в которых феномен ориентализма рассматривается в качестве инварианта просвещенческой модели, применимой к обществам Востока [1, с. 11]. Однако при процедуре сравнения невозможно избежать искушения формализовать некий эталон, с которым и сравнивается конкретная культура. При этом любые уникальные черты воспринимаются как девиации, отклонения от эталона, от нормы. А роль эталона опять-таки выполняют общества Запада.

Возможно ли построение унифицированных моделей процесса демократизации транзитивных обществ? На наш взгляд, возможно, но только с учетом того, что в процессе их создания неминуемо очищение (абстрагирование) от значительного числа конкретных связей, отношений, взаимодействий, порой существенно корректирующих результат. Это будут приближения того или иного уровня хотя бы потому, что они распространяются не только на конкретное (египетское, тунисское или марокканское) общество, но на любые социумы, находится в «транзитном периоде».

Концепт «транзитного общества» изначально предполагает некие демократические трансформации (сам термин «трансформация», как известно, латинского происхождения и означает преобразование, превращение). В публикациях, посвященных теоретическим разработкам демократических трансформационных моделей, существует множество подходов к тому, как необходимо трансформировать общество в демократическое русло. Так, например, один из родоначальников транзитологии Денкворт Растоу в работе «Переход к демократии: попытка создания динамической модели» [2] предлагает такую модель, основанную на изучении демократических процессов в Швеции в 1890–1920 годах, в Турции, когда в этой стране начался процесс вестернизации (с 1945 года) – и по сегодняшний день.

В предложенной модели на первом месте стоит необходимость существования национального единства. Именно национальное единство, по мнению Растоу, должно предшествовать всем другим стадиям демократизации. Если это условие соблюдается, то начинается подготовительная стадия демократизации, ключевым моментом которой выступает политическая борьба. Далее, в зависимости от исхода указанной борьбы, наступает стадия решения. Решение означает выбор, то есть принятие именно демократии. И последний этап демократизации – период приспособления. В данной модели индивидуумы пытаются адаптироваться к жизни в обществе, в котором демократические ценности (демократические системы) играют главенствующую роль.

Как видим, компаративистика, хоть и позволяет вскрыть общие тенденции демократических трансформаций и построить умозрительные социально-философские модели этого процесса, все же остается «взглядом со стороны». Цивилизационный же подход исходит из того, что каждая из локальных цивилизаций обладает своим собственным видением исторического процесса, его целей, направленности, субъектов, критериев прогресса. В основе каждой из цивилизаций находится определенное ценностно-смысловое ядро, наиболее полно репрезентированное в соответствующей религии: христианстве, буддизме, исламе и т.д. Признавая «инаковость» цивилизаций Востока по отношению к Западу, необходимо отказаться от примитивных представлений культурологов о недоразвитых народах, которые извечно обречены «догонять» развитые нации, показывающие этим народам «правильный» путь и являющиеся для них «образами будущего».

Таким образом, методологическими принципами, вытекающими из цивилизационной парадигмы, являются требования, поливариантности, многоукладности, многослойности, потенциальной поливекторности развития. В связи с этим актуализируется так называемая интервальная методология, где процедуры учета формирования и развития социокультурных интервалов должны быть согласованы с процедурами трансинтервальных синтезов и конфигураций. На практике это означает, что оценивать развитость (значимость, иерархический статус) того или иного культурного феномена необходимо исходя из системы ценностей (т.е. социокультурного интервала), к которой данный феномен функционирует. Иными словами, каждую из цивилизационных систем необходимо мерить ее собственной мерой. Взгляд со стороны должен быть дополнен взглядом изнутри, что создает эффект стереоскопичности восприятия и позволяет ближе подобраться к сущности проблемы.

Литература

1. Цивилизация: от локального к глобальному Граду. Монография / Л.А. Алексеева, Р.А. Додонов, Ф.В. Лазарев, Д.Е. Муза и др. – Донецк: ДонНТУ, УНИТЕХ, 2008. – 236 с.
2. Денкворт А. Растоу. Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108 с.
3. Лазарев Ф. В. Литтл Б. А. Вселенная культуры: стратегемы и ценности / Ф. В. Лазарев, Брюс А. Литтл. – Симферополь: Изд-во «Сонат», 2005. – 192 с.

УДК 321+172

ФУНКЦІ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ДЕРЖАВІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

К. П. Горбенко

Справедливість – фундаментальне соціально-філософське поняття, яке позначає засадничий принцип суспільного порядку. Вже етимологія цього слова орієнтує нас на нормативний, деонтологічний вимір, на оцінку того, що саме є належним, «правильним». Слова «правда», «правота», «правильність», «право» мають зі «справедливістю» один корінь. «С-справедливим» вважається той, хто живе «з правдою», хто правий або діє правильно, згідно з правилами.

Але поряд із суто метафізичним виміром категорії «справедливість» існує й прикладний, вжитковий рівень, який передбачає визначення певних функцій, які виконує справедливість як суспільний феномен. В науковій літературі частіше інших називають пізнавальну, регулюючу, аксіологічну, розподільчу, егалітаристську, нормоутворюючу функції, функцію «легітимації соціального порядку», «підтримання зразку» тощо. Детально на функціях справедливості зупинився класик структурного функціоналізму в соціології Т. Парсонс. У своїй праці «Система сучасних суспільств» він виокремлює так звану AGIL-схему, згідно з якою кожна соціальна система має виконувати чотири набори функцій, а саме – адаптації, цілепокладання, інтеграції та латентності. «Будь-яке суспільство, – пише він, – має забезпечувати елементарні умови для життєдіяльності своїх членів, захищати їх життя, гарантувати певні права, підтримувати нормальний хід виробничих процесів тощо. Все це у сукупності й сприймається як нормальний, «справедливий» соціальний порядок» [1].

На наш погляд, існують суттєві розбіжності у функціях справедливості на рівні, з одного боку, держави, а з іншого – громадянського суспільства.

На рівні держави та її інституцій справедливість сприймається як об'єктивний за своєю природою феномен. Принципи справедливості мають бути засадничими для функціонування державних органів, а їх досягнення пов'язується із правом і законом. Саме на цьому рівні реалізується функція *легітимації соціального порядку*. Але відбувається це не напряду, шляхом примусу, пропаганди чи застосування більш тонких і гнучких маніпулятивних технологій. Людина з самого початку обмежена у своєму світосприйнятті рамками наявного соціального порядку, який для неї водночас є нормою. Водночас, справедливість стає *продуктом відчуження*, обертаючись силою, байдужою стосовно конкретної людини.

На рівні громадянського суспільства функції справедливості набувають більшого розмаїття, доповнюючи норми права моральними і політичними настановами. Якщо держава відштовхується від презумпції власної справедливості, то для громадянського суспільства остання потребує постійного доведення та етичної легітимації.

В межах громадянського суспільства справедливість виконує функцію своєрідного «буферу» між колективними та індивідуальними інтересами. Держава певною мірою обмежує свободу та інтереси окремої особистості, і члени громадянського суспільства з необхідністю мають визначити границі своєї несвободи, з якими вони згодні миритися.

Іншою функцією справедливості є *егалітаристська*, яка передбачає перманентне виправдання існуючих в соціумі форм нерівності. «Презумпція рівності» (термін І. Берліна) полягає в тому, що не рівність, а саме нерівність, яка набуває все нових і нових форм в ході історичного поступу, потребує свого метафізичного обґрунтування. Для громадянського суспільства не достатньо просто констатувати самодостатність своїх інституцій, як це робить держава через право. Соціальна нерівність має бути підкріплена впливовими аргументами, зокрема, апеляцією до справедливості.

Важливо підкреслити, що справедливість виступає *соціальним екзистенціалом* громадянського суспільства. Це означає, що окремі громадяни та соціум в цілому переживають своє існування, визначаючи його за координатами «справедливе/несправедливе». Тут ми поринаємо у царину соціальної психології, і суто раціональні міркування збагачуються за рахунок ірраціональних моментів, включаючи архетипи колективного безсвідомого.

На думку Ольги Гулевич, уявлення про справедливість – з психологічної точки зору – виконують п'ять основних функцій: а) функцію пізнання, б) функцію регуляції, в) функцію регуляції здоров'я, г) функцію самосприйняття, д) функцію впливу на поведінку [2]. Оцінка справедливості того, що відбувається впливає на бажання людини виконувати свої професійні чи громадянські обов'язки, на характер взаємодії з іншими членами суспільства, на готовність допомогти їм або взяти участь у спільній діяльності, на бажанні поститися кривднику, на визначенні міри його покарання, на якості роботи, на уявлення про девіантну поведінку.

Проведене на кафедрі соціальної психології Інституту психології Російського державного гуманітарного університету під керівництвом О.О. Гулевич емпіричне дослідження свідчить, що росіяни обирають різні поведінкові стратегії задля досягнення справедливого стану та подолання несправедливості – активну і пасивну.

Перша стратегія – «активність жертви» – передбачає, що жертва прикладає зусилля для того, щоб відновити порушену справедливість. Активні стратегії відновлення справедливості розрізняються за способом відновлення справедливості («самостійне відновлення» і «відновлення за участю посередників»); за характером відновлення справедливості: покарати винуватця («покарання»); встановити істину, відшкодувати завдані збитки («відновлення»); запобігти вчиненню несправедливості в майбутньому («запобігання»).

До другого типу – «пасивність жертви» – відносяться ті стратегії, які не передбачають активні дії у відновленні справедливості. Вони розрізняються: за

суб'єктами відновлення справедливості (винуватець; доля, випадок; хтось невизначений); за характером відновлення справедливості («покарання», «відновлення», «запобігання»). Як самостійна поведінкова стратегія виокремлюється «смирнення з несправедливістю», що припускає повну відмову від боротьби і небажання відновлювати справедливість.

Отримані в ході дослідження О. Гулевич результати демонструють пріоритет пасивних настанов. Найбажанішою стратегією респонденти вважають «відновлення» (50,9 %); найменш бажаною – «запобігання» (18,2 %). Стратегія «покарання» використовується частіше, ніж «запобігання», але набагато рідше, ніж «відновлення» (21,1 %), що вказує на готовність російського суспільства терпіти випадки несправедливості [2].

Коментуючи результати цього дослідження, слід вказати на певні відмінності, що не дозволяють екстраполювати його висновки на український соціум. Події останніх років (Революція Гідності, волонтерський рух) продемонстрували більшу зрілість нашого громадянського суспільства, його активність [3; 4] та чутливість до проявів несправедливості, ніж в Росії. Але спільною настановою є те, що і там, і тут навіть при виборі активних поведінкових стратегій громадяни вважають за краще обходитися своїми силами, а не звертатися до державних установ. Можливо, це пов'язано з традиційно негативним ставленням до представників влади, викликаного відчуттям власної безпорадності при спілкуванні з ними.

Література

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
2. Гулевич О. А. Справедливость: как мы ее понимаем и что она для нас значит [Электронный ресурс] / О. А. Гулевич. Режим доступа: <http://www.elitarium.ru/spravedlivost-nespravedlivost-chelovek-predstavlenie-sobytie-vinovnik-zhertva-otnoshenie-ocenka-vliyanie-povedenie-vospriyatie/>
3. Карабань О. М. Феномен громадянської активності особистості: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / О. М. Карабань, Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди», 2015. – 18 с.
4. Додонов Р. О. «Дорожня карта» вирішення східноукраїнського конфлікту як форма громадянської активності / Р. О. Додонов // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2015. Вип. 1. – С. 110–120.

УДК 130.2

МОБИЛИЗАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕЛИГИОЗНО-МОТИВИРОВАННОЙ РИТОРИКИ ПРОЕКТА «РУССКИЙ МИР»

В. С. Гуржи

Так называемая «русская весна» – события в Донбассе в 2014 году – остается крайне болезненным фактом недалекого прошлого не только в политическом, но даже в научном дискурсе. Тем не менее, в отличие от политиков, у которых есть окончательные ответы на все вопросы, в научном исследовании мы пытаемся разобраться в механизмах произошедшего, оставляя открытым этическое значение данного вопроса. Экзистенциальное основание исследования в данном случае связано с убеждением автора в том, что окончательного ответа на вопрос, что же произошло в

Донбассе и в головах части его жителей не знает никто. Еще одно предварительное замечание, связанное с излагаемым ниже взглядом: Восточноукраинский конфликт ни в коем случае нельзя рассматривать как религиозный. Однако именно использование религиозной риторики и маркеров для актуализации потенциальных угроз предельным ценностям, во многом повлияло на мобилизацию широких масс населения именно в первые месяцы конфликта, то есть в самую острую его фазу.

Вера занимает одно из центральных мест в жизни каждого человека, ведь сама действительность, ее исходное состояние, создано на основе верований, которые стали законами (которые воспринимаются как предельные ценности). Хотя, с течением времени, некоторые верования могут ослабевать или исчезать вовсе. Поэтому верования не существуют независимо от общества, для их поддержки необходимы значительные усилия современников.

Именно предельные ценности формируют социальный контекст человеческих поступков в кризисные моменты личного развития, развития общества или государства. При этом сами люди не обязательно могут выразить эти самые ценности, или хотя бы с уверенностью сказать право на что они готовы отстаивать с оружием в руках. Угроза предельным ценностям воспринимается как угроза собственному бытию и «запускает» один из базовых инстинктов человека, инстинкт самосохранения. Поэтому поведение, которое не опирается на рациональные аргументы, однако строится на религиозно маркированных ценностях, безусловно, способствует восстановлению ощущение безопасности и неприкосновенности личности.

Довольно рациональный страх смерти, «сдает позиции» перед «Царством небесным и вечной жизнью», которое не поддается никакой верификации. Человек «за которым стоит Бог», как безграничная сила и основа бытия, не знает страха и абсолютно уверена в правоте собственных суждений и поступков, а следовательно экзистенциально защищен.

В современных реалиях обеспечить безопасность общества становится все сложнее для государственных структур, а в случае событий произошедших весной 2014 года на Донбассе, оказалось вообще невозможно. Полный паралич правоохранительной и государственной системы в целом, ключевых гарантов безопасности общества, привело к тому, что это самое общество оказалось крайне уязвимым перед религиозно маркированной риторикой, которая была направлена на те предельные ценности, о которых было сказано выше. Ведь, если власть не может защитить, то остается только «Бог».

По первым упоминаниям, примерно с 7–8 апреля 2014 года, начался ежедневный крестный ход вокруг зданий ДонОГА, а также областного управления СБУ, участники шествия, преимущественно люди пенсионного возраста, с иконами и крестами в руках. Уже 10 апреля на захваченном здании ДонОГА, рядом с шевроном «Беркут» и флагом т.н. «Народного ополчения Донбасса», появились плакаты с религиозной символикой и надписями «Святая Русь, храни веру православную» и изображениями святых.

Если заниматься анализом программных документов так называемых «Л/ДНР», например конституции, то с самого начала можно увидеть апелляции к «Русскому миру», православной вере, общей истории и предкам которые «проливали кровь и отстаивали свою самобытность».

В состав т. н. «Вооруженных сил» «ДНР» и «ЛНР» входили подразделения которые позиционируют себя, как религиозные. Наверное, один из самых известных таких подразделений – РПА (Русская православная армия). Конечно существовали и менее известные, такие как Легион Святого Иштвана, «православный батальон «Восток», батальон Пресвятой Богородицы Августовский" Август "и др.

Показательно, что после того, как религиозная риторика выполнила свою роль, она постепенно отошла на второй план. Так, текст о «Русском мире» была исключена из текста «конституции», и сейчас этот документ не содержит подобных апелляций. Так же, в первой половине 2015 года, РПА была реорганизована в «светское»

подразделение, обычную боевую часть с порядковым номером, религиозные маркеры были убраны с передовой.

Когда речь идет об использовании религиозных маркеров это не обязательно свидетельствует о том, что конфликт религиозный и проходит между верующими разных традиций, или в середине одной религии. Речь может идти скорее о «бытовой» или частной религиозности, для которой характерно конструирование собственных религиозных убеждений из реально существующих догматических норм. Что вовсе не отменяет их истинность для носителей и создает или помогает разворачивать конфликтные ситуации.

Именно создание экзистенциально предельной ситуации посредством использования религиозных маркеров, мы могли наблюдать весной 2014 году на Донбассе. Религиозно окрашенную риторику «русского мира» и использованные на Донбассе религиозные маркеры следует понимать как часть политического и культурного продвижения, а не сугубо религиозную деятельность.

УДК 141.7:316

ДЕ/КОНСТРУЮВАННЯ МІСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗРОБОК КЕВІНА ЛІНЧА ТА КОЛІНА ЕЛЛАРДА

К. Л. Гуржи

З ХХ століття в гуманітарних науках обґрунтовується нова дослідницька оптика – відбувається так званий «просторовий поворот», який став визначати погляд не лише на урбаністичні феномени, але й на спосіб визначення та дослідження реальності взагалі з точки зору просторових параметрів та категорії «простір». Його артикуляцію приписують Анрі Лефевру, який використовуючи марксистську методологію запропонував ідею продукування соціального простору, його виробництво. Стрімкі зміни в інтенсивності та якості життя, розвиток комунікаційних та Інтернет технологій, перенаселення, міграція, екологічні виклики – всі ці явища змусили збагнути необхідність переосмислення способів організації того простору в якому ми живемо. Данні про зростання рівня урбанізації свідчать, що здебільшого йдеться про міський простір, простір нашого повсякденного життя, який нас оточує та навіть обумовлює наші почуття та настрої. Останню тезу обстоює професор психології Колін Еллард, який є першопроходцем у галузі психогеографії (дослідження того, як впливає на нас оточуюча обстановка) та спеціалізується на когнітивній нейропсихології.

Колін Еллард у своїй книзі «Середовище існування: як архітектура впливає на нашу поведінку та самопочуття» веде мову про ключову роль емоцій у керуванні нашою повсякденною поведінкою, самі ж емоції, та навіть спосіб мислення залежать від простору в якому ми перебуваємо. Дослідник пише: «особисто я переконаний, що ключ до створення кращого середовища проживання на всіх рівнях – у виявленні складного взаємозв'язку між нашим життєвим досвідом і місцями, де його було набуто» [2]. Еллард пропонує для ілюстрації тези контрастний приклад із собором Святого Петра у Римі та повсякденні враження від архітектури. Дослідник описує як у відвідувачів Собору підкошувались ноги від споглядання величного купола з неперевершеними розписами, на думку автора, цей досвід змушує їх замислитися про своє місце у Всесвіті, відкинути страхи й повірити у можливість вічного життя (актуалізація релігійного контексту). Цей досвід здатен контролювати поведінку відвідувачів ще довгий час після візиту до стін Собору. З іншого боку, візити до таких

адміністративних споруд, як наприклад, суд, породжують в нас відчуття власної незначущості перед авторитетом влади. З точки зору психологів, споглядання таких просторів впливає на нашу поведінку, робить нас більш покірними та анонімними один одному. Розробки Елларда виконані на межі урбаністики та психології, можуть доповнити метод його попередника бостонського соціолога та урбаніста Кевіна Лінча, що полягає у ментальному картографуванні міського простору.

Лінч один з найвідоміших представників потужної урбаністичної школи Чиказького університету. Інтенсивний розвиток в 20-х роках ХХ ст. міста практично перетворив Чикаго на лабораторію для дослідників. Такі відомі представники даного напрямку, як Люїс Вірт, Роберт Парк та Кевін Лінч виводили взаємозв'язок соціальних та просторових практик міста. Кевіну Лінчу належить авторство теорії ментальних мап міста, ідея ментального образу міста та розробка теорії міської форми в її залежності від сприйняття міського середовища його мешканцями. «The Image of the City» / «Образ міста» виникає в свідомості городянина завдяки зрозумілому та чітко структурованому середовищу з формами, що продукують сильні образи. Такий образ може бути як індивідуальним (на думку автора це має цікавити психологів) так і колективним. Саме «public images / суспільні образи», спільні ментальні картини, які є результатом проявленого консенсусу городян [1] і є предметом цікавості Лінча. Дослідник ставить за мету проектувати такі середовища (міста), які були б не лише добре організованими, але поетичними й символічними, такими що врахують історичні традиції городян, їх стратегії пересування, будуть сприяти відтворенню життєвості ідентичності. Лінч виділяє в місті рухливі та нерухливі елементи. Рухливі – це люди та їх діяльність, нерухливі – це матеріальні об'єкти. Для того щоб орієнтуватися в місті людина, за Лінчем, послуговується такими просторовими формами в місті, як шляхи, кордони, райони, вузли та орієнтири.

Отже, описані підходи мають справу із процесами взаємовпливу культурного/міського середовища та людини і можуть бути застосовані при дослідженні міського регіону соціальної реальності. Метод ментальних карт Лінча дозволяє наочно побачити як відбувається об'єктивізація елементів соціального простору в міському середовищі через повсякденне проживання людини в місті, а теорія Елларда – як зовнішні зміни цього середовища можуть впливати на внутрішні стани людини: її сприйняття, психічне здоров'я та емоційну стабільність.

Література

1. Lynch K. The Image of the City [Текст] / K. Lynch. – Cambridge : MIT Press, 1992. – 194 p.
2. Элларт К. Среда обитания: Как архитектура влияет на наше поведение и самочувствие / Колин Элларт. – Электронный ресурс. [Режим доступа]: <http://rutlib2.com/book/25686/p/0>

УДК 316.776.23+801.7

М. ХАЙДЕГГЕР О МОДУСАХ РЕЧИ И «СЕМАНТИКА СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ»

В. И. Додонова

Когда говорят пушки, музы молчат. В обстановке войны сложно заниматься беспристрастной рефлексией, свободной от каких-либо иррациональных наслоений. Всегда будут превалировать эмоции, чувства, переживания. Время для вылета

гегелевской совы Минервы еще не наступило, и целостную картину событий мы подменяем фрагментарными эскизами. Работать с фактами попросту опасно, так как сам факт может оказаться фейком, распространяемым с целью пропаганды. А потому будет корректнее признать, что сегодня философы оперируют не фактами, а их преломлениями в языковых формах. Доказательством тому служит общая направленность исследований дискурса Революции Достоинства коллективом Института философии имени Г. С. Сковороды НАН Украины [1]. Философы изучают высказывания о фактах, о событиях, которые происходят сейчас или происходили ранее. Рассказы очевидцев могут дать бесценный материал для исторических обобщений и исторической памяти. Их эмоционально-ценностное (часто полярно-противоположное и даже радикальное) отражение в языке исторического события не менее важно, нежели логические процедуры на категориальном уровне.

Весь этот языковой материал – высказывания, реплики, лозунги должны стать предметом дискурс-анализа. В условиях противостояния очень важно изучение семантики события, особенно «семантики социальных конфликтов», которая предполагает использование достижений психологии конфликта, политической лингвистики, логики, теории метафоры, теории кризисной коммуникации, позволяющей сосредоточиться на семантических трансформациях в условиях социальных конфликтов. Выражаясь метафорично, дискурс «скользит по поверхности» социальной реальности, и потому дискурс 2017 года существенно отличается от дискурса 2014 года.

М. Хайдеггер отмечает, что речь (укр. *мовлення*) всегда настроена на артикуляцию определенного содержания, которое есть результатом самопонимания и самовыражения человека в мире. Речь воспринимается как экзистенциальный акт, модусами которого есть молчание, слушание и проч., ее непосредственно связывают с со-бытием, она представляет собой обращенность к другому, имплицитно выходя на интересубъективный, социальный уровень. Поэтому, анализируя речь, мы окунаемся в ту реальность, в которой эта речь проистекает, и так познаем реальность. Ибо речь – это всегда речь о чем-то.

Примечательно, что противоположностью речи есть толки (укр. *балаканина*). Под толками понимают употребление пустых фраз, повторное проговаривание модных тем, использование популярных способов высказывания. «Толки – это возможность все понимать без предшествующего освоения дела. Толки, которые всякий может подхватить, не только избавляют от задачи настоящего понимания, но и формируют индифферентную понятливость, от которой ничего уже не закрыто» [2, с.169]. Толки – это не только стереотипное и конформистское высказывание обычных людей об обычных вещах, к ним следует отнести и обговорение актуальных событий в медиапространстве, где из-за «диктата секундных стрелок» и ставшей уже привычной нетерпимости участники ток-шоу перебивают и не прислушиваются друг к другу, намеренно упрощают язык, используют новояз для оскорблений и унижительных метафор. К толкам порой можно отнести и высказывания ученых-гуманитариев на конференциях, семинарах, симпозиумах, для мышления которых характерно усложнять простое и упрощать сложное.

Еще одним модусом повседневного бытия речи есть любопытство. Толки правят путем любопытства, они диктуют, что человек должен прочесть и увидеть. Для любопытства важно не понять увиденное, а сам факт увиденного. Ему характерна тенденция повседневности к «посмотреть».

Следует отметить, что в проблемное поле дискурса входят как речь, так и толки, поэтому необходимо анализировать и высказывания политиков, и болтовню обычных людей. Правда, иногда с высоких трибун слышится популизм, который определяет умонастроения населения в отношении того или иного события. В политическом дискурсе очень часто господствует третий модус повседневного бытия речи – двусмысленность, для которой характерно заранее «учуять, угадать» то, что должно

произойти. Задача обычного гражданина заключается в том, чтобы понять – какой смысл действительно кроется за высокопарными фразами? Спикер говорит то, что, как он считает, хотя от него услышать, мало считаясь с тем, как его слова сочетаются с реальностью. Именно двусмысленность придает толкам видимость, будто в них все решается. Если дискурс является средством конструирования социальной реальности, то в данном случае таким средством выступает пустая болтовня, замешанная на двусмысленности и любопытстве.

Отсюда вытекает методологическая проблема отбора высказываний для дискурс-анализа. По словам Сергея Пролеева, «...все события в Украине, начиная с Евромайдана, нужно воспринимать целостно. Дискурс «Революції Гідності» нельзя ограничивать только концептами и языковыми актами участников Евромайдана, такой же значимой является и лексика противников Евромайдана, и российских медиа, и западных участников (прямых и непосредственных) украинских событий. Лишь в этом случае получим полный порядок дискурса» [1, с.10].

В ситуации с конфликтом на Донбассе, нужно отметить, что негативное отношение к региону проектировалось в высказываниях украинских политиков задолго до событий «русской весны» 2014 года. Получается, что своей болтовней украинцы сами искусственно сформировали негативные характеристики региона, взращивали схизмогенез, культивировали образ врага, который вдруг стал реальностью. Не следует забывать, что своими эмоциональными высказываниями мы проецируем на будущее отношение к событиям прошлого и настоящего, тем самым пролонгируем конфликт. Представляется, что выйти из этой ситуации будет очень сложно, и без диалога тут не обойтись. Причем вести его надо не на уровне толков, а на уровне речи – осмысленной и целесообразной.

Литература

1. Пролеев С. Порядок дискурсу і смисл подій / С. Пролеєв // Дискурс Революції Гідності: зміст, структура, методологія дослідження / Філософська думка. – 2016. – № 4. – С.6-10.
2. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. Пер. с нем. В.В. Бибихина. – М.: Академический проект, 2013. – 460 с.

УДК 355.01+930.1

ПРО МІСЦЕ ВІЙН У РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Р. О. Додонов

Війни та конфлікти є неодмінним супутником історії людства. Підраховано, що за останні п'ять з половиною тисячоліть людство пройшло через 15000 війн і збройних конфліктів, які забрали життя понад трьох мільярдів людей. Починаючи з 3600 року до н.е. і до наших днів лише 292 роки були мирними, що складає 5 % від цього хронологічного відрізка. Інші 95 % часу людство безперестанно воювало.

Гідне місце у світовій військовій історії посідає Росія. Навіть відмінності базових параметрів історичних модусів російської державності – Московії, Російської імперії, СРСР, пострадянської РФ – не перекреслюють загальної цивілізаційної матриці, в основі якої лежить не інтенсивний й іманентний розвиток, а екстенсивне територіальне розширення. Росія не може існувати в режимі національної держави. На відміну від європейських націй, які мали колоніальні імперії, Росія була імперією за своєю суттю задовго до того, як сформувалася російська нація. Але імперія вимагає експансії.

З 1055 по 1462 роки відбулося 245 зіткнень русичів з сусідами, 200 з яких випали на період з 1240 по 1462 роки (приблизно по одному на кожний рік). За відомостями російського генерала М. Сухотіна, протягом 525 років Росія воювала 305 років, тобто майже 2/3 свого існування. Можна сперечатися стосовно методики подібних підрахунків, але загального висновку це не змінить – воєн у російській історії було більш, ніж багато.

В офіційній історіографії прийнято стверджувати, що всі війни Росії мали суто оборонний характер. Придворні літописці за століття державної служби навчилися виправдовувати експансіоністську політику свого уряду. Завжди і всюди вони знаходили загрози, напади, порушення, провокації, що перетворювалися на *casus belli*. Джерело мілітаризму, за їхньою логікою, могло сформуватися де завгодно, але не в самій Росії, яка зображалася як миролюбна жертва зовнішньої агресії.

Подібні мотиви були притаманні не лише більш-менш віддаленому минулому. Вони живі й сьогодні. «Російській народ миролюбивий, – читаємо, на сайті federacia.ru/encyclopaedia/war, – це знає кожний, хто хоч трохи знайомий з духовним обличчям російської людини. У цьому переконує й минуле нашого народу, яке не знало ані рицарства, ані ландскнехтів, ані кондотьєрів, які водили найманців на різноманітні пригоди. І все ж таки, не зважаючи на природне миролюбство, російському народу довелося воювати без кінця».

На жаль, з подібними висловлюваннями (щодо природного миролюбства) важко погодитися. Держава Російська не тільки давала відсіч зовнішнім загарбникам (цього ніхто не заперечує), але й сама поводитися досить агресивно, постійно збільшуючись через завоювання нових земель. Якщо б Росія лише оборонялася, то як пояснити збільшення площі її території з 430 тис. км² у 1460 році по 21,8 млн. км² наприкінці XIX століття? І це без Аляски (площа – 1,7 млн. км²), яка входила до складу імперії з 1744 по 1867 роки. Нескладні розрахунки доводять, що з 1460 по 1867 роки Росія щорічно збільшувалася на 56 тис. км². Для порівняння – таку площу займає сучасна Хорватія. Інакше кажучи, захопили і анексували Хорватію, наступного року – ще одну, потім – ще, і так протягом 407 років. Дійшло до того, що більше Російської імперії за всю світову історію була лише середньовічна Монгольська і Британська колоніальна імперія XIX ст. Росіяни пишаються, що їх держава займала 1/6 суходолу планети.

Чи може таке статися в умовах оборони?

Навіть якщо припустити, що деякі окремі народи увійшли до складу імперії за власною волею, то переважна більшість територій все ж таки приєднані внаслідок завоювань. Серед них слід згадати захоплення Казанського, Астраханського, Сибірського ханств, збройну боротьбу за узбережжя Балтики. Тривалий опір експансії чинили народи Кавказу, Центральної Азії, Далекої Півночі (якути і чукчі). Не все так однозначно з Прибалтикою, Белоруссю, Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією, Казахстаном, Бухарським і Хівинським еміратами, Польщею, Фінляндією, Тувою тощо.

«Російська розбудова імперії, – пише Роман Шпорлюк, – розгорталась у двох напрямках: по-перше, Москва, підкоривши Казань, розпочала завоювання Сходу; трохи пізніше, після приєднання Східної України й Києва, було розпочато похід на Захід. Схоже, що російський східний похід виявився успішнішим, попри високі релігійні й культурні бар'єри, які на заході, здавалося б, були значно нижчими. Безумовно, завоювання Росією Кавказу й Центральної Азії в XIX столітті були відкрито загарбницькими, колоніальними і мали те саме обґрунтування, що й європейські заморські завоювання, – наприклад окупація Францією Північної Африки» [1, с. 108]. Були в Росії й свої кондотьєри – «казакі», промисловики, різного роду авантюристи, завдяки яким росіяни швидко просувалися «встреч Солнцу» – в Сибір, на Далекий Схід, на Аляску. Інша справа, що після завоювання підкорені народи втрачали свою суб'єктність, розчинялися у «великому руському морі», й офіційну історію за них писали згадані придворні літописці. Вони абсолютизували значення «цивілізаційного

поштовху» для «недорозвинених народів», який начебто неодмінно слідував за приєднанням до імперії, і, навпаки, намагалися не помічати негативних явищ, що супроводжували цей процес (скорочення населення, культурну деградацію, економічний занепад).

За словами Альфреда Рібера, імперський історичний досвід Росії включав обов'язкову «боротьбу на двох рівнях за гегемонію над прикордонними землями» – з народами, якими імперія керувала, чи вважала, що керує, та з іншими імперіями [2, р. 86]. Проте широкого розголосу набували лише події другого, «міжімперського» рівня, і лише у випадках, коли вони доводили перевагу Росії. В результаті вітчизняній історії добре відомі випадки, коли Росія рятувала прикордонні народи від етноциду з боку, наприклад, Туреччини, Персії або Китаю, але ми майже нічого не знаємо про невдалі спроби територіального зростання імперії.

Хто щось чув про намагання приєднати до Росії Гавайські острови, частину Сомалі або створення на землях Маньчжурії так званої «Жовторосії»? За винятком професійних істориків, ніхто. Ці сюжети реальної історії залишилися поза увагою широкого загалу, оскільки не вписувалися у прогресистсько-месіанську логіку офіційної російської історіографії. Трохи більше пощастило «грецькому проекту» Катерини II (завоювання Константинополя, звільнення слов'ян на Балканах і створення підконтрольної Росії православної імперії на кшталт Візантійської) або Форту Росс в Каліфорнії.

Проте всі – відомі і невідомі – негативні спроби лише підкреслюють загальні експансіоністські настанови російської політики. Експансія є способом існування будь-якої імперії, і Росія у цьому плані не є винятком. Саме цією обставиною і пояснюється виняткова кількість війн в російській історії.

Література

1. Шпорлюк, Роман. Падіння царистської імперії й СРСР: російське питання та надмірне розширення імперії / Р. Шпорлюк // Дух і Літера. – К.: ФАКТ, 1997. – С.100-136.
2. Rieber, Alfred J. Struggle over the Borderlands // The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia Ed. by S. Frederick Starr. – New York: M.E. Sharpe. 1994. – 313 p.

УДК 316.776.23

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМУ

Г. Є. Ковальський

Нове тисячоліття формує нові механізми та модерний інструментарій інформаційного простору. За визначенням філософа Е. Тоффлера, світове суспільство знаходиться на інформаційній стадії розвитку людства. А протистояння в кожному з них спричинені найважливішими ресурсними елементами – земля в аграрній, промисловість в індустріальній та інформація в інформаційній цивілізації. В інформаційних протистояннях перемагає той, хто користується здобутками нової цивілізації. Дж. Арквілла підкреслював, що в нових умовах функціонування мережевих складових підкорити будь-яке суспільство стає можливим у разі контролю нарративу характерному цьому середовищу. Наратив формує складові елементи, структуру і світоглядну модель світу. Тому розуміти інформацію необхідно не тільки як трансляцію, але й як організуючу складову системи.

Зовнішній інформаційний вплив на українське суспільство має ознаки пропаганди, ідеологічного та інформаційно-психологічного впливу, тощо. В основу цих теорій психологічно-інформаційного впливу покладено тези китайського стратега Сунь-Цзи, Гарольда Д. Лассуелла, Віллі Мюнценберга. Характерними рисами впливу є формування відповідної реальності на цілеспрямованій території, залучення до цього інформаційних ресурсів опонента, використання медіаторами у «налаштуванні» суспільної свідомості з використанням психоемоційних інформаційних прийомів найвищих посадових осіб зацікавлених держав. Одним з головних принципів революційної доцільності було блокування технічних можливостей передачі інформації – радіо, телебачення, Інтернету. На сьогодні найбільш затребуваним механізмом передачі інформації серед населення України залишається телебачення, яке дає ефект одночасного виходу на масового глядача.

До механізмів впливу через ЗМК відносять: інформаційну блокаду, що була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських ЗМК та подачу новинарних фактажів під потрібним кутом зору; використання «лідерів думки» – діячів політики, релігії, культури, науки, мистецтва, спортсменів, військових; методи ефекту першості та упереджувального удару; переписування історії та руйнування історичної пам'яті; метод зворотного зв'язку; прийоми емоційного резонансу, сенсаційності та психологічного шоку; повторюваність тверджень задля формування відповідних ідеологічних установок [1, С. 136]. Ці засоби забезпечують потреби оперативного маніпулювання (використання наявних в суспільній свідомості стереотипів) і стратегічного (формування потрібних психологічних установок).

На думку Г. Почепцова, сьогоднішнє інформаційне протистояння в Україні є «першою смисловою війною в світі», де образ та візуалізація вмикають емоційне сприйняття інформації усуваючи раціональний підхід у міркуванні. Тут мета знаходиться не у віртуальному, а у фізичному вимірі. Так смислова війна перемагає розум, а згодом і цілі території. Одним з видів інформаційного впливу є термінологічне тлумачення подій в Україні. Так, різниця між поняттями «конфлікт» та «війна» простягається в масштабуванні конфлікту, розумінні суб'єктами міжнародних юридичних зобов'язань [2]. Використання ефемерної термінології дає помилкові уявлення про події у людей покликаних до їх вирішення та неефективні методи реакції.

Не менш важливим інструментом є релігійні почуття та різні маніпуляції навколо них. Автором у власній монографії якраз висвітлені проблеми теорії «Москви-Третього Риму» та російського православного традиціоналізму, сформульованих О. Дугінім [3]. До інструментарію зараховано й змагання в ідеологічній площині. Намагання вивести ідеологічний концепт «русский мир» на цивілізаційний рівень визначає амбіції до конкурування з сучасними світовими цивілізаційними моделями. Нині спостерігаємо на планеті «зіткнення цивілізацій», про які говорив у С. Гантінгтон. Інформаційні змагання свого часу змусили світову спільноту шукати актуальні ідеологічні обґрунтування західного цивілізаційного концепту, мобілізувати нових adeptів на їх захист.

Стрімкий розвиток світового суспільства, поява широкого та диференційованого, подекуди конкуруючого, світу цінностей, ускладнення ціннісних взаємовідносин «людина-людина», «людина-держава», «держава-держава» стали каталізатором кризи ціннісних орієнтацій не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі. Європейці об'єдналися на основі певних принципів, серед яких в узагальненому вигляді є: рівноправність громадян і влади, соціальна відповідальність, освіченість, широкий спектр можливостей самореалізації, відкритість, толерантність, повага до вибору, професії, старості.

Цілком логічно, щоб в арсеналі інформаційного інструментарію українського суспільства мали бути власні механізми асиметричної відповіді. На думку британських вчених Л. Роланда і Т. Вейна, «м'яка сила» має бути спрямована не на зміну сприйняття, а на зміну поведінки. Найбільш цікавою відповіддю на зовнішню пропаганду є організація

стратегічної комунікації, яка є інтеграцією досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін з врахуванням отриманих результатів під час реалізації політики. Також, має бути сформульована проста концепція культурно-ідеологічного розвитку українського суспільства, що дає пояснення мети, заради якої український народ проходить випробування. У новій геополітичній реальності Україна виступає центром політичної, культурної й аксіологічної консолідації західної частини євразійського простору. Найголовнішим інструментом внутрішнього консолідаційного впливу виступають традиційні засади існування української нації, що відкриває шлях до розуміння фундаментальних понять, на яких ґрунтуються інші елементи смислового концепту.

Таким чином, за допомогою визначеного інформаційно-психологічного інструментарію здійснюється екзогенний вплив на психіку і свідомість людей, з метою впровадження і вкорінення у пам'яті необхідних ідеологем, міфів і установок, формування стереотипів поведінки та прийняття рішень, каналізації настроїв, почуттів, волі. Застосування маніпулятивних інформаційних технологій проти України скеровано на погіршення її міжнародного іміджу, зменшення її геополітичної вагомості, спотворення інформаційної й історичної реальності, на дестабілізацію ситуації всередині України з метою впровадження власної політики «керованого хаосу», застосуванням «мови ворожнечі» формувати стереотипи меншовартості та вторинності українців, намагаючись не допустити створення політичної нації в Україні, розширення дискурсу «мовного питання» і поширення розколу серед політичної еліти та українського громадянського суспільства.

Література

1. Ковальський Г. Є. Інформаційна складова протистояння на Сході України // Гібридна війна: in verbo et in praxi / ДонНУ імені Василя Стуса. – Вінниця : 2017. – С. 135–174.
2. Ковальський Г. Є. Конфлікт VS війна: боротьба інформаційних концептів / Г. Є. Ковальський // Гілея. – Випуск 113. – 2016. – С. 274-277.
3. Ковальський Г. Є. Традиціоналістський конструкт українського соціуму [монографія] / Г. Є. Ковальський. – Донецьк-Вінниця: ДонНУ, 2015. – 147 с.

УДК 396

РОЛЬ ЖІНКИ У ФОРМУВАННІ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ. ДОСВІД АМЕРИКАНСЬКОГО ФРОНТИРУ

М. В. Колінько

Історія американського фронтиру є важливим і повчальним прикладом процесу міжкультурної взаємодії: від конфлікту до культурного визнання і розуміння. Типовим прикладом гендерних фронтірних студій є роботи американського професора історії Гленди Райлі. Наприклад, її книга «Забираючи землю, ламаючи землю: жінки колонізують американський Захід і Кенію» [2] досліджує життя жінок колоністів на американському і кенійському фронтірі, щоб продемонструвати важливість статі і раси в формуванні прикордонного жіночого досвіду. Роль жінки на фронтірі значно відрізнялася від ролі чоловіка. Тим часом, їх вплив на місцеву культуру розглядається як більш активний. У міжкультурному діалозі між світом переселенців і світом індіанців жінка виступала культурним транслятором. Дослідження Г. Райлі показують чудові паралелі: на обох кордонах білі жінки були активними агентами колоніальних

захоплені. Вони вірили в необхідність нав'язувати свою культуру корінним народам, щоб домогтися «цивілізації». На її думку, чоловіки закріпачували тіло корінного населення фронтиру, а жінки «колонізували розум» [2, р. 13]. Силу жіночого впливу вона пояснює більш тісними контактами жінок з місцевим населенням. Саме жінки відповідали «за впровадження манер, одягу, мови, їжі, матеріальних цінностей, і разом з цим, вірувань і прагнень. В публічній сфері жінки-місіонери, вчителі, медичні працівники вчили аборигенів рудиментарним зачаткам цивілізації білих. У будинку і на фермі білі матері на рівні повсякденності формували у аборигенів ідеали білих» [2, р. 14].

Посередницька функція жінок в міжкультурному діалозі набувала великого значення в силу тієї обставини, що жінка не була носієм моделі домінування, характерної для чоловіків. Початкове упередження проти індіанців змушувало жінок з побоюванням ставитися до місцевого населення. Деякі переселенки носили з собою ціанід на випадок нападу індіанців і захоплення в полон. Однак це не можна назвати типовою поведінкою. Необхідність виживання штовхала жінок на уникнення небезпек і згладжування конфліктів. Вони схильні «домовлятися, обмінюватися товарами або послугами, а не наказувати, домінувати або воювати» [1, с. 115]. Звичайно, фронтирна історія повна прикладів агресивності і войовничості з обох сторін, але більш поширеним було прагнення до розуміння Іншого і створення міжкультурних контактів.

Дружини в міжрасових шлюбах також відігравали значну роль в трансляції культурної своєрідності народів фронтира. Вони інтерпретували чужу культуру, підлаштовуючи її під моделі рідної культури. Як носії одночасно двох культур, вони адаптували їх одну до одної. Американські дослідниці (Ellinghaus K., Kirk Van S., Riley G.) зробили висновок, що статус жінки залежав від її доступу до ресурсів: економічних, соціальних, символічних (сакральних) і т.п. Тому становище жінки на фронтірі змінювалося в залежності від багатьох обставин. Фронтір надавав жінці додаткові можливості для свобод і самореалізації. В Америці просування Трансаппалачського фронтира давало чоловікам і жінкам додаткові землеволодіння, а отже, – економічну свободу. Дикий Захід руйнував традиційні підвалини і трансформував суспільну свідомість.

Ролі, пропоновані жінці на американському фронтірі, були традиційними: прачка, співачка, повія. Потреби місіонерської діяльності привели до придбання жінками професій вчительки і медсестри. Швидше винятком, ніж правилом була гендерна трансформація, яка дозволяла жінкам досягти успіху і поліпшити добробут. Конфронтаційні форми культурної взаємодії на етапі активного фронтира змушували індіанських та європейських жінок виконувати не властиві їм ролі: воїна, мисливця, скаута. Багато з них в цей складний період продовжують виконувати роль медіаторів і посередників між ворожими світами. Життя на фронтірі вимагало від жінок більшої участі в громадській діяльності. Це стимулювало їх соціальну і економічну активність і створювало нові умови розвитку американського суспільства.

Культурологічний аналіз жіночої поведінки на фронтірі привів до виявлення культурних особливостей і відмінностей гендерного характеру на різних етапах фронтиру. На кожному етапі переважали різні моделі жіночого культуртрегерства і медіаторства. Передфронтір пропонує своєрідним еталоном міжкультурних відносин змішані шлюби і жінка несе в іншу культуру знання про традиції зовнішньої поведінки, приготування їжі, виховання дітей. Основним учасником межгендерного діалогу тут є індіанська жінка. Активна фаза фронтиру, що характеризується войовничим втручанням і агресією, вимагає від жінки чоловічої моделі поведінки. Із закінченням військових дій цей поведінковий патерн перестав бути затребуваним. До того ж важливого значення набувають ролі дипломатів і миротворців, які виконують як індіанські жінки, так і європейські переселенки. Ці ролі не завжди позитивно сприймалися обома культурами і вимагали великої мужності. Постфронтірними соціальними ролями жінок стали ролі вчителя, письменника, політика, лікаря. І в цей

період суспільство не завжди надає жінкам необхідний ступінь свободи, тому боротьба за свої права виражається в тому числі і у відстоюванні права на «чоловічі» професії.

Біографії жінок американського фронтиру показують їх активну здатність адаптуватися до суворих умов життя, шукати нові способи виживання, навіть шляхом виконання непритаманних їм традиційних гендерних функцій. Хоча вони і є культурно маргінальною групою фронтиру, їх трансгресивна здатність вийти за традиційні моделі поведінки знайшла своє визнання в історії і громадському дискурсі. Жінка, орієнтована на дім і виживання в чоловічому суспільстві, засвоювала більш гнучку систему відносин і переносила цю матрицю на міжкультурну комунікацію.

Література

1. Якушенкова О. С. Женщина на американском фронтире / О. С. Якушенкова. – Астрахань: АГУ, 2012. – 215 с.

2. Riley G. Taking Land, Breaking Land: Women colonizing the American West and Kenya. – Albuquerque: University of New Mexico Press, 2003. – 372 p.

УДК 1(091):168

ПРОБЛЕМА «НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ» В ПОЛЕМІЦІ А. ДЕБОРИНА З В. ВЕРНАДСЬКИМ

В. Ю. Попов

Формування та популяризація поняття «світогляд (мировоззрение)», з наданням йому предиката «науковий» в радянській філософії відбувається під час філософської дискусії 20-х – початку 30-х років між так званими «механістами» (або «механіцистами») та «діалектиками». Вже в 1924 році, після відправки «філософського пароплаву» здобувши ідеологічну монополію, радянська філософська спільнота була втягнута у гостру дискусію, що розколола табір марксистів на дві непримиренні групи. Сторони не соромилися у засобах, звинувачуючи один одного в ідеалізмі, ліквідаторстві, схоластики, еkleктизмі, антимарксизмі, філософській безпорадності і т. под.; відсутність наукових аргументів компенсувалося брутальністю епітетів, звинуваченнями у ревізіонізмі і ліквідаторстві, екстремістським фанатизмом у проведенні своєї позиції, причому будь-яка інша позиція трактувалася при цьому як політична опозиція.

Поняття «світогляд» відіграло чималу роль в цій дискусії. Лідер «діалектиків» Абрам Деборін, безпосередній учень Г. Плеханова, широко вживав цей термін в сенсі особистих філософських переконань. Наприклад, в 1923 році ним була написана книга «Людвиг Фейербах. Личность и мировоззрение». Втім, і його опонентка Любов Аксельрод ще в 1902 році за кордоном захистила дисертацію «Tolstois Weltanschauung und ihre Entwicklung» та згодом написала статтю «К вопросу о мировоззрении Щедрина» (1932). Втім, суперечка йшла не про особливості світогляду певних особистостей (хоча певне місце в ній зайняла полеміка з приводу особистості та національної ідентичності Спінози), а про подальший вектор розвитку філософського світогляду – до науки чи до політичної ідеології.

В цьому сенсі велике значення має побічна гілка цієї дискусії, а саме полеміка А. Деборіна з В. Вернадським, що відбулася в 1928–1933 роках. Формальним приводом до неї була особиста образа нанесена В. Вернадським А. Деборіну в «Записці про вибір члена Академії за відділом філософських наук» (1928). В ній Вернадський, що лише в 1926 році за особистим запрошенням наркомату освіти повернувся з Сорбони,

наполягає проти обрання Деборіна, який знаходився в той час в ейфорії від своєї майже одержаної перемоги над «механістами», академіком АН СРСР. Вернадський висуває власні вимоги до кандидата в академіки «від філософії»: «Він повинен мати незаперечний великий авторитет, визнаний якщо не на вільній світовій арені філософської думки, що навряд чи можливо для офіційної філософії, то хоча б навіть такої великої країни, як наша, в колі ідейних шукачів панівної партії... Задовольняє всім цим умовам А. Деборін? Мені здається, що ні. Зараз в російському діалектичному матеріалізмі немає єдиного течії... А.М. Деборін є авторитетом для своїх послідовників, але абсолютно ніякого філософського значення не визнають за ним його партійні філософські противники».

В. Вернадський намагається бути нейтральним у суперечці «механістів» й «діалектиків», а єдиним критерієм оцінки філософського напрямку висуває «відбиття того чи іншого розуміння діалектичного матеріалізму на точній науковій роботі в нашій країні». Якщо ж зіставити філософські ідеї «механістів» і «діалектиків» але цим критерієм, то напрямок, «очолюваний А.М. Деборіном, може призвести по відношенню до наукової роботи до небажаних для зростання наукового знання в нашій країні результатів». Негативний вплив «діалектиків» на розвиток науки Вернадський вбачає в тому, що ця школа прагне відродити гегельянство, яке суперечило науковим результатами вже в ХІХ столітті і зробила згубний вплив на наукові пошуки в тих країнах, де воно утвердилося.

Вернадський в «Записці» повторює деякі свої ідеї щодо співвідношення наукового та філософського світоглядів, висловлені ним ще у 1900–1903 роках. Зокрема він підкреслює, що між науковою і філософською думкою є принципові відмінності, що полягають у загальнообов'язковості висновків науки на відміну від філософії. «Записка» Вернадського мала вплив на рішення Загальних зборів АН СРСР. У січні 1929 року академіки демонстративно провалили трьох кандидатів-комуністів, серед яких був і А. Деборін, які балотувалися до складу АН, але вже в лютому, в умовах сильного тиску, вони були змушені переглянути своє рішення.

Деборін не забарився з помстою. Журнал «Під прапором марксизму», що ще цілком знаходився під впливом деборінців, почав серію публікацій проти вченого. Першим виступив маловідомий мікробіолог-грунтознавець Д. М. Новогрудський зі статтею «Геохімія и віталізм. Про науковий світогляд акад. В. І. Вернадського». Визнаючи практичне значення науки, фактично створеної Вернадським, – геохімії, він писав: «Ця ж наука служить для деяких вчених основою для розгортання найбільш реакційних ідей і теорій». До них, зокрема відносяться й ідеї Вернадського, які є «зразками попівської мудрості», написаними «фанатичним релігійником, який прагне очорнити і розбити ненависний йому матеріалізм». Висновок поплічник Деборіна робив цілком у дусі того часу: «Поступово розвиваючись в закінчену систему віталістичних поглядів, науковий світогляд акад. Вернадського стає прапором реакційних сил в галузі теоретичного природознавства і гальмом реконструкції науки і техніки на службі будівництва соціалізму».

Не зважаючи на те, що сам Деборін незабаром потрапив в опалу, навіть намагався вдатися до самогубства, його погляди були засуджені як «меншовикуючий ідеалізм», він й надалі продовжував мститися своєму опоненту. 26 грудня 1931 року В. І. Вернадський виступив з доповіддю «Проблема часу в сучасній науці», що була опублікована згодом у Віснику АН СРСР. У тому ж числі часопису з'являється й критична стаття Деборіна «Проблема часу у висвітленні акад. Вернадського», в якому той знову звертається до особистого світогляду вченого. З приводу доповіді вченого він робить такий висновок: «...нам піднесли оповитий густим містичним туманом «новий» релігійно-філософський світогляд, згідно з яким у світі мешкають безтілесні духи («духовні начала»), існують явища поза часом і простором... Весь світогляд

В. І. Вернадського, природно, глибокого ворожий матеріалізму і нашому сучасному життю, нашому соціалістичному будівництву».

Полеміка продовжувалася й далі, не зважаючи на те, що Вернадський виїхав тимчасово за кордон, а Деборін був відсторонений від керівництва створеного їм Інституту філософії та редакції журналу «Під прапором марксизму». В 1933 році в тому ж «Віснику» з'являються стаття Вернадського «З приводу критичних зауважень акад. А.М. Деборіна» та відповідь «Критичні зауваження на критичні зауваження акад. В.І. Вернадського». В них Вернадський визначає свій світогляд як «філософський скептицизм», відстоюючи право на свободу наукової творчості, обираючи ті філософські підходи, що будуть плідними щодо наукових відкриттів. Деборін не може угамуватися, звинувачуючи вченого в тому, що той «зневажливо і зверхньо» ставиться до «нашої філософії», і йому необхідно «зайнятися серйозним вивченням класиків марксизму-ленінізму».

В. І. Вернадський міг собі дозволити певне вільнодумство у виборі власного світогляду, з огляду на затребуваність його наукових розробок, які використовувались керівництвом СРСР насамперед з метою нарощування військового потенціалу. Для інших науковців, письменників та пересічних громадян СРСР після «статті трьох» (Мітіна, Юдіна та Ральцевіча) й «докорінного перелому» на «філософському фронті» (1931) такого вибору вже не залишалося. Філософія остаточно перетворюється в політичну ідеологію. Новий лідер радянської філософії М. Б. Мітін (Гершкович) проголошує діалектичний матеріалізм єдино правильним світоглядом, який повинен бути у віддану зброю в руках партії для критики будь-яких антипартійних течій і ухилів від генеральної лінії.

УДК 133.5:54 «18/20»

ФЕНОМЕН АЛХІМІЇ У СЦІЄНТИСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

К. М. Родигін

Аналіз автодефініцій феномена західної алхімії показує, що принаймні протягом періоду III–XVII ст. родова ознака дефідента варіюється фактично в межах трьох основних понять: «мистецтво», «наука», «частина натуральної філософії». Хоча з погляду сучасності ці поняття видаються доволі різними, в дискурсі алхімії вони зовсім не є взаємовиключними – в деяких авторів зустрічається декілька понять водночас, що свідчить про комплексний та неоднозначний характер феномена, принаймні, виражену неоднозначність його розуміння. Подібна ситуація спостерігається й надалі та знаходить розвиток у пізніших визначеннях, даних дослідниками феномена, однак привертає увагу повторювана ознака «науковості» – у варіантах від «протонауки» або навіть «лженауки» до «науки, що навчає способів перетворення елементів» (М. Грушке) або однієї з форм позауніверситетської «науки» Середньовіччя (Л. Февр), – «таємних наук», що називалися то науками, то мистецтвами. У деякі дефініції очевидно вплетено терміни в дусі модерного окультизму, а попри означення алхімії як «науки» вона є принципово протиставленою науці хімічній (та й новочасній науці взагалі): «Алхімія – наука, за допомогою якої можна не лише розкласти та скласти знову речі (як це робить хімія), а й змінити та піднести сутність їх природи і трансмутовати їх з однієї в іншу» (Ф. Гартман). Загалом така ситуація очевидно свідчить про неоднозначність розуміння самого поняття «наука» у цих визначеннях.

Автори XVIII ст. жорстко протиставляли «нову хімію» «старій алхімії», визначивши останню як псевдонауку та цілковито ототожнивши її з сумнівною практикою фабрикації золота. Терміни «хімія» та «алхімія», що до того певний час

були синонімами, перестали бути такими. Така радикальна постановка питання видається закономірним наслідком прагнення представників нової науки відмежуватися як від «темноти» та ірраціональності алхімічної думки, так і від її вельми неоднозначного іміджу в соціальному сприйнятті. Відтак, пише сучасний дослідник Л. Принчипе, алхімія була необхідною модерній та раціональній експериментальній науці як образ «іншого», в опозиції до якого остання могла визначатися й самостверджуватися.

Пізніше, в роботах Ю. Лібіха (XIX ст.), знаходимо інший варіант рецепції алхімії в сцієнтистському контексті: тут вона, навпаки, постає як «та сама хімія» (звісно, з поправкою на реалії Середньовіччя). Проте цілковите ототожнення алхімії з хімією та відповідне ігнорування специфічних ірраціональних аспектів першої становить ризик неадекватної оцінки феномена. Зокрема, висловлена проф. І. Канонніковим у нарисі «Алхімія та сучасна наука» (1886 р.), думка, що «алхімія завжди була строго науковою концепцією, оскільки задавалася раціоналістичним поясненням перетворень матерії. Ніде в ній ... диво не має місця», нині видається щонайменше полемічною. М. Еліаде критично оцінює історико-хімічні інтерпретації герметичного мистецтва: «Алхімія належить до того, що створено донауковим мисленням, і історіограф сильно ризикував би, зображуючи її як рудиментарний етап хімії, тобто ... профанну науку».

Проте можна констатувати, що серед форм знання, які не належать до нині визнаної царини «наукового», алхімія є однією з найбільш впорядкованих. На думку українського дослідника І. Чорноморденка, можливо, принципова відмінність алхімії від наукового знання взагалі зводиться до рівня аксіологічних настанов.

Основні варіанти «хімічних» інтерпретацій алхімії вдало узагальнює В. Рабинович: «алхімія – ніщо; алхімія – недохімія; алхімія – та сама хімія». Втім, цей ряд має продовження – четвертий ракурс, що лежить поза межами академічного дискурсу, але існує в тісному зв'язку з ним як його паранаукова опозиція: «алхімія – гіперхімія». Його яскравим представником цього напрямку є президент Французького алхімічного товариства на межі XIX–XX ст., редактор журналу «L'Hermetisme» Ф. Жолліве-Кастелло, за поглядами якого наукова хімія перебуває у примітивній фазі розвитку порівняно з алхімією, отже, остання є не минулим, а майбутнім цієї науки.

Близьким варіантом бачення алхімії починаючи з XIX ст. є спроби надати їй новочасної наукоподібності – поєднати традиційні опінії герметиків із вільною інтерпретацією новітніх відкриттів хімічної науки. Зокрема, за спогадами французького історика Л. Фіг'є, в середині XIX ст. алхімік, ім'я якого автор воліє не називати, у бесіді з ним обстоював ідею трансмутації металів, поширюючи на них поняття ізомерії. У подібному дусі можна розглядати роботу американського інженера С. Емменса над «аргентауромом» та алхімічні студії шведського письменника А. Стріндберга.

Повертаючись до питання визначення алхімії як науки, слід резюмувати, що попри наявний в алхімії специфічний «наукоподібний» характер праксіологічного ставлення людини до світу, вона може вважатися наукою радше лише в старому, додекартівському, добеконівському, доньютонівському сенсі. Така «наука» є більше спорідненою з мистецтвом, ніж із сучасними природничими та гуманітарними дисциплінами. Проте, як зазначає сучасний дослідник С. Пахомов, образ «езотеризму-як-науки» було прийнято в різноманітних езотеричних, в тому числі й алхімічних, колах, що не прагнули й не прагнуть практикувати строгі експерименти в сцієнтистському дусі.

У XX ст. образ ученого в масовій свідомості міфологізується й набуває, зокрема, рис архетипізованої та амбівалентної фігури алхіміка, чаклуна, мага – Фауста і Франкенштейна в одній особі. Нової актуальності набуває традиційний алхімічний афоризм «*Tam ethice quam physice*» в контексті застереження найвідомішого алхіміка XX ст. Фулканеллі щодо небезпек «науки, не обтяженої совістю».

Обернення модерної утопії «нескінченного прогресу» (М. Еліаде) антиутопією глобальних проблем людства закономірно спричиняє розчарування в раціоналістичному оптимізмі науки XIX ст., втрату віри у всемогутність науково-технічного прогресу та породжує протестні настрої, що поширюються на тлі формування глобального інформаційного простору. В контексті критики сучасної цивілізації Заходу подібне протиставлення може проектуватися в соціально-політичний дискурс і набувати своєрідного революційного звучання. Наприклад, на думку французького автора Б. Роже, сучасна наука слугує експлуатації спочатку природи, а згодом, відтак, самої людини. Алхімія ж, навпаки, завжди була «мистецтвом любові»: вона прагне не домінувати над природою, а діяти в гармонії з нею. Відтак старе ремесло та молода «антинаука» в соціальному дискурсі виражають одне й те ж – відмову від технократичної спеціалізації, ефективності у будь-яку ціну, меркантильного утилітаризму. «Алхімічний міф по суті є не таким далеким від тієї філософії, що надихає деяких сучасних критиків. Make love not technology... Вибір – між двома типами суспільства, поглядами на життя, концепціями влади».

Відтак феномен алхімії в сучасному світі набуває рис андеграундної субкультури, що посідає власну нішу в соціокультурному просторі Заходу. Хоча К. д'Іже, послідовник Фулканеллі, відстоюючи якісну своєрідність та автентичність алхімічної традиції в сучасному світі, й прагне принципово відмежувати алхімію Заходу від образів модерної науки, паранауки (наприклад, «гіперхімії») або цілковито спіритуалістичної практики, пошуки сучасних герметиків набувають різноманітних форм – від духовних технік на кшталт йоги – до паранаукових лабораторних дослідів із використанням найновіших винаходів природничих наук.

УДК 327.2

СОЦІАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В. О. Скворець

В сучасному світі відбуваються суперечливі зміни, що характеризуються, з одного боку, прогресом у науково-технічній, виробничій та інформаційній сферах, а з другого боку, посиленням соціальної деградації не лише соціальних груп та спільнот, а й цілих країн. Соціальні зміни в різних країнах світу, можна адекватно оцінити лише в контексті аналізу процесів соціальної еволюції. Г. Спенсер обґрунтував ідею соціальної еволюції, сутність якої полягає в розвитку соціальної організму, ускладненні його структури, диференціації функцій його складових, посилення взаємодії між ними. Ідеї соціального організму і соціальної еволюції сприяли формуванню теорії структурного функціоналізму, але у вченні Г. Спенсера не враховувалася творча роль людини у творенні суспільства, основним фактором визнавалися еволюційні процеси.

О. Зінов'єв констатує, що всі відомі теорії соціальної еволюції виходили з явного і неявного погляду на еволюцію людства як на стихійний і непідконтрольний волі та свідомості людей природно-історичний процес. Але в другій половині XX століття відбувся еволюційний перелом, соціальна сутність якого полягає, по-перше, в переході людства від епохи суспільств до епохи надсуспільств, по-друге, в перетворенні історичного процесу зі стихійного та некерованого в проєктований та керований [1, с. 290, 455]. За оцінкою вченого, будівництво соціалізму в СРСР було першою успішною спробою керованої соціальної еволюції, а потім ініціативу перехопив Захід, нав'язуючи країнам усього світу свою модель соціальної еволюції.

Зміст соціальної еволюції завжди відображається зміною форм соціальної організації життя людей. Аналізуючи глобалізацію, О. Зінов'єв зазначає, що після Другої світової війни почався процес перетворення західної цивілізації в надцивілізацію західністського типу. В рамках західних країн («національних держав») сформувалася певна «надбудова» над компонентами їх соціальної організації – наддержавна, надекономіка, надідеологія тощо. З їхньої взаємодії утворилися «надбудовні» об'єднання наднаціонального та міжнаціонального масштабу, а також об'єднання, що охоплює весь західний світ, тобто, глобальне надсуспільство. Еволюційний процес людства прийняв такий вигляд, який характеризується в цілому поняттями «західнізація», «американізація» та «глобалізація». Всі ці поняття позначають один і той же процес, що лише розглядається з різних точок зору. Цей процес в реальності є підкоренням всього людства західним світом як єдиним цілим. «Соціальна сутність глобалізації полягає в тому, що це найграндіозніша спланована та постійно планована в деталях і керована в основних аспектах війна західного світу не просто за світове панування, а за оволодіння еволюційним процесом людства та управління ним у своїх інтересах» [1, с. 248–249].

Головним противником західністського надсуспільства в еволюційній війні був Радянський Союз, який, на думку О. Зінов'єва, випередив західний світ в еволюційному відношенні більш як на півстоліття. Для Заходу проблема розгрому СРСР була не просто проблемою ослаблення воєнного, політичного, ідеологічного і економічного конкурента. Це проблема знищення еволюційного конкурента, що загрожував побудувати світовий порядок за своїм планом і мав на це реальні шанси. Після краху радянського блоку і Радянського Союзу головною перепоною на шляху західністського надсуспільства до світової гегемонії стає комуністичний Китай [1, с. 255, 259]. Тому основними моделями соціальної еволюції країн сучасного світу можна розглядати трансформацію суспільства на засадах Вашингтонського або Пекінського консенсусу.

Основною передумовою Вашингтонського консенсусу було соціально-економічне становище країн Латинської Америки, які в 1980-х рр. опинилися в безнадійній борговій кабалі кредитів великих американських банків, виданих, в т.ч., під гарантії МВФ, Світового банку та американського уряду (більше 500 млрд. дол.). «Вашингтонський консенсус» було створено як план для країн Латинської Америки, що спрямований на досягнення стабілізації і стійкості в цих країнах з метою забезпечення повернення боргів американським банкам. Цим країнам запропонували програму структурної перебудови економіки, що включала наступні 10 пунктів: 1) приватизація; 2) фінансова дисципліна; 3) переорієнтація державних видатків; 4) реформа оподаткування; 5) фінансова лібералізація; 6) лібералізація торгівлі; 7) досягнення конкурентоздатності валютних курсів; 8) цінова лібералізація; 9) відкриття кордонів для прямих іноземних інвестицій; 10) зміцнення майнових прав власників [2].

Механізм Вашингтонського консенсусу склався як система взаємодії сукупності держав-боржників і міжнародних установ-кредиторів, діяльність яких спирається на інтереси та підтримку США, країн Заходу та пов'язаних з ними транснаціональних корпорацій (ТНК). О. Шніпко доводить, що сутність Вашингтонського консенсусу полягає в цілеспрямованій заміні національної державно орієнтованої моделі економічних реформ моделлю монетаристською. Задум полягав у зламі національно-державного економічного регулювання, забезпеченні відкритості ринків незахідних країн, створенні передумов транснаціональному капіталу для заволодіння ними. Саме тоді стартував процес перерозподілу світового багатства на користь ТНК і провідних країн Заходу. При цьому сам Захід для себе рецептів Вашингтонського консенсусу не використав [3, с. 165]. Ю. Пахомов доводить, що невірними є твердження, згідно яким реформи за рецептами МВФ (тобто Вашингтонського консенсусу) були успішними. Висновок Комісії Конгресу США (Комісії Кокса) засвідчує: «Курс МВФ призвів до

нищівного провалу реформ і відкинув Росію та інші республіки колишнього СРСР на задвірки світового співтовариства» [4, с. 5, 6].

Наслідки реалізації економічних реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу виявилися невтішними практично для всіх країн, у яких вони проводилися. Дослідження, здійснене Б. Джонсоном і Б. Шефером у 1997 році для «Фонду спадщина» (Heritage Foundation), показало, що в період з 1965 по 1995 рік МВФ прагнув «врятувати» 89 країн. Сьогодні 48 із них знаходяться приблизно в тій же ситуації, що й до отримання коштів МВФ, а 32 стали ще біднішими, опинившись в економічному колапсі [5]. О. Шнипко констатує, що в другій половині ХХ ст. виникли нові механізми стратифікації людства і розподілу світу на цивілізаційні кластери, позначені як «золотий мільярд», «другий клас», «третій клас». Ареал «золотого мільярда» охоплює близько 30 країн – технологічних лідерів, які генерують, акумулюють та інтенсивно застосовують високі технології, зросли до рівня інформаційних суспільств, а також інтелектуально експлуатують решту світу. До категорії «другого класу» відносять 30–40 країн, які певною мірою спроможні брати участь у створенні високих технологій і ставлять перед собою цілі розвитку, схожі з орієнтирами країн-лідерів. Табір аутсайдерів («третій світ») об'єднує 120-130 країн, нездатних до конкурентного саморозвитку в глобалізованому середовищі, приречених на бідність, прогресуючий занепад та деградацію [6, с. 7–8].

Основними передумовами появи Пекінського консенсусу стали успіхи економічних реформ у Китаї та розчарування наслідками Вашингтонського консенсусу. Поняття «Пекінський консенсус» ввів до наукового обігу Джошуа Купер Рамо (2004 р.), який розглядає «пекінський консенсус» як альтернативу «вашингтонському консенсусу» [7]. Проводячи власні реформи Китай на 2001 рік створив 15 промислових галузей, що дало 300 мільйонів робочих місць кваліфікованої праці. Китай виконав два глобальних завдання: 1) розв'язав проблему самозабезпечення продуктами харчування (маючи 7% орних земель світу, Китай забезпечує продуктами харчування більш як 1,2 млрд. населення); 2) повністю забезпечив себе товарами легкої промисловості. У Китаї за межею бідності живе лише 5 % населення [8, с. 138].

Фахівці Лондонського центру міжнародної політики визначили відмінності між двома моделями. Якщо вашингтонський консенсус «ощасливив одних банкірів», то пекінський консенсус працює в інтересах простих людей. Його мета – забезпечення зростання економіки при збереженні незалежності. Відмінні риси – «рішуче прагнення до інновацій та експериментів», (спеціальні економічні зони), «захист державних кордонів та інтересів», «накопичення інструментів асиметричної сили» (потужні валютні резерви). Китайська модель видається універсальною відповіддю на виклики сучасності [9].

Аналіз Вашингтонського і Пекінського консенсусу як моделей соціально-економічної трансформації суспільства засвідчує, що суб'єкти цих моделей стали основними конкурентами в соціальній еволюції сучасного світу.

Література

1. Зиновьев А. Несостоявшийся проект: Распутье. Русская трагедия: [сб.] / Александр Зиновьев. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 542 с.
2. Вашингтонский консенсус: причины появления. – Режим доступа: http://studme.org/159502107893/ekonomika/vashingtonskiy_konsensus_prichiny_poyavleniya
3. Шнипко О. С. Економічна влада в системі соціальних координат / Олександр Сергійович Шнипко. – К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2012. – 403 с.
4. Пахомов Ю. МВФ: урок для України / Ю. Пахомов // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 1. – С. 3–8.

5. Мямлин К. «Вашингтонский консенсус» против «пекинского консенсуса» // Око планеты. – 19.02.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oko-planet.su/politik/politikmir/31695-vashingtonskij-konsensus-protiv-pekinskogo.html>
6. Шнипко О. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст: Монографія / О.С. Шнипко. – К.: Генеза, 2009. – 248 с.
7. Пекинский консенсус как согласие наций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/Rus_Jornal/49/10.pdf
8. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
9. Маслов О. Ю. Конкуренция глобальных Проектов: «Вашингтонский консенсус» vs «Пекинский консенсус» // Ежедневное независимое аналитическое обозрение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2009/01/06/gistpewashproj2/>

УДК 304.5:911.3

СТЕНЫ КАК ПОСЛЕДНЯЯ ПОПЫТКА ГОСУДАРСТВ УТВЕРДИТЬ ГРАНИЦЫ

Р. Х. Халиков

Построить стену, разграничив зоны безопасности и зоны риска – в XXI веке такое возможно прежде всего в символическом смысле. Трудно ожидать, что в эпоху Web 2.0, боевых дронов и других достижений цивилизации стена на границе может уберечь от наступающих сил противника или хотя бы контрабанды. Впрочем, стена, настоящая стена из бетона и колючей проволоки, может нести и символическую нагрузку, обозначая границы территории, в пределах которых государство берет на себя ответственность, а извне оставляет неконтролируемую и потенциально вражескую территорию. В этом контексте интересными примерами успешного и не слишком строительства являются Турция и Украина, которые в течение последних нескольких лет работают над проектами стен на границе.

Турция строит стену на границе со страной, которая хотя и не воюет с ней, но является потенциальной угрозой из-за неуправляемой внутренней ситуации. Значительные территории сирийского приграничья контролируются группировками, которые считаются в Турции террористами (YPG и до недавнего времени – IS). Следовательно, в 2014 году Турция начала строить линию укреплений вдоль границы, и на начало 2017 года уже была готова стена длиной около 300 км, состоящая из бетонных блоков высотой 3 м, нескольких линий колючей проволоки, опорных пунктов охраны и т.п. (то есть почти треть границы между Турцией и Сирией) и, по словам официальных турецких медиа, это существенно снизило количество незаконных пересечений границы. Линию фортификационных сооружений, которая должна включать в себя не только бетонные и земляные валы, но и опорные пункты, траншеи и т.д., начали строить также и на границе Украины и РФ, и тоже в 2014 году. Несмотря на то, что РФ не объявляла Украине войны, она считается агрессором, а значит стена на границе не менее символична для Украины, чем для Турции. Однако к началу 2017 года проект почти не был реализован. Очевидно, что проект имел скорее символический и электоральный характер, как и проект стены между США и Мексикой, анонсированный Дональдом Трампом и привлечший к нему внимание ксенофобски ориентированного электората на выборах Президента США. Реальное создание стены в данном случае не является необходимым, поскольку целью проекта

становится символическое выражение нежелания дальнейшего контакта между странами.

Отложив в сторону различные темпы реализации проектов, следует обратиться к еще одному, не менее важному параметру – отношению правительств к своей территории и населению, находящихся в непосредственной близости к стене. Вполне логично предположить, что они являются объектом внутренней политики, то есть на них распространяются те же нормы, что и на всю остальную территорию и население трансграничной территории. Безопасность и права людей, находящихся вблизи стен, является зоной ответственности правительства, так же, как и здания, и инфраструктура. Если правительство не в состоянии контролировать эти объекты, оно должно, по крайней мере, искать пути решения проблем.

Турецкое правительство имеет подобные проблемы, в том числе и условно недружественное и малоконтролируемое население вдоль стены, имеющее близких и единомышленников за стеной. Впрочем, даже несмотря на периодические установления комендантского часа и проведение антитеррористических мероприятий, следует сказать, что турецкие власти относятся более лояльно к своему населению. Курдские политические партии (даже левые, не замеченные в связях с РКК) имеют в парламенте своих представителей. В курдских населенных пунктах на границе с Сирией названия вдоль дороги дублируются на турецком и курдском языках. Кстати, следует упомянуть, что непосредственно рядом с границей (на некоторых участках в нескольких десятках метров от стены) проходит оживленная и идеально ровная международная трасса D400, которая, несмотря на войну считается достаточно безопасной и пользуется большим спросом среди перевозчиков. Это свидетельствует об отношении к территории внутри стены как к своей, подконтрольной правительству, а к местному населению – как к гражданам и электорату, который можно склонить на свою сторону, а не просто отстранить от политической жизни, лишив права голоса. С другой стороны, турецкий политический режим является относительно стабильным и авторитарным, а после проведения конституционной реформы можно ожидать, что в ближайшие годы электоральные вопросы не будут приоритетом высшего руководства страны. Для выработки долгосрочной политики это является скорее положительным фактором, как отмечает в своих исследованиях Д. Белл на примере КНР. Соответственно, правительство которое не боится проиграть выборы через год-два, планирует свою деятельность на 10–15 лет вперед, а значит может действительно организовать долгосрочный проект строительства, периодически обращая на него внимание общества как на достижение и используя для легитимации своего пребывания при власти. В свою очередь, для правительства, не уверенного в своём пребывании у руля в течение нескольких ближайших лет, важнее произвести одномоментное впечатление на электорат, а успешное завершение проекта не является столь принципиальным.

Подводя итоги, следует сказать, что бетонную стену на беспокойной границе может построить только государство, относящееся к территории внутри стены как в подконтрольной, и правительство, способное взять на себя ответственность за эту территорию и население, на ней проживающее. С другой стороны, неспособность завершить громко анонсированный оборонный проект, даже если его значение преимущественно является символическим, свидетельствует о безответственности и незаинтересованности исполнителей.

СЕКЦІЯ «ХІМІЯ»

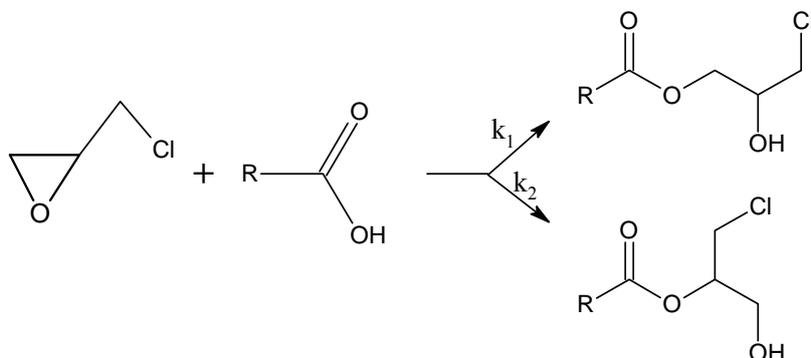
УДК 544.437.3

РЕГІОСЕЛЕКТИВНІСТЬ РЕАКЦІЇ РОЗКРИТТЯ ОКСИРАНОВОГО ЦИКЛУ ЕПІХЛОРИДРИНУ БЕНЗОАТ-АНІОНОМ

Є. А. Бахалова, Ю. М. Беспалько, О. М. Швед, Н. С. Ситник

Реакції між карбоновими кислотами і оксиранами є важливими не лише для розвитку теоретичних уявлень органічної хімії, але й важливими з точки зору практичного застосування. Гідроксіестери карбонових кислот використовуються як фармацевтичні препарати, твердники піщаних сумішей в металургії, компоненти охолоджуючих агентів, антикорозійних покриттів і цементних модифікаторів. Важливу роль відіграє регіоселективність реакції розкриття оксиранового циклу нуклеофільними реагентами, оскільки є два варіанти атаки на α - та β -атоми карбону епіхлоргідрину (хлорметилоксиран). α -розрив протікає згідно правила Красуського. «Нормальний» естер утворюється в якості основного продукту в нейтральному або лужному середовищі, в той час як кисле середовище сприяє утворенню «аномального» естеру.

Метою даної роботи є вивчення перетворень в системі «Епіхлоргідрин – бензойна кислота – бензоат-аніон», де нуклеофіл – бензоат-аніон здійснює тилову атаку на α - та β -атоми карбону оксирану, методами квантової хімії:

Квантово-хімічні розрахунки проведено з використанням програмного комплексу PC FIREFLY 7.1.G. Визначення топологічних структур можливих перехідних станів (ПС) на шляху реакції здійснено в наближенні B3LYP/6-31+G** для вакууму. Належність знайдених ПС відповідній реакції доведено спусками за процедурою IRC в долини реагентів і продуктів. Поріг по градієнту енергії у всіх розрахунках складає 10⁻⁴ (a.u./bohr.). Масштабуючий множник – 0,96. Локалізовано ПС, в яких атакуючий нуклеофіл знаходиться в площині оксиранового циклу.

Знайдено рівноважні конфігурації перехідних станів, які відповідають різним варіантам тилової атаки бензоат-аніоном на α - та β -атоми вуглецю хлорметилоксирану, їх геометричні характеристики і активаційні параметри відповідних реакцій розкриття оксиранового циклу. Показано, що розкриття оксиранового циклу є більш регіоселективним, у разі атаки нуклеофіла на α -атом вуглецю, яке призводить до утворення «нормального» продукту реакції. Встановлено, що в системі «Епіхлоргідрин – бензойна кислота – бензоат-аніон» наявність нуклеофіла як каталізатора реакції є сприятливим фактором для створення умов високої регіоселективності розкриття оксиранового циклу карбоновими кислотами.

ПОДВІЙНІ СИЛІКАТИ РІДКІСНОЗЕМЕЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗІ СТРУКТУРОЮ АПАТИТУ

К. В. Борисова, А. І. Кашуба, Б. В. Шульжук, Є. І. Гетьман

Силікати рідкісноземельних елементів (РЗЕ) зі структурою апатиту можуть бути використані для створення твердооксидних паливних елементів, які використовуються при низьких температурах, люмінофорів і лазерів, каталізаторів і біоматеріалів. Згідно з літературними даними для синтезу силікатів рідкісноземельних елементів зі структурою апатиту можна використовувати твердофазний метод, золь-гель метод і його модифікації, метод співосадження та інші.

Для твердофазного синтезу силікатів РЗЕ зі структурою апатиту найчастіше використовують оксиди. При цьому температура спікання досягає 1600 °С. За допомогою механохімічного метода синтезу можна знизити температуру до 1300 °С. Застосування золь-гель методу синтезу вимагає спікання при температурі 1400 °С.

Була запропонована методика твердофазного синтезу подвійних силікатів РЗЕ з використанням нанорозмірного силіцій діоксиду («Орисил»), застосування якого у якості вихідного реагенту дозволило знизити температуру спікання до 1200 °С. Фаза апатиту утворювалась вже при 900 °С. Однак, були одержані лише подвійні силікати лантану та європію, лантану та гадолінію, лантану та неодиму, тому об'єктом дослідження стали подвійні силікати самарію та неодиму зі структурою апатиту.

Подвійні силікати зі структурою апатиту складу $\text{Sm}_{(9-x)}\text{Nd}_x(\text{SiO}_4)_6\text{O}(\text{OH})$ ($x = 0, 2, 4, 6, 8, 9$) були синтезовані твердофазним методом з використанням «Орисилу», вивчені методами рентгенофазового аналізу і растрової електронної мікроскопії. Початкова температура синтезу складала 800 °С, а максимальна – 1200 °С протягом 20 годин.

За даними електронної мікроскопії елементи практично рівномірно розподілені по поверхні частинки, що свідчить про утворення однорідного зразка. На рентгенограмі зразків присутні відображення лише від структури апатиту.

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕНЕРГІЇ ЗМІШУВАННЯ ТА ТЕМПЕРАТУР РОЗПАДУ ТВЕРДИХ РОЗЧИНІВ СКЛАДУ $\text{La}_{1-x}\text{Ln}_x\text{PO}_4$

Є. І. Гетьман, С. В. Радіо

У наш час актуальною задачею хімії та матеріалознавства є пошук нових радіаційно стійких матеріалів для використання в якості матриць для захоронення різних радіоактивних відходів, у тому числі з атомних реакторів, а також із демонтованої ядерної зброї, оскільки термін використання алюмофосфатного або боросилікатного скла, що використовують із цією метою, становить до 30–40 років. З цією метою інтенсивно досліджуються тверді розчини ортофосфатів «легких» рідкісноземельних елементів (РЗЕ) ряду La—Dy зі структурою монацита. Проте для використання твердих розчинів необхідно знати температури їх розпаду, експериментальне визначення яких методом відпалювання й закалювання ускладнено внаслідок складності досягнення рівноваги за низьких температур і розпадом їх при закалці за високих температур. Тому актуальною задачею є визначення температур розпаду розрахунковими методами.

Енергії змішування, за якими розраховували температури розпаду $\text{La}_{1-x}\text{Eu}_x\text{PO}_4$ та $\text{La}_{1-x}\text{Gd}_x\text{PO}_4$ було отримано раніше різними колективами авторів на основі

експериментальних даних про ентальпії утворення, а також шляхом розрахунків енергії деформації твердих розчинів та *Ab initio* квантовохімічних розрахунків (табл.) [1–5].

Таблиця

Енергії змішування та температури розпаду, одержані різними методами

Енергії змішування кДж/моль		Температури розпаду, К		Метод одержання, посилення
La _{1-x} Eu _x PO ₄	La _{1-x} Gd _x PO ₄	La _{1-x} Eu _x PO ₄	La _{1-x} Gd _x PO ₄	
5,2	6,8	310	400	Strain energy [1]
14,0	24,0	830	1433	Drop calorimetry [2]
13,4	16,5	800	985	Ab initio [3]
6,2	8,6	370	510	Ab initio/strain [4]
2,5	11,4	150	680	Drop solution [5]
8,3	13,5	500	810	Середні значення
9,8	13,9	590±100	830±100	Отримані в роботі дані

Проте розраховані в [1–5] енергії змішування істотно відрізняються одна від іншої в межах від 2,5 до 14,0 кДж/моль для La_{1-x}Eu_xPO₄ та від 6,8 до 24,0 кДж/моль для La_{1-x}Gd_xPO₄, у результаті чого розраховані з їх використанням критичні температури розпаду відрізняються відповідно в межах 150–830 та 400–1433°К. Очевидно, що найбільш достовірні результати дає середнє значення. Проте, якщо для La_{1-x}Eu_xPO₄ найбільш близькою до середнього значення (8,3 кДж/моль) є величина, одержана методом Ab initio/strain energy (6,2 кДж/моль), то для La_{1-x}Gd_xPO₄ найбільш близькою до середнього значення (13,5 кДж/моль) є величина, одержана методом Drop solution (11,4 кДж/моль). Отже, жодному з проаналізованих методів неможна надати перевагу.

Тому в роботі для розрахунку енергії змішування було застосовано принципово інший спосіб розрахунку, розроблений В. С. Урусовим на основі кристалоенергетичної теорії ізоморфної змішаності [6, 7]. За допомогою даного методу було одержано більш близькі до середніх величини енергії змішування для La_{1-x}Eu_xPO₄ та La_{1-x}Gd_xPO₄, які дорівнюють відповідно 9,8 (середнє 8,3) та 13,9 (середнє 13,5) кДж/моль, а критичні температури розпаду відрізняються від середніх в межах похибки методу розрахунку (± 100 К).

Аналогічним чином проведено розрахунок енергій змішування й температур розпаду (стабільності) твердих розчинів La_{1-x}Ln_xPO₄ зі всіма РЗЕ. Встановлено, що зі збільшенням номеру РЗЕ розраховані енергії змішування й критичні температури розпаду твердих розчинів закономірно зростають, що обумовлено зменшенням іонних радіусів РЗЕ в ряду від Се до Ду й збільшенням різниці у ступенях іонності хімічного зв'язку в компонентах систем. Побудовано діаграму термодинамічної стабільності твердих розчинів, яка дозволяє прогнозувати границі заміщень Лантану на РЗЕ за заданою температурою або температуру за заданими границями заміщень. Оцінено температуру переходу твердих розчинів у метастабільний стан. Отримані результати розрахунку можуть бути використані при розробці нових матриць для поглинання радіоактивних відходів, а також лазерних, люмінесцентних і інших матеріалів.

Література

1. Mogilevsky P., Phys. Chem. Miner. **34**, 201–214 (2007).
2. Popa K., Konings R.J.M., Geisler T., J. Chem. Thermod. **39**, 236–239 (2007).
3. Li Y., Kowalski P., Blanca-Romero A., Vinograd V., Bosbach D., J. Solid State Chem. **220**, 137–141 (2014).
4. Kowalski P., Li Y., J. Eur. Ceram. Soc. **36**, 2093–2096 (2016).
5. Neumeier S., Kegler P., Arinicheva Y., Shelyug A., Kowalski P.M., Schreinemachers C., Navrotsky A., Bosbach D., J. Chem. Thermod. **105**, 396–403 (2017).
6. Урусов В.С., Теория изоморфной смесимости. –М: Наука, 1977. 251 с.
7. Urusov V.S., Fortschr. Mineral. **52**, 141–150 (1975).

ВИЗНАЧЕННЯ ВМІСТУ ХЛОРИД-АНІОНІВ У ПИТНІЙ ВОДІ КОЛОДЯЗІВ м. ВІННИЦЯ

*К. В. Єрошина, Г. В. Фіткаленко, Ж. О. Румянцева,
О. Ю. Марійчак, С. В. Радіо*

Найчастіше на побутовому рівні ставлення до якості води засноване на оцінці «подобається — не подобається». Однак існують об'єктивні показники якості води, які повинні відповідати визначеним у ДСТУ (ГОСТ) нормативам. Питна вода повинна бути безпечна в епідемічному відношенні, нешкідлива за хімічним складом і мати прийнятні органолептичні властивості.

У роботі проведено визначення вмісту хлорид-аніонів у питній воді колодязів м. Вінниця. Визначення вмісту хлорид-аніонів проводили за кімнатної температури (22–25°C) іонометричним методом із використанням відповідного ІСЕ. Індикаторним електродом був селективний по відношенню до іонів Cl^- іон-селективного електрод «ЭМ-Cl-01СР», допоміжним — хлоридсрібний електрод Ag/AgCl , нас.р-н KCl марки «ЭСр-10103», потенціал якого за 293 К складає 202 ± 2 мВ відносно нормального водневого електроду. Значення температури розчину визначали занурювальним термокомпенсатором ТДЛ-1000-06. Калібрування електродної системи проводили за допомогою розчинів натрію хлориду в діапазоні концентрацій $1 \cdot 10^{-5}$ – $1 \cdot 10^{-2}$ моль/л.

Для аналізу води було обрано шість джерел – водопровідна вода в корпусі ДонНУ імені Василя Стуса, п'ять колодязів, чотири з яких приведено на мапі (рис. 1) (Вул. 600-річчя, Вул. Келецька, «Книжка», Вул. Пірогова) та колодязь у районі Вінницькі хутори.

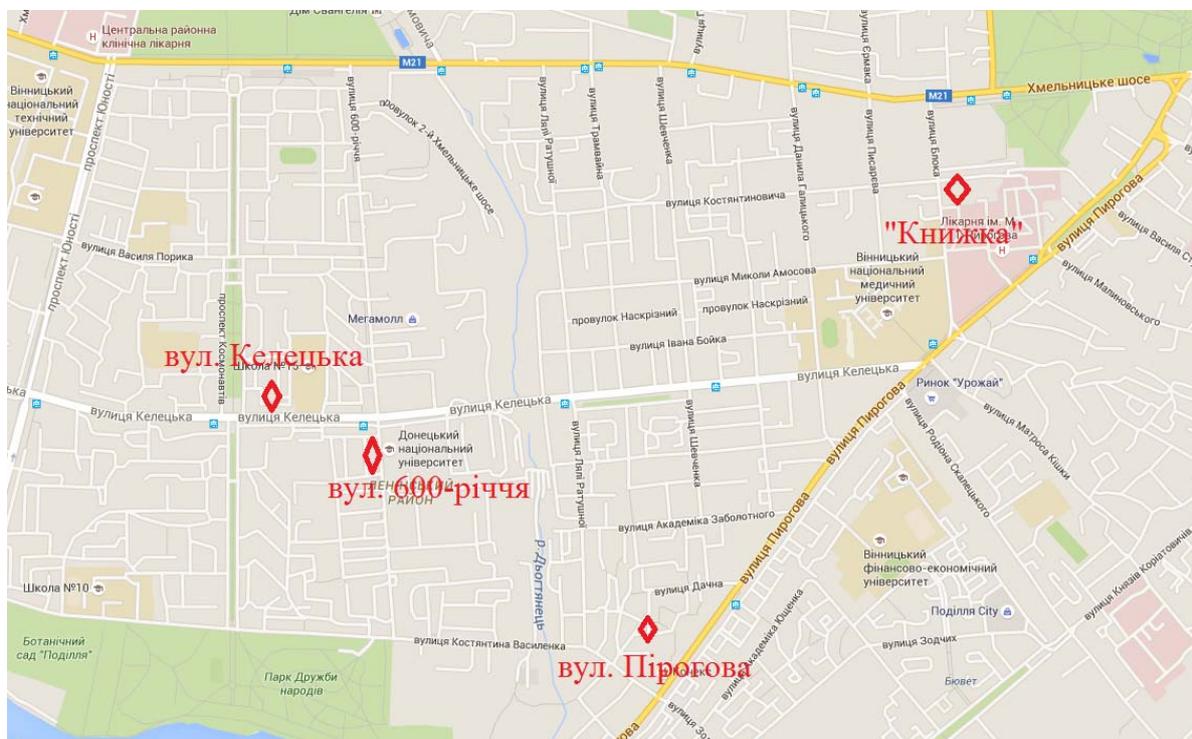

Рис. 1. Карта відбору проб

Результати калібрування електродної системи та аналізу вмісту хлорид-аніонів приведено на рис. 2 та в табл. 1. Відбір проб та визначення проведено 10.06.2016 р.

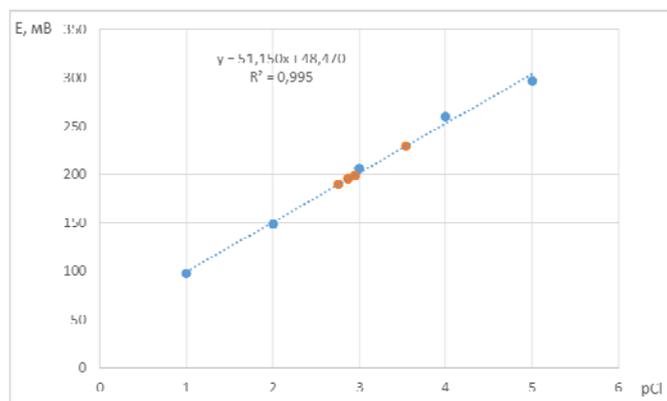

Рис. 2. Градувальний графік для визначення вмісту хлорид-аніонів у пробах води (дата аналізу — 10.06.2016 р.)

Повторний аналіз вмісту хлорид-аніонів у воді колодязів м. Вінниця було проведено за тиждень після першого аналізу (17.06.2016 р.) після дощів, які спостерігалися в даному районі протягом 13-15.06.2016 р. Результати калібрування електродної системи та аналізу вмісту хлорид-аніонів приведено на рис. 3 та в табл. 1.

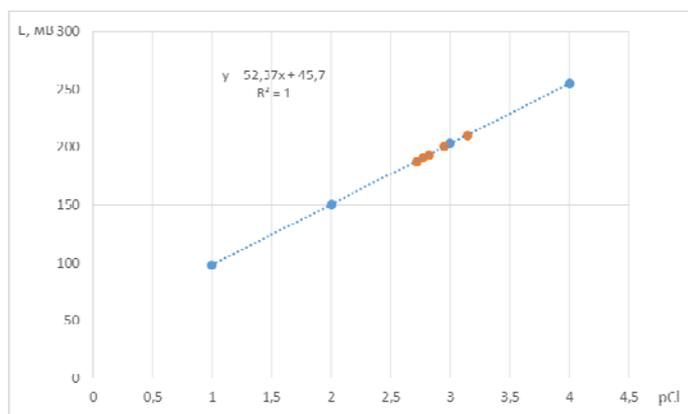

Рис. 3. Градувальний графік для визначення вмісту хлорид-аніонів у пробах води (дата аналізу — 17.06.2016 р.)

Таблиця 1

Результати аналізу проб колодязної води в м. Вінниця

Зразок	Концентрація Cl ⁻ , мг/л (10.06.2016 р.)	Концентрація Cl ⁻ , мг/л (17.06.2016 р.)
Вул. 600-річчя	101,3	112,07
Вул. Келецька	78,37	88,38
Він. хутора	16,80	—
Водопровід	65,46	41,85
«Книжка»	101,3	98,65
Вул. Пірогова	78,02	65,25

Встановлено, що вміст хлорид-аніонів у пробах води, відібраних із централізованого водопроводу («Водопровід») та колодязів «Книжка» та «Вул. Пірогова» зменшився. Це може бути обумовлено тим, що дощова вода, яка потрапляє до джерела колодязя, розбавляє у ньому воду і концентрація Cl⁻ зменшується. Зменшення вмісту Cl⁻ у водопровідній воді може бути обумовлено тим, що для водопостачання вінницький міськводоканал використовує поверхневі води — здійснюється водозабір із р. Південний Буг. Показники вмісту Cl⁻ у пробах

«Вул. 600-річчя» та «Вул. Келецька» збільшилися, що може бути обумовлено видом породи біля колодязя з якої дощова вода вимиває хлорид-аніони.

Визначені показники відповідають нормам ДСанПіН 2.2.4-171-10 та ДСТУ 7525-2014.

УДК 678.686+678.046:544.022.822

СТРУКТУРА І ВЛАСТИВОСТІ ЕПОКСИДНО-СИЛОКСАНОВИХ НАНОКОМПОЗИТІВ АНГІДРИДНОГО ТВЕРДНЕННЯ

С. В. Жильцова, Н. Г. Леонова

Використання наночастинок для модифікації епоксидних полімерів дозволяє створювати матеріали з покращеними властивостями відносно вихідного органічного полімеру при невисоких ступенях наповнення завдяки великій питомій поверхні дисперсного наповнювача й, відповідно, великій площі контакту між органічною й неорганічною фазами. Застосування золь-гель методу дає змогу формувати частинки нанонаповнювача *in situ* всередині органічної матриці, забезпечуючи змішування компонентів системи на молекулярному рівні, що сприяє утворенню систем із рівномірним розподілом наповнювача в полімері. В таких композитах відбувається комбінування властивостей неорганічної й органічної складових, що дозволяє одержувати матеріали з високими термічною стабільністю, хімічною стійкістю, когезійною міцністю, механічними властивостями. Метою даної роботи було отримання золь-гель методом епоксидно-силоксанових наноконкомпозитів ангідридного тверднення, дослідження їх структури та властивостей.

Композити формували на основі золю полісилоксанових частинок (ПСЧ), епоксидної смоли EPONEX-1510, *ізо*-метилтетрагідрофталевого ангідриду і каталізатора тверднення УП-606/2. ПСЧ одержували *in situ* золь-гель методом на основі тетраетоксисилану і гліцидоксипропілтриетоксисилану. Формування золів відбувалося в присутності й за відсутності епоксидного олігомеру. Вміст ПСЧ у композитах варіювали від 0,5 до 6 мас.%. Тверднення композитів проводили в діапазоні температур 120–180 °С. В результаті синтезу отримано оптично прозорі епоксидно-силоксанові наноконкомпозити.

Методом сканувальної електронної мікроскопії встановлено, що при збільшенні вмісту силоксанової складової у полімерній матриці композита відбувається укрупнення полісилоксанових частинок. При цьому при формуванні золів ПСЧ за відсутності епоксидної смоли формуються більші за розміром частинки.

За результатами динамічного механічного аналізу показано, що зі збільшенням вмісту ПСЧ, сформованих у присутності епоксидної смоли, спостерігається пластифікація композитів та утворення перехідного шару з підвищеною молекулярною рухливістю між ПСЧ й епоксидною матрицею. Формування золів ПСЧ за відсутності епоксидного олігомеру зменшує ефект пластифікації (T_c вище в середньому на 6–10 °С). В області концентрацій ПСЧ 0,5–3,0 мас.% підвищується ефективна густина зшивання композитів.

Встановлено, що всі синтезовані композити мають високу водо- й кислотостійкість та обмежену лугостійкість. Придатними для експлуатації в лужних середовищах є композити з вмістом наповнювача нижче 3 мас.%, незалежно від способу формування золів полісилоксанових частинок. В ході аналізу механічних властивостей отриманих покриттів виявлено, що адгезійна міцність композитних плівок на алюмінієвому сплаві Д16 при ударі залежить від вмісту наповнювача. Максимальною міцністю при ударі характеризуються системи з вмістом ПСЧ 1 мас.%.

Електрохімічна оцінка антикорозійних властивостей покриттів на поверхні алюмінієвого сплаву Д16 з використанням потенціодинамічного методу аналізу показала, що ефективність антикорозійного захисту поверхні металу становить більше 90 %, при цьому максимальні захисні властивості мають композити з вмістом наповнювача 1 мас.%, отримані при формуванні золю ПСЧ за відсутності епоксидного олігомеру.

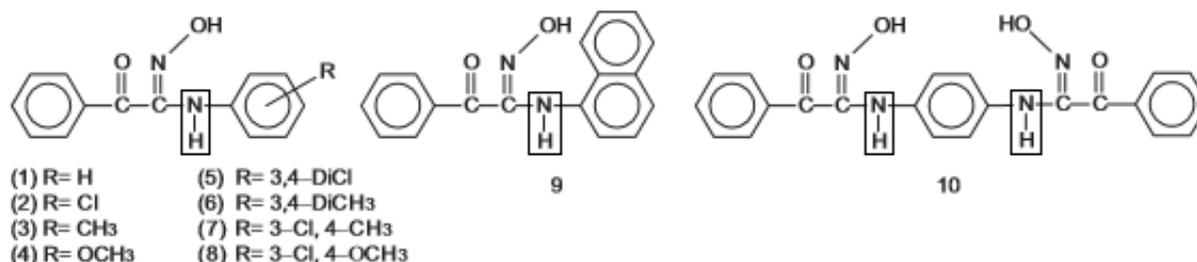
УДК 544.475:66.094.3-926.217:547.(789.12+565.2)

АНТИОКСИДАНТНА АКТИВНІСТЬ 3-(ГІДРОКСИМІНО)ПЕНТАН-2,4-ДІОНУ В РЕАКЦІЯХ З РАДИКАЛАМИ

О. О. Зосенко, І. О. Гордєєва, О. В. Куц

В останні роки активно вивчаються властивості ізонітрозокетонів як антиоксидантів при взаємодії з активними формами кисню (АФК) та металами змінної валентності як бідентантні ліганди. Проте, антиоксидантну дію оксимів і здатність їх участі в радикальних реакціях вивчено недостатньо.

В роботі [1] було встановлено високу антиоксидантну активність ряду аміно-карбонільних оксимів, структура яких наведена нижче:

Всі ці сполуки містять у своєму складі ізонітрозо- та аміногрупи. Від так, важко сказати, яка саме група (>N-OH, чи >N-H) являється пасткою активних радикалів, та надає цим сполукам високу антиоксидантну активність (АОА).

Для відповіді на це запитання нами було синтезовано аліфатичний оксим R₂C=NOH за реакцією нітрузування ацетилацетону, який не містить у своєму складі аміногрупу. Індивідуальність отриманої сполуки підтверджували методами ЯМР- і УФ-спектроскопії.

Антирадикальну активність визначали за реакцією зі стабільним 1,1-дифеніл-2-пікрілгідразил (\bullet DPPH) радикалом. Для кількісної оцінки АОА використовували стандартний параметр ефективної концентрації EC₅₀ – концентрації субстрату, за якої відбувається знебарвлення вихідного розчину \bullet DPPH на 50 %. В якості стандарту використовували аскорбінову кислоту. EC₅₀ для 3-(гідроксиіміно)пентан-2,4-діону (ГПД) становила $(1.86 \pm 0.05) \times 10^{-2}$ М, що на три порядки менше ніж для сильного антиоксиданта (АО) аскорбінової кислоти (EC₅₀ = 2.025×10^{-5} М) і свідчить про низьку антиоксидантну активність функціональної групи >N-OH.

Порівнюючи результати визначення EC₅₀ для аміно-карбонільних оксимів [1] та ГПД, які суттєво відрізнялися, ми дійшли висновку, що визначаючим фактором АОА аміно-карбонільних оксимів є саме аміногрупа, яка проявляє високу антирадикальну дію, тому всі випробувані в роботі [1] сполуки мають високі показники як АО. Наш

аліфатичний оксим містив лише ізонітрозогрупу і в проведених дослідженнях проявив себе слабким антиоксидантом.

Література

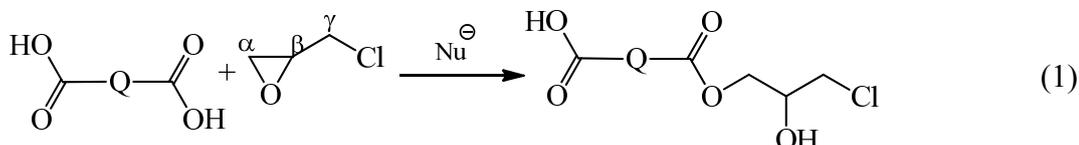
1. *Teyfik Özen, Murat Taş* Screening and evaluation of antioxidant activity of some amido-carbonyl oxime derivatives and their radical scavenging activities// *Journal of Enzyme Inhibition and Medicinal Chemistry*. – 2009. – Vol. 24(5). – P. 1141–1147

УДК 547-311+544.18

НУКЛЕОФІЛЬНИЙ КАТАЛІТИЧНИЙ АЦИДОЛІЗ ЕПІХЛОРГІДРИНУ ДВОХОСНОВНИМИ КАРБОНОВИМИ КИСЛОТАМИ І ЇХ ЕСТЕРАМИ

О. М. Калінський, К. С. Ютілова, Ю. М. Беспалько, О. М. Швед

Епіхлоргідрин (хлорметилоксиран, ЕХГ) виявляє високу реакційну здатність у реакціях з протонвмісними нуклеофільними реагентами. Його реакція з карбонowymi кислотами, крім широкого практичного застосування, є модельною для вивчення механізму нуклеофільного розкриття оксиранового циклу. Перспективним напрямком дослідження є отримання продуктів ацидолізу ЕХГ полікарбонowymi кислотами, що є розгалуженими мономерами для синтезу полімерних матеріалів з флексибілізуючими властивостями:

Як каталізатори реакції (1) виступають органічні та неорганічні солі, носієм нуклеофільного центру в яких є аніон. Каталітична активність солей в реакції ацидолізу оксиранів традиційно пояснюється з позицій їх дисоціації, зі зростанням ступеня якої збільшується нуклеофільність каталізатору. Однак ряд експериментальних досліджень показує, що дисоціація галогенідів лужних металів і четвертинного амонію в органічних розчинниках, близьких за полярністю до ЕХГ, є незначною і для них є характерним утворення іонних пар. Отже, механізм реакції (1) потребує обґрунтування нових гіпотез, які б враховували електрофільне сприяння катіона у складі іонної пари.

Метою роботи є моделювання поведінки двохосновної карбонОВОЇ кислоти і каталітичної активності бромідів і ацетатів лужних металів у реакції (1). Об'єкти дослідження: оксиран – ЕХГ; протонвмісні нуклеофільні реагенти – пропандіова (малонова) кислота та її метиловий естер; каталізатори – броміди і ацетати Li, Na, K. Методами квантової хімії знайдено рівноважні конфігурації перехідних станів (ПС) на шляху реакції (1). Оптимізацію ПС і розрахунок частот коливального спектру проведено методом DFT у наближенні B3LYP/6-31+G** для вакууму. Розрахунки здійснено у програмному комплексі PC FIREFLY 7.1.G. Належність локалізованих ПС відповідній реакції доведена спусками за процедурою IRC у долини реагентів і продуктів.

Розглянуто тилову атаку відносно α -Карбону, оскільки попередні розрахунки вказують на пріоритетність цього напрямку. Локалізовані рівноважні конфігурації ПС аніонів пропандіОВОЇ кислоти та її метилового естеру з ЕХГ (рис. 1), а також перехідні стани для тилової атаки бромід- та ацетат-аніону на α -атом Карбону.

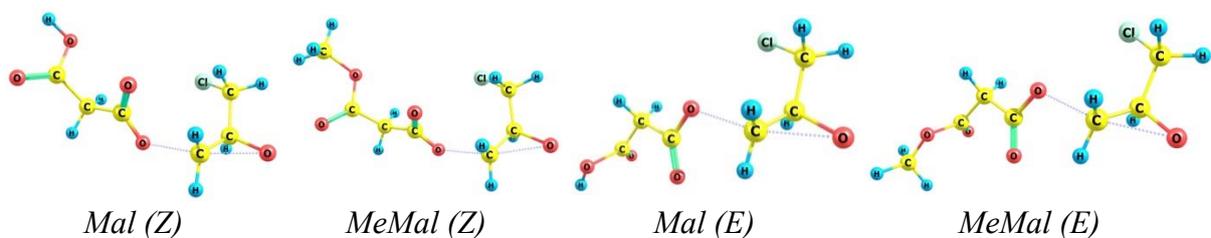

Рис. 1. Перехідні стани аніону пропандіової кислоти (*Mal*) і метилпропандіового естеру (*MeMal*) у конфігураціях *Z* і *E* в реакції (1)

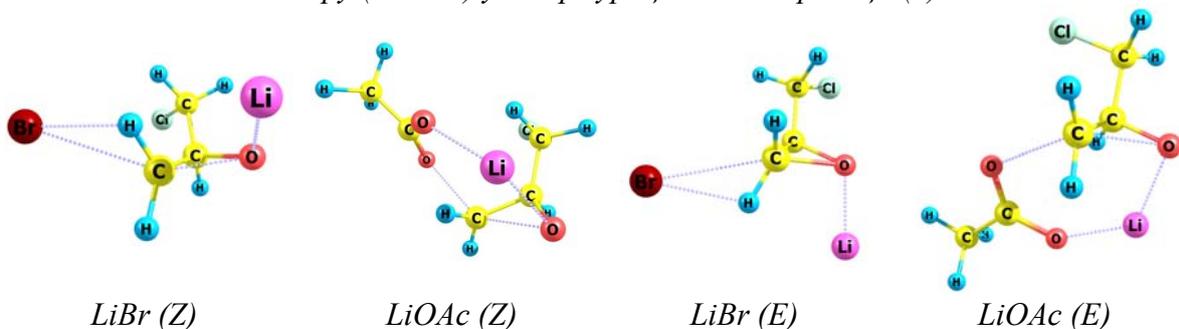

Рис. 2. Перехідні стани броміду і ацетату літію у конфігураціях *Z* і *E* в реакції (1)

Розраховано геометричні та активаційні параметри ПС у реакції (1). Встановлено, що енергія активації для аніону метилового естеру пропандіової кислоти менша, ніж для аніону пропандіової кислоти. Встановлено, що величини енергетичних бар'єрів для конфігурацій *Z* і *E* в межах одного катіону є дуже близькими. При збільшенні об'єму катіону енергія активації монотонно знижується. Перехідні стани з бромідами лужних металів у *E*-конфігурації є більш ранніми у порівнянні з *Z*-конфігурацією (рис. 3), ПС з ацетатами лужних металів за характером структури є приблизно однаковими.

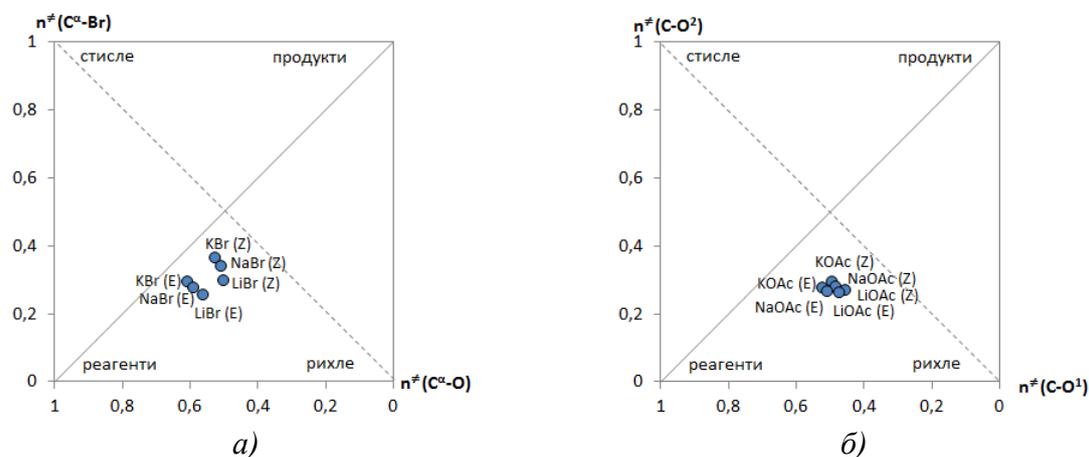

Рис. 3. Діаграми Мор О'Феррелла – Дженкса для перехідних станів бромідів (*a*) та ацетатів (*б*) лужних металів з ЕХГ

Таким чином, стадія естерифікації другої карбоксильної групи відбувається швидше, ніж першої карбоксильної групи. Доведено вплив катіону на швидкість розкриття оксиранового циклу при моделюванні реакційної здатності солей. Передбачувана ефективність розкриття епоксидного циклу найбільша для КВг. Отримані розрахункові дані є базовими для прогнозування кінетичних закономірностей ацидолізу ЕХГ двохосновними карбоновими кислотами та їх естерами в присутності бромідів і ацетатів лужних металів.

ЯКІСНИЙ І КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД ЕТАНОЛЬНИХ ЕКСТРАКТІВ ГРИБІВ *FLAMMULINA VELUTIPES*

О. Е. Копил, Ю. О. Лесишина, О. С. Цяпало, І. А. Кублинська

Мета даної роботи полягала у визначенні якісного і кількісного складу етанольних екстрактів вищих грибів *Flammulina velutipes*, культивованих в Україні.

Об'єкт дослідження – тонкоподрібнений порошок висушених грибів *Flammulina velutipes*. Екстракти з порошку грибів одержували кип'ятінням на водяній бані в колбі зі зворотним холодильником протягом 2 год. Як екстрагент використовували 50 %- та 70 %-вий етанол. Співвідношення сировина:екстрагент становило 1:50. Кількість екстрактивних речовин характеризували величиною сухого залишку ($W_{с.з}$), який визначали методом гравіметрії. Якісний і кількісний склад екстрактів визначали за допомогою специфічних кольорових реакцій, а також методом УФ-видимої спектрофотометрії.

Етанольні екстракти порошку грибів являють собою прозору рідину з дуже слабким відтінком світло-бежевого кольору. При взаємодії з розчинами лугу, амоніаку, карбонату натрію екстракти забарвлюються в жовтий колір, що може свідчити про наявність у їх складі фенольних сполук – флавоноїдів, хромонів, кумаринів тощо. В УФ-спектрах одержаних екстрактів є властиві цим класам фенольних сполук смуги поглинання в області 250–280 нм і 300–350 нм. Проте при додаванні до екстрактів розчину хлориду алюмінію, який використовують як комплексоутворювач в реакціях якісного і кількісного визначення флавоноїдів, характерні зміни (батохромний зсув довгохвильової смуги поглинання) в УФ-спектрах екстрактів не спостерігаються.

Одержані екстракти дають позитивну «лактонну пробу» на кумарини: під дією гарячого розведеного розчину лугу кумарини поступово гідролізуються з розкриттям лактонного кільця, розчин при цьому забарвлюється у жовтий колір. Додавання розведеної хлоридної кислоти приводить до регенерації кумаринів і забарвлення розчину зникає.

Загальний вміст фенольних сполук ($W_{\text{фенолів}}$) у складі одержаних екстрактів (у перерахунку на 7,8-діокси-4-оксиметилкумарин) визначали методом Фоліна-Чикольте; вміст кумаринів ($W_{\text{кумаринів}}$) – спектрофотометричним методом.

Результати кількісного аналізу етанольних екстрактів грибів *Flammulina velutipes* наведені в таблиці.

Таблиця

Об'ємна частка етанолу, %	$W_{с.з}$, %	* $W_{\text{фенолів}}$, мг/100 мл	* $W_{\text{кумаринів}}$, мг/100 мл
50	9.6	685.0	24.7
70	7.8	619.4	11.4

* від суми екстрактивних речовин.

Отже, вихід екстрактивних речовин з грибів і загальний вміст фенольних сполук при застосуванні як екстрагенту 50 %-ого етанолу вищий, ніж при застосуванні 70 %-ого етанолу. Вміст кумаринів у складі 50 %-ого етанольного екстракту грибів в 2 рази вищий у порівнянні з 70 %-вим етанольним екстрактом.

В перспективі планується оптимізувати процес виділення фенольних сполук з порошку грибів *Flammulina velutipes* і дослідити їх антиоксидантні властивості.

НАТРІЮ ГЕТЕРОПОЛІДЕКАВОЛЬФРАМОЄВРОПІАТ(III): СИНТЕЗ, ІЧ-СПЕКТРОСКОПІЧНИЙ АНАЛІЗ, МІКРОМОРФОЛОГІЯ ПОВЕРХНІ

О. Ю. Марійчак, Г. М. Розанцев, С. В. Радіо

Проведено дослідження умов утворення гетерополівольфраматів із аніоном зі структурою Пікока-Уіклі з водних розчинів $\text{Eu}(\text{NO}_3)_3 - \text{Na}_2\text{WO}_4 - \text{HNO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ за кислотності $Z = \nu(\text{H}^+) / \nu(\text{WO}_4^{2-}) = 0.80$ та відношення $\nu(\text{Eu}) : \nu(\text{W}) = 1 : 10$. У результаті розроблено нову методику цілеспрямованого синтезу натрію гетерополідекавольфрамоевропіату (III) із аніоном зі структурою Пікока-Уіклі, яка дозволяє одержувати сіль із виходом близько 90 %.

Методами хімічного (гравіметрія, комплексонометричне титрування), ІЧ-спектроскопічного аналізу та скануючої електронної мікроскопії проведено встановлення кількісного складу синтезованої солі $\text{Na}_9[\text{Eu}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 34\text{H}_2\text{O}$, ідентифікован аніон в її складі (рис. 1) та вивчено мікроморфологію поверхні.

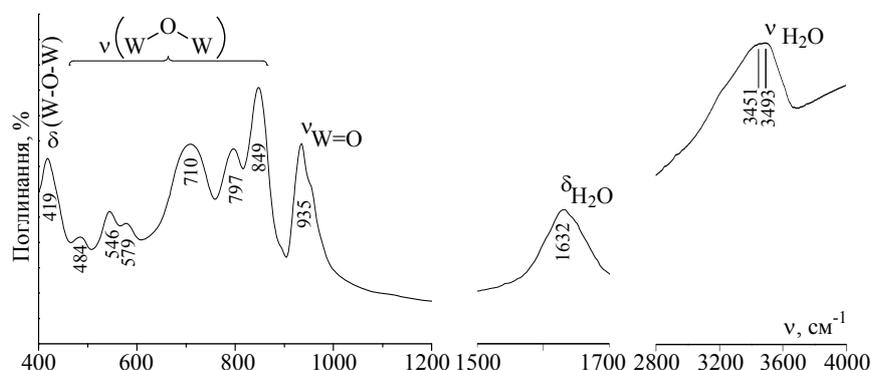

Рис. 1. ІЧ-спектр $\text{Na}_9[\text{Eu}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 34\text{H}_2\text{O}$

Методом скануючої електронної мікроскопії показано, що одержана висолуванням ацетоном сіль $\text{Na}_9[\text{Eu}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 34\text{H}_2\text{O}$ має пластинчасту морфологію (рис. 2). Однофазність одержаної солі підтверджено рівномірним контрастом поверхні в режимі зворотно розсіяних електронів та рівномірним розподілом Eu, Na, W, O без сегрегацій і лікваций під час сканування поверхні в характеристичному рентгенівському випромінюванні.

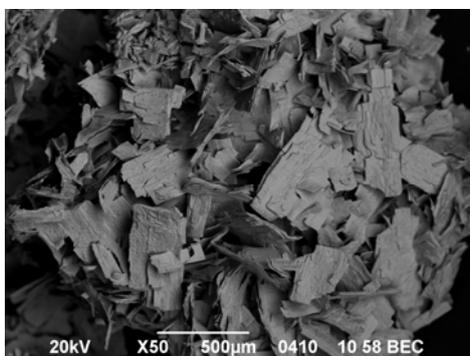

Рис. 2. SEM-зображення поверхні порошку $\text{Na}_9[\text{Eu}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 34\text{H}_2\text{O}$ у режимі зворотно розсіяних електронів (збільшення в 50 разів)

Роботу виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект № 0116U002521).

КОПОЛІМЕРИЗАЦІЯ МЕТИЛМЕТАКРИЛАТУ З ФТОРОВАНИМИ МОНОМЕРАМИ

В. І. Мельниченко, К. І. Манько

Досліджена ініційована пероксидом лаурилу кополімеризація 1,1,3-тригідротетрафторпропілметакрилату (Ф1), 1,1,5-тригідрооктафторамілметакрилату (Ф2), ди-(2,2,3,3,4,4,5,5)-октафторпентаанового естеру бутендіової кислоти (ФФ) з метилметакрилатом (ММА) до глибоких стадій при температурі 338 К. Співвідношення мономерів змінювали від 1 до 10 моль. Швидкості кополімеризації фторованих мономерів з ММА на всіх стадіях процесу нижчі за швидкості гомополімеризації ММА і зменшуються зі збільшенням кількості атомів фтору у складі молекули. Для даних систем на початкових стадіях встановлена залежність швидкості кополімеризації від складу початкової мономерної суміші, яка показує, що при збільшенні частки фторованого компонента в суміші швидкість кополімеризації зменшується. Порівняння швидкостей кополімеризації систем Ф1–ММА та Ф2–ММА показало, що варіювання складу мономерних сумішей має різний вплив на кінетику процесу. Так швидкість кополімеризації системи Ф2–ММА при зростанні частки Ф2 від 0,1 до 5 моль на 1 моль ММА зменшується на 47 % тоді як для системи Ф1–ММА швидкість зменшується всього на 16 %.

Приймаючи до уваги асоціативну природу фторалкілметакрилатів визначені ступені асоціації сумішей фторметакрилатів з ММА і встановлена залежність їх від складу мономерної суміші. Зі збільшенням частки фторованого компонента та довжини фторалкільного замісника ступінь асоціації зростає. Також було встановлено, що швидкості кополімеризації даних систем зменшуються при збільшенні ступеня асоціації.

Кополімеризація досліджуваних систем, як і гомополімеризація ММА, супроводжується проявом гель-ефекту, інтенсивність якого залежить від довжини фторалкільного замісника та кількості фторованого компонента в мономерній суміші. Після 60 % конверсії відбувається різке збільшення швидкості процесу кополімеризації, яке може бути обумовлене зростанням мікрів'язкості системи.

Використовуючи дані про склад кополімерів, який визначали методом ІЧ-спектроскопії, за методом Келена-Тюдеша розраховані константи кополімеризації r_1 та r_2 для даних систем: Ф1 та ММА ($r_1=3,1\pm 0,2$), ($r_2=0,6\pm 0,4$); Ф2 та ММА ($r_1=1,7\pm 0,7$) ($r_2=0,2\pm 0,1$). Аналіз отриманих даних показав, що синтезований кополімер збагачений фторованим компонентом внаслідок утворення асоціативних структур між молекулами фторованих мономерів.

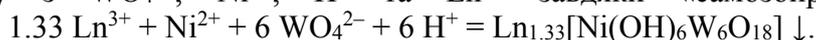
На основі значень констант кополімеризації були розраховані ймовірності утворення діадних послідовностей. Аналізуючи залежності вмісту діадних послідовностей від кількості фторованого компонента у суміші, можна відзначити, що кількість гомодіадних послідовностей типу 11 (де 1 – ланка фторованого мономера, а 2 – ланка ММА) для кополімерів Ф1 – ММА зростає при збільшенні кількості Ф1 у суміші, а послідовностей типу 22 – зменшується. З підвищенням температури от 45 до 90 °С кількість гомодіад типу 11 зменшується, тоді як 22 – збільшується. Вміст гетеродіад 12 і 21 з ростом температури також збільшується. Подібні закономірності спостерігаються для кополімерів Ф2 – ММА. Отже, із підвищенням температури збільшується ймовірність участі мономерів в реакціях перехресного росту полімерного ланцюга, що сприяє утворенню макромолекул кополімеру із певним чергуванням мономерних ланок.

ГЕТЕРОПОЛІГЕКСАВОЛЬФРАМОНІКЕЛАТИ(II) РІДКІСНОЗЕМЕЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ З АНІОНОМ СТРУКТУРИ АНДЕРСОНА ТА ЇХ ТЕРМОЛІЗ

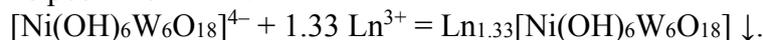
*Г. М. Розанцев, Н. І. Гумерова, Е. С. Іванцова,
О. М. Усачов, Ю. І. Зюбрицька, С. В. Радіо*

Гетерополісполуки з аніоном структури Андерсона (ГПАА) – $[X(OH)_6M_6O_{18}]^{n-}$ (M — Mo, W; X — гетероатом, яким виступає р- або d- елемент) є перспективними для використання в різних галузях науки і техніки. У випадку, коли зовнішньосферним катіоном буде лантанід, що має незавершений f-підрівень, можна буде створювати функціональні матеріали для електроніки з широким спектром характеристик. Не менший інтерес становлять продукти термолізу таких сполук, особливо з огляду на очікувану наявність у них люмінесцентних властивостей.

У представленій роботі методом рН–потенціометричного титрування з подальшим моделюванням рівноваги (комп'ютерна програма CLINP 2.1) було встановлено, що максимальний вміст ГПАА припадає на область кислотності $Z = C(H^+)/C(WO_4^{2-}) = 0.95 \div 1.25$, яку й було обрано для синтезу солей із катіонами рідкісноземельних елементів (Ln^{3+}). Останні добували або за одночасними реакціями поліконденсації та обміну з WO_4^{2-} , Ni^{2+} , H^+ та Ln^{3+} завдяки «самозбиранню» в розчинах:

Або за реакцією обміну з попередньо отриманого поліконденсацією ГПАА $[Ni(OH)_6W_6O_{18}]^{4-}$ з розчином Ln^{3+} :

Незалежно від способу добування було отримано солі $Ln_4[Ni(OH)_6W_6O_{18}] \cdot nH_2O$ ($n = 32 \div 53$), які відрізнялися лише вмістом кристалогідратної води. Ідентифікацію аніону проводили методом ІЧ–спектроскопії, який показав наявність характеристичних як за частотою, так і за інтенсивністю, коливань ГПАА.

Методом ІЧ–спектроскопії показано, що смуга поглинання місткових коливань O—W—O близько $\sim 480 \text{ см}^{-1}$ для солей церієвої підгрупи проявляється за $\sim 478 \text{ см}^{-1}$, а для ітрієвої – за $\sim 487 \text{ см}^{-1}$. Виключення складають Eu та Gd, у спектрах яких наявні смуги 488 та 478 см^{-1} , відповідно. Характер зміни ν на рис. вказує на наявність так званого гадолінієвого зламу, зв'язаного з немонотонною зміною спінового моменту.

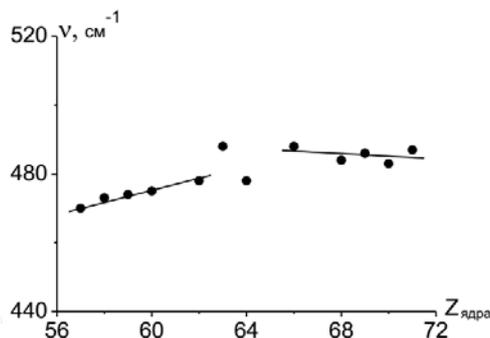

Рисунок. Залежність положення смуги коливань за 470–488 см^{-1} в ІЧ-спектрах $Ln_4[Ni(OH)_6W_6O_{18}]_3 \cdot nH_2O$ від порядкового номера Ln

Вивчення термолізу методами термогравіметричного аналізу (Q 1500 D) з ідентифікацією продуктів методом рентгенофазового аналізу (рентгендіфрактометр «ДРОН–3») показало, що під час розкладу солей із катіонами церієвої підгрупи утворюються ортовольфрамат р.з.е. ($Ln_2(WO_4)_3$), а ітрієвої підгрупи – основні вольфрамати ($(LnO)_2WO_4$).

ВПЛИВ СЕРЕДОВИЩА НА КАТАЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ ЛАККАЗИ *TRAMETES VERSICOLOR*

О. С. Цяпало, Ю. О. Лесишина, О. М. Шендрик

Лакказа – фермент, що знайшов застосування в біотехнології, зокрема в паперово-целюлозній, текстильній, косметичній промисловості, в тонкому органічному синтезі та знешкодженні фосфорорганічних речовин. Лакказа *Trametes versicolor* має високий окислювальний потенціал і відносно низьку субстратну специфічність. Тому число субстратів, які фермент може використовувати як відновники кисню, є значним. Пошук нових субстратів лаккази розширює можливості її застосування в різних технологічних процесах. Число субстратів також можна розширити шляхом підбору медіаторів, окислені форми яких утворюються в активному центрі ферменту і можуть регенеруватися за рахунок окислення речовин, не здатних з ним зв'язуватися.

Субстрати лакказ (феноли, бензилові спирти, лігніни і т.і.) і їх медіатори являються, як правило, ліпофільними. Сам же фермент, навпаки, розчиняється і проявляє каталітичну активність у воді. Це значно обмежує можливості практичного застосування лакказ і потребує спеціального вивчення проблеми створення прийняттого для реалізації процесів лакказного окислення органічних субстратів водно-органічного середовища.

Крім цього, як і більшість ферментів, лакказа чутлива до рН середовища.

Виходячи із сказаного, метою роботи було дослідження впливу факторів середовища (рН, склад розчинника) на кінетику реакції окиснення субстратів молекулярним киснем за участю лаккази. Об'єкт дослідження – лакказа *Trametes Versicolor*. Субстрати окислення: гідрохінон, кверцетин, 7,8-діокси-4-оксиметилкумарин. Лакказне окиснення фенолів проводили в цитратній буферній системі (рН 3÷6) за атмосферного тиску та температури 308 К. Як органічну складову середовища використовували етанол, ацетонітрил, диметилсульфоксид (ДМСО). Метод дослідження кінетики реакції – UV-Vis - спектроскопія.

Вплив факторів середовища на активність лаккази оцінювали виходячи зі зміни величин кінетичних параметрів ферментативного окислення субстратів – максимальної швидкості V_{max} та константи Міхаеліса K_M . Розрахунок початкової швидкості V_0 ферментативної реакції проводили за початковою прямолінійною ділянкою кінетичної кривої.

Показано, що швидкість окислення органічних субстратів за участі лаккази залежить від рН середовища. Залежність V_{max} від рН має класичний дзвіноподібний характер. Отримані дані свідчать, що оптимум активності лаккази *Trametes Versicolor* по відношенню до досліджених субстратів знаходиться в межах рН 4÷4.7.

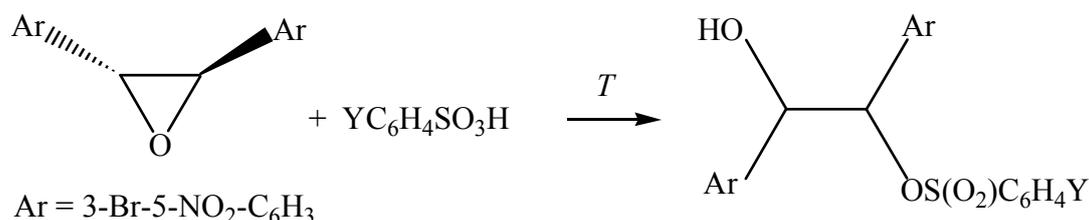
Додавання органічних розчинників у реакційну суміш зменшує початкову швидкість окислення фенолів. Отримані дані свідчать, що за однакового вмісту органічного розчинника, вплив останніх на активність лакказного окислення зменшується в ряду етанол>ацетонітрил>ДМСО. Отже, при вмісті органічного розчинника до 20 % в реакційному середовищі каталізованого лакказою окислення доцільним є використання саме ДМСО.

Отримані дані були використані в подальших дослідженнях окислювальних лакказо-медіаторних системах.

**COMBINED EFFECTS of STRUCTURE and TEMPERATURE on
KINETICS and FREE ACTIVATION ENERGY of REACTIONS
BETWEEN *trans*-2,3-bis(3-BROMO-5-NITROPHENYL)OXIRANE and
ARENESULFONIC ACIDS**

I. V. Shpan'ko

The combined effects of structure and temperature on the rate and free activation energy of reactions between *trans*-2,3-bis(3-bromo-5-nitrophenyl)oxirane and Y-substituted arenesulfonic acids (Y = 4-OCH₃, 4-CH₃, H, 4-Cl) in a mixture of dioxane with 1,2-dichloroethane (7:3, v/v) at 265, 281, and 298 K have been studied.

Cross-correlation analysis of kinetic data was conducted. It was found the nonadditivity of the joint effect of substituents Y and temperature on the rate and free activation energy of the process of oxirane ring opening. The cross-reaction series is described by the polylinear equations:

$$\lg k_{YT} = (11.7 \pm 0.1) + (8.4 \pm 0.7)\sigma_Y + (-4.61 \pm 0.04) \cdot 10^3/T + (-2.2 \pm 0.2)\sigma_Y \cdot 10^3/T, \quad (1)$$

$$R = 0.999, s = 0.021, F = 5062, n = 12.$$

$$\Delta G_{YT}^\ddagger = (83 \pm 1) + (47 \pm 5)\sigma_Y + (0.036 \pm 0.003)T + (-0.18 \pm 0.02)\sigma_Y T, \quad (2)$$

$$R = 0.983, s = 0.152, F = 151, n = 12.$$

Regressions (1) and (2) describe the cross-reaction series to a high degree of accuracy, as is evidenced by their statistical parameters. Because of the difference between cross interaction coefficients and zero, these regressions are characterized by isoparametric properties, the quantitative characteristics of which are isoparametric points with respect to the constant of substituents Y ($\sigma_Y^{\text{IP}} = -2.0$; $\sigma_Y^{\text{IP(G)}} = 0.2$) and to temperature ($T^{\text{IP}} = 262$ K; $T^{\text{IP(G)}} = 261$ K). At the isoparametric temperature, that is close to the temperature in the experiment ($T = 265$ K), the rate of the process and the free activation energy ΔG_{YT}^\ddagger are not depend on the effects of substituents Y, due to the full compensation in the change of the enthalpy and entropy components: $\delta_Y \Delta H^\ddagger = T^{\text{IP(G)}} \delta_Y \Delta S^\ddagger$, $\delta_Y \Delta G^\ddagger = 0$, and $\Delta G_{YT}^\ddagger = \text{const}$ ($\log k_{YT} = \text{const}$, $\rho_Y^T = 0$). At the isoparametric point $\sigma_Y^{\text{IP}} = -2.0$, the rate of the process should not depend on temperature, consequently $\Delta H_Y^\ddagger = 0$. At the isoparametric point $\sigma_Y^{\text{IP(G)}} = 0.2$, free activation energy $\Delta G_{YT}^\ddagger = \Delta H_Y^\ddagger - T \Delta S_Y^\ddagger$ does not depend on a temperature, that is why $\Delta S_Y^\ddagger = 0$ and $\Delta G_{YT}^\ddagger = \Delta H_Y^\ddagger$. The isoparametric points $T^{\text{IP}} = 262$ K, $T^{\text{IP(G)}} = 261$ K, and $\sigma_Y^{\text{IP(G)}} = 0.2$ fall inside experimental attainability.

Thus, intensive interaction of the effects of the structure (substituents Y) and the temperature in the investigated cross-reaction series allowed the rare experimental observation of the isoparametricity phenomenon in its enthalpy–entropy compensation effect.

The possibility of using isoparametric points as quantitative mechanistic criteria is demonstrated.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2015–2016 рр.
(15–18 травня 2017 р.)

У двох томах

Том 2